КРАЉЕВИНА СРБИЈА: НОВИ КРАЈЕВИ, 1884.

Садржај

Намена

Предговор

Нови Крајеви

Шта су Нови Крајеви

Општи статистички преглед Нових Крајева

I Нишки округ

1. Границе
2. Планине
3. Воде
    - Језера и баре
    - Минералне воде
4. Равни
5. Шуме

6. Рудно благо
7. Остаци од старина
8. Становници
    а. Њихове историске судбине
    б. Личности чим било заслужне
    в. Места чим било знатна
    г. Вароши, села, куће
    д. Занимање, стање
    е. Одело
    ж. Говор
    з. Игре, песме, приче и друге карактеристике
    и. Управна подела
    j. Нове тековине

II Пиротски округ

1. Границе
2. Планине
3. Воде
4. Равни
5. Шуме
6. Рудно благо
7. Остаци од старина

8. Становници

    а. Њихове историске судбине

    б. Личности чим било заслужне

    в. Места чим било знатна

    г. Вароши, села, куће

    д. Занимање, стање

    е. Одело

    ж. Говор

    з. Песме, приче и друге карактеристике

    и. Управна подела

    j. Нове тековине

III Врањски округ

1. Границе
2. Планине
3. Воде
4. Равни
5. Шуме
6. Рудно благо
7. Остаци од старина
8. Становници

    а. Њихове историске судбине

б. Личности чим било заслужне

в. Места чим било знатна

г. Вароши, села, куће

д. Занимање, стање

е. Одело

ж. Говор

з. Игре, песме, приче и друге карактеристике

и. Управна подела

ј. Нове тековине

IV Топлички округ

1. Границе
2. Планине
3. Воде
4. Равни
5. Шуме
6. Рудно благо
7. Остаци од старина
8. Становници
    а. Њихове историске судбине
    б. Личности чим било заслужне
    в. Места чим било знатна

г. Вароши, села, куће

д. Занимање, стање

е. Одело

ж. Говор

з. Песме, приче и друге карактеристике

и. Управна подела

ј. Нове тековине

Регистар

1. Нишки округ
2. Пиротски округ
3. Врањски округ
4. Топлички округ
5. Допуне и исправке

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
XI
БЕОГРАД
ИНВ. БР.
4844

Ово прво издање државно је; сва друга права задржао је писац.

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

ТЂ

НОВИ КРАЈЕВИ

ГЕОГРАФИЈА — ОРОГРАФИЈА) ХИДРОГРАФИЈА — ТОПОГРАФИЈА — АРКЕОЛОГИЈА -ИСТОРИЈА — ЕТНОГРАФИЈА СТАТИСТИКА — ПРОСВЕТА - КУЛТУРА — УПРАВА

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

У БЕОГРАДУ

ШТАМПА И ИЗДАЊЕ КР.-СРП. ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1884

II 4844

НРС-НАРОДНА СКУПШТИНА БИБЛИОТЕКА Београд

Молю хотештихъ по ... ьнаѩ мною испльните!

(...ласник XI, 190)

НРС-НАРОДНА СКУПШТИНА БИБЛИОТЕКА Београд

Вама, који се именима не именујете, него се бројевима бројите;

Вама, којима не̏зна̂н засебних име́на̂ украћује спомену личну пошту потомака, али га и шти̂ти од жалаца зависти, обичне другарице свих малених душа;

Вама, који немадосте кад причати својих мука и својега јунаштва, а доспесте припремити нама живима богату жетву за приче и описе;

Вама, који не доживесте радости гледати тековину отаџбине, плаћену вашом крвљу, а имадосте славу положити за њу главе своје;

Вама, који своју љубав према отаџбини својом крвљу записасте, а никакве награде не сачекасте;

Вама, који покајасте Ђеле-Кулу, и стадосте напоредо с друговима Синђелићевим;

Вама, осветници Видова Дана, који још не допресте до гроба Обилићева, али костима својим прокрчисте најпоузданије путе на Косово;

Вама, јуначки хртници српскога васкрса, чија гробља бележе *други одморьк* српске државне обнове;

Вама, незнанима, који *мртви* подсећате *живе* да у три пута Бог помаже;

Вама, који узесте на се смрт, да другима остане живот;

Вама, који умресте незнани, да кроз векове живе знани и срећни — синови и унуци ваши;

Вама, јато соколова, који се не знате сваки по свом малом личном имену, али који ћете се до века славити крупним општим именом:

Пали за отаџбину

Вама, да осветли вашу славу и нашу тековину, ужиже ову подушну свећу

Захвални

М. Ђ. Милићевић

ПРЕДГОВОР

Незнано — непитано; знано — вољено

У пролеће, године 1876, штампао сам књигу која се зове *Кнежевина Србија*.

У тој књизи ондашња је Србија раздељена на пет великих делова.

Делови ти јесу:

А. Шумадија.

Б. Мачва.

В. Рујно, Стари Влах, и Рашка.

Г. Тимочка Крајина, и

Д. Браничево.

Сваки овај велики део има више мањих делова, или окрýгâ. И сваки овај мањи округ за се описан је што се могло потпуније.

Од онога доба, у балканским земљама догодили су се велики догађаји. Сама наша отаџбина водила је два крвава рата против турске царевине.

Први рат је почела 20 јуна, а свршила га 17 октобра 1876.

Други рат је објавила 1 децембра 1877, а завршила га 22 јануара 1878.

Први рат бејаше злокобан... несрећан.....

Други рат беше напредан, срећан.

Као што је рекао врховни команданат српске војске, ни овај други рат, ма да је био срећан, није још осветио Косова; али нас је примакао ближе к њему; донео је Србији

независност, и уређао је са четири нова округа: *нишким пиротским, врањским,* и *топличким.*

За те напретке дужни смо захвалити на првом месту

Његовом Величанству Краљу Милану

који се је не само одважно ставио на службу вековној идеји водиљи српскога народа, не гледајући на безбројне препреке и тегобе, него је још, у склапању ратнога плана, својим стратегијским даром, највише учинио да српска војска, у овом рату, однесе победу. Јер

Његово је — што су наше трупе одмах у почетку рата потегле к Балкану и к Пироту, те тако добиле спону с војском савезничком (руском);

Његово је — што се Ниш отимао преко Горице, откуд су се Турци најмање бојали;

Његово је — што је војска наша, по освојењу Ниша, пошла на Косово у три колоне: десна долином топличком и, даље, лапском; лева долином моравском, а средња долином јабланичком, држећи спону међу двема првима, и потискујући и сама непријатеља.

У кратко: Његова је, у овом рату, сва сјајна стратегијска радња.

За то Њему угују захвалност сва родољубива српска срца.

Хвала припада и нижим командантима, који су тактичком вештином, брзином, и чврстином извршивали оно што је процртавао врховни командант.

Најпосле, историк мора хвалом поменути: послушност, издржљивост, и јунаштво свију војника, који, вршећи тако похвално своју војничку дужност, примакоше ближе Косову осветну заставу своје отаџбине.

Да бисмо боље памтили места, заливена откупном крвљу; да бисмо више поштовали борце; и да бисмо достојније славили јунаке и мученике, стављамо овде:

КРАТКИ ПРЕГЛЕД СВИХ БОЈЕВА У ДРУГОМ РАТУ

Време боја	Место боја	ПОГИНУЛО	НЕСТАЛО	РАЊЕНО	СВЕГА	ПОСЛЕДАК БОЈА	Команданти
7 Декембар 1877	Свети Никола	4	—	12	16	добар	Глиша Фрањић
5 Декембар 1877	Бабина Глава	1	—	—	1	добар	Ђ. Хрватовић
12 Декембар 1877	Бела Паланка	8	—	42	50	добар	Јев. Марковић и Ђ. Хрватовић
12 13, 14 и 15 Декембар 1877	Пирот Ниш̌ор, Суводол	109	—	580	689	добар	Ј. Белимарковић и Ђ. Хрватовић
24 Декембар 1877	Власотинци	12	—	9	21	добар	Јов. Поповић
25 Декембар 1877 и 1 Јануар 1878	Соколовица, код Новог Пазара	1 34	— 31	6 33	7 98	добар добар	Милош Милојевић професор.
26 Декембар 1877	Планиница (Белоградчик)	1	2	5	8	добар	Ст. Здравковић
3 до 28 Дек. 1877	Ниш и околина	110	—	791	901	добар	Белимарковић, Бучовић, Љ.Ивановић
8 Јануар 1878	Текија (Пус. Река)	—	—	3	3	добар	Љуба Ивановић
8 и 9 Јануар 1878	Копаштица и Грдилица	54	—	242	296	добар	Нићифор Јовановић
18 и 19 Јан. 1878	Врања и околина	122	—	228	350	добар	Јов. Белимарковић
19 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	4	—	3	7	добар	Лазар Јовановић
20 Јануар 1878	Шајковац (у Лабу)	19	—	39	58	добар	Лазар Јовановић
21 Јануар 1878	Маћидомци	5	—	32	37	добар	исти
	Свега	484	33	2025	2542		
12 Декембар 1877	Куршумлија	15	—	37	52	добар	Стеван Бинички
22 Декембар 1877	» и Самоков	7	3	10	20		исти
25 и 26 Дек. 1877	» »	1	—	12	13		исти
31 Декембар 1877	» Самоков	14	11	41	66		Милојко Лешјанин
11 Јануар 1878	» Самоков и Соко (планина)	12	2	19	33		исти
16 Јануар 1878	» » »	5	3	39	47		исти
17 Јануар 1878	» »	13	49	57	119		исти
18 Јануар 1878	» и село Механа	10	17	—	27		Стеван Бинички
19 Јануар 1878	» Самоков	49	25	317	391		Милојко Лешјанин
22 Јануар 1878	» »	42	14	342	398		исти
	Свега.....	168	124	874	1166		
	С оним горњим бројевима излази....	652	157	2899	3708		
	Умрло у болницама.....				1534		
	Нестало (не зна се куда) добровољаца	—	—	—	168		
	Цео губитак.....	—	—	—	5410	људи	
	Без рањеника пак који су остали живи **Целокупан је губитак**.....	—	—	—	**2511**	**људи**	

Слава онима који својом смрћу купују живот другима!

И жеља ме је вукла, и дужност ми је била, да нове крајеве размотрим и проучим, како бих могао и њих описати, бар онако како су описани окрузи у *Кнежевини Србији*.

За то сам се користио сваком службеном приликом, која би ме одвела у нове округе, те сам оно слободног времена, што би ми претицало преко службених послова, трошио на збирање грађе, на записивање свега што може бити од користи при опису једнога предела.

Осем службених прилика, ја сам и сâм, од своје воље, пропутовао уз дуж и по преко нове крајеве наше.

На тај начин, имао сам радости пети се на Мицур, Вражу Главу, Копрен, Сто, Чемерник, Власину, Стрешер, Црне Врхове, Патарицу, и тако разгледати у целом и на по се нову тековину наше отаџбине.

На сваком свом путу, а и иначе, збирао сам грађу за спис који поштовани читалац сад већ има у рукама.

Извештаје историјске пак о догађајима у окрузима нишком и пиротском црпао сам из изворâ са свим поузданих.

Осећам врло милу дужност да се топлом захвалношћу одужим свим пријатељима и познаницима који су ми помагали у збирању грађе за овај спис. Без њиховог топлог одзива, ја не бих могао неке делове ове књиге представити оваке каки су сада.

Хвала им свима и свакоме!

Особиту захвалност дугујем своме пријатељу *Ђенералу Кости С. Протићу*, који се је на свако моје питање одзивао свакад и радо и брзо: онако како доликује и пишчеву личном пријатељу, и просвећеноме поштоваоцу књиге и науке. Његова љубазност није се ни ту уставила. Он је, на моју молбу, израдио карту која је уз ову књигу; и чак ми је у коректури пријатељски помагао, само да би мени смањио труд, и да би књизи убрзао довршетак.

Хвала му велика за то!

Хвала *Г-ђи Кати Бадемлићки*, *Г-ђи Персиди Лешчинској*, *Г-ђици Јелки Јеленићевој*, и *Г-ђици Милеви Милутиновићевој*, које су ми помагале у збирању народних песама. Без њихове пријатељске и разборите помоћи, велики део тих народних умотворина не би могао ући у *Краљевину Србију*.

Велика хвала и *г. Богољубу Јовановићу*, вредноме нашем статистичару, који ми је љубазно помогао у сређивању статистичког дела.

Нови Крајеви су део наше отаџбине; по томе и опис нова четири округа даљи је део књиге *Кнежевине Србије*. А како је, међу тим, наша отаџбина постала *Краљевина*: то сам ја, према новом имену, и овај свој спис назвао овако:

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ђ

НОВИ КРАЈЕВИ

Књизи на крају регистар је од имена̂ места̂, река̂, брда̂, и лица̂ која се у спису помињу.

Најпосле је карта *Нових Крајева*, која ће читаоцу на много места облакшати оно што чита у књизи.

Кад је изишла *Кнежевина Србија*, многи су ми читаоци говорили да би им било наручније служити се књигом, кад би се могао одвојити округ од округа, и сваки за се везати.

За то сам сада ова четири округа штампао с толиком размачицом између једног и другог, да се сваки округ може везати за се.

Према томе и регистри су удешени за сваки округ на по се.

Незнано — непитано; знано — вољено!

М. Ђ. Милићевић

КРАЉЕВИНА СРБИЈА

Ъ

НОВИ КРАЈЕВИ

НРС. НАРОДНА СКУПШТИНА БИБЛИОТЕКА Београд

Нови крајеви зову се онај део *Краљевине Србије* који се с њом сједини после рата 1877 и 1878.

Нови крајеви, без оног делића који је одвојен од округа нишког и дан округу алексиначком, износе 10.972 □ километра или 199·27 □ миља.

Нови крајеви су за управу раздељени на четири округа. Ти су окрузи: *нишки*, *пиротски*, *врањски*, и *топлички*. Од целог простора долази

на округ:	□ км.	проценат
врањски	1.915	17.48
нишки	2.681	24.42
пиротски	2.697	24.58
топлички	3.679	33.52

Овде се излаже целокупан *Статистички Прегледа* нових крајева, а после ће се разгледати округ по округ.

ОПШТИ СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

НОВИХ КРАЈЕВА

Редни број	Окрузи	Број срезова	Број насељ. места: варош	варошица	села и зас.	свега	Број становника: мушких	женских	свега
1	нишки	4	1	2	270	273	59.0367	56.854	115.890
2	пиротски	4	1	1	169	171	39.151	37.741	76.892
3	врањски	3	1	—	179	180	33.238	31.606	64.844
4	топлички	4	1	1	486	488	22.021	19.993	42.014
	Свега	15	4	4	1104	1112	153.446	146.194	299.640

При поређењу насељених места с простором на ком су, излази да је

1

У округу	варош и варошица била	село или заселак било	насељено место у опште било
	на квадратних километара		
нишком	894	9.9	9.9
пиротском	1.399	16.0	15.8
врањском	1.915	10.7	10.6
топличком	1.840	7.6	7.5
у опште	1.372	9.9	9.9

На једном квадратном километру било је

У округу	становника
нишком	43
врањском	34
пиротском	29
топличком	11
у опште	27

Кад број насељених места поредимо са становништвом, онда налазимо, да у средњу руку долази на једно насељено место

У округу:		
нишком	425	становника
пиротском	450	„
врањском	360	„
топличком	86	„
у опште	269	„

Интересни су подаци о броју варошана и сељака у Новим Крајевима. По попису од 1879. године, било је

У округу:	варошана	селима	проценат варошана
нишком	25.215	90.675	21.8
пиротском	9.120	67.772	11.9
врањском	8.291	56.553	12.8
топличком	2.780	39.234	6.6
свега	45.406	254.234	15.2

Такође интересни су подаци о полној размери у варошана и у сељака.

На сто мушких било је женских

У округу:	по варошима	по селима	у опште
нишком	95	97	96
пиротском	93	97	96
врањском	91	96	95
топличком	81	92	91
у опште	93	96	95

У Новим Крајевима има доста Турака и нешто Јевреја. Тако нађено је пописом од 1879. године

У округу:	Турака	Јевреја	Свега
нишком	2.445	1.076	3.521
пиротском	824	360	1.184
врањском	2.251	—	2.251
топличком	1.047	7	1.054
свега	6.567	1.443	8.010

Од овог броја било је по варошима 4.704, а по селима 3.306 или 41.37 процената. Посебице пак било је

У ОКРУГУ:	Турака		Јевреја
	ВАРОШАНА	СЕЉАКА	ВАРОШАНА
нишком	2.019	426	1.076
пиротском	692	132	360
врањском	437	1.814	—
топличком	113	934	7
СВЕГА	3.261	3.306	1.443

Кад поредимо становнике Турке и Јевреје с целим становништвом, онда видимо да је проценат њихов износио

У ОКРУГУ:	
врањском	3.47
нишко	3.04
топличком	2.51
пиротском	1.54
у опште	2.67

Проценат Турака и Јевреја износио је

У ОКРУГУ:	ПО ВАРОШИМА	ПО СЕЛИМА
нишком	12.27	0.47
пиротском	11.53	0.19
врањском	5.27	3.21
топличком	4.32	2.38
у опште	10.36	1.30

По себи се разуме, да у новим крајевима није велики број храмова где се народ стиче на богомољу, јер су Турци бранили народу да таке зграде подиже.

У 1883. години било је

У ОКРУГУ:	МАНАСТИРА	ЦРКАВА	КАПЕЛА	ЦРКВИШТА	СВЕГА
нишком	5	40	—	1	46
пиротском	4	39	5	—	48
врањском	3	32	—	—	35

топличком	—	6	—	4	10
СВЕГА	12	117	5	5	139

Школа је било 1883. године

У ОКРУГУ:	СРЕДЊИХ	ОСНОВНИХ	СВЕГА
нишком	3	27	30
пиротском	1	23	24
врањском	1	11	12
топличком	—	11	11
СВЕГА	5	72	77

Према томе долазила је једна

У ОКРУГУ:	БОГОМОЉА НА КВАДРАТНИХ	ШКОЛА КИЛОМЕТАРА
нишком	58	89
пиротском	56	112
врањском	55	160
топличком	368	334
у опште	79	142

Кад богомоље и школе поредимо с бројем становника, онда налазимо да је долазила једна

У ОКРУГУ:	БОГОМОЉА	ШКОЛА
	НА СТАНОВНИКА	
нишком	2.519	3.863
пиротском	1.602	3.204
врањском	1.853	5.404
топличком	4.200	3.819
у опште	2.156	3.895

Округ пиротски има релативно највише богомоља и школа. Најмање богомоља наспрам других има у округу топличком; најмање школа — у округу врањском.

Кад поделимо основне школе на варошке и сеоске, и на мушке и женске, онда имамо овај преглед.

Број основних школа

У ОКРУГУ:	варошких	сеоских	мушких	женских
нишком	6	21	24	3
пиротском	4	19	21	2
врањском	2	9	10	1
топличком	3	8	10	1
свега	15	57	65	7

Једна основна школа

У ОКРУГУ:	варошка	сеоска	у опште
	долазила је на становника		
нишком	4.203	4.318	4.292
пиротском	2.280	3.567	3.343
врањском	4.146	6.284	5.895
топличком	927	4.904	3.819
свега	3.027	4.460	4.162

Интересна је размера коју добијамо кад ове бројеве међу собом поредимо. Кад бисмо узели да по варошима има једна основна школа на 1000 становника, то би према горњим бројевима долазила по селима једна школа, и то у округу:

нишком	на	1.028 становника
врањском	„	1.516 „
пиротском	„	1.565 „
топличком	„	5.290 „
у опште	„	1.473 „

Напред смо показали број богомоља у новим крајевима, а сад додајемо да је опслуживало богомоље

У ОКРУГУ:	свештеника	калуђера	свега
нишком	92	3	95
пиротском	63	5	68
врањском	81	—	81
топличком	39	—	39
свега	275	8	283

Напротив радило је у основним школама

ОКРУГА:	учитеља	учитељица	наставника
нишког	41	19	60
пиротског	28	8	36
врањског	14	7	21
топличког	12	4	16
свега	95	38	133

Кад број свештеника и учитеља поредимо с бројем становника, онда видимо да је долазио

У ОКРУГУ:	један свештеник	један наставник
	на становника	
нишком	1.220	1.932
пиротском	1.131	2.136
врањском	801	3.088
топличком	1.077	2.626
у опште	1.059	2.253

Кад број наставника поделимо на школе варошке и сеоске онда видимо, да је радило у школама

ОКРУГА	варошким	сеоским
	наставника	
нишког	39	21
пиротског	17	19
врањског	12	9
топличког	8	8
свега	76	57

Кад ове бројеве поредимо с дотичним становништвом онда добијамо ове размере.

Један наставник школа

У ОКРУГУ:	варошких	сеоских
	долазио је на становника	
нишком	647	4.318
пиротском	536	3.574

врањском	691	6.284
топличком	348	4.904
у опште	597	4.460

Из ових размера види се, да варошани у новим крајевима имају релативно *седам* пута више наставника него сељани.

У свима основним школама

	БИЛО ЈЕ У ПОЧЕТКУ 1882-83. год.		
ОКРУГА:	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
нишког	2.242	519	2.761
пиротског	1.409	183	1.592
врањског	909	95	1.004
топличког	631	70	701
СВЕГА	5.191	867	6.058
у варошким школама	2.816	850	3.666
у сеоским школама	2.375	17	2.392
	НА КРАЈУ ГОДИНЕ		
У ОКРУГУ:			
нишком	2.013	478	2.491
пиротском	1.237	155	1.392
врањском	786	90	876
топличком	515	62	577
СВЕГА	4.551	785	5.336
у варошким школама	2.517	770	3.287
у сеоским школама	2.034	15	2.049
	ОСТАВИЛО ЈЕ ШКОЛУ		
У ОКРУГУ:			
нишком	229	41	270
пиротском	172	28	200
врањском	123	5	128
топличком	116	8	124
СВЕГА	640	82	722
у варошким	299	80	379
у сеоским	341	2	343

Каква је била размера ђака, који су школу напустили у течају године, види се из овог прегледа:

округ	ОД СТО УПИСАНИХ УЧЕНИКА НАПУСТИЛО ЈЕ ШКОЛЕ			ОД СТО УПИСАНИХ УЧЕНИЦА НАПУСТИЛО ЈЕ ШКОЛЕ			ОД СТО УПИСАНИХ ЂАКА НАПУСТИЛО ЈЕ ШКОЛЕ		
	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ	У ОПШТЕ
нишки	7.6	14.1	10.8	7.6	28.6	7.9	7.6	14.2	9.8
пиротски	17 0	8.3	12.2	15.5	—	15.3	16.7	8.8	12.6
врањски	12.4	15.5	13.5	5.8	—	5.3	11.5	15.1	12.8
топлички	7.2	27.3	18.4	11.4	—	11.4	8.0	27.3	17.7
Свега	10.6	14.4	12.3	9.4	11.8	9.5	10.3	14.3	11.9

Кад број ђака поредимо с бројем школа и наставника, онда налазимо да је у почетку школске године долазило ђака

У ОКРУГУ	НА 1 ШКОЛУ			НА 1 НАСТАВНИКА		
	ВАРОШКУ	СЕОСКУ	У ОПШТЕ	ВАРОШКОГ	СЕОСКОГ	У ОПШТЕ
нишком	309	40	103	48	43	46
пиротском	203	41	69	48	41	45
врањском	327	39	91	54	39	48
топличком	116	44	64	44	44	44
у опште	244	42	84	48	42	46

Највише ђака било је у једној школи округа нишког, а најмање у топличком округу. Један наставник имао је у средњу руку највише ђака у округу врањском, а најмање опет у топличком округу.

У окрузима: нишком, пиротском и врањском, наставници школа сеоских имали су мање ђака од наставника школа варошких. У топличком само округу размера ђака била је подједнака и у једним и другим школама.

Интересне су размере до којих долазимо при поређењу становника с бројем ђака. Те размере изложене су у овом прегледу.

Округ	Од хиљаде становника								
	мушких			женских			у опште		
	походило је основне школе								
	варошке	сеоске	у опште	варошке	сеоске	у опште	варошке	сеоске	у опште
	ученика			ученица			ђака		
нишки	104	20	38	42	0·2	9	74	10	24
пиротски	134	23	36	41	0·1	5	89	12	21
врањски	130	12	27	22	0·3	3	79	6	15
топлички	182	17	29	56	—	4	126	9	17
Свега	120	18	34	39	0·1	6	81	9	20

Из ових размера види се, да је школовање варошке деце најјаче у топличком и пиротском округу.

Ако узмемо да од 1000 мушких становника, варошана и сељака, походе њих 100 основну школу, онда према горњим размерама има од равног броја женског становништва, у основним школама.

округа:	варошким	сеоским	у опште
	ученица		
нишког	40	1.	24.
пиротског	31	1.	14.
врањског	17	3.	11.
топличког	31	0.	14.
у опште	33	0.6	18.

Ове размере, одиста мале, биле би још другчије и неповољније, да смо за поређивање ђака с бројем становништва имали о овоме новије податке а не оне од 1879. године.

Не ће бити без интереса ако овој слици просветнога стања на супрот ставимо слику моралности у новим крајевима. Истина подаци

су нам о томе још врло непотпуни; но ипак доста су занимљиви, и обухватају године: 1879. 1880. 1881. и 1882:

	разбојништва било је				
у округу:	1879.	1880.	1881.	1882.	годишње
нишком	—	—	4	4	2
пиротском	—	2	—	—	0.5
врањском	1	2	4	1	2
топличком	2	2	3	2	2.2
свега	3	6	11	7	6.7

Кад ове бројеве поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је долазило једно разбојништво у години

1879	на 99.880	становника
1880	„ 49.940	„
1881	„ 27.240	„
1882	„ 42.806	„
од 1879 - 1882	„ 44.722	„

На сто разбојништва у години 1879. било их је у

1880. години	200
1881. „	367
1882. „	233

	краћа почињено је					
у округу:	1879.	1880.	1881.	1882.	свега	годишње
нишком	10	20	21	50	101	25.2
пиротском	6	11	3	8	28	7.0
врањском	11	11	11	9	42	10.5
топличком	14	11	8	10	43	10.8
свега.	41	53	43	77	214	53.5
посебице краћа:						
ствари	11	14	15	28	68	17.0
стоке.	17	13	13	14	57	14.2

пића и јестива	2	10	2	11	25	6.3
новаца	11	16	13	24	64	16.0

Од 1879. до 1882. године број крађа увећавао се у округу нишком годишње за 100, у пиротском пак за 8 процената, а смањивао се у топличком округу за 7.2 а у врањском округу за 2 процента годишње.

Крађе ствари, новаца и пића учестале су, а крађа стоке било је 1882. године мање него у 1879.

Кад број крађа поредимо са становништвом, онда видимо, да је од 1879. до 1882. године долазила једна

КРАЂА У ОКРУГУ:		ГОДИШЊЕ	
нишком	на	4.560	„
пиротском	„	10.985	„
врањском	„	6.170	„
топличком	„	3.890	становника
у опште	„	5.600	„

Кад сматрамо крађе по предметима, онда налазимо, да је било релативно највише крађа ствари и новаца (једна на 17.626+18.715 становника), за тим крађа стоке (на 21.100 становника) а најмање крађа пића и јестива (једна у средњу руку на 47.562 становника).

ПАЉЕВИНА И ПОЖАРА БИЛО ЈЕ

У ОКРУГУ:	1879.	1880.	1881.	1882.	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
нишком	14	12	17	26	69	17.2
пиротском	3	7	7	22	39	9.8
врањском	9	19	11	47	86	21.5
топличком	15	22	21	20	78	19.5
СВЕГА	41	60	56	115	272	68.0

Од 1879. до 1882. године број паљевина и пожара увећавао се годишње

У ОКРУГУ:

топличком	за	8.2	процената
нишком	„	21.4	„
врањском	„	105.5	„
пиротском	„	158.2	„
у опште	„	45.0	„

Посебице пак било је од 1879. до 1882. године

	ПАЉЕВИНА		ПОЖАРА	
У ОКРУГУ:	СВЕГА	ГОДИШЊЕ	СВЕГА	ГОДИШЊЕ
нишком	41	10.2	28	7.0
пиротском	31	7.8	8	2.0
врањском	62	15.5	24	6.0
топличком	29	7.2	49	12.2
СВЕГА	163	40.7	109	27.2

Размера између паљевина и пожара била је

У ОКРУГУ:

пиротском	као	100 : 26
врањском	„	100 : 39
нишком	„	100 : 68
топличком	„	100 :160
у опште	„	100 : 67

Интересно је поређење паљевина и пожара с површином и становништвом појединих округа.

Тако долазила је годишње по једна паљевина и по један пожар

У ОКРУГУ:	НА □ КМ.	НА СТАНОВНИКА
нишком	156	6.738
пиротском	275	7.867
врањском	89	3.016
топличком	171	2.155
у опште	161	4.407

Штета нанесена народу пољевинама и пожарима износила је од 1879. до 1882. године

У ОКРУГУ:	КОД ПОЉЕВИНА	КОД ПОЖАРА	У ОПШТЕ
	СВЕГА ДИНАРА		
нишком	15.013	80.368	95.381
пиротском	25.470	16.904	42.374
врањском	22.710	25.696	48.406
топличком	12.517	21.172	33.689
Свега	75.710	144.140	219.850

Од 1879. до 1882. године износила је штета од пољевина и пожара

У ОКРУГУ:	У ДИНАРИМА		
	СВЕГА НА 1 СЛУЧАЈ	НА 1 СТАНОВНИКА	
нишком	23.845	1.382	0.20
пиротском	10.594	1.087	0.14
врањском	12.101	563	0.19
топличком	8.422	432	0.20
у општe	54.962	808	0.18

О самоубиствима, убиствима, и о случајно погинулима имамо овај преглед

Округ	Од 1879. до 1882. године било је				
	самоубиства	убиства	случајно погинулих	свега од неприродне смрти преминуло	годишње
нишки	14	18	42	74	18.5
пиротски	8	16	23	47	11.8
врањски	10	26	26	62	15.5
топлички	2	26	16	44	11.0
Свега	34	86	107	227	56.8

Према томе износио је проценат

у округу:	убистава	самоубиства	случајно погинулих
нишком	24.32	18.92	56.76
пиротском	34.04	17.02	48.94
врањском	41.93	16.14	41.93
топличком	59.09	4.55	36.36
у општe	37.89	14.98	47.13

Кад број од неприродне смрти умрлих поредимо са становништвом, онда добијамо ове релативне размере за поједине категорије

Округ	Од 1879. до 1882. године долази 1			
	самоубиство	убиство	случајно погинули	од неприродне смрти преминуло их
	НАСТАНОВНИКА			
нишки	33.110	25.753	10.037	6.264
пиротски	38.446	19.223	13.257	6.516
врањски	25.938	9.822	9.822	4.183
топлички	78.468	6.464	10.500	3.819
Свега	35.252	13.937	11.222	5.275

Занимљиво је посматрати убиства и самоубиства по начину како су она извршена.

Тако од 34 самоубилаца, задало је себи смрт:

вешањем	њих 12	или 61.77	процента
пушком	„ 10	„ 29.41	„
ножем	„ 2	„ 5.88	„
утопљењем	„ 1	„ 2.94	„

Од 86 убистава извршено је:

пушком	50	или 58.14	процента
другим оружјем	17	„ 19.76	„
дављењем	7	„ 8.14	„
ножем	6	„ 6.98	„
непознатим начином	6	„ 6.98	„

Код 107 случајно погинулих проузрокована је смрт:

утопленьем	код	26	или 24.30 проц.
пушком	„	25	„ 23.37 „
громом	„	12	„ 11.21 „
ватром	„	6	„ 5.61
падом с дрвета	„	6	„ 5.61
мразом	„	5	„ 4.67
глађу	„	1	„ 0.93
пићем	„	1	„ 0.93
непознатим начином	„	25	„ 23.37

Из овог поређења види се, да је од 227 умрлих неприродном смрћу, 85 украћен живот пушком, дакле више од 37 процента.

Веома би било интересно да знамо и узроке убиствима и самоубиствима, но подаци су нам о томе посве непотпуни. При свем том види се и из овако непотпуних података, да је највише убиства учињено због свађе (23) и омразе (12); код 51 случаја узроци убиства остали су непознати.

И код већине (19) самоубиства узрок је непознат, а остала извршени су због болести, и то: 14 због душевне а једно због телесне болести.

Имамо при руци податке о природном кретању становника у новии крајевима и, то за 1882. годину.

Поменуте године било је *венчања*

у округу:	свега	на 1000 становника
нишком	1.387	12
пиротском	789	10
врањском	647	10
топличком	735	17
свега	3.558	12

О броју *рођених* и *умрлих* имамо овај преглед:

ОКРУГ	У ТЕЧАЈУ 1882. ГОДИНЕ					
	РОДИЛО СЕ			УМРЛО		
	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	СВЕГА
нишки	3.055	2.797	5.852	1.655	1.556	3.211
пиротски	1.835	1.631	3.466	1.116	1.078	2.194
врањски	1.520	1.430	2.950	960	901	1.861
топлички	1.324	1.209	2.533	575	527	1.102
Свега	7.734	7.067	14.801	4.306	4.062	8.368

На једну хиљаду становника долазило је

у округу:	РОЂЕНИХ	УМРЛИХ	РОЂЕНИХ
нишком	50	28	+ 22
пиротском	45	29	+ 16
врањском	45	29	+ 16
топличком	60	26	+ 34
свега	49	28	+ 21

Међу рођенима било је свега само 21 ванбрачно дете, дакле од хиљаде тек 1.4. Понајвише ванбрачно рођене деце било је у пиротском округу (8 = 0.23 процената.) За тим у врањском (6 = 0.20 проц.), и нишком (7 = 0.12 проц.) У топличком округу није било на једног случаја ванбрачног рођења.

Кад број рођених поредимо с умрлима, онда налазимо, да је на 100 рођених долазило

	УМРЛИХ		
у округу:	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	У ОПШТЕ
нишком	54	56	55
пиротском	61	66	63
врањском	63	63	63
топличком	43	44	43
свега	56	57	57.

Размера за округ топлички не може се узети као правилна, јер је број рођених и умрлих поређен с бројем становника, од 1879. године. Међу тим тај округ има сад знатно више становника, који су се ту настанили досељавањем. То се види најбоље по броју пореских глава.

Пореских глава било је

	НА КРАЈУ ГОДИНЕ		
У ОКРУГУ:	1880.	1883.	1883.
нишком	24.838	24.803	— 35
пиротском	14.475	15.059	+ 584
врањском	12.268	11.479	— 789
топличком	6.934	10.079	+ 3.145
СВЕГА	58.515	61.420	+ 2.905

Број пореских глава увећавао се за последње три године са 1.65 процената годишње. Кад бисмо применили размеру пореских глава од 1880. године и на годину 1883, онда би број становника сада износио

У ОКРУГУ:	
нишком	115.890
пиротском	79.960
врањском	64.844
топличком	61.078
СВЕГА	321.772

Нови попис становника показаће најбоље колико је порастао број становника у новим крајевима у опште, а у Топлици на по се.

Подаци о економном стању нових крајева које овде износимо, нису истина разултат редовнога пописа, ну они су опет толико интересни, да ће бар изазвати потребу што скоријега редовнога пописа.

О обрађеној површини имамо овај преглед:

ГОДИНЕ 1883 ВИЛО ЈЕ			
У ОКРУГУ:	њива дана орања	ливада коса	винограда мотика
нишком	165.487	42.519	78.1 4
пиротском	91.199	33.291	50.317
врањском	64.399	30.282	16.385
топличком	61.623	17.450	5.960
Свега	383.108	123.542	150.796

Кад ове народне мере преобратимо у хектаре, онда можемо обрађену земљу поредити с целом површином појединих округа. То поређење налазимо у овом прегледу:

НА ЈЕДНОМ КВАДРАТНОМ КИЛОМЕТРУ БИЛО ЈЕ ХЕКТАРА				
У ОКРУГУ:	њива	ливада	винограда	обрађене земље
нишком	22.6	3.5	1.7	27.8
пиротском	12.3	2.7	1.1	16.1
врањском	12.3	3.4	0,5	16.2
топличком	6.1	1.0	0.1	7.2
Свега	12.8	2.5	0.7	16.0

На 100 хектара њива долазило је

У ОКРУГУ:	ЛИВАДА	ВИНОГРАДА
нишком	15	8
пиротском	22	9
врањском	28	4
топличком	16	2
у опште	20	5

Округ нишки има, према површини земљишта, највише обрађене земље. Кад тај округ поредимо с осталим окрузима, онда налазимо, да на 100 хектара обрађене земље у том округу, има

ОКРУГ:	ХЕКТАРА
врањски	58
пиротски	58
топлички	26

Кад простор обрађене земље поредимо са становништвом, онда имамо овај преглед:

У ОКРУГУ:	На 1000 становника долазило је			
	њива	ливада	винограда	обрађене земље
	хектара			
нишком	522	80	39	641
топличком	535	91	8	634
пиротском	433	94	38	565
врањском	362	102	15	479
Свега	467	90	29	586

По попису обрађене земље, који је чињен 1867. године, долазило је у Србији на 1000 становника[1]

њива	286	хектара
ливада	114	„
винограда	20	„
обрађене земље	420	„

Размера између старе и нове Србије била је дакле

код њива	као	100 : 163
„ ливада	„	100 : 79
„ винограда	„	100 : 145
„ у опште		100 : 140

Воденица било је

У ОКРУГУ:	СВЕГА	ВИТЛОВА
нишком	433	804
пиротском	374	792
врањском	474	547
топличком	357	421
СВЕГА	1.308	2.564

[1] *В. Јакшић*, Статистичка збирка I.

У средњу руку

У ОКРУГУ:	ИМА	ДОЛАЗИ
	ЈЕДНА ВОДЕНИЦА	
	ВИТЛОВА	НА □ КМ.	НА СТАНОВНИКА
нишком	1.9	6	268
пиротском	2.1	7	206
врањском	1.2	4	137
топличком	1.2	10	118
СВЕГА	1.6	7	183

Према простору највише је воденица у округу врањском, а најмање у топличком. Према становништву пак највише је воденица у топличком, а најмање у нишком округу.

Кад, напротив, број витлова поредимо са становништвом, онда добијамо друге, правилније, размере. Тако долази један витао у округу:

пиротском	на	97	становника
топличком	„	100	„
врањском	„	119	„
нишком	„	144	„
у опште	„	117	„

Остаје да кажемо коју реч о *живом благу* народном у Новим Крајевима. Истина и ови се подаци могу узети тек да су приближни, пошто нису добављени редовним пописом; али су за сад они најпоузданији.

У овом прегледу износимо податке о стоци:

РОД СТОКЕ	Број комада				
	у округу				СВЕГА
	нишком	пиротском	врањском	топличком	
Коњи	4.139	5.916	4.158	6.397	20.610
Магарци	309	63	353	20	745
Волови и краве	38.509	24.419	23.557	25.624	112.109
Свиње	23.585	11.053	9.593	17.355	61.586
Овце	90.618	118.075	62.854	81.367	352.914
Козе	38.415	40.409	18.170	22.274	119.268
Свега	195.575	199.935	118.685	153.037	667.232

Кад број стоке поредимо с површином и са становништвом, онда налазимо, да долази:

КОЊА И МАГАРАЦА

У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ.	НА 1000 СТАНОВНИКА
топличком	2	153
пиротском	2	78
врањском	2	70
нишком	2	38
у опште	2	71

ГОВЕДА

У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ.	НА 1000 СТАНОВНИКА
топличком	7	610
врањском	12	362
нишком	14	332
пиротском	9	317
у опште	10	374

СВИЊА

У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ.	НА 1000 СТАНОВНИКА
топличком	5	413
нишком	9	204
врањском	5	148
пиротском	4	144
у опште	6	206

ОВАЦА И КОЗА

У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ.	НА 1000 СТАНОВНИКА
топличком	28	2.467
пиротском	59	2.061
врањском	43	1.250
нишком	48	1.114
у опште	43	1.576

СВЕГА СТОКЕ

У ОКРУГУ	НА 1 □ КМ.	НА 1000 СТАНОВНИКА
топличком	42	3.643
пиротском	74	2.600
врањском	62	1.830
нишком	73	1.688
у опште	61	2.227

Према површини је наспрам других живим благом најбогатији округ пиротски. Према становништву је у томе најбогатији округ топлички, а пиротски округ заузима друго место, нишки пак округ последњи је у том погледу.

Интересно је поређење Нових Крајева са Србијом у старим границама по броју стоке, како према површини тако и према становништву. Подаци за Краљевину Србију узети су из последњега пописа, који је извршен још 1866. године.

Тако било је на једном квадратном километру у Србији:

	Новој	Старој
коња	2	4
говеда	10	20
свиња	6	34
оваца и коза	43	83
стоке у опште	61	141

Напротив долазило је на 1000 становника у Србији:

	Новој	Старој
коња	71	101
говеда	374	609
свиња	206	1.061
оваца коза	1.576	2.573
свега стоке	2.227	4.346

Размера између ових бројева била је код

коња	као 100 : 142
говеда	„ 100 : 163
оваца и коза	„ 100 : 163
свиња	„ 100 : 515
стоке у опште	„ 100 : 195

Из овог поређења види се, да су крајеви у старим границама богатији у живом благу; но пошто су подаци из тих крајева узе-

ти из пописа пре *осамнаест* година, и ове размере такође су из онога доба[1]: то оне не одговарају тачно садањем стању, и само живље побуђују жељу и потребу да се нов попис стоке што пре предузме.

Пчеларство у Новим Крајевима, као што се види из броја кошница, није у цвету

	Кошница је било		
у округу:	свега	на 1 □ км	на 1000 становника
топличком	3.566	1	85
пиротском	5.362	2	70
врањском	2.389	1	37
нишком	4.134	2	36
свега	15.451	1.4	52
У Србији 1866 г.	106.452	2.8	87

Размера између нових и старих крајева јесте за кошнице као 100:167.

О трговачком обрту Нових Крајева с пограничним пределима до сад још ништа није изашло у службеној нашој статистици. Толико само може се казати да је тај обрт доста знатан, судећи по богаству пољопривредне производње, и по доста живој и напредној домаћој индустрији.

Разгледавши овако летимице *Нове Крајеве*, ми сада улазимо у њих да их из ближе размотримо округ по округ.

---

[1] *Државопис Србије*, IV. стр. 110 и д.

ОКРУЗИ

I

Нишки округ

1 Границе

Границе су нишкоме округу: са севера и са североистока — ивице *округа алексиначког*, и *округа кнежевачког*; с истока — ивица *округа пиротскога*; с југа — *округ врањски*, а са запада — *округ топлички*.

Граница северна и североисточна готово свуд[1] иде оном пругом која беше међа Кнежевини Србији од 1834 до 1876.

Граница источна међу овим и округом пиротским, одвојивши се од границе кнежевачке, од бїла Гуљанског, удара на југ, између села Градишта и Островице, па иде изнад Равнога Дола и Вете, изнад Мокре, Бежишта, Проваљеника до Љубераждe. Одатле се граница повpће на север, остављајући пиротском округу села: Остатовицу, Штрбац, и До, па онда иде на Присјан, Црну Бару, на Своће, Орахе, Лесковицу, и изнад Црвене Јабуке изиће на Црни Врх, где удари у границу између Србије и Бугарске. Сад овом границом иде на Дешчани Кладенац, на Преслап до близу Власине. Ту оставља бугарску границу, па се упућује, изнад Црне Траве, преко реке Власине на запад к Морави. коју кад пређе иде на Чукљеник, Кукуловце, и на Барје.

Ту се сучељава с границом округа топличкога, коју ваља видети под тим округом, да се не би писала на два места.

---

1. Стара граница, која је ишла преко села Катуна, била је од Ниша далеко 21.380 метара; а по што је округ алексиначки повећан, то је и граница између њега и нишкога примакнута ближе Нишу. Сад од границе до Ниша нема више него 12,750 метара.

Као што се види из овога описа, нишки је округ много шири на својој јужној страни, него на страни северној.

Могло би се још овде казати да ова граница није свуда обележена тачно, него само по хатарима села, а међе хатарима врло су вијугаве, и некад их чак ни сами мештани не казују једнако.

---

2 Планине

Планине велике ударају у нишки округ, и неке од њих пружају у њега своје ниже косе, али ни једна велика планина није цела целцата својина нишком округу.

Сува Планина, на југоисток од Ниша, која се тако лепо из далека види, и која се, рекао би човек кад из даље гледа, надвила над Ниш, само једном својом страном припада нишком округу. Сва остала она је својина округу пиротском. Из Ниша се увек виде (мањ кад је време магловито), и лепоту нишке околине много увећавају, ови врхови Суве Планине: *Космовац* (Космовачки Камен) онај најдаљи, из Ниша гледајући га, и највиши вис; *Јагликовац* (Јагликовачки Камен), онај ближи к Нишу, и *Карлички Камен* (или Студенски Камен). Ово је преслап између она два, куда је ишао још римски пут преко Суве Планине.

Бйла и врхови Суве Планине са свим су голи. У падинама њеним, нарочито у осоју, има горе букове, местимице и јелове, а негде доста старе *мечије леске*[1].

Дарковачка и *Дрејиначка планина* пола припада Знепољу а пола нишком округу. Обе ове планине већином су голе; на дугим просторијама немају ни дрвцета, али су и туда, где дрвета нема, обрасле густом као море травом.

Кукавица, планина у Пољаници (старом Иногошту), тек осојем својим припада нишком округу. Јужна њена пола припада округу врањском.

---

1. У Сувој Планини, у хатару села Сопотнице, има једна велика провала у стени, која се зове *Трем*, и у којој свакад има прелетњега снега.

Селичевица, пружа се на својих 20 километара, од реке Кутине до Мораве. Готово је сва обрасла ситном, највише храстовом гором. На последњем западном чоту Селичевичком стоји стара тврђава *Курвинград*.

Бабичко-Јашуњска планина пружа се између Мораве и реке Кутине од северозапада к југоистоку.

Крушевица, планина, која би се могла узети као продужење Бабичко-Јашуњске планине.

Између Суве Планине, Крушевице, Бабичко-Јашуњске планине и Селичевице она је корутина која се зове *Заплање*. По том имену данас се сав тај срез зове *Заплањски Срез*.

На југ од Лесковца, дижу се планине: *Чукљеничка*, *Накривањска*, *Вучанска*, *Стројковачка*, и *Збежишка* (све по именима села која су им близу). Те се планине већином пружају од Мораве на запад. Њихови врхови имају разна имена. Могу се овде прибележити тек неколика, као: *Влахиња*, *Свињарник*, *Вртешка*, *Кита*, *Зелени Град*, *Писани Камен*, *Сланиште*, итд.

У Буковику, између Мораве и Власине, имају планине: *Острозуб*, *Дебели Део*, и *Јастребац*.

У том пределу „*Општа карта аустриског војног завода*“, и наша карта: „*Слив Јужне Мораве*“ бележе неку планину *Ширену*.

У том крају, од Мораве до реке Власине, и од Власотинаца до села Власине, нисмо могли наћи планине која би се звала „Ширена“[1].

Још се могу поменути висови који су на оном огранку *Суве*

---

1. Кад сам питао људе из Буковика за планину Ширену, наишао сам на одговор бистрог планинца, г. Проте Стевана Поповића, из Црне Траве, који вреди овде записати.

— Онде где ти тражиш ту планину „Ширену“, рече г. Прота: — има брдо које се зове *Новоселски Рид*.

— Па како је Новоселски Рид могао постати некака *Ширена* или *Ширина*?

— Који знаје, одговори Прота: — онај што мери, гледи у једно брдо, и пита: »Како се зове то брдо? Сељак мисли за друго, и одговара: — Је ли за ону *ширину* питаш? Ми ту викамо: ширина (то јест, поље, просторија, брдоравањ). Инџинир пише у своју књигу „Ширина“ а нико не зове *Новоселски Рид „Ширина“*.

Да ли се „Ширена“ на овај начин увукла у карте, не знам, али да планине *Ширене* или *Ширине* нема, то уверавају сви људи из тог краја.

Планине који се, међу Јелашницом и Црвеном Реком, спушта ка Нишави.

Овај крак Суве Планине има данас неколико имена, од којих име *Плоча* некад се узима као име за цео тај планински огранак. Међу тим тај огранак не ће бити ништа друго него онај део *Суве Планине* који су стари звали *Куновицом*. На том огранку највишењији су висови: *Облик* и *Мандаш*.

На оном бйлу које везује *Стару Планину* са *Ртњем* идући на *Бабин Зуб*, на *Бабину Главу*, па на *Плеш*, падају у очи, према нишком округу, ови висови: *Коларница*, *Плеш*, *Тупанар*, *Лесков Врх*, *Вишеград*. Тај венац иде на *Грамаду*, па изнад села *Матевца* и *Каменице* дели воде *Нишави* и *Сврљишком Тимоку*. За тим се повија на север, и спаја се с планином *Девицом*.

На северозапад од Ниша су: *Башаловац*, *Црни Врх*, *Бобен*, *Попова Глава*, *Зелени Камен*, *Бели Камен*, и већ над Топоницом *Дервишка Чука*.

Од тога планинскога повијарца одваја се на југ једна коса која се, за тим, повраћа на југоисток. На тој коси могу се поменути ови врхови: *Љути Врх*, *Паљина*, *Попова Глава*, и, најпосле над самим Нишем, са североисточне стране — *Виник*.

Од Селичевице пак одваја се једна коса те дели воде Морави и Нишави. Та коса дошавши близу Нишу с јужне му стране, рашири се у један врло велики брдоравањ, који се зове *Горица*.

И *Горица* и *Виник* угибљу се под грозним виноградима и под другим усевима.

Та два брда врата су нишка за све који мисле Ниш силом да освоје.

---

3 Воде

Планине и *воде* узрок су што је Ниш постао ово што је.

Да Нишава не расеца Ниш на две поле; да Морава не тече тако близу Ниша; да се у Мораву не стачу: Топлица, Јабланица, Ветерница, и Власина, те током својим отварају толике путове к Нишу,

не би се никад толика људска крв пролила на Нишу. Али по што је то тако, и не може се предругојачити, то ће Ниш и од сада остати место врло важно, а воде његове заслуживаће свака да се добро проучи од извора до увора свога.

Од вода које квасе округ нишки, највећа је и најважнија *Морава*.

Морава извире у једним ливадама, код села *Витина*, на планини која се зове *Црна Гора* (Карадаг), и која се находи у пределу између Куманова, Качаника и Скопља. Моравино је врело тако јако да би на њему одмах могла млети два до три витла. Оно је на таком висоравњу, да би води његовој било готово све једно потећи на југ к *Вардару*, или на север к *Дунаву*. Бар тако причају они који су та места видели, и њихову висину простим очима мерили. До Вардара имала би Морава тећи 5—6 часова, а док допре до Дунава (код Кулича) мора се ваљати добрих 70 часова.

Али, зна се, како вода поштује старије од себе; она обилази брешчић макар он био толико мален да га голе очи ни спазити не могу!

После свога извора, Морава удара на прво повеће место, које се зове *Бинач*. По имену тога места, она се и зове: *Морава Бинча*, или *Морава Биначка*.

Да су нешто све стране моравине водопађе обрасле густом травом, шибом, и гором, те да се кишница тихо, поступно, равномерно сцеђује у речно корито, Морава би могла бити пловна; а овако с голих страна њених сјури кишница у маху те постаје бујни поводањ, а кад то пројури, река бива поток. И тако је она ни пловна ни бродна, него често само велика штеточиња!

Морава има необично широку водопађу, особито у горњи крај свога тока. На Балканском полуострву нема реке која би се дужином свога тока могла мерити с Моравом.

На самом раздеоку својих вода Вардар и Морава чудни су суседи: њихове су се водомеђе готово размимоишле једна с другом, као што је речено мало пре.

Дуго се мислило да Јевропску Турску раздваја на две поле једно велико планинско бйло, без преслапа, од Црнога Мора до Си-

њега; мислило се, према томе, да пута не може бити из долине моравске у долину вардарску; али списи *Ами-Буја*, *Гризбаха*, карта *Кипертова*, и још неколики извештаји путника научника показаше да се од Београда до Солуна може човек возати на кочијама. Пут тај мора ићи долином моравском и долином вардарском.

Гроф Кастељан прорачунао је, да је пут од Александрије на Солун, Београд, Беч и Кале, краћи 47 часова од пута који иде од Александрије на Марсељ у Кале, а 9 часова од онога пута који удара на *Брендиџ* (Бриндизи).

А ако би се од Београда ишло правце на Минхен, остављајући на страну Беч, тај би се пут скратио са читавих 300 километара[1].

Мало пре је поменуто како је моравина водопађа врло широка на изворима те реке, а кад Морава приђе к своме ушћу, водопађа јој се сузи као какво грло. Од *Три Уши* до *Шаргана* може бити близу 70 часова, а од *Смедерева* до *Костоца* не ће бити више од 6—8 часова. На тај начин долина моравине водопађе личи на какав циновски лопар.

Нишава, жива, једра, бродна река, која јури кроза сами Ниш.

Нишава има више извора, и предео где ти извори избијају, доста је широк. Неки извори нишавини побележиће се овде; то ће бити само они који су живљи у самом почетку нишавином. Доцније, говорећи о местима која Нишава просеца, поменуће се све главније нишавине притоцице.

Ево овако мештани узимљу:

У хатару села *Годеча*, у месту *Злом Долу*, извире вода која се, наравно, зове *Годечка Рѣка*. Ова река тече к *Цариброду*. Више Цариброда Годечка Река прима речицу *Јежевицу*, која долази кроз Драгоманску Клисуру, испод брда које се зове *Три Уши* (где је, по причању, у старо време била граница између Србије и Бугарске).

Из села *Протопопина*, местимице из *Смиловачког Поља*, извире друга вода која се зове *Протопопиначко Врело*. Ова вода обилази село *Калотину*, па се улива у *Годечку Реку*.

[1] *Revue des deux Mondes*, 15 Декембра 1881, стр 931.

Годечка Река пак, прошавши Цариброд, прима, мало испод тога места, реку *Лукавичку* која долази од села *Невља*, из околине *Брезника*.

Већ од Цариброда на ниже *Годечка Река* зове се *Царибродска Река*.

Испод *Суковског Моста* ова царибродска Река прима с лева *Јерму (Голему Реку)* која извире на *Буковој Глави*, поврх села Власине, и која тече кроза *Знепоље* и *Трн*.

Тек од ових става, испод Суковског Моста, вода се ова зове *Нишава*, ма да се мора признати да многи људи са стране и *Јерму* и *Царибродску Реку* зову Нишавом.

Нишава после протиче кроз Пирот, делећи га на две поле; обавија северно *Белу Паланку;* пробија се кроз *Сићевску Клисуру*, где је раструпила *Куновицу* и *Плеш;* она кваси а некад и дави Ниш, па се, између села *Лалинаца* и *Трупала*, слива у Мораву на 9.200 метара од Ниша.

Власина река истиче из језера *Власине*, које је на земљи врањског округа, те ће о њему тамо и бити говор.

Власина се одмах упућује на север или северозапад, тече кроза село *Црну Траву*, остављајући лево високи брдоравањ *Чемерник*, преко кога је ишао стари пут од Врање преко Знепоља и Трна за Софију.

Власина тече врло уским коритом кроза сав *Буковик* (који се сад зове срез власотиначки), и уз пут прима у се реку *Грацку*, *Тегоштицу*, и *Калуђерицу*.

У селу *Своју*, под висом *Црнатовом*, Власина, с десне своје стране, прима *Љубераждy*, и тече даље к западу, орошава варошицу *Власотинце*, где већ излази у широку моравску раван, и код села *Стајковца*, улива се у Мораву.

Топоница, долази с планине *Девице*, у кнежевачком округу, из више извора од којих су понајјачи *Бела Река* и *Диздаров Поток*, који, кад се састану у хатару села Давидовца, зову се само *Бела Река*. Ова река тече кроз *Лабуковачко Ждрело*, удара на село *Лабуково*, и село *Пошчицу;* ту прима *Рашиначки по-*

ток (од Светог Аранђела), и *Копајкошарску реку*: за тим протиче кроз село *Кравље*, па удара на село *Топоницу*. Тек од овога села, до свога утока у Мораву, ова се река зове *Топоница*. Она пада у Мораву према *Суповцу*.

Топоница се често помиње у нашим ратовима с Турцима од 1806 — 1813, и од 1876 — 1878.

Студенска Река најпре, па после,

Јелашничка Река. У месту које се зове *Пољански Кладенац* извире вода која тече кроз села: Горњу Студену и Доњу Студену. Ова вода, докле тече кроз хатар села Студене, зове се *Студенска Река*.

За тим, та вода тече кроз село Чукљеник, и, кроза стене које се зову „*Масуров Камен*“, пробија се у *Јелашничку Реку* која се, после по часа тока, слива у Нишаву.

Река ова протиче долином тако живописном да је права штета доћи у Ниш а не видети села Јелашнице, и његове романтичне реке.

На овој реци, која је тако краткога тока, меље око 20 воденица — свака по 4 витла. Те воденице (и неке ваљавице) на гласу су што раде самотегом и лети и зими. А то бива за то, што се река Јелашница, текући коритом уским и дубоким, не мрзне зими, као друге воде, које теку равницама.

Кутинска Река има више извора, али као главно врело сматра јој се извор испод *Жутог Камена*, у хатару села Горњег Душника.

На овој реци, од њенога врела у Душнику, докле се не састави с Драговском Реком, меље 19 воденица. А тај ток није дужи од пола часа места.

Река та протиче кроз Горњи Душник, и кроза све четири Кутине (села). Десно јој остаје горостасна *Сува Планина*, а лево Крушевица и Селичевица.

Кутинска се река слива у Нишаву испод Нишке Бање, више села Брзога Брода.

Долином ове реке иде пут који везује *Заплање* с једне стране с Нишем, а с друге — са Знепољем и Трном, преко Дешчаног Кладенца.

Медвеђа или *Јабланица*. Река Медвеђа извире испод планине *Прапаштице*, изнад села *Тулара* и *Мркоња*.

Она тече поред села Ретког Церја, Петриља, Врапче, Несуште, Копрена, Медвеђе, Грабовнице, Дадића, Маћидомаца (Мађедонаца), Бучумета, Криваче, и Лебана.

У Лебанима прима у се реку Шуманску, па се одатле зове *Јабланица*. Пролази поред села Портате, недалеко од вароши Лесковца, па, више Чечинског Моста, пада у Мораву.

Од извора до Лебана дугачка је 50 км., а одатле до утока око 30 км.

Шуманска река извире више села Дрводеље, и, протичући кроз Бувце, Коврцу, Клајиће, Поповац, Вранивце, и, Шумане, утиче у Медвеђу код Лебана. Ток ове реке може имати до 35 км.

С десне стране, више села Дадића, утиче у Медвеђу и река Бањска (Равнобањска), која извире из свирачких планина, и, протичући кроз Свирце, Тупале, Равну Бању, утиче у Медвеђу.

С леве стране прима Медвеђа у се Газдарску Реку, која се зове и Грабовничка, јер протиче и кроз село Грабовницу. Ова река има више извора, али јој је најглавнији онај у селу *Равништу* испод *Мадана*, а има извора и у планини Гајтану. Дужина јој може изнети до 20 км.

Ветерница извире у Пољаници. Она има два главна извора који су један другоме насупрот, то јест, један је на источној страни, а други на западној. Први кључа у селу Градњи, а други у селу Трстени. Ово је последње село на самој граници тако да је од њега нешто остало и за границом, онамо у Турској држави.

Ове две воде састану се више Големог Села, и одатле се зову *Голема Река*. Пре тога пак она трстенска река прима у се реку *Дреновачку*, која извире из осоја брда Плачевице које је над самом Врањом.

Голема протиче кроз Велико (Големо) Село, које је средина Пољаници; тече, даље, поред села *Драгобужда*, Прекобрдца, Мелове, Остре Главе, Округлице, Гагинаца, и Лалинаца (пробијајући се читава 3 часа кроз планинску сутеску).

Код Вучја и *Мирошевца* (где почиње срез лесковачки), прима у се Вучанску Реку. Дотле се зове Голема Река, а одатле

Ветерница. За тим тече кроз богату лесковачку раван, пресеца Лесковац, и код села Богојевца пада у Мораву.

Ток Големе и Трстенске реке до Мирошевца може изнети 45 км; а Ветернице до утока око 40 км.

Овом реком ишао је у старо време пут од Лесковца на Врању.

Тај је пут, по уверавању тамошних људи, неколико часова краћи од онога који данас иде моравском долином у Врању.

Туловска Река, извире из планине села *Тулова*; тече кроз *Тулово*, *Зољево*, *Малу Грабовницу*, *Буниброд*, *Мрштане*; и, испод села *Навалина*, пада у Мораву с леве стране.

Слатинска Река, извире из планине *Застенке* и *Огорелице* (у срезу пољаничком), у општини мртвичкој. Протиче кроз село *Слатину*, од кога и име добија, кроз обе *Копашнице*, и, према селу Добротину, пада у Мораву.

У водама нишкога округа има риба од разних врста а најпознатије су: шаран, сом, клен, мрен, кркуша, вретенар, скобаљ, штука, змијоглавац, стрвка (пастрмка) и белица.

А има и ракова.

Језера и Баре

Дев-Казан, велико језеро, над селом Вучјем. О томе се језеру врло много прича. Народ околни верује да у њему имају некаке вражје воденице, које ноћу мељу, и њихова се зука чује.

Кад неваљала човека осуђују, веле му:

— За тебе није да живиш; за тебе је да идеш у *Дев-Казан* да се давиш!

Црни Вир, језерце у селу Кумареву, из кога се вода рачуни у врло шкодљиве воде за здравље људи и стоке.

Церничко Језеро на граници међу хатаром села Бошњака и хатаром села Турековца.

На Плочи (Куновици), јужно од пута Ниш — Пирот, има мало језеро које ретко пресушује.

Шебечко Језеро, у општини великовртопској, у срезу заплањском. Никад не пресушује.

Језеро у Лукама, у селу Семчу, у срезу заплањском, има у својој околини врло много шевара који сељаци секу те плету асуре.

Још нешто:

У Сувој Планини, у хатару села Сопотника, у месту *Точилима*, има снега усред лета.

Турци су одатле често лети носили снег да хладе јела и друге своје угодбе.

Минералне воде

Бања Нишевачка. 1 час и $52^1|_2$ минута од Ниша, поред пута који води од Ниша к Пироту, под брдом *Коритњаком*, извире врућа вода, која се зове *Нишевачка Бања*.

У тој Бањи имају још од старога доба два купатила за мушкарце, и четири — за женске.

Вода је топла око 30° R...

У ову Бању долази мало света да се лечи; овде највише излазе нишлије и нишлике да се „бањају“, и да „тефериче“.

До ослобођења Ниша, ово је било најобичније место за излазак и весеље Турака и Туркиња из Ниша.

Испод те Бање има неколико воденица. Воденице те, ма да су невешто начињене, мељу и лети и зими, по што се вода не мрзне.

Бањица, топло врело, у селу Островици, више Сићева. Вода та, после кратког тока, пада у Нишаву.

За овај мах о тој се води ништа више не може казати.

---

4 Равни

Равни родне у нишком округу највеће су дуж река које тај округ пресецају или квасе. Тако је у реду на првом месту поменути:

Нишку раван која настаје с обе стране Нишаве чим се изиђе из клисуре *Сићевске*, и од последњих брежуљака брда *Куновице*, па се протеже до утока Нишаве у Мораву. Та раван иде и ниже од нишавина утока, дуж десне моравске обале, до испод Топонице.

На тој равни, између Виника и Горице, раширио се град Ниш на десној, а варош на левој обали нишавиној.

У тој равни рађа свако културно биље, па и наут, који ми у Београду, попржен, купујемо као *леблебије*.

Старци причају да је у тој равни некад сејан и пиринач; данас о том нико ништа не зна.

Лесковачка раван је још већа. Она се пружа од Грдилице левом страном Мораве чак до Топлице.

На десној страни моравској равница је од ушћа Власине до Власотинаца, и од Курвинграда до утока Нишаве у Мораву.

Лесковачку раван квасе, осем Мораве, Ветерница, Јабланица и Пуста Река.

Дужина ове равни (у колико припада округу нишком) може изнети око 8 часова, а ширина њена износи где више, где мање, тек нигде не слази ниже од 2 часа.

Та раван, особито од Лесковца на ниже к Морави, права је низина, пуна бара и кâљâ, које се само у подводним равницама налазе.

Међу тим је земља родна. Само нема воћака и дрвећа у опште. Србину није баш повољно кад види лети како сељаци, који раде у тој пространој равни, немајући нигде хлада у својим њивама, прилазе к насипу, и одмарају се у хладу под оним врбама које је Митад-паша садио с једне и друге стране насипа.

Зар смо морали чекати да нам и тај одморак облакша ђенијални Турчин? Зар се у тој оскудици нисмо сами могли помоћи?

Поред Кутинске реке има нешто равнице око Драшкове и Прокопове Кутине у Заплању.

Као велике равни, али не као земље усевне, него као пространи пашњаци, могу се поменути и оне голе ширине изнад села Црне Траве, Дражинаца и Дарковаца, где се лети тови многа стока ситна и крупна.

Нешто равнице има и око језера Власине, али та већином иде у врањски округ.

---

5 Шуме

Шуме су велика потреба, и велика реткост у нишком округу; а готово би се то исто могло рећи и за друга три округа, осем једне поле округа топличкога.

У Кнежевини Србији само у окрузима крајинском и црноречком беху неколика брда са свим оголела тако да су им каменити костури избили на површину, те некако самртнички штрче на све стране. А у новим пределима таких брда има врло много. У најближој нишкој околини, с моста на Нишави, може човек сваки дан гледати не само суре стене од Суве Планине, него још неутешне камените голети изнад села *Каменице*, изнад *Матевца*, *Кнез-Села*, *Сићева*, и *Куновице*.

То су стране, већином присојне, које би могле држати обилан биљни накит себи на лепоту а људма који око њих живе на велику корист. На жалост, Турци, док су владали овом земљом, не само што нису ништа чинили да се шуме чувају и множе, него су често дизали народну снагу те гору навалице секли и затирали, да би тако у голети лакше одржали своју затирачку власт.

Сада је, како уверава г. Вуле Вукотић, начелник среза нишког, наређено те су голети изнад Каменице, Матевца, и Кнез-Села засејане жиром; тај се усев, вели, примио, и већ лепо напредује.

То би био срећни почетак од великога богатства које је веома потребно, а које се има где развити у широким размерима.

Ситном шумом, највише храстовом, обрасла је готово сва *Селичевица* која од реке Кутинске до Мораве може имати у дужину до 20 километара.

Као шумовита места нарочито се помињу: *Ибровица*, *Кује*, *Остра Чука*, *Десна Чука* (у општини габровачкој). Ту има дрвећа: диволеске, букве, цера (ретко,) бељика, клена, јасена, калине (чибуковине), леске, сланопаће, идр.

Шума бабичко-јашуњска сатрвена је, само још има крупне горе на вису *Кривој Букви,* више села Бабичког а спрочу Душника, Сопотнице, Житораће и Краставче.

За тим, има шуме на северозападној страни од Ниша у *Церјанској Провалији,* и у *Хајдучкој Падини.*

У општини Доњој Студени у *Хладном делу,* и у *Раскрсју* има шуме која иде у врсту мало пре поменуту.

Највише шуме биће на југ од Лесковца, ближе ка срезу пољаничком. Нарочито се помиње шума села *Црцавице у којој је обилно букава, горунова, јаворова, јасенова, грабова, лиша и леска.*

По планинама и шумама нишког округа има: медведа, вукова лисица, јазбака (јазаваца), творова, куница, веверица, зечева, лисица, срна, јелена, дивокоза, па чак веле да има и рисова (у Буковнику).

По камењу има: змија од више врста (а још више имена): *смукова, шарана* (врло отровних), *клечатица, брзача, звечарака*

Од тица има: врабаца, врана, гавранова, чавака, сврака (сорака), чапаља, чевриуга, јаребица, голубова, путпудаљака (препелица), соколова, дрпаваца (прдаваца), ластавица, лештарака (кокошију), ветрушака, ћукаваца, скораца, штиглица, жутајака, шљуна (детлића), штркова, јастребова, кобаца, орлова, шева, грлица совуљага, жуња, буљина, косова, вуга, кукавица, пупаваца, славуја, и дропаља, особито малих дропљица, које човек на другим местима једва у веку види, а у нишком се округу вићају у великим јатима.

---

6 Рудно благо

Каква рудна богаства у недрима својим чува за потомке наше земља нишкога округа, нама је данас тешко погодити. Марљивије и дуже знаачко проучавање пролкће више светлости и у земљине дубине, премда ће, и поред тога, остати доста на део самим простим случајима.

За овај мах поменућемо неколика места у којима се већ зна за нека и нека рудна блага. Та су места:

1. *Јелашница,* врло живописно село, десно од пута Ниш — Пирот. У том селу находи се камен *маргла* од кога се може жећи добар хидраулски цеменат. Ово је благо у толико веће што ће врло близу Јелашнице проћи железничка пруга Ниш — Софија.

У јелашничкој реци нађен је изданак угља који се пружа од истока на запад, а пада на југ под углом 20 — 25°. Сва је прилика да тога угља има на целом простору од Каменице до Јелашнице, Габровца, села Влаха (Власе) па све до Курвинграда.

Угаљ овај припада најмлађој (терцијалној) формацији. Турци су га вадили у селу Габровцу, на граници овога басена[1], па им је, како сељаци мисле, вода помела тај посао.

Наши су огледали вадити га у селу Јелашници; па је и то остало само као оглед.

Али како су околине нишке оголеле, а горива треба сваки дан све више, то се овим рудницима још напред види велика важност.

2. *Рупје,* село у срезу власотиначком, на десно од Мораве, чувено је с руднога блага. У њему има камена микашиста, кроз који је пробио моћни трахит.

У Рупју је била велика рударска радња: вадило се олово у ком је било и сребра. На 3 км. испод рупљанске цркве има самоков *за ковање руде.*

У месту *Багрена Вода* находи се раствор галице од пирита и гвожђа. Ту се находи и трахита. Од злата мало има трага. Бар су до сад сва истраживања остала јалова.

3. У селу *Црној Трави,* у месту Пећини, ваћене су руде за Турака. Сав тај крај око Власине заслужује да се рударски боље проучи и осветли.

4 У селу Матевцу вади се плочасто камење за покривање кућа и зграда, и за крстове и плоче на гробове мртвих.

---

7 Остаци од старина

Град Ниш, на десној обали реке Нишаве, између *Виника* са севера, и *Горице* с југа, не толико по старини свога постања,

[1] У Денском Потоку.

колико по важности својега станка, заслуживао би да се помене међу остацима од старина. Али пошто ће о њему, као о месту насељеном, бити нарочити говор, то ми за овај мах прелазимо на друге старине за које смо могли штогод сазнати.

Курвинград, на 12.042 метра на југ од Ниша, на десној страни Мораве, на последњем чоту од планине *Селичевице*, која се од Кутине пружа на запад до Мораве. Град се тај доста добро одржао.

Према Курвинграду, на левом моравском брегу, имају развалине од некакве старе цркве, коју сељаци зову *Комига*.

Прича се да је та Комига била богомоља некаквој царици од *Курвинграда*. У Комиги је служио калуђер, врло угодан царици с Курвинграда. Да би могла чешће и лашње прелазити из свога града на Комигу, на богомољу, и на пријатељске разговоре, царица је разапињала платно с једнога брда на друго, и тим је платном прелазила.

Тако каже прича.

А пословица једна вели:

— Цар царује у Цариграду, а чевръуга у Курвинграду.

Смисао јој је: свак је госа на своме огњишту.

Кад је пак, и ранта постала та пословица, није се могло сазнати.

По најновијем осветљењу г. Руварца, стари град *Копријан* није ништа друго, него овај данашњи *Курвинград*.

И ако је одиста то стари *Копријан* (а ми ћемо се на то вратити, кад буде реч о *Градишту*, у топличком округу), онда при његову имену ваља да се сетимо још и овога:

Бесни султан Муса, у пролеће 1413, опседе *Копријан*, и, после крваве борбе, оте га, на војску његову и становнике нешто исече а нешто расели[1].

Те исте године, по смрти Мусиној, која би 10 Јуна 1413, *Копријан*, заједно са *Знепољем*, враћен би, као земља српска, Деспоту Стевану Лазаревићу.

[1] *Гласник* XLII, стр 307

Године 1441 Турци беху притисли сву Србију. Ђурађ Бранковић, у савезу с Мађарима, 1443 потисну их, и узби чак иза Софије!

Сегединским миром, који би углављен месеца Јуна 1444, Ђурђу су враћени сви српски градови, међу којима су: *Копријан*, *Лесковац*, *Зелени Град*, и *Ново Брдо*[1].

Вишеград. — На исток од села Сићева, на брду које се зове *Слабица*, има стара јако порушена градина коју сељаци из околних села зову *Вишеград*.

Никаква се прича није о том сазнала до сад.

Градац. — На запад од села Сићева, на брду које се и само зове *Градац*, стоје остаци од неког старог градића, коме се ни име није запамтило.

Латински град на *Карличком Камену*, на Сувој Планини, у хатару села *Доње Студене*. Од града се познају само околни зидови. Тај је град чувао *„Латински пут“*, који је, у старо време, ишао од Ниша туда на *Белу Паланку*. Тај је пут превађивао Суву Планину баш на Карличком Камену.

Кулина. — На врху стене у *чукљеничком ждрелу*, има стара зидина која се зове *Кулина*. На другој страни ждрела, спрочу те Кулине, на врху друге стене, ископано је у камену некакво *корито*. Оздо до корита усечени су у камен као ступњи за пењање. Сељаци веле да је и онај град, и то корито градио некакав *„Латински Цар“*; али имена томе цару нико не зна и не помиње.

Градић, више Кнез-села, на једном вису, стара зидина коју сељаци зову *Латински Градић*.

Градац, у хатару села *Малче*, на брду више села *Врежине*, стара опала градина.

Више Нишке Бање, на десној страни пута идући к Пироту, имају неке рушевине, као да је расут некакав градић. Турци су туда много прекопавали, тражећи благо „*Цара Константина*“ (тако веле овде место што у Крајини кажу — *Цара Радована*), и свуда су наилазили на некакве празне подруме и тавнике под земљом.

[1] *Гласник* XLII, 309

Железник, кула, и око ње сада већ порушени град, на десној страни реке *Топонице*, у хатару села *Миљковца*. На левој страни *Топонице* био је други један градић, који је сада порушен, и зове се *Градиште*.

Ова два града држала су пролазак из Мораве у Сврљиг.

Ту близу има и стара црква која се зове *Свети Никола*.

И о овој старини ваља казати коју реч. Олтар је округао, а дубок је 2·40 метра; црква је дугачка 4·30 а широка 3·75, припрата пак дугачка је 3·50, а широка 3·90. Ликови светаца добро су очувани.

У околини ове цркве и града нађе се по који старински новац. Тако данас има један у *Сибина Аранђеловића* из Миљковца, на коме пише: **ДЄСПО**; оно друго се не може да прочита.

Остатовица, стари градић у присоју *Суве Планине*. Тај је градић, по свој прилици, чувао пролазак између Заплања и Лужнице.

Модри Камен, сутеска између *Љубераждe* и *Ликовштице*. По Модром Камену има много кулица које су сада готово све порушене. И ту се (међу рушевинама тих кула) често находе стари римски новци.

Хисар. — На западној страни вароши Лесковца, на брду које се наднело над саму варош, познају се остаци од некаквих старих зидина. Лесковчани то брдо зову *Хисар*, и веле да су ту били двори *Луг-Богданови*.

Сад је сав Хисар засађен виноградима.

На југозапад од Лесковца, на једном огранку од косе Хисара, развалине су од цркве која се зове *Свети Илија*. Ту сад има само једна капелица. Тој старој цркви, томе „Светом Илији“, долазе бони и невољни из округа врањскога, топличкога, и пиротскога. Свакога петка и сваке недеље може се ту видети неколико стотина душа.

Лесковчани мисле на том месту да начине нову цркву.

Градац. — Испод Власотинаца, на десном брегу реке Власине, код конопничке цркве, има брег, као каква дивовска хумка. Тај се брег зове *Градац*. На врху тога Граца ваде се многе старе опеке (тугле) и креч.

Пазариште. — У селу *Дединој Бари*, на десној страни Мораве, више Грдилице, до Козарске Реке, има место које се зове *Пазариште*. Ту се данас изоравају опеке, малтер, и зидине од кућа. А прича се да је ту некад била велика варош.

Грдилица. — На излазу из грдиличке сутеске у лесковачку ширину, на десној обали Моравиној, на вису стари је град који мештани зову „Латински“. С јужне стране виса, на ком је град, тече *Руиска Река*. Преко реке, у хатару села *Дедине Баре*, има место *Пазариште*, које поменусмо сад пред Грдилицом.

Из града, с брда, до Мораве био је прокопан тамник којим се слазило за воду. Турцима, кад су отимали тај град, прокаже некаква баба где тај тамник слази у Мораву, и они га запте. Латини, не могући живети без воде, поткују коње наопако, и побегну из града преко поља ораховачкога. Турци, видећи тај траг, рекну:

— Многа војска дошла у град!

— Није многа дошла, одговори им баба: — него и ова побегла, али ковала коње наопако. Трчите за њом!

Турци потрче; стигну Латине на месту *Робином Делу*, и ту их потуку, и *ироробе*. За то се, веле, то место прозове *Робин Дел*. И сад ту има велико гробље[1].

Стара црква, на Малој Горици, спрећу села *Ђурлине*[2].

Неки *Благоје Маслар*, из села Малошишта, човек од својих 45 година, почео је први да откопава, и да тражи цркву на месту на коме се доцније и нашла ова некад дивна грађевина.

Видећи да се Благојева побожна ревност награђује тако ненадним открићем, и други сељаци навале помагати Благоју, и до сада је откопано свуда унаоколо зида на 1 — 1·20 метар.

Црква је та зидана од печених опека (цигаља) налик на опеке римске. Олтар је окренут право к истоку. Дужина је цркве, рачунајући и зидове, 26·19 метара од којих долази на олтар 6·80, на праву цркву 12·46, и на припрату 3·75.

[1] У једном проласку слушах да се у грдиличком граду помиње и *Цар Константин*, али онда то не записах, а доцније не нађох паметара, који би ту причу знао. Тако оста...

[2] Баш оно место где је та стара црква, зове се *Гробље*, а зове се и: *Турска њива*

Оба ребарна зида, и онај трећи што дели припрату од цркве дебели су по 0·92

Олтар је један већи у средини, па с обе стране тога има по један мањи.

На оној пруги која раставља олтар од праве цркве била су четири гранитна зелена стуба, од којих су три нађена у рушевини црквеној, оборена, и скрхана, а четвртога нема. Већи комади ових стубова сада су дугачки до 1·66, и на крајевима су дебели 0·32. и 0·35. Основице биле су им мраморне, црвене, лепо углађене стене, које и сад стоје на своме месту. И по њима се види да су стубови на силу крњени и обарани, да би се црква лакше порушила.

Права црква дугачка је 12·96, а широка 15·40. Њена шупљина подељена је уз дуж на три дела, сваки део према свом олтару. Средњи је део широк 8·50, а два споредна по 3.45. Средину цркве, од споредних делова, растављали су по три стуба који су били у четврт дебели по 0·92

Из припрате се у цркву улазило на троја врата. Средња су широка 2·15, а обоја напоредна по 1·075

Припрата је широка угод колико и права црква, 15·40, а дугачка је 3·77. У њу се улазило с поља на троја врата: једна са западне стране, 2·15 широка, а друга двоја са северне и јужне стране. Ова су широка по 1·075.

Црква је имала и спољни трем с јужне, северне, и западне стране. И ови тремови, јужни и северни, као да су гледали сваки у свој оделити олтар

Но ово треба још да се откопава, те да се боље види.

Опеке, од којих је црква зидана, тројаке су по величини: једне су дугачке по 0·37, друге по 0·40, и треће по 0·44, а широке по 0·25, 0·30. и 0·32; дебеле су 0·03 до 0·05.

На некима имају два знака, као нека слова; а на некима наш крст.

Осим ових, нађене су неке ситније, налик на онај ватрени језичац (штоглу) који се меће у гладиљу (пеглу), да је загреје.

Темељи су црквени од кречнога камена, али су се врло лепо одржали.

При раскопавању цркве није нађено ништа од црквених утвари. Плитко у земљи, над самим темељима црквеним, нађене су неке људске кости; али ће то бити из новијега доба. То се потврђује још и тим што је баш на том месту и данас гробље села *Ћурлине.*

Нико ништа не прича о овој цркви. Говори се једино да је долином речице *Горице*, спрам ове цркве, била некаква велика варош, јер, идући одавде ка *Марковом Калету*, има пространа калдрма од оних истих опека, од каквих је и црква зидана, и сељаци, кад ору, наилазе на кутње темеље од таких истих опека.

Сви су црквени зидови за чудо суви, као да нису ни били под земљом.

Сада се на тим зидинама, недељом и празником, држи богомоља; многи боници долазе тражећи лека, и многи се по повратку хвале да су се спомогли[1].

Кула Краљевића Марка. — Више села *Мирошевца*, на брду које се зове *Хумац*, има једна стара градина која се зове „*Кула Краљевића Марка*“. Кула је озидана у самом камену, и врата јој се, веле, ни данас не могу да отворе.

Изнад села *Вине* има стара *црквина и гробље.* Прича се да је то била црква *Светога Прокопија*, и да је њу зидао *Краљевић Марко.* Они ту показују *стопе* и *мамузе Маркове*, и *плоче* и *клинце* Марковога шарца.

Марко је, причају сељаци, са своје куле, седећи на коњу, скакао на оно место где је она винска црква.

С тога му се тамо и познају у камену стопе, и шарчеве плоче и клинци.

Град Николе Скобаљевића. — Више села *Вујја*, између овога села и *Збежишта* (у срезу лесковачком), на једном вису, има градић од камена. За тај градић народ каже: „*Зидао га некакав Никола Скобаљевић*“.

Испод града има извор лепе пијаће воде. Тај извор зову сељаци: „*Скобаљевићев Кладенац*“.

Мислим да овде не треба двоумити: и град и кладенац ја-

[1] Види цртеж на страни 22

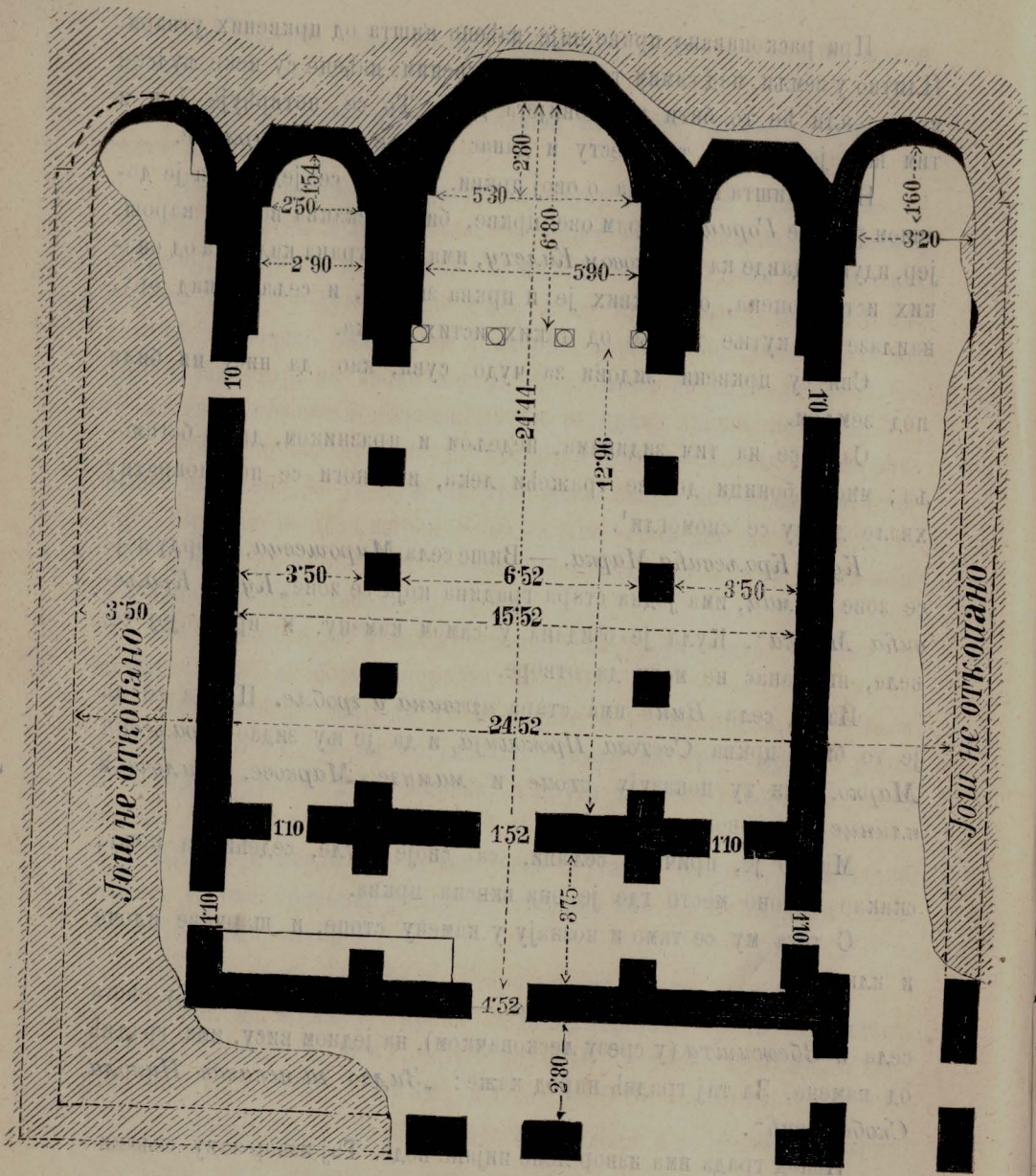

мачно се везују за име онога славнога јунака *Николе Скобаљића* који године 1454, Септембра 24, код места *Бање*, потуче Турке онако како их никад нико дотле није потукао, али који 16 Новембра те исте године, после пораза на Трепаљи, издахну на коцу заједно са својим јуначким стрицем.

Света Петка Трновска. — Од Сићевског манастира 1 час на више, на десној страни Нишаве, под брдом *Вишеградом*, развале су од старога манастира који се зове *Трнова Петка*. Неки тај манастир зову *Иверица*.

Прича се да је тај манастир поробљен баш кад је ту био велики сабор. Насилници, који су робили, закопали су, вели се, пред црквеним вратима, баш на оном месту које прво огреје сунце кад у јутру изгреје, дванаест млада невеста живих, са свим накитом на њима.

Неки сељаци, желећи наћи тај накит, копали су на том месту и тражили; али нису нашли накита, него су ископали некакав велики воднични камен.

Од цркве стоји још нешто олтара; друго се све срушило. Ту има неколико икона и два кандила. Невољници долазе ту, да би лека нашли. Они и прилажу колико ко може. Тим прилозима рукују тутори из села Сићева.

Добра Глава. — У хатару села *Печењевца*, на месту *Доброј Глави*, има стари порушени градић, који се зове *Добра Глава*.

У хатару тога истог села има још
једно *старо црквиште*, и
једно *старо манастириште*.
Ни о једном се за сад није могло ништа сазнати.

У селу *Доњој Копашници*, на југ од Лесковца, находе се у земљи опеке и темељи од кућа и других зграда. Сељаци причају да је ту некад била варош, па су се варошани, не знам од чега и рашта, раселили, и населили данашњи *Лесковац*.

Више села *Слатине*, опет у срезу лесковачком, у месту које се зове *Павлово Брањиште*, има стари градић, већ порушен до земље.

У гробљу села Слатине има *стара црквина*, и друга у самом селу, до куће *Ђоке Стојковића*.

Никаквих прича о тим старинама нисам могао сазнати.

Света Петка, стара разваљена црква, у селу *Кутлешу*, у срезу лесковачком.

Свети Спас, црквина између села *Накривња* и села *Рашин-Лаза*. Само се толико зна о том месту.

Више села *Накривња* има *старо гробље*, и *стара црквина*. Само се прича да је та црква, док је служила, славила *Светога Илију*.

У селу *Стопањи*, $^1/_2$ часа од Лесковца, има стара црква. Кад су је оправљали, наишли су у једној дупки, у зиду, стару једну књигу, писану на кожи. Књиге видео нисам, а ово бележим да се и оволико не заборави.

Црква Светог Димитрија, на левој страни реке *Љубераждe*, у лепој равни, окруженој брдима, разваљена је црквина, од које стоји само у олтару једна врло лепа плоча од бела мрамора.

Сељаци само умедоше казати, да је та црква славила *Светог Димитрија*.

Стари разрушен манастир, $^1/_2$ часа далеко од села Островице, поред Нишаве, више села *Сићева*.

Свети Јован, стари манастир, на север од села Горњег Матевца, под брдом које се зове *Бели Врх*, $2^1/_2$ часа од Ниша.

Долазак к овоме манастиру, уз поток који се зове *Калуђере*, врло је мучан, али је сутеска, кроз коју се вере тај поток, тако живописна да све тегобе путнику накнађа необичним природним лепотама.

Манастирска црква има облик *крстат*. У олтару је *проскомидија* с леве стране, а *ђаконик* или *сасудохранилница* с десне.

На вису *Денској*, 1 час од манастира *Габровца*, уз реку, има једно старо *Градиште*. Кажу да је ту, пре неког времена, нађен некакав *велики сребрни печат* који је однесен у *Високе Дечане*, где се и сад чува.

Свети Петар, црква западно од села *Вртишта*, у срезу нишком.

Прича се да је црква ова служила до пре 150 година, па дођу некакви цидови (!), и стану тражити, да им се навора даје на миздраке кроз црквене прозоре; нису хтели ни толико да се замуче, да у цркву уђу! Онда, вели прича, црква Свети Петар од тога беса штукне у земљу!

Света Тројица на *Брду Метоху*. — Са западне стране села Горњег Матевца, на једном вису који сељаци зову: *Метох-брдо*, има лепа, стара црква, зидана опеком (цигљом).

Црква је ова дугачка 6·70 до 6·80, а широка 3·20, она је обликом лађаста, а олтар јој је округао.

Ово је једна од најлепших старих грађевина у нашим новим крајевима. Њу су видели наши уметници Господа Валтеровић и Милутиновић. Мене већ то ослобођава од пространијега описивања.

Казаћу само што се прича о њој.

Кад сам први пут (1878) видео ову дивну црквицу, живо сам зажелео сазнати што год о њеном постању. Записа нема никаквих; бар их ја не нађох. На моје питање:

— Како зовете ову цркву? одговори сељак;

— Света Богородица *Русалија*.

— Богородице *Русалије* нема, брате!

— А оно ће бити Света *Тројица Русалија*, рече сељак.

У источним нашим крајевима народ тројичку недељу зове и *Русална Недеља*.

Други сељаци, после у Матевцу, казиваше ми, да је некакав поп прочитао на цркви некакав запис из кога се види да је црква та славила *Св. Тројицу*.

Трећи опет додаше ово:

Кад су Турци, године 1876, били заузели Алексинац, онда је један виши турски официр, са својом командом, становао у селу Горњем Матевцу.

Тај официр казивао се да је Хришћанин, да је Словенин, да је с Кошутом добегао из Мађарске у Турску, где је стао у службу, и не мисли се враћати у отаџбину.

Он је ту цркву марљиво разгледао, и на једном камену који је у левом ребарном зиду, на доњем крају, с човечијег боја, прочитао је: да је та црква *славила Свету Тројицу*, и да је грађена још за време српских краљева.

На том камену одиста имају неке шаре, али их ја нисам могао прочитати.

Успеније, стари, порушени манастир, испод брда *Граца*, ниже села Сићева, на десној страни реке Нишаве. Од тога манастира стоји још четвртаста кула, и неки црквени зидови на којима су се одржали свеци, којима су Турци поизбадали очи.

Кад је овај манастир постао, и ко је био његов побожни ктитор, није се могло сазнати, а за пропаст његову бележим ову причу:

Калуђери у манастиру Успенију беху се јако посилили. Више су угађали себи, него Богу и дужности својој. Једном ухвате они младу једну из села, и затворе је у своје ћелије. Дуго су је тако држали у ћелијама, а нико није знао да је млада ту. Браћа младина тражила су сестру свуда, и нигде нису нашли ни стрва ни јава од сестре своје. Она опет, затворена, нити је могла изићи, нити коме дати гласа о себи.

Најпосле се довије те свој опанак избаци на поље кроз прозор од куле. Браћа њена нађу тај опанак, и по томе се досете да им сестра мора бити затворена у ћелијама калуђерским.

Дођу калуђерима, и заишту да пусте сестру њихову. Калуђери, охоли, отерају их од врата манастирских.

Браћа се дигну, те дозову Турке. Турци довуку топове, опколе манастир, изваде младу и даду браћи, манастир поробе и поруше топовима, калуђере пак неке побију а неке растерају.

Тако је умукао Манастир Успеније.

Прича још додаје, да је то било пре две ста година.

Јашуњски Манастир. — У срезу заплањском, близу села *Бабичког*, код реке *Јашуње*, има стара црква која се зове „*Јашуњски Манастир*“, али у њој сада служе мирски свештеници.

Црква је та врло лепо ишарана зидањем камена и црвене цигље, па није малтерисана, него се види то наимарско шаренило.

На црквеном зиду с поља има запис који каже да је то храм *Светога Јована Претече*, и да је *пописан* (живописан) трудом и подвигом Игумана *Јаниќија* и браће му 7061 = 1553, само

ако је ова година добро прочитана, месеца Априла 15 дан, при спахији *Алајбегу*.

Први ктитор је *Роман* и презвитер *Живко*.

Кад се уђе у цркву, онда се с десне стране на дувару чита:

Изволѣниѥмь ѡца, поспѣшениѥмь сына, и освештениѥмь светаго дꙋха сьзда се сіи свети и божественьіи храмь светаго славнаго предтече и проповедника крстителя Іѡана трꙋдомѣ и подвигомь раба божиѧ Кантакꙋзена и Андроника и братие его, при игꙋменꙋ Теодорꙋ и братіи его вь дни царѧ Селима вь лѣто 7025 = 1517.

С леве пак стране има запис који казује да је тај храм живописан за владе цара Сулејмана[1] 7035 = 1527.

У цркви има једна сребрна кутија с моштима некога светитеља. Око кутије има овај запис: **Окрꙋжие лесковачко направише за светие мощи монастирꙋ св. Іѡана вь лето** 7032=1524 **декемврна 15 днь.**

У порти, више цркве, с леве стране, избио је из земље један камен као какав навиљак сена.

Једном дођу Арнаути да оплене манастир. Један од њих стане уз тај камен, разгледа неке светитељске ликове с поља на црквеном зиду, па, разабравши које је лик Светог Ђорђа, наслони пушку на тај камен, и рекне Србима:

— Гледајте, како ћу да вам убијем Светога Ђорђа!

Пушка му пукне; а он тресне о земљу мртав: олово одскочило од зида, и њега ударило у чело.

Црковница. — Од Јашуњског Манастира највише по часа идући на североисток, стара је црква која се зове *Црковница*. Она је била *женски манастир*. Сад је опслужују световни свештеници.

На зиду црквеном има овакав запис:

Изволѣниѥмь ѡца поспешениѥмь сына и свьршениѥмь светаго дꙋха сьзда се сіи светьіи храмь пречистиѥ вьведенїѧ трꙋ-

[1] Солиман I владао је од 1512 до 1519; Солиман II од 1519 до 1566, а Селим од 1569 до 1574.

Нема, дакле, у то време Сулејмана, мањ ако запис не зове Солимана Сулејманом. А Селим је далеко иза године 1527

домь и подвигомь рабє божиє Монахинь Ксєніє и сєстрє монахинь калугєриче Тєофиніє, Мароою и Маріею въ лѣто ζ ѱ (7050 = 1542) **мєсєца октомврна** 11 **дньˈ**.

Све приче у околини потврђују да је ово био женски манастир, као што се и из овога записа види.

Кад је у том манастиру нестало калуђерица, нисам могао дознати.

Градиште. — На једном вису, у шуми, не далеко од манастира Црковнице, има један стари градић, доста порушен, који сељаци зову просто *Градиште*. Никаквих прича за овај мах нисам могао сазнати о томе градићу.

Манастир Габровац, на 1 час и 34 минута јужно од Ниша. Зове се и: *Света Богородица Габровачка.*

Био је стари манастир, за који се прича да су га градили Немањићи, и да је у њему Душан, једном приликом, идући на бој, причестио своју војску.

Тај стари манастир је порушен, а овај који сада служи, зидан је и живописан у новије време.

У олтару има на зиду живописан лик *Цара Лазара*, и до њега *Милош Обилић*. Милош има око главе онај обични светитељски сјај, и натпис: **сватын Милошь Обилнѣь**!

Код овога манастира, баш спрочу олтара, укопани су они честити синови Србије који, Декембра месеца, године 1877, падоше на Горици и на другим околним висовима отимајући Ниш од Турака.

Слава им!

Нишевљани често излазе с породицама својим у Габровац, као у врло пријатно и живописно место. Они се ту одмарају, веселе, и часте по неколике дане.

Нека би, у тренутку својега одмора и весеља, погледали и на бурумак који покрива јуначке кости ове, и нека би побожно изговорили речи појетине:

[1]. Ове записе у Манастиру Јашуњском и у Црковници имао је доброту послати ми г. поп Алекса Радовановић, члан конзисторије нишке.

„Проста земљо, која их покриваш,
Својом су те откупили крвљу!“

У граду нишком, на разним местима, нађено је више каменова са старим римским натписима, више или мање оштећенима. Сви ти каменови смештени су за сада у згради где је канцеларија корпусног штаба. Ту се чувају као заметак за војни музеј[1].

Ако се не би скоро војни музеј основао, добро би било да министар просвете нареди, да се то камење пренесе у Београд у народни музеј.

Још има у лесковачкој улици, у авлији г. Алексе Цветковића, један камен с натписом[2] који се находи на страни 30.

8 Становници

а. Њихове историске судбине

Ниш је, по самом месту где је, струга од неколико великих путова. Ту стругу журио се да освоји сваки који је желео имати власт над земљама балканским.

Ишао с мора на Дунаво, или с Дунава на море, освајач је морао ударати на Ниш и, мачем или хлебом, најпре добити њега, па се тек онда кретати даље.

Већ само то казује каква је морала бити историска судбина становника нишких и нишкога округа.

Остављајући далеку старину, ми ћемо у овом одељку поменути само оно што се тиче прошлости нашега народа.

Године 1385 Турци су већ ударили на српску државу, и продрли до Ниша. Српска се војска упорно бранила 25 дана. Али кад сила турска одоли, Ниш се мораде предати Турцима

После те несрећне битке, Цар Лазар се први пут обвезао Турцима:

[1] На једном од тих каменова чита се ово: DEAEIVNON
ATIL ‘ FELICIA
NVS . V P

[2] Господар Алекса је, како чујем, намеран тај камен послати београдском народном музеју. Хвала му за то!

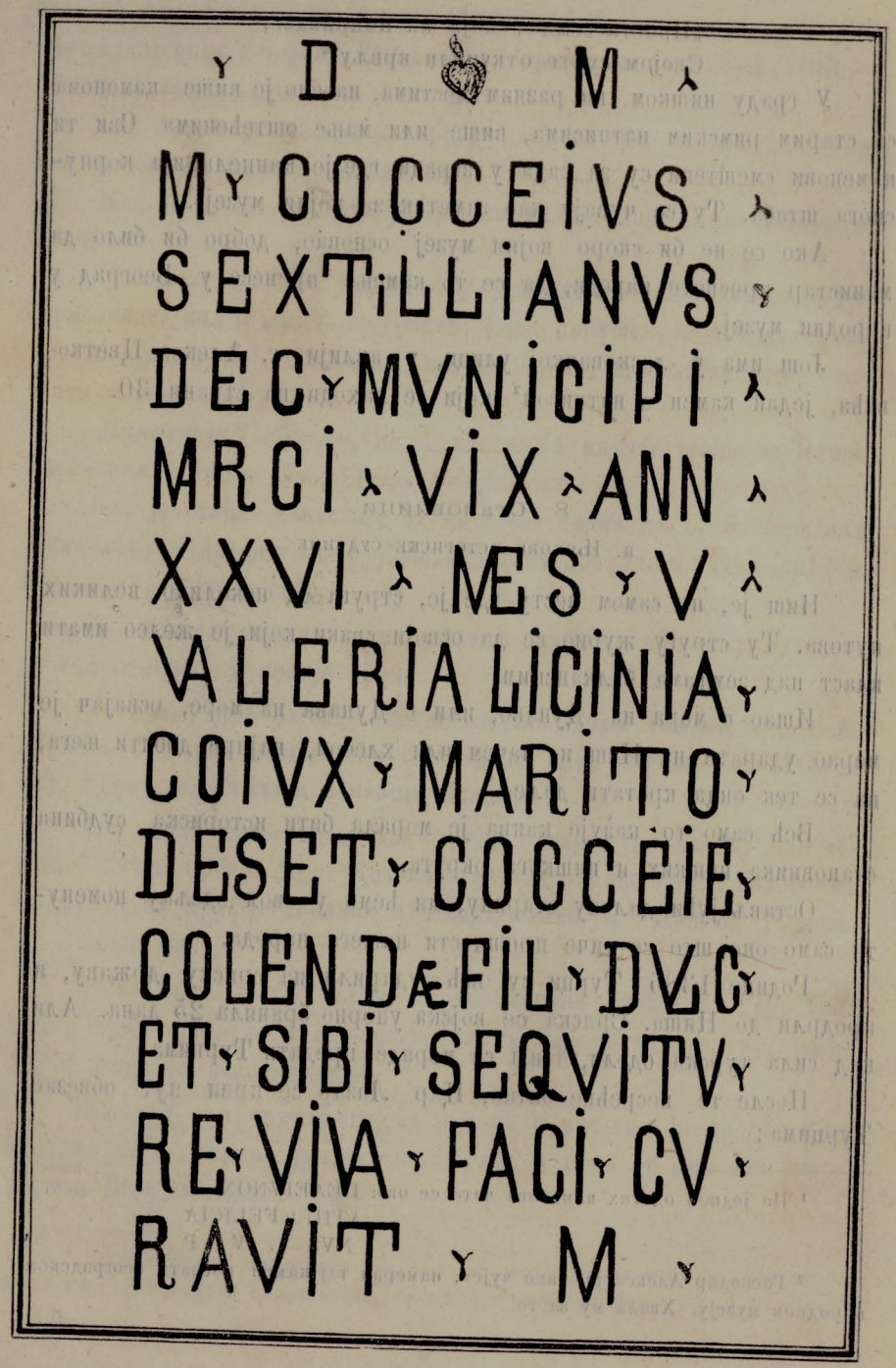

1 плаћати на годину по хиљаду литара сребра у име данка;

2 давати хиљаду коњика војске султану у помоћ.

И тако је Ниш, четири године пре косовске битке (1389), био пао под Турке.

Лесковац пак и лесковачки округ, у ком се родио славни *Војвода Никола Скобаљић*, пао је под Турке тек године 1455, равних 70 година доцније од Ниша.

Сад да бацимо ма и најбржи поглед на *нишку јепархију*, и да, колико толико, поменемо ту средину духовнога живота нишкоме округу.

Још из првих векова хришћанске цркве, Ниш је био столица владичанска. Владике које су седеле у Нишу, и одатле управљале јепархијом нишком, звале су се некад *јепископи*, некад *архијепископи*, а некад *митрополити*.

И величина нишке јепархије није била у сва времена једна иста.

Тако, године 1203, кад се каже да је јепископска катедра у Нишу била при цркви Светога Прокопија, у јепархији се нишкој помињу ова главна места: *Ниш*, *Мокро* (јамачно данашња *Бела Паланка*, у пиротском округу), *Κόμπλος* (сада се не зна где је), *Топлица*, и *Сврљиг*.

Доцније, нарочито у оно време кад је нишка јепархија била под патријаршијом пећском, границе су се њене пружале уз Нишаву до извора ове реке, низ Мораву све испод Параћина, и обухватале су Сврљиг, Беле Цркве (Куршумлију), и Лесковац.

Године 1736 у Нишу беше митрополит *Ђорђе Поповић*.

Томе архијерају певало се овако многољетво:

„*Преосвештенејшему и словеснејшему оцу и господину нашему, митрополиту же богоспасајемије јепархије нишке са окрстними странами, господам господину, господину оцу и учителу нашему Кирју Кирју Кир Георгију, многа јему лета!*“ [1]

Те године (1736) Аустрија, као савезница Русије, објави Турцима рат, и с војском својом уђе у Србију, ма да још није било протекло време пожаревачкому миру.

Главни војвода аустрйске војске, *Гроф Валис* и *Ђенерал*

[1] *Гласник* IX, 237.

Рајперг, знајући колика помоћ могу бити Срби, позову их писмено на устанак против Турака, обричући им васкрс старе независности.

На такав позив, Срби се дигну листом. Сам пећски патријар, *Арсеније IV;* нишки митрополит (који је у једно био и белоцрквански), мало пре поменути *Ђорђе Поповић;* самоковски владика — *Јефтимије;* ужичкоахиљски — *Алекса Андријевић;* и рашко-новопазарски — *Јефтимије Дамњановић,* кретали су и управљали тај народни покрет.

Но срећа изневери Ћесарове заставе. Турци силно потисну *аустриску војску одмах године 1737.*[1]

За Ћесаровом војском, која се повлачила к Сави и Дунаву, нагне и патријар Арсеније IV, нишки митрополит Ђорђе, и владике: ужичкоахиљски и новопазарски с неколиким световним вођима и небројеном множином народа.

Турци сомоковскога владику Јефтимија одмах обесе; патријара Арсенија притворе; али се он, благодарећи пашиници, измакне, и с поменутом двојицом владика добегне у стан Ћесаровцима.

После тога Турци, кивни а силни, мачем и огњем стану се светити Србима за све оно што су имали против аустријанаца. Тада је, по рачуну који читамо у Рајића, пропало око 80 хиљада душа српскога народа[2].

Грчки цариградски патријар *Самуило* употреби ту згодну за се прилику, и српску пећску патријаршију закупи од Турака за 40 кеса *карагрошева*[3]. То је било 1765.

Последњи владика нишки, који је у Ниш послан из пећске патријаршије, био је *Гаврило.*

---

[1] Рат је почет 1736. 4 Августа (п. н.) 1737 потучен је принц Хилдбургхаузен код Бање Луке; 27 септембра (п. н.) 1737 потучен је на Тимоку Гроф Кевенхилер; 22 и 23 Јула (п. н.) 1739 битка на Гроцкој. Гроф Валис и ћенерал Рајперг изгубише ту битку, па за њом и Београд.

[2] *Рајић* IV, 200 и 201

[3] Исти IV, 203. О томе гледај и *Гласник* XX, 13. Много сам распитивао какви су то *карагрошеви,* па ми нико не умеде казати. Неки веле да су то могли бити *бешлуци* (по 5 гроша један); а други опет помишљаху, да ли то није: *40 кеса карар-грошева,* то јест, 40 кеса одређених пара (prix fixe) за једно патријаршију ?

И тако Ниш има део свога страдања, као и део своје одговорности, што је утуљено српско духовно светило у Пећи.

Први владика који је из Цариграда послан у Ниш звао се *Макарије I.* Само се толико могло разабрати у Нишу.

Овај владика беше хром у једну ногу. За то су га сви звали *Топал-Макарије.* Прича се да су га у цркву возали у колицима а у владичански сто дизали су га на рукама.

За њим је дошао

Макарије II, за кога се зна да је седео у кући која припада риљскоме метоху. Данас је та кућа својина нишког проте Младена.

После Макарија II, у Ниш је дошао *Мелентије Мученик,* који, године 1821, са још петорицом другова, би окривљен као саучесник у хришћанском устанку, и би обешен на нишком мосту, други дан духова.

После тога догађаја, у Цариграду се нађе за потребно да се и у Пироту постави један владика. Тога ради одузму се од нишке јепархије Пирот, Бела Паланка, и још многа села, а тако исто одузму се неки делови и од софиске јепархије, те се начини *јепархија нишавска,* са столицом у Пироту.[1]

После Мелентија дође за нишкога владику

Венедикт I, а за овим

Данило, кога народ памти само по томе што је сам собом ишао по селима, и збирао димницу (по 100 пара од дома). Кад је тако накупио доста пара, оставио је јепархију, и побегао некуд у Аустрију.

Иза Данила, дошао је

Јосиф, који је живео врло кратко време.

После Јосифа дошао је

Григорије који бејаше родом из села Кожнице, у округу трнском. Под овим владиком нишка се јепархија на ново смањила, јер су од ње одузети: Алексинац, Ражањ, Крушевац и Параћин, која су места, са својим селима, припала Кнежевини Србији 1833. Прича се да је Кнез Милош звао владику Григорија да пређе да седи у Алексинцу, па

---

[1] Тако причају људи који су били блиски нишкој митрополији, а г. *Голубински* каже да је та јепархија образована још 1761. Глед. његову *Историју цркве* стр. 148.

да му да јепархију већу од нишке, али он није хтео, задовољивши се хиљадом дуката, коју му је Кнез Милош послао.

За владиковања овога Григорија, записана су по црквеним књигама, овде онде, ова четири чуда:

1 Године 1838 беше страшна чума (куга) те брат брата не могаше чувати, ни саранити. Мртве су сарањивали они који су били чуму преболели, па је се нису бојали по други пут. Хиландарски јеромонах *Виктор* (потоњи *Деда-Виктор*), који је у Цариграду био прележао ту болест, опевао је мртве, и тада је стекао силне паре.

2 *Измет-Паша* нареди, и владика Григорије благослови те попови метнуше на главу капе калимавке, а калуђери да носе оне капе тенцерлије (као што је капа у Светог Спиридона);

3 Због народног устанка 1841, Турци попалише и поробише сву нишку наију, и

4 Дође из Цариграда *анатема* на све који пазаре у недељу; и одреди се понедељак да буде пазарни дан.

Григорије је умрьо 18 Октомбра 1842, и укопан је код старе нишке цркве, северно од олтара.

После Григорија, дошао је

Кир-Венедикт II. Ово је био пријатељ народу. Он је израдио слободу да се код цркве обеси клепало, у које се ударало кад ваља ићи у цркву. И на то се узбуне Арнаути и ударе на Хришћане. Народ је од страха скакао у воду, а владика клепала не скиде. Много муке имао је Омер-паша (1844) докле је ствар стишао; али ипак друге године владику тога дигоше из Ниша „за то што је бранио народ"!

Кир-Никифор дође на место прогнанога Венедикта. Ово је био стар, добар човек. Године 1848 пође у Цариград, па се у путу разболи, и умре, на велики петак, у Пловдиву.

За њим дође

Јаникије, који је, године 1856, осветио темеље новој цркви нишкој. Њега, године 1858, отераше Турци спахије зато што је помагао народу да се укину „господарлуци".

Иза Јаникија дође 1859

Калиник, који се, после постављења, читаву годину задржавао у Цариграду, а име му се помињало у Нишу.

Кад оно букну црквена распра између Грка и Бугара, Калиник умакне из Ниша.

После Калиника, дође *Деда-Виктор*. Он је, живећи дуго у Нишу, као хиландарски духовник, био врло познат човек. Држао се Бугара, и за то га је бугарска странка поставила најпре за администратора а после за владику. Деда Виктор је рођен у месту *Калоферу*.

Кад је Виктор, због непокоравања познатим црквеним законима 1883, дигнут с јепархије, за нишкога владику посвећен је

Нестор, рођени у селу Шумама, у крагујевачком округу, бивши до посвећења ректор београдске богословије.

Сад да се вратимо догађајима од друге врсте који су се збивали на земљи нишкога округа.

Године 1796 — 1797 видински паша *Пазваноглу*, одметнувши се од свога цара, разби све војске које султан сла на њега. Тај одметник рашири своју власт на Никопољ, Свиштов, Рушчук, Софију, Кладово, па се пружи и до Ниша.

Пазванџине *крџалије*, не имајући топова, не могоше ништа граду Нишу и његовој посади; али за то ражњаху по селима нишким, те њих пљаху и људе робљаху.

Од многих зала њихових да поменемо само оно што се прича о једном њиховом пролазу кроз село *Малче*.

Љути, што нису ништа могли Нишу, крџалије су се враћале ка Грамади. У том повратку ударе на село Малче. Сељаци, опазивши њих, а знајући како су зли, побегну и затворе се у цркву сеоску која је била озидана на свод. Крџалије опколе цркву, провале јој свод на крову, и унутра убаце трмке, да би чеде пецале људе. После тога запале ручице од суве конопље, и убаце их у цркву. Већ су неки почели грдно пржити се и горети, а на поље нису смели изићи. Тада се крџалије попну на кров од цркве и стану пу-

цати доле у људе, у жене, и децу као у какву зверад. Много људи, жена и деце ту изгибе, и црква се нагрди и упропасти.

Године 1809, кад се оно, с пропасти на Каменици, српска мисао устави, толика нишка села принеше данак у главама да се озида онај необични споменик наших народних мука, да се озида *Ћеле-Кула*, која, хвала Богу и Краљу Милану, не оста непокајана.

Године 1834 повучена би граница између нове српске кнежевине и турске царевине. Ниш, с целим округом, оста за том границом, у Турској.

Нишевљане то заболе до самога срца.

Много пута, на разне начине, молише они Кнеза Милоша, да их избави из турских руку. Кнез, при свој доброј вољи својој, није могао избавити их.

У почетку године 1835, у Нишу беше Мутесариф неки *Салих-Паша*, човек туп, и некако свезан. Поред њега беше доста Турака који су чинили велика зла, а који би требало да другима не даду чинити зала.

Сељаци из 16 нишавских села, незадовољни рђавим поступањем Турака, устану на оружје, и пишу Кнезу Милошу:

„Пречеснејши милостиви господаре Милоше Обреновићу!

„Молимо Бога за твоје здравље. Ти и Бог данас! Сиротиња кука и плаче до Бога се чује! Данас што се зулум починија како се је сиротиња предала! Сердар искочија 50 човека Турчина. И одувуд Топоницу таја села сва је сиротиња у планину утекла: што беше за работу човек, он је кућу оставио; али Турци по кућах падоше: девојке при њих докараше од седам година, и њих ги посмешише. Сиротиња тебе се је поклонила под твом крилу господаре!

„Прво село *Врело* тебе се поклонило (2 човека Станко и Иван), друго село *Кравље* теби се моли (2 човека Пера и Милић), треће село *Церје* теби се поклања (2 Маринко и Павал) село Миљковац тебе се поклања (2 човека Јова и Спаса). 16 села тебе се поклањав, славни Господаре! Данас хоће сиротиња да изгине. Много зулум почињен! Сиротиња данас Турчину се покорити не ће!

„Зашто? Од зулума!

„Славни велики Господаре! Наша десна круна (?) Јануара 1835".

Кнез Милош пошље одмах свога представника Аврама Петронијевића у Ниш с овим писмом на Салих-Пашу, нишкога мутесарифа:

„Ч. Везиру Салих-паши нишком мухафизу
17ог Јануара 1835. Н 222.

„Чуо сам да су се христијани нишевачке нахије нешто узнемирили противу зулума неки турака тамошњи, и да се нису смели усудити на позивање ваше да се смире, и својим кућама иду, и да сте ви били принуждени оружаном руком разагнати ји и казнити. А будући да сам се нашао овде на комшилуку с вама и с њима, то нисам рад ни најмање да се вама, као царском већилу, каква непокорност чини од христијана, а у исто време рад сам, да и христијани не пострадају јербо цару свагда раја потребује. За то желећи да се опет то све умири и да ви опростите оној раји њино безумије што су се упустили у така посла, ето шиљем к вама мог ћају *Аврама Петронијевића*, да вам ову моју жељу каже, и, ако ви оћете, да отиде с вашим људима до оне побуњене раје, и да ји посовјетује од моје стране да се смире, које надам се даће одма и учинити. А пространије казаће вам и мој ћаја из уста. Ако ли пак вама не буде угодно ово моје предложеније, а оно мој ћаја има заповест да се одма врати натраг, и да не иде међ ону сиротињу.

„Мене се чини, да ми је дужност чинити мир на комшилуку, јербо сам се цару заклео да ћу му вјеран бити, и зато вам то и предлажем, а у прочем ви како разсудите онако и чините, а ја у том случају признајем да немам никакво право мешати се у вашу нахију.

Милош Обреновић
Књаз Српски".

Аврам се крене у Ниш, па с пута пише ово писмо:

„Ваша Светлост
„Милостивјејши Господару!

„Још на путу код Ражња близу, разумео сам од неки трговаца нишки да је буна нишевачки села утишала се, и да су већ неки кметови дошли били к везиру још ономад на предају. Дошавши пак овде известим се како од г. Стефче и капетана Манојла, тако и од други нишевљана, да је све онамо лепим начином смирено и помирено, да је г. Сердар Стеф: Стојановић бивши ономад на Грамади учествовао том помирењу, и да је све сада мирно, уверенијем Салих-паши-

ним да неће више зулумћаре међ' истим народом шиљати, поставивши им и особитог кнеза вилајетског, преко кога ће се изтјазавати у будуће налози, предписани Садразамом у Вучитрну бившу, а не више. Видећи дакле ја да је овако смирено, намерио сам да не идем у Ниш; но међутим будући да сам још јучер поручио по једном татарину ч. везиру, да ми једнога човека пошље овде у Алексинац, и да ме извести: је ли све смирено или није, и ако није и буде ихтиза[1] ондак да и ја отрчим к њему и у колико је могуће да му помогнем к устишанију речене буне, будући да и Ваша Светлост прима као комшија и као привржени цару, ревностно участије к усмиренију сваке буне, која би се на комшилуку појавила, и да сам на тај конац од Ваше Светлости овамо на брзу руку послан, то ћу морати очекивати данас на човека његовог овде, а јутрос и писао сам му мало, као што ћете видити из овде приложене копије. Пак ако ми или одпише или пошље човека с известијем да је све кончено, ја ћу се сутра вратит натраг; ако ли пак поручи да к њему отидем, ја могу отићи часком и даље ништа нећу говорити, кромје мало н вести му совјете Ваше против његови зулума, да их се окане, и точно онако као што сте ми устмено заповедили.

Ако отидем до Ниша, гледаћу да окончам и за воденицу Мола-Салиној мањој деци, ако ли не, писаћу одавде кир Кости, нека то сврши

„Целујући скут и десницу јесам
Ваше ветлости

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић“

„У Алексинцу
19 Јануара 1835

„П. П. Паши сам послао оно српско писмо тек да види колико Ваша Светлост учествује к усмиренију буне нишевачке; а оно турско задржао сам при себе.

Горњи“.

Одиста је ова буна била стишана, само не за дуго време. Јер жалбе опет учестају Кнезу Милошу. Између многих, ево једне:

„Сис писмо дати се у Крагујевац Господару у руџе јему.

„Светли Господаре, умилостиви се на нашу сиротињу! Сиротиња много је изгинула: 300 човека бемо; остаде 100 човека; у твоју земљу пребегомо; твој Сердар бие, па не (нас) тера у турци да идемо. Што отоше и они погинуше. Сва села пуста останула; ништа неје

[1] Потреба, невоља

останало: овце откараше, говеду откараше, вино источише, жито отнесоше, децу посекоше, руке на децу оцекоше, уши оцекоше. Ништа не остаде. Сиротиња цвили и пишти до Бога се чује. Светли господаре, ти отац над нас! Пружи твоју светлу руку над нас! Ми сиротиња твоја покорита. На турчина више ми раја не можемо да будемо!“

Кнез на ново пише Петронијевићу:

„Благородному господину, кавалеру Аврааму Петронијевићу Попечитељу иностранн дјела, У Крагујевцу,

У Београду 9. Марта 1835.
Н725.

„Можда ће вам познато бити, да су се нишевљани и опет побунили. Ја сам се данас о тој побуни њиној с ч. везиром разговорио, и он ће у Ниш послати свог човека, да се та буна смирује.

„Вама препоручујем, да по пријатију овог писма одма одправите се у Јагодину, и тамо дочекате човека ч. везира, с којим ћете и ви у Ниш ићи, и који ће вам донети настављенија како ћете заједно с њиме народ тај смиривати. Писали смо и ч. Ага-паши, да и он свог човека у истом предмету у Ниш пошље.

Милош Обреновић
Књаз српски“.

Сутра дан упутио је он Авраму ово друго писмо:

„Благородном господину, кавалеру, Аврааму Петронијевићу Попечитељу иностранн дјела
У Јагодини.

У Београду 10 Марта 1835
Н730.

„Као што сам вам писмом мојим од 9. Н725. јавио, да ће вам човек ч. везира београдског наставленија моја донети касателно пута вашег у Ниш, и смиренија тамошњег народа; тако вам ова по истом човеку овим и шиљем. Овај везиров човек остаће у Нишу донде, докле год не дође из Цариграда човек, за кога смо ми одуда писали, да се у Ниш пошље, и тамошња обстојателства извиди и смири. Тако исто доћи ће тамо и један човек ч. везира видинског. Они ће тамо с ч. везирем нишким преговоре чинити, а ви само будите с њима у дружству, но чините се и невјештп, казавши само, да сте и ви с овим човеком од мене у договору с ч. везирем послани, развје ако вас што запита, онда му можете одговарати, познатим вам нашим обстојателствима и неутралности сходно.

„Овај човек везирски, који ће тамо седити до пришеетвија мемура из Цариграда примаће дације од побуњеног народа и вообште имаће сва сношенија с тим народом. да се Салих-паша и турци тамошњи ништа не мјешају у народ побунивши се. Салих-паши је писано да војску своју из вилајета у варош прибере, и да јој ни пошто не да из вароши на поље у вилајет иђи.

„Што се пак народа тамошњег тиче, њему проучите прикључено писмо моје, протолкујте му га и присовјетујте, да поступи по гласу истога писма.

„Ако ли паша не буде хотео војску своју из вилајета у варош увући, а оно неће ни бити асне натеривати народ, да иде кућама својим. За то дакле с Салих-пашом да се најпре утврди и он да војску своју у варош увуче, па онда присовјетује народу нека се кућама својима врати.

„Ви иак пребудите у Нишу до даљег мог наставленија.“

Милош Обреновић
Књаз српски«

Уз ово иде и писмо које је Кнез писао народу округа нишког:

„Народу нахије нишке моје љубезно поздравље!

„Како сам разумео ви сте се и опет побунили тужећи се на зулуме власти, и хотећи нека одлакшања. Ви сте жене, дјецу и стоку вашу на наше границе дотеривали и желите прећи на ову страну. Но то ништа никако бити не може. Ви морате остати раја, и морате слушати ваше заповеднике, и избаците са свим из главе, да ви овом крају присаједипити се можете. Оно што је с границом мојом учињено, свршено је већ са свим, и више се поправљати не може. Вама сам ја толико пути поручивао, да се ви смирите и да не гинете за банбадава, но ви некако још не можете да се усовјетујете. Зато вас ево опет по овоме мојему вјерноме човеку поздрављам и препоручујем вам, да се ви сви заједно с женама, дјецом и имањем вашим кућама вашима вратите и да се смирите. Оно што треба раја да издаје оно морате издавати и од тога вас нико ослободити не може. Ч. везир београдски шиље у Ниш свог вјерног човека, који ће бити тамо између ваши заповједника и између вас. Ваше дације издаваћете истоме човеку ч. везира београдског, донднје док из Цариграда мемур не дође, који ће се смиренија вашег ради послати. Па кад тај мемур из Цариграда дође. онда све ваше тегобе њему представите; и онда ће вам се у колико право и могуће буде учинити. За сад дакле

и ви сви, који сте овдје, и други који нису овдје, већ су се разбегли којекуд, вратите се кућама вашима сви, од првог до последњег, и не скитајте се више никуд. Ч. везир сву ће војску своју у варош скупити, а ви по вилајету радите ваше послове, и издајите данак онај који је вама прописан, јер иначе ако ово не послушате, пропашћете са свим, и нико вам помоћи не може. А ја вам стојим добар, да вам ни један Турчин у вилајет изићи неће. Смирите се дакле и послушајте ове моје рјечи.

У Београду 10 Марта 1835
Н. 731

Милош Обреновић
Књаз српски“.

Аврам се крене по други пут у Ниш. Али он још не стигне на место, а паша изашље војску у побуњена села. Војска се сукоби с устаницима. Бој буде жесток. С обе стране падне доста и мртвих и рањених. Устаници одрже своје положаје а Турци се повуку к селима Каменици и Матевцу, да чувају да се и та села не би одметнула.

Глас о овом сукобу разнесен је по свим селима српским. И што је даље допирао, то је све страшнији бивао. Говорило се да је на мртво пало равно 100 Срба. То је озлоједило људе до зла Бога.

Овде стављам из „рапорта“ [1] тимочкога Сердара Стевана Стојановића

„Списак“

„У призренију погибши и рањени људи из нишког окружија а имено кључа топоничког

		погинули	рањени
1	Стојан Живковић из Горњег Крупца	1	—
2	Милосав Ковач „ „ »	—	1
3	Милутин Живковић „ „	—	1
4	Живан Влаић „ „ „	—	1
5	Младен Ковач „ Белог Брега	—	1
6	Никола Вељковић „ Дражевца	1	—
7	Дете од 11 година Јована Симиног из Трнаве, посечено	1	—
8	Печа Јовановић из Горње Трнаве	1	—
9	Никола Нешин „ „ »	1	—
10	Јанково дете од 8 година из Милковца посечено	1	—

[1] Овај рапорт писан је 7 Марта 1835. Њега вреди свега да прочитају данашњи окружни начелници, те да виде какви су извештаји неписменога човека!

11	Милован Исполџија	из Веље Поље	1	—
12	Јован Попов	из Миљковца	—	1
13	Богдан Миленковић	из Веље Поље	1	
14	Маринко Стамболија	„ „ „	—	1
15	Живадин Ристин	„ Палиградца	1	—
16	Милосав Миланов	„ Врела	1	—
17	Јован Богданов	„ „	—	1
18	Паво Шијаковић	» Кравља	1	—
		Сума 11		7

Примјечаније. Колико је пак турака у овоме бојy погинуло, нисам дознати мого, но госп. Аврам разабраће о том сад у Нишу.

С. Стојановић“

Петронијевић пише из Ниша Кнезу Милошу:

„Ваше Височество,

„Милостивјејши Господару!

„По татарину ч. Вецихи — паше јавио сам Вашем Височеству како смо са ч. Салих-пашом у призрењију побуњене раје, говорили, а сада јављам, да се он једва трећи дан рјешио дигнути војске своје из села, и тако по уговору с њиме, да прашћа свима, да ће им повратити пограбљени мал, да ће им позволити да између се изберу једнога кнеза, а кад овога изберу, нека му представе преко њега тегобе своје, и по преслушанију, да ће им се олакшање учинити у колико му обстојателства позволила буду, отидемо са Хаџи Мусагом, са Риза-Бегом кафтанџијом ч. Салих-паше, и са једним јерлиом одавде именем Хаџи Салиом, у Попчицу, гди, по предварителном извјестију, нађемо и г. полковника Стеву Стојановића. Онда сакупи се и она сиротиња, која је побуњена разбегла се била по шумама, и пошто јој покажем опроштај чест. Салих-паше, који им се чини на посредствованије Ваше и ч. везира београдскога, прочитам им и писмо Вашег Височества чрез мене управљено, и по том изберемо једно двајестину главни људи, те синоћ доведемо собом овде, а проча сиротиња отидне својим кућама. Ово двајестину изведемо јутрос ч. везиру те му редом изљубе сиџаду и руку, а после тога поодпуштају се из апса и сви они који су за ово време позатварани били. Сад су изабрали себи и кнеза некога Милоја из Каменице, сјутра ћу га одвести ч. везиру на потврђење, и у прилици тој исказати му све тегобе, које је сиротиња да сад трпила, и видићемо у колико ће им се оне одобрити да се у напредак олакшају. Попљењену стоку и

кућевне ствари које је могао ч. везир ухватити од грабитеља, дао је мал сајбијама те су узели сваки своје што је познао, но сиротиња тужи се, да јој још млого мала фали, за који ч. везир каже, нека и сиротиња сама постара се тражити, а и он ће се постарат да за ту фаљену стоку прораспита, и ако се у кога му год драго наће таква, одузеће се и мал сајбији повратити.

„Хаџи Муса казао му да од сад у напредак не шиље никаква турчина по иста села док се добро не слегне, и раја се не увјери о безбједности својој, а међу тим да ће он за то време све порезе или кусуре пореза од речене сиротиње поузимат и њему теслимити; но ч. везир на ово последње рекне, да он никаква теклифа[1] (— зактевања —) од речени села неима, и како се види никако није рад да му овакав посао преко овога иде.

„Између прочи апсеника није отпушћен један само, који кажу да је из Алексинца, рањен је и лече га. За њега је први пут паша овај казивао Хаџи Мусаги да је с џепаном к побуњеној раји од алексиначког капетана послан, пак се је ранио на оном бојy, те га турци ухвате. Кад сам чуо овако, рекнем паши, нека га доведе предамном да видим који је, и да ми посведочи такову ствар, на које одкаже ми овако: „Ако га доведем овде и станем га питат, он ће казати, као што и нама говори, да је ћарџија, и да је сам, не пославши га нико, дошао к бунтовницима“. — Ја га никако не знам који ће тај из Алексинца бити, по свој прилици ваља да је неки суртук,[2] ибо ми се нико није потужио за њега

„Што се зулума тиче, кад погледне човек на сиротињске тужбе има их доста, а кад пак стане везир оправдавати се у тому, чини се да никаква зулума неима, ибо оно што сиротиња говори, он све опроввргава, капилије му помажу по арнаутски, а од јерлија не сме нико ништа да проговори. Ово све достављајући на благоусмотрјеније Вашег Височества, и очекујући даљег наставленија Вашег, с истиним страхопочитанијем остајем и јесам

„Вашег Височества

„У Нишу — Свенокорњејши слуга

„21. Марта 1.835. — **Аврам Петронијевић** (с. р.)

„(*NB.*) Чест. Хусеин-паше човек из Видина још до сад није дошао, може бит да неће ни доћи, кад досад није дошао, а не знам шта ли му је овај везир по једном татарину за овај посао писао, који је јучер одавде отправљен како чујем.

Горњи“.

[1] Техлив значи нуђење, предлагање, захтевање, услова.

[2] Вуцибатине

На овај начим, ова је буна угушена, и људи су дошли својим кућама, ма да су срца остала у Србији.

Ево једнога писма које је Аврам писао Кнезу Милошу из Јагодине, пошто се вратио из Ниша:

„Његовој Светлости
Милостивјејшему Господару Милошу Обреновићу књазу српском скоро
у Пожаревцу
или Свилајнцу

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Одговарајући на височајше писмо ваше од 17 т. за Н 2114 јављам Вашој Свјетлости да ја не би ни ишао у Ниш, но чекао би одговор на писмо моје к г. Живановићу, да нисам после тога трећи дан разумјео од поштација, да је Ахмет-Пашин *аглук*[1] већ изишао из Цариграда, о којем сам по истим поштацијама писао Брат Алекси да саобшти Вашој Свејтлости. Одлазак пак мој у Ниш био је међу тим нуждан, по тому што сам на ново морао мирити ону сиротињу нишевачку с пашом. Постављени нови кнез на ова села одовуд Ниша, поплашен постреканијама Турака нишевачки, а и Христијана којекакви, одвоио се је на поље, пак око себе држећи непрестано десетак пандура, узаптио сва села до Нишаве, и ником Турчину, почти месец дана, није допуштао у какво село, за какав нибуд посао. Неколико пута позивао га паша, но он никако није му ктео отићи, већ само пи смено одговарао му, да народ неће субаше по селима, да неће пољака Турчина, и још тима подобне неке маленкости. Паша се је нашао у чуду, нити је пристао да га трпи, нити пак да га гони, бојећи се, да у последњем случају не поквари што или код Порте или Ваше Свјетлости, и једва је чекао, да му ко од вас дође. Согласно дакле с пашом, позвао сам Кнеза Милоја најпре к себи, по том одвео сам га паши, извинио га пред њиме, и учинио га да га назове својим *бендеси*[2], и сматрајући на интриге нишевљана, а неуметност овога сељака, узео сам му оставку па да код своје куће спокојно живи; у сваком селу нека има по један кмет, а у Нишу код паше биће главни *коџабаша*[3]. За сада је такав неки Јован Петровић, а о Дмитрову дне, кад се порез стане резати, доћи ће из сваког села по један кмет да рачуне

[1] Пртљаг, ствари.
[2] Слугом, благодејанцем.
[3] Кмет.

прегледају и порез разрежу, пак ако им буде по вољи овај коџабаша, он опет и нек остане; ако ли није, а они нек наместе другога. Сељак какав ако имао буде тербу с неким, јавиће се кмету, овај ако узможе, помирит, добро; ако ли не, послаће их обе стране коџабаши, и коџабаша самом паши на пресуђење. Сви апсови који су досад били: код војводе, *туфекчибаше*, кадије, и т. п. укинути су, и само ће један бити код паше. *Дериме*[1] неима више, но за кривца биће батине; и то само у присуствију пашином; други никакав властник, ни сердар на пољу који ће по вилајету само са једно 7 — 8 момака ићи, неима власт никога чукнути. Никакав господар или спахија или субаша њиов, не може у село отићи, развје ондак кад ће се десетак одвајати. Турчин ако какав изиђе у село какво, и почне пијанствовати, или субаша поведе још каквога *далчаука*[2] собом, кмет нека потајно на брзу руку опреми абар или сердару, ако је гди год у близу, или паши пак ће онаквима паша сам по *бостанџибашки* судити, као што је и пре ту једноме своме гавазу 200 батина ударио, само зато што је једнога христијанина у Нишу гурнуо на сокаку. Никакав кулук неима христијанин никоме чинити, кромје само једном паши ако кад нужду имао буде, и то ће највише бити за довући му дрва и сламу које ће бити по тефтеру учињеном од садразама у Вучитрну, нити ће он пшенице, ни пиринча сејати, као што је Салих паша сејао. Спајијама даваће се десетак од свега, а господарима само девето од стрмнога жита и кукуруза, и в мјесто $2^1/_2$ оке масла једна ока а за *котарно, бахчелук*, трмке, и т. п, сејаће свака кућа по 20 ока пшенице или кукуруза господару, но и то пошто га збере на гомилу није му дужан носити из села никуд, већ ако му треба, нека нађе кола под кирију, пак нека носи куд му драго. Био је адет да косе сељаци господарска сена, и носе у Ниш, пак сад је и то укинуто. Сву ову уредбу, пошто је паша изјавио кадији и нишевачким агаларима, дао је начинити једну строгу *буирундију*, да *вај хална* оном[3] турчину, који би од сад у напредак раји каквом или преку реч рекао, или на преко погледнуо га и још тиме подобна, а и раја да у будушче строго пази на дужности учтивости, пак сазвавши код кадије од свакога реда по неколико турака, кметове христијанске из Ниша и сеоске, преко кадије и својега *башчауша* дао је свима прочитати, и кадији устмено изговорио, да се сваки у памет узме. Паша

[1] Казна без икакве кривице.
[2] Готована.
[3] Тетко си га Турчину!

је искључио и име: *Кнез*: и место тога *коџабаша*, а кмет *чорбаџија* или и кмет. Вели „*не демек олсун*[1] свака рђа да носи име кнез“? кнез је вели, велика ствар! — Пољаци турци искључени су, премда су после опет неки сељаци долазили те их искали, за које сам ја казао паши, да то нису кметови већ доле, који су са субашама до сад чутуре испијали. Сељаци с ове стране Нишаве, једни су били с Милојем и њега слушали, једни пак к Дражевцу доле правили себи другога поглавара, џебану куповали, с лесковачком страном уговарали, и т. п. и мислили су да подигну и нишевачку и лесковачку као што сам дознао, те после призовнем главне кметове к себи, и кажем им да се ђавола окану, да ће у противном случају и себе и своје домове изгубити, и да ће их и Ваша Свјетлост гонити ондак више него Турци. Казао сам им нужду тога, и тако сад су се сви слегли, кромје још једно попче из Ниша, за кога сам казао сељацима, да га између се истерају, а и коџабаши казао, кад дође, нека га преда владици, да га овај удаљи куда, да не мути по народу. Два пут како смо га предавали од зимус, пак се опет ђавола не пролази.

„Паша пише Вашој Свјетлости благодарећи Вам на посиланију мом; казивао ми је које шта и устмено и препоручио ми да вас умолим за њега, да му се код Девлета изради. Препоручио ми и за Хаџи Алију и за Махмут пашу Хафизића да вас молим да му напишете једно писмо за њи, да их доведе својим кућама. Вели: Хаџи Алија је стар човек, употребљавао би га у мој посао, кад би се што догодило против јерлија, ибо је рад да их унизами, а Махмут паша нека би га дома нек смрди; он је, вели, једна будала.

„Опростите Господару што сам оволико натрпао, а имао би још, но кад вас у здрављу видим, показиваћу вам кад се о чем сетим.

„Ахмет паша данас ће бити у Софији, а овде једва око среде. Данас му је овуда прошло нешто аглука са једним драгоманом: одоше у Београд. Ја сам му написао мало писманца, како ме је Ваша Свјетлост нарочито њега ради до Ниша послала, и будући да ме сад позивају Господара мојега послови натраг, нека извини што нисам више обстати могао у Нишу. Интов сам му оставио од стране Ваше Свјетлости, и јавио сам му и то. Ја сам ономад вечер из Ниша изишао и коњи су од интова здраво у тавли (?) остали. Стеван их добро гледа.

„Норов је пре полученија Вашег писма дошао у Ниш, и ја сам могао само моје кочије дати му до Алексинца, онамо писао Стевчи,

[1] *Шта значи то*: свака рђа кнез?!

да до Јагодине да своја, а час пре да јави Вашој Свјетлости за њега. У Нишу није се бавио више од сата; сад чујем да је отишао право у Београд; но ако ће, он иде с хаџилука, и пита ме: јесмо ли и ми православни као Руси, и је ли Ваша Свјетлост онај Књаз Милош који сте из Мореје 1827ме године у Париз долазили?

„У осталом вручавајући себе отеческој милости Вашој, купно с дјецама цјелујем скут и десницу Вашу, и јесам

„Ваше Свјетлости

„У Јагодини 21. Јунија 1835.

„Свепокорњејши слуга,
Аврам Петронијевић (с. р.)

Тако пише Петронијевић из Јагодине 21 Јуна 1835, по повратку своме из Ниша.

Година 1840та затече у Србији нов ред ствари. Кнез Милош бејаше оставио Србију. На његово место бејаше дошао син његов Кнез Михаило, који беше још млад. Земљом управљаше Намесништво. Други људи на управи; другојачији и погледи на послове; други и правац у политици.

Међу тим је у округу нишком расло незадовољство из године у годину. Незадовољство то кретала су поглавито ова два покретача: злочеста турска управа, и народна стална жеља спојити се са Србијом.

Органи тога незадовољства, први људи у народу, обраћали су се често Србији, српским разним старешинама који су им били ближи или познатији. Али по одласку Кнеза Милоша из Србије били су за неко време напуштени и они начини и они путови којима се служио Милош кад је желео израдити каквих олакшица народу ван граница кнежевине.

Вођи пак нишких незадовољника нису могли оценити сву важност промена у Србији. За то су они и слали људе, и писали писма Кнезу Михаилу, и другим српским старешинама, молећи за савет и помоћ у невољи својој.

Од многих таких писама, ево једнога које је у мају 1840 прешло преко Суповачког Карантина, и дошло Кнезу Михаилу. На том писму нема ни потписа, ни дана када је писано, нити места

где је састављено; али кад се цело прочита, види се све што се жели знати.

То писмо гласи:

„Пресветлејшему и чеснејшему Богоизабраному Государу свето српскому

„Светлејшему преизабраному честитому великому государу нашему свето српскому покровитељу, да Бог даде, и мати божија помогнула, ваша рука светла дугачка да биде, ваша крила и нас да покрију: ако знате Бога и светога, турске муке нама одолеше, веће више не можемо трпети турски зулум! робје доста бесмо, турски зулум неможемо више трпети; молимо тебе, светли государу: молимо и ногу ти љубимо и дугачку светлу руку, бог да поклони и нас на твоју светлу руку, и ти за нас милостив да бидеш, и на светлога цара да покажеш, како нама турци досађују: како турци на бога не гледају, нашу веру и закон растурише, не ни дају у цркву да идемо, бога да молимо; не ни дају празник да пропразнујемо, ни па да се веселимо; ако дође велик празник, турци нас сас пушке на црквена врата чекају, и гледају која је девојка полепа; они гу узнеју силом те гу потурчију, и ми што да чинимо? земља тврда а небо високо; Светли цар не знае турци што чинију, и нема који да каже; најубави мужи пробирају који су мало на есап турци не ги остављају живи, но ги утепају преконоћ кришећом: да не се нађе кавурин јунак и убав и речовит. Која је жена убава они турци вој[1] мужа утепају, па гу узнеју те гу потурчију; турци на нас *инсаф*[2] не учинише; наше жене изнлуваше; наше сестре под себе турише; наше ћерке изнлуваше Сваки спанја, сваки господар, сваки субаша, кр сердар у свако село оро играју сас девојке када која најлепа девојка сас силу тера: ако се нађе неки татко или брат те не пушта своју девојку а они га убију преко ноћ и девојке докарају при себе, те им играју и пију, ракију им служлју до колико сахата па после ги накарају те се свучеју голе те при њи спију сву ноћ. Такав зулум не можемо више трпети, аман Бог да види, да ли има цар на земљу или нема? Нама дође веће само да рипамо у воду да се издавимо; не можемо трпети више турски. зулум мутлак аман!

»*Алацаб вергија*[3] много тешка; што год се мучимо, радимо, печалимо — све за турци; не можемо само за њи да спечалимо; и нам

[1] вој место њој

[2] *инсаф* душевност, карактер.

[3] *Алацаб вергија* заостао, ненаплаћени данак

ништа не остаде; веће су не сас лику опасали: сваки дан по села идеју и бадијава једеју; ништа нама не остаде; ангарија[1] је млого отвише: по сто рратина за годину на једну кућу, више и глобу много узимају: за неки малко кабаат узнеју што нађеју све човеку само душу остављју; тешко отвише; турски су зулуми отвише — само смо писали от хиљадо ката един кат, молимо от земљу до небо!

„Жалба от град Лесковац и от сва села лесковачка наија.“

Године 1841, у првој поли Априла[2], букну прави устанак на Турке у свем данашњем округу нишком.

Устанике у Заплању предводио је неки *Никола Срндаковић*, из Горњег Душника; Нишаву је дигао *Милоје Јовановић*, из Каменице; Власотинце — *Станко Антоновић Бојаџија* и *Цека Вучковић* из Власотинаца, а лесковчане — *Коца Мумџија* из Лесковца, и *Поп Ђорђе* из Пољанице[3].

Устанак је био толико озбиљан, и у Србији је изазивао толику симпатију, да је Кнез Михаило, који је ипак ценио да још није куцнуо час ослобођењу, морао уздржати Србију од пута којим би је могло повести патриотско осећање. За то је нашао за потребно свечаном прокламацијом позвати све житеље кнежевине, да савладају своја родољубива осећања, и да се уздрже од свакога учешћа у томе толико пута понављаном устанку.

Прокламација је дана у Београду, 10 Априла, и гласи од речи до речи овако:

„Прокламација

„Христијани живећи у нахијама нишевачкој, пиротској, лесковачкој и прокупачкој, пределима Сербији сосједним, 6ог овог месеца противу ондешњи Турака, по њиховом изјасненију зулумћара, подигли су се.

„Движеније ово, било оно каквог му драго рода, ни најмање се не односи на пределе књажества овог. Народ је Сербски правима својим, дарованим му Височајшим Султанским Ферманима и Хатишерифима, осигуран у спокојствију и безбједију своме. Наслаждавајући се спокојством

[1] *Ангарија* то што у нас кулук, рад на државном послу без плаће.

[2] По извештајима, устанак је букнуо 6 Априла 1841.

[3] У том устанку помињу се још ова имена: *Мита Деда-Ујић, Цветко Кицула*, из Власотинаца; *Илија Николић* из Јастребца; *Лепоје Н.* из Гара; *Стојан*

и миром, сви жители Србије треба да су страни овому движењу онострански поданика Његовог Султанског Величества, и да избегавају и клоне се свега оног чим би и они узели участије у воздвижењу ономе.

„Објављујући ово настојећом Прокламацијом Народу Сербскому, живјејше препоручујем свима вообште и свакому воособ: да сваки само своје послове гледа, и налозима својн предпостављени власти повинује се, де нико не узима участије у поменутому движењу, и да се нико ни најмање у исто не мјеша.

„Ја се надам, да ће сви житељи Србије дужности својој повиновати се, и овоме моме налогу следовати, чим ће показати, и овом приликом, дужну своју послушност и привржености к правленију своме; но ако би који толико дерзновен био да се покуси умјешати се у дјело ово, и тиме преступити ову моју височајшу препоруку, бит ће праведно сматран као миронарушитељ и противник правитељства, и као такови бит ће подвергнут строжајшему наказанију.

«ВН 403.
»10. Априла 1841. **Михаил М. Обреновић**
„У Београду кнез српски«. с. р.

У Нишу је тада био мутесариф неки *Мустафа-Паша*.

Он се пожури да буну утиша.

У том послу Турци су се, као свакад, служили својом обичном тактиком.

Паше су се са свих страна кретале с војском на бунтовнике; а Порта је из Цариграда слала комисара, који ће расипати најлепша обећања.

Устаници су се били утврдили у селу Ћурлинцима (кога данас нема) код утока Власине у Мораву. Било их је на 3000 пушака.

После више узалудних покушаја, Турци најпосле продру, и устанике разбију.

После разбоја устаника, Турци су били опет господари свега нишког округа. Тада су предали огњу Власотинце, Заплање, села нишавска, и, лицем 31 маја (1841), спалили су Топоницу и друга села до саме границе кнежевине.

Н. из Матевца, *Стојан Чавдар* из Крчмира; *Цветко Просек* из Просека; *Стојан и Китка* браћа из Кравља; *Сава Рожинац*, *Цека Манојловић* и *Миша Бркан-лија* из Врање.

Устаници, који су живи остали иза бојева, разбегли су се куд који. Највише их је пребегло у Србију, куда су, и пре тога, многобројни бегунци били умакли, бојећи се освете турске[1].

10 Јуна 1841 у Ниш приспе *Јакуп-Паша* с *Рифат-Бегом* и царским комисаром *Тефик-Бегом Ћурук-Тескереџијом*.

Тада се у Ниш било слегло око 9 — 10 хиљада војника, међу којима је било једно хиљаду самих Арапа.

Устанак је већ био угушен сабљом и угарком, само се народ био разбегао. Комисар портин позове народ: да се сваки врати својој кући. Комисар је обрицао вратити сељацима отерану стоку, и о царском трошку начинити куће које су погореле. И одиста у погорела села изиђу писари те запишу да се у сваком селу 3 — 4 куће начине о царском трошку; а из Арнаутлука дотерају Турци многу стоку, и позову сељаке да свак свога брава познаје и гони.

Сељаци не приме на цело погорело село по 3 — 4 куће; нити хтедну туђу стоку узимати место своје. Те тако не буде помоћи ни с једне стране ни с друге.

Јакуп-Паша из Ниша пошље свога мухурдара а Ћамил-Паша из Београда свога Алај-Бега у Алексинац, где се находио помоћник попечитељства унутрашњих послова, г. *Милош Богићевић*.

Ови људи сазову (30 Јуна) све бегунце из нишког округа, и понуде их да се врате. Бегунци, бојећи се освете, нису могли пристати само на реч турских изасланика, него се ту углави и нареди ово: да најпре оду својим кућама око 200 људи бегунаца, који су разборитији, и који ће видети на што да се врате и остали, па тек ако ови нађу да се могу вратити и остали, онда да се за 21 дан сви повраћају.

На тај начин, устанак се са свим стишао, и устаници су се, који пре а који после, вратили сви.[2]

Године 1860, на велике тужбе нишевљана, сам велики везир

---

[1] *Никола Срндаковић*, по што је разбијен у Заплању, преда се неком *Пири-Бегу*, Турчину. С њим је био два три дана, па се измакне од њега и, с двојицом друга, 28 Маја дође на Грамаду, а отуда у Алексинац.

[2] Интересно је прочитати у архиви некадашње *Кнежевске канцеларије* два писма под ВН 813 и ВН 824 о овом догађају.

Мехмед-Паша дође у Ниш, божем да извиди жалбе, и да задовољи праведне захтеве. И он диже у Нишу осмора вешала, на којима издахнуше: честити поп Станоје из Власотинаца и још седморица најодабранијих људи из нишког округа.[1]

И тако и те жеље, напори, жртве, бише узалуд. Дан ослобођења још не бејаше близу.

Тек кад Краљ Милан крете Србију, ставивши се сам на службу историскоме задатку своје отаџбине, Ниш и нишки округ огреја сунце слободе.

Тада је помагао сваки, колико је ко могао, да успех буде потпун. Највећи број српске ослободитељске војске беше тада упућен на Ниш. Тиме је становницима око Ниша био патриотски рад облакшан.

Ми ћемо за то оставити најближу нишку околину да бисмо могли прибележити што је бивало даље, куда војска ослободитељска није могла у густим масама доспевати.

У тим даљим крајевима пак бивало је напрезања која ваља признати, бивало је јунаштва која треба прославити, бивало је и успеха које треба захвално примити.

Како је објављен други рат 1877, одмах су Турци лесковчани, којих је могло бити око 5000 душа, почели кретати своје породице у Врању, у Гиљане, Приштину, Митровицу, Призрен, Куманово, Велез, Скопље, Серез, Солун, и у друга места. Богати су ишли све дубље у Турску, а сиромашни су испраћали своје породице кроз Грдиличку Клисуру за Врању, па су се враћали, сабирали се у чете, заузимали згодна места у Клисури, да пресеку пут српској војсци, да не прође уз Мораву, ако би туда пошла.

С Турцима лесковчанима избегао је и лесковачки кајмакам, чувени богаташ Афис-Паш-Агић, и други бегови који су, иза тога, у Клисури уређивали Турке башибозуке, а сами су боравили по хановима клисурским.

[1] Том приликом чувени Бели Мехмед, плашећи сељаке да се не би на њега тужили великоме везиру, рекао је ово:

— Бре, чорбацијо, памет у главу! И највећа вода само ситно камење односи; велико стоји и после поводња на своме месту. Мудро седите, да не се кајете после!.....

За своје сељење у Турску, лесковчани Турци су истеривали сељаке из села око Лесковца с колима и воловима. Ко је био спахија, кретао је своје село на тај рад; а за оне који нису имали спахилука, кајмакам је слао заптије, те су изгонили кола из појединих села за себу тих сиромашних Турака. На такав начин, кренуто је преко 1000 јармова стоке (волова и бивола) из лесковачке наије.

Поред свега тога било је много Турака и турских породица које су, голе, босе, по највећој зими, пешке бегале, остављајући у Лесковцу пуне своје куће.

Сељаци, који су на својим колима возили Турке у Врању, или чак у Куманово, често су остављали и кола и волове (или биволе), па бегали, само главе да изнесу. А неке од њих и сами су Турци одгонили, задржавши им кола и волове за даљу своју потребу.

На тај начин у Лесковцу је било остало мало Турака. А они који су се прибирали у Клисури, помишљали су, и чак претили, да ће, ако се најмања побуна осети, грунути на Лесковац, и поробити га!

Даље, вођи тих клисурских башибозука Турака поруче Арнаутима из села пољаничких и пусторечких, да се и они дигну. И Арнаути, увек готови на плен, одиста устану, и у јаким четама стану се примицати к Лесковцу. И ови Арнаути, и они Турци у Клисури, бојали су се само од војске из Србије, а с лесковчанима и сељацима мислили су да ће им бити лако.

Да би дознали има ли у Лесковцу српске војске, Турци из Клисуре, и њихови савезници Арнаути, потпуштали су сељаке под свакојаким изговором, да иду у Лесковац; некад су, тога ради, слали српске жене, и учили их да кажу како долазе да купе соли, или друго што, па да им, по повратку, кажу: ко има у Лесковцу? Али су лесковчани били поставили стражу око вароши, и никога нису пуштали да изиђе ко једном у Лесковац уђе.

Најпосле Арнаути се скупе у врло јаке чете, и надру да се сајузе с Турцима у Клисури.

Ове је Арнауте био уредио и водио *Есат-Бег*, син *Шашин-*

пашин[1], *Ибраим Чауш*, бивши буљубаша власотиначки, и *Ахмет-Бег*, буљубаша грдилички. Од Арнаута били су главнији *Зумбер* из Липовице, и *Суљ-Ага* из Галинца.

У селу *Вучју*, 3 часа од Лесковца, била је кула *Дилавер-бегова, Исмаил-пашинога сина*. Тај се *Дилавер-Бег* био оженио из Врање, и, у последње време турске владе, тамо је живео. Дилавер-Бег је лепо поступао с народом; путовао је много по свету, па се и срамио чинити што не ваља. Он је у своје село Вучје долазио свега три четири пута преко године. Могло му је тада, у време борбе, бити око 38 година.

Дилавербегова кула била је двокатна. Око ње је била висока, зидана, каменита ограда. На зиду од ограде остављене су биле пушкарнице (мазгале).

Ту је кулу заузело 212 Срба устаника из околних села (Чукљеника, Великих Трњана, Стројковаца, Белог Потока, Радоњице и Буњуше). Оружја и барута нису имали колико би требало; за то су дуго двоумили: да ли јавно да се одупру, или да се не одупру? Слали су људе у Лесковац за оружје и савет. У Лесковцу се, међу тим, по одласку турскога кајмакама, беше учинила нека привремена власт од неколико грађана лесковачких. С овима су се ти људи у Дилавербеговој кули допитивали: шта да раде?

Из Лесковца им се слала по која кремењача, по мало барута, и порука: *да се држе*, а српска ће војска скоро доћи.

У то дође у Лесковац Коле Рашић из Ниша, с неколико устаника, кои су одметали села од Турака. И он донесе глас да ће српска војска до који дан доћи у Лесковац.

Од тих неколиких устаника, који су с Колом Рашићем дошли у Лесковац, одвоји се неки *Влајко* (Владимир) *Стојановић*, родом из села Голешнице[2], у алексиначкој Морави, а наредник у стаја-

[1] *Есатбега* је родила потурчена српкиња из села *Конопнице*, коју је Шашин-паша увео у харем. И тако он по мајци није био рођени брат *Исмаил-пашин*, по што је Исмаил-пашу родила Туркиња.

[2] Мени су били казали да је Влајко родом из Прћиловице, али сам се саде уверио да није.

ћој нашој војсци, и оде у *Вучје*, међу оне устанике у Дилавербеговој кули.

Како дође, одмах дружину уреди како треба за бој, и кулу утврди за одбрану што се боље могло.

Тек што је Влајко своју дружину уредио за бој, и кулу утврдио за одбрану, Арнаути, дознавши да међу устаницима нема редовне српске војске, примакну се кули да устанике растерају, па да јурну на Лесковац, да га поробе и попале.

Беше 22 Декембар 1877. Хиљада и две ста Арнаута, са пет стотина коњика, груну на Дилавербегову кулу тако слободно, тако безбрижно, као да их из куле ни зврчка зврчити не ће.

Из куле се, по команди Влајковој, оспе редовна самртна ватра. Бој се заметне очајнички. Арнати, држећи да међу устаницима нема српске редовне војске, нападаху као да хоће рукама живе противнике да хватају. Устаници су гађали само у месо!

Кад нападачи изгубе преко сто људи, онда тек почну звати рају на предају. Кад им се на то одговори ватром из пушака, онда они стану палити околне куће, и привлачити сламу и сено те потпаљивати капију од куле. Устаници су снегом гасили ватру и опет одбијали нападаче.

Изгубивши у том узалудном нападању 140 мртвих људи и 12 коња, Арнаути се повуку на траг.

И тако Лесковац с те стране би заштићен; али у том боју соко Влајко паде од душманске пушке.

Овај је бој још спречио Арнаутима те се нису могли на време састати с оним Турцима који су се били утврдили у Грдиличкој Клисури.

Сада да бацимо један брз поглед на школе и школовање у нишком округу:

У нишком округу било је на крају школске године $188^2/_3$ свега 27 основних школа, и то 3 женске, а 24 мушке. Од тих 27 школа 6 су (3 мушке а 3 женске) у варошима, а 21 у селима.

Према броју становника долази једна школа
варошка на 4203 становника

сеоска . . на 4318 становника
у опште . . „ 4292 „

У основним школама радило је свега 60 наставника, и то 19 учитељица (од ових 7 у мушким школама) и 41 учитељ.

У варошким школама радило је 19 учитељица и 20 учитеља, свега 39 наставника, а у сеоскима свега 21 наставник.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
У почетку године	1342	512	1854
На крају . „ .	1240	473	1713
Оставило школу .	102	39	141.

У сеоским школама било је:

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
У почетку године	900	7	907
На крају године	773	5	778
Оставило школу	127	2	129

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	7.6	14.1
ученица	7.6	28.6
ђака	7.6	14.2

У средњу руку долазило је на једну школу

варошку	309	ђака
сеоску	40	„
у опште	103	„

а на једног наставника школа

варошких	48	ђака
сеоских	43	„
у опште	46	„

Од хиљаде становника

мушких, женских, у опште
походило је основну школу

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
по варошима	164	42	74
по селима	20	0.2	10
у опште	38	9	24

Ако узмемо да је од извесног броја мушких становника било у основној школи сто ученика, онда имамо од равног броја женских становника:

по варошима	40	ученица
по селима	1	ученицу
у опште	24	ученице

Цркава у нишком округу има 40
Манастира 5
Црквиште 1

Свега 46 места

где се народ стиче на богомољу.

Најпосле, да слика нишкога округа буде потпунија, прилаже се овде статистика моралности за последње четири године, и то за 1879, 1880, 1881, и 1882:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	—	4	4	8
Крађа	ствари	4	5	8	19	36
	стоке	2	5	5	5	17
	пића и јестива	—	3	2	8	13
	новаца	4	7	6	18	35
Пожара		10	5	3	10	28
	вредност у динар.	2.500	66.200	9.320	2.348	80.368
Паљевина		4	7	14	16	41
	вредност у динар.	880	1.040	8.275	4.818	15.013

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Убиство	пушком	1	3	3	2	9
	ножем	1	—	1	2	4
	другим оруђем	—	—	—	2	2
	ванбрачне деце	—	1	1	1	3
Узроци убиства	свађа	1	—	2	2	5
	непознати	1	4	3	5	13
Самоубиства	пушком	2	—	—	—	2
	вешањем	2	4	1	4	11
	утопљењем	--	1	—	—	1
Узроци самоубиства	болест душевн.	2	2	1	2	7
	» телесна	—	—	—	1	1
	непознати	2	3	—	1	6
Случајне смрти	од пушке	2	4	2	1	9
	од ватре	—	1	—	2	3
	утопљено	2	5	2	5	14
	од грома	1	1	2	—	4
	пало с дрвета	—	2	2		4
	прегажено колима	5	1	2	—	8
	други случаји					

Из овога прегледа види се да је у све четири године било свега 101 крађа, или у средњу руку по 25 годишње.

Пожара и паљевина било је свега 69, и штета овим нанесена износила је 95.381 динар; у средњу руку по 23·845 динара, и по томе на једног становника по 20 пара динар. годишње.

Самоубилаца било је свега 14 или годишње 3·5. Један самоубилац долази дакле тек на 33.110 становника.

Убистава било је свега 18 или годишње 4·5. Једно убиство долази у средњу руку на 25.753 становника.

Случајно погинулих било је свега 42 или годишње по 10.5. Један погинули долази на 11.037 становника.

У наведене четири године било је:

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Убиства	18	24.32
Самоубилаца	14	18.92
Случајно погинулих	42	56.76
Свега	74	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 6264 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. Тако у 1882 години било је 1387 венчаних, и по томе долази на 1000 становника 12 венчања. У истој години родило се 3055 мушке и 2797 женске свега 5852 деце. На 1000 становника долази 50 рођених. Од свију рођених било је само 7 ванбрачне деце; дакле од 1000 само 1·2.

Умрло је 1655 мушких и 1556 женских, свега 3211. На 1000 становника долази 28 умрлих, има дакле 22 више рођених. При поређењу рођених с умрлима, налазимо да је долазило на 100 рођених:

код мушких	54	умрлих
код женских	56	„
у опште	55	„

б. Личности чим било заслужне

Константин Велики Цар Римски
(274 — 337)

У овај одељак записују се људи који су чим било заслужни за свој округ. То су обично људи домороци. Нишки округ у том се одликује од других. Међу своје заслужне људе, он броји и таке који су заузели велико место у историји света, а у историји православне цркве стоје међу светитељима.

У Нишу се родио *Константин Велики*, цар римски. Истина данашњи Ниш, и данашњи нишки округ, не виде никакве непосредне заслуге Константинове; али већ само то што је Константин, рођени у Нишу, био цар свему римскоме царству; што је уставио гоњење Хришћана; што је од мале *Византије* начинио *Нови Рим*, те тако излази да је један *нишевљанин* дао свету тај данас чудни

Цариград: толико је важно, и нишевљанима у сва времена мора бити толико драго, да му, без речи, отворе прво место међу заслужним личностима у округу нишком.

Константин је син цара *Констанција Клора* (то јест *Бледога*) и *Царице Јелене.* Родио се у Нишу 274 године по Христу.

У Нишу, дакле, у оној природној смерној лепоти, родио се, растао и васпитао се цар, који је доцније онако одважно стао на страну Хришћана и њихове смерне вере. И одиста Ниш има довољно лепота које могу изазвати поштовање Бога, али их нема толиких да би могле разблудити човека.

У то време, Христова се вера јако ширила по свем царству римском. Многи цареви римски наређивали су велика гоњења против Хришћана. А та гоњења помагала су ширењу те вере.

Цар Констанције, за своје владе, беше благ спрошу Хришћана. Кад он умре, онда су жена његова *Царица Јелена*, и син му Константин, такође заклањали Хришћане.

Константин проглашен би за цара по смрти оца свога, године 306.

По што умири Галију, Константин би принуђен погубити таста свога, Цара Максимијана, који је њега хтео убити (310).

После тога пође против тирана Максентија, Максимијанова сина, под којим стењаху Италија и Африка.

На овом путу, прича се, видео је Константин на небу *крст* и око њега пламеним словима написане ове речи: „ *Овим ћеш* (знаком) *победити (Hoc signo vinces).*

Константин одмах метне тај знак на своје војничке заставе. Идући тако, разбије он непријатеља које у туринском пољу а које под самим Римом. Максентије се удави у Тибру (312).

Овладавши тако Италијом и Африком, Константин поврати ред и правду своме царству, прекине гоњење Хришћана, прими сам страну хришћанске вере, и указом из Милана године 313 огласи ту веру као веру државну.

Године 315 потуче он Ликинија, који је држао источне области царевине, и оте му Панонију, Дакију, Илирију, и Грчку.

Године 323 оте му и остатак земаља, по што га је потукао у бој код *Једренета* и код *Хризопоља* (Скутара).

Оставши сам господар у свему римскоме царству, Константин је ослободио хришћанске цркве од данка, наредио је да се светкује недеља, укинуо је каштигу крсну, укратио гладијаторске борбе, у којима су се људи пред народом показивали како умеју један другога убијати, запретио је убијање сиротне новорођене деце, што су дотле родитељи слободно чинили.

А како се Рим у то доба клањао идолима, Константин, године 330, пренесе столицу царства на Босфор у варошицу *Византију*, коју назове *Нови Рим.* После његове смрти та се варош прозове *Константинополис (Константиновац).*

Каже се да је Константин украсио Ниш, као своје рођено место, дивним зградама. Тих зграда данас нема, и не знају се ни места где су биле, али ће време открити бар темеље њихове.

Константин је умрло 337, оставивши пространу своју царевину тројици својих синова.

Православна црква узела је Константина за свеца, а западна није. Не може никако да му опрости што је столицу царства, пренео из Рима у Византију!

Никола Скобаљић

(Издахнуо на коцу на Требињи, 16 Новембра, 1454 године)

—

Пред пад старе српске државе, кад се оно онај мудри и родољубиви, али злосрећни стари Деспот, од сваке руке довијаше, да би уставио и сузбио навалу, која с југоистока удараше на земље српске, бејаше за родољубље српско остала још та једна утеха, што се у Србији одиста нахођаше синова који не жале свога живота, само ако отаџбину своју могу заклонити од страшне најезде.

Султан Мехмед, љут на Деспота Ђурђа што тражи савеза и помоћи у хришћанских народа, груну с војском на Србију, и продре до самога Смедерева. Баш силно жељаше да каштигује старога упорника!

Али је Ђурађ, предвиђајући ту несрећу, и не хотећи трошити своје снаге у мањим сукобима, био дао заповест: да се војска српска затвори у градове, а народ да се тргне у планине и засече у збегове.

Сибињанин Јанко, као деспотов савезник, дође Смедереву у помоћ, и потисну Турке уз Мораву. Гонио их је до Крушевца, и ту, по сведочанству летописаца, последњи пут, разбио их је на селу *Врбници*.

После пораза на Врбници, Турци се повуку преко Ниша и Софије к Једренету, а Јанко се врати у Угарску.

За то време један славни лесковчанин не само да се није затварао у свој град, него је још̀те, с прибраном јуначком војском, био пресекао све путове, ако би Турци поумили поћи на *Ново Брдо*, које у оно време бејаше необично важно рударско место у Србији.

Тај славни лесковчанин јесте главом *Војвода Никола Скобаљић*, о коме његова постојбина чува данас такво памћење, као да је јунаштво његово засијало јуче, а не пре 429 година!

Ево шта прича о Војводи Скобаљићу *Деда Стојан Стевановић*, старац од 110 година (по његову рачуну), који сад живи у селу *Бунуши*, а родио се у селу *Вини*.

„Војвода Никола Скобаљић, вели он: — родио се у селу Вини. Њега је родила и очувала девојка.

Човек је овај тако велики у очима народа, тако мио народноме срцу, да народна уобразиља није могла замислити, да се један такав јунак родио као други људи. Према необичном његовом јунаштву, она је и рођење његово обукла у необичну причу.

„Мајка Николина, прича даље Деда Стојан: — хватала рибу у реци сеоској. Задржавши се дуго у том послу, огладни и поједе живу рибу *Скобаља*. На један мах, после тога, осети она да носи чедо под појасом. То необично чедо роди се. На крштењу му надену име *Никола*, а по необичном зачећу његову прозову га *Скобаљић* или *Скобаљевић*.

„Кад је одрастао, Никола је био јунак нада све јунаке онога доба. Као такав јунак, постао је војвода Деспоту Ђурђу Бранковићу.

Озидао је град на једном вису изнад села *Вучја*, испод села *Збежишта*. Град је тај данас порушен, али вис на ком је био зове се и данас *Скобаљићев Град*. Ниже града је извор који се зове *Скобаљев Кладенац*. Испод града пак, у долини вучанске реке, Никола је био озидао цркву, од које зидине стоје и данас.

Од Лесковца до града и до те цркве биће око $2^1|_2$ часа места, а биће 1 час на десно од пута који води од Лесковца преко Накривња и планине ка Врањи. Од онога пута пак који од Лесковца иде преко Буну̀ше уз Клисуру за Пољаницу, град је овај 1 час у лево.

„Војвода Скобаљић, прича даље Деда Стојан: — много се био с Турцима. И Турци му нису могли ништа. Тукао се на Врањи; тукао се на Голубињу; и нигде Турци нису надбили Николу.

„Али се нађе једна несрећна душа која, да би помогла Турцима, саломи крила соколу. Та је душа рођена кума Николина!

„Или је заслепи силно благо које јој Турци обрекоше, или зло срце њезино не могаше трпети овака јунака, тек она оде и у железна пута спута коња војводина, па онда Турцима шану:

— Сад удрите на Скобаљића!

Турци јурнуше. Војвода скочи, и баци се на витеза коња свога. Коњ полете, а пута зазвечаше! Скобаљић јекну, и прокле неверну куму:

— Ко ми данас спута коња, да Бог да му пород до века био спутан око врата!

Данас у селима Бучју и у Брзи има много гушавих људи. Народ у околини држи да су то знаци тешке Скобаљићеве клетве!

„Скобаљића су Турци гонили; али га нису могли стићи; потезали су се за њим буздованима, па му опет нису могли ништа. И сапет коњ његов скакао је тако да се, веле, и данас у Голубињу по камењу познају стопе његове!

„Скобаљић је, на своме коњу, одлетео некуд! Нико не зна куд је одлетео, ни шта је најпосле било од њега. За то се не зна ништа за његов гроб!

Ето како срце у народа хоће само себе да блажи, не хотећи признати да је јунак његов умрьо, као што умиру други људи!

Тако говори усмена, жива историја. Писана пак историја зна да је Скобаљић 24 Септембра 1454, код Бање, дочекао турску војску, која је ишла на Ново Брдо, и тако је потукао како дотле никад нико није Турчина потукао.

Султан Мехмед, чувши шта је Скобаљић учинио од Турака код Бање, плане као живи огањ и, не гледајући на зимње доба, ни на тегобу пута, ни на даљину места, појури сам да име турско освети.

Скобаљић се није уклањао испред новога нападача; само је заузео друго место, које му се видело згодније.

То је место у врањском поморављу на води *Трепањи*.

Турска је војска била велика; српска малобројна. Војске се сударише 16 Новембра 1454. Бој би страшан, бој би крвав; бој би дуг. Сами Турци пишу да се не памти да је се икад овако мало људи овако дуго, и с оваким јунаштвом, одупирало оволикој сили!

Сила ипак надвали.

Турци разбише војску Скобаљића и, по несрећи, ухватише жива њега и његова стрица.

Да би каштиговао јунаке који бране своју отаџбину, и да би застрашио потомке, да никад не пођу путем Скобаљића, Султан Мехмед не хте их погубити јуначки, него их оба наби живе на коље!

Тако на колу издахнуше ова два лесковчанина, ова два јунака, ова два мученика за српску отаџбину, 16 Новембра 1454, на води Трепањи.

Узалуд! Ни кочеви славних Скобаљића, ни Ћеле-Кула више Ниша, ни вешала на нишком мосту, не утулише у Срба мисли о народном васкрсу!

Издишући на колу на Трепањи, Скобаљићи удахнуше у српски ваздух неки божански дах; дах који слабе снажи, који клонуле соколи! И, ма да се вековима чекало, опет се, ето, дочекало да тај свети дах оживи осветнике. И осветници, вођени унуком великога Таковског Јунака, дођоше после 425 година!

Тек по што неста лесковчáнā Скобаљићā, тек по што они издахнуше на колу, Султан Мехмед могаше мислити да ће одиста освојити *Ново Брдо*, српски рударски град, који историци толико хвале, да није чудо што га наши Летописи зову: *Град Сребрни* и, ва истину, *Златни*!..

Владика Мелентије
(Роѣ. око 1771 + 1821)

Нишки владика *Мелентије*, својом мученичком смрћу за идеју која је мила и драга свим нишевљанима, стекао је право да се стави у ред најзаслужнијих људи овога округа.

Мелентије бејаше средњега раста, смеђе косе и браде која је већ била проседа. Могло му је бити око 50 година. Нарави је био благе, живота уредна, чиста, руке издашне, срца побожна, навике у свачем тачне, а особито у црквеној дужности својој.

У оно доба (1821) нишка је црква имала за свога проту чувеног *Стојана Поповића*, који је био врло уважен не само као свештеник, него и као родољуб, као мудар човек, и као јунак.

Према својим душевним врлинама, прота Стојан се одликовао и телом. Био је висок, крупан, и тако гласовит да се, кажу, могло чути на Горици кад он пева у нишкој цркви.

Уз проту Стојана беше свештеник *Ђорђе Цинцарин*, родољуб и јунак какав се свакад високо цени.

С овом двојицом свештеника живљаху у великом пријатељству: *Младен Овчаревић*, бакалин, *Голуб Мутавџија*, и *Радисав Ек мешчибаша*, први људи и у Нишу и у округу и по имућности и по уважењу које уживаху.

Владика се Мелентије позна с тим људма, и спријатељи тако као да је био род с њима.

У то доба Шумадија се кретала на борбу за своју слободу. Таковски јунак, успесима својим и у бóју и у дипломатији, оправдаваше све више и више наде које се на њега полагаху.

Кнез Милош правилно сваташе и јуначки оствараваше историску народну мисао.

У Априлу 1821, на другој страни турске царевине, букну устанак коме не могаху не симпатисати сва хришћанска срца.

У Нишу и околини родољуби се сваки час надаху великим догађајима.

Порта, у границама своје државе, прибираше војску да сваки устанак у крви угуши, а ван граница разашиљаше ноте јевропским силама, да би разбила сваку симпатију према очајницима који су слободе жудни.

Да пак ватра не би планула на овом крају царевине, где је вешта рука Коца-Милошева већ била готова да је управља и подстиче, Турци похиташе у Ниш с великом војском.

Хусејин-Паша, убрзаним маршем преко Солуна, Куманова, и Врање, с 8000 људи стиже у Ниш о Тројицама 1821.

Како дође и смести се у граду, одмах заповеди те се погуби *Али-Паша,* дотадашњи нишки заповедник. Кривица му је била што је био лабав према владици Мелентију и другим родољубима нишким.

Иза тога дозва он у град владику Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба, Радисава и око 200 других нишевљана. Намера се није крила: ваљало је народ застрашити да отури мисао о устанку; а да би се то урадило, ваљало је да неколико првих људи плате главом.

У том страшном часу нађе се пријатеља који владици Мелентију и проти Стојану понудише прилику да утеку. На ту понуду владика одговори:

— Не ћемо! Боље је да страдамо нас двојица, него толики народ због нас двојице. Једном се мора умрети!

Кад треба одсећи хришћанску главу, турски суд суди врло брзо.

Другог дана Тројица ти су људи затворени, а трећег дана Турци изведу владику Мелентија, проту Стојана, попа Ђорђа, Младена, Голуба и Радисава на нишки мост, где су већ била дигнута шестора вешала и конопци спуштени.

Владика је ишао напред; за њим прота Стојан, па за протом она четворица. Сви беху ведри, мирни, озбиљни, као да иду на

какву религиозну свечаност. Сви бацаху последње погледе своје на Јастребац, на Србију....

Владика узе свој конопац, прекрсти се, три пут га благослови па, наденувши сам себи замку на врат, рече

— Сад, синци, вуците!

За тренут ока, владика мученик беше високо у ваздуху!

Прота Стојан под вешалима рече:

— Не може се сав народ повешати. Само да не чује Јела (сестра му) докле не издахнем! . .

И он оде за својим владиком.

И остала четворица умреше тако спокојно, тако јуначки да извршник те крваве пресуде рече

— Јазук што нису мусломани!

Кад ових шест првака погубише[1], Турци остале нишевљане пустише, али страх беше обузео сваку душу хришћанску.

Турци се радоваху; али се вараху. Они су много крви пролили, а још нису научили каква је животворна сила она људска крв, кад је проливена за велику мисао! Народна слобода, као год и Христова црква, утемељава се на костима мученика.

Бог да прости славне мученике! Светао им помен у потомству!

Живко Јовановић
Из Печењевца

Кад су лесковачки Турци, у притешњивању Срба, прешли сваку меру, онда се нашао неки Живко Јовановић из Печењевца, који се изложио свим опасностима, да би народу муке смањио.

Живко је, као човек врло разборит, видео да она зла која Турци чине Србима, не може одобравати турски цар. Срце му његово дâ снаге, и он, узевши са собом некога *Коцу Томића*, из Липовице,

[1] Мученици су висили на вешалима три дана; после је допуштено роду да свак свога скине и укопа. Владика Мелентије укопан је одвојено, а остала петорица сваки код свога рода у гробљу. Доцније су кости владичине извађене, и чуване у једном ћивотићу у нишкој цркви. За тим су сахрањене у гроб владике Григорија, о ком је већ била реч на другом месту ове књиге.

и неког *Илију* из Печењевца, оде чак у Цариград да тражи заштите од силе.

Ти људи нађу пута те изиђу пред самога цара, и замоле се за браћу своју.

Турске силе није нестало, али ипак било је је мање после тога.

Другом приликом одлазили су ти исти људи у Крагујевац Кнезу Милошу; казивали му шта народ трпи, и од њега примали упуте: како да се владају, и шта да чине, да би судбину народу облакшали.

Хвала им и по смрти!

Ћопа

Из Горњег Матевца

Ћопа из Горњег Матевца био је чувен и виђен домаћин у своме селу. Човек отворен, храбар, а имућан, он је говорио Турцима у очи многу горку за њих истину. Тим је изишао био на глас као човек који се силе не плаши, и који нејач заклања.

Једнога дана, године 1809, Ћопа је са својим синовима радио у пољу, поред пута од Ниша ка Грамади. Једна чета Кесеција Турака, идући од Грамаде к Нишу, заокупи да пороби матевачке жене и девојке које су радиле у пољу поред пута. Чељад та бежећи од Турака, удари на Ћопу, и за помаже:

— Не дај нас, ако Бога знаш!

— Бежите тамо к Доњој Врежини и Брзоме Броду! викне Ћопа; па одмах, са синовима својим изиђе пред Турке, и прекори их што не иду мирно, него плаше нејач за права Бога.

Турци, осиони, оспу се на њега што им се меша у посао.

Ћопа узме на нишан поглавицу чете, скреше, и састави га са земљом.

Онда Турци опале на њега читав плотун, и свега га изрешетају. Синови му се, некаким чудом, спасу из те погибије.

Сељаци Ћопу укопају крај пута, баш онде где је пао, и подигну му спомен из захвалности што је бранио нејач села свога.

Бог да га прости!

Ђурђан Јовић

(+ 1876)

Кад је Порта, српским устанком на крају 1832 — 1833 године, који букну у наији алексиначкој, ражањској, параћинској и крушевачкој, била приморана уступити Србији извесне округе, онда су села: Мезграја, Доња Топоница, Горња Топоница, Доња Трнава, Горња Трнава, Доњи Крупац, Горњи Крупац, Дражевац, Веље Поље, Бели Брег, Палиград, Врело, Кравље, Церје, Миљковац, Берчинац, и Паљина, надала се утврдо да ће се граница Србије повући од Суповца преко Мораве право на село Каменицу, те тако ће и она сва припасти Србији.

Тако су та села желела, а такву жељу она су дотле већ била и крвљу својом записала; али на ту жељу није нико ни главе хтео окренути.

Гранична руско-турска комисија, не хотећи границу сувише примаћи граду Нишу, спусти је од Суповца све Моравом до села Катуна. На тај начин сва именована села остану и даље под Турском. Сељаци из тих села стану се домишљати шта да раде? Жеља је њихова била тако јака, да су јавно скочили на оружје да се бију с Турцима.

У том послу њих је водио неки *Ђурђан Јовић*, из села Палиграца, човек паметан, и врло храбар, и неки *Поп Мита* из Ниша

Устанак овај више је сведочанство оне силне жеље: да се са Србијом споје, него и најмање наде на успех.

Устаници се утврде у граду *Жгелезнику*, који је већ описан. Турци их ту опколе и буде бој крвав. Као што се могло и мислити, Турци победе, али одмах почну блажити побеђене обећавајући им свакојаке олакшице.

Не видећи ни откуда никакве помоћи, устаници се разиђу кућама. Њихов вођ *Ђурђан* и *Поп Мита* добију опроштај, и после су живели код својих кућа.

Ђурђан је умрьо 1876 у своме селу, и, сиромах, није дочекао да види српску заставу на граду Нишу!

Бог да га прости!

Међу људма који су се задахњивали племенитом мишљу: да увећају бољитак у народном животу, и који су се трудили за добро свога народа, поменућемо још неколико њих, али, на жалост, само по именима: тако су нам извештаји о њима оскудни.

Тако нека је хвалом поменут

Цветко Декић, из села Бербатова, вођ заплањских устаника 1809 године. Некакав *Стојан Н.* позове тајно Турке у *Еминову Кутину* те дођу и опколе логор у ком је Цветко заповедао. Заподене се крвав бој у коме Цветко Декић падне јуначки.

Турци, по том, и онога Стојана, који им је учинио услугу, истуку на мртво име.

У то време, као устаник, радио је патриотски и јуначки и неки *Неша Попов Син*, из села Бербатова. Више ништа нисам о њему сазнао.

Живко Ранчић, из села Сићева, спремао је 1876 у своме селу и околини устанак; примао је оружје од српскога команданта, дизао сељаке, и помагао колико је више могао да се устанак шири.

Кад Турци, доцније, сузбивши српску војску, отму Грамаду, неко докаже Турцима да је Живко пријатељовао Србима. За то га паша обеси баш на Грамади.

Бог да прости!

Нека је светао спомен и овде свим јунацима који у нашем рату за ослобођење и независност (од 1876 — 1878) крвљу својом затопише земљу нишкога округа, и тиме купише Нишу слободу, после пет стотима година робовања, а себи право на вечиту захвалност народну.

Сава Јоксимовић
Артилериски Капетан

Сава се родио у селу Орашцу, у округу крагујевачком, у кући Јоксимовића, 13 Јануара 1852. Учио је основну школу, и гимназију до 5 разреда. Године 1871 ступио је у војну Академију, и постао је официр 10 Августа 1875. Одликовао се свуда у борби, и на сами Божић 1877, при опсади Ниша, погинуо је.

Слава његову имену!

Владисав Карановић
Артилерйски поручик

Родио се године 1851, Септембра 20. Учио је основну школу, и 4 разреда Реалке. У војску је ступио месеца Октомбра, године 1868. Официр је постао 10 Маја 1876. Погинуо је на Нишу, последњи дан борбе, 28 Декембра 1877.

Мир праху његовоме!

Влајко Стојановић
(Рођен 1847 у Голешници, а + 22 Декембра 1877 у Вучју)

Влајку Стојановићу беше име *Владимир*, али су га сви звали за живота, и сви га помињу по смрти именом од милоште; за то га и ми записујемо тако.

О животу Влајковом ми не знамо готово ништа; знамо да се родио око 1847, године, у селу Голешници, у алексиначкој Морави, да је служио у редовној војсци, и да је, као наредник, дошао у Лесковац у другој поли Декембра 1877, и одмах отишао међу вучанске устанике, и уредио их за бој, и био се с њима док није 22 Декембра погинуо.

Али оно што се прича о његову раду и држању у бојУ; што се казује о његовој јуначкој смрти, даје му права да га уврстимо међу заслужне људе нишкога округа.

Као што је већ поменуто, Влајко је најпре дошао у Лесковац. Разабравши да Лесковцу највећа опасност прети од Арнаута који нагињу да продру преко села Вучја, оде одмах тамо међу устанике, и од часа заузме и утврди Дилавербегову кулу.

22 Декембра 1877 навале Арнаути са свом жестином својом на устанике. Пушка је грувала с обе стране; само су нападачи, не имајући никаква заклона, много више падали него опсађеници.

Влајко је био душа свих устаника; по његову гласу кретала се сва јуначка дружина у кули. Он је летео свуда, мртве је жалио, рањене тешио, живе соколио. И свакад је био пун наде, весео, насмејан!

Пред по дне ватра малко попрестане.

Влајко рекне друговима:

— Браћо! ево је ватра малко престала; да седненемо, да малко поручамо! Кад на ново запламти, немамо се кад ни сетити хлеба.

Приседну ручати.

Влајко једе орно и весели другове; а ми, прича један од његових другова: — изнемогли и забринути: неки жваће а не може да гута, а некоме се и вилице смрзле.

— Што сте тако невесели, ако Бога знате! пита Влајко: — зар ми не би помрли код својих кућа? Та два пута не умире нико, а један пут мора свако. Што да о том мислимо? Дед' у славу Лесковца, који би, да није нас овде, до вечера букнуо у пламен! Наже чутуру, напи се вина; прекрсти се; уста; узе пушку по среди и оде од мазгале до мазгале.

На ново загрокташе пушке; на ново се отпоче крвава борба. Влајко трчи свуда, соколи свуда. Али . . . ено и њега згоди самртно зрно. Он паде да више не устане! Другови га снесоше у једну собу у кули.

Самртно рањен, Влајко се тешко подупире руком да види како се бој бије, и друговима виче:

— Не мајите се око мене; гледајте бој; мислите за Лесковац!

Освоји ноћ. Бој се претрже.

Освану други дан. Арнаути беху одступили, оставивши на бојном пољу 140 мртвих ратника, и 12 коња.

Али тај други дан затече јунака Влајка ледена као сињи камен. Он већ беше заспао вечни санак.

Влајка другови укопају крај цркве накривањске.

По што се учини мир, Влајкова мајка дође на гроб сину, и ожали га жалбом материнском.

Човека подузима неко чудно осећање кад слуша како говоре о Влајку другови који га надживише, и с каквим поштовањем помињу мештани мајку његову. Они њу не жале; они јој чисто завиде, и честитају што може рећи да је мајка онаком соколу!

Благо њојзи и с мртвим таким сином! Нека не жали материнских суза. Име њенога сина изазваће сузу и у туђем оку на кон многога времена после нас!

На гробу Влајковом стоји каменити крст с оваким записом:

„1877, Декемврија 22 ден. Владимир Стојановић, од Голешнице, бугарморавски срез.“

Ова борба, која однесе јуначку главу Влајкову, није дала Арнаутима сајузити се с турским четама у Клисури, и заштитила је Лесковац од плена и ватре. А за то:

Бог да прости Влајка и његове јуначке другове!

б. Места чим било знатна.

Куновица, крајњи изданак Суве Планине, који се упућује к северозападу, и који је, по прилици, био спојен с *Плешем* докле га није престругала Нишава, те између њега и Плеша прокрчила својој води пут. Разни делови те планинске камаре имају данас разна имена, а то је све она, у старо доба често помињана, планина *Куновица*.

Плећа Куновице, преко којих данас прелази пут из Ниша к Белој Паланци, зову се *Плоча*. На северозападном окомку ове камаре село је *Куновица*, а на јужном, куд пролази пут који се од Ниша пење на Плочу, имају у страни више пута две чешме красне пијаће воде. Ту има и једна механица. Код механице била је стара караула *Беклеме* (што значи чекаоница или заседа), па је у време Каменичке буне изгорела. После је дошао на то место за буљубашу неки *Мехмед-Моралија* (Морејац, родом из Мореје) Он је начинио нову караулу, служио дуго ту, и умрьо у Нишу. По његову имену, то се место прозове *Моралија*. А сељаци, који најбоље знају имена местима у својој околини, кажу да је то *Куновица*, која се прозвала тако од дрвета *куна* (клена) којега много има у тој страни.

Куновица се латински звала *Catenamundi* (верига свијета)[1].

Године 1389 Султан Мурат, хотећи напасти на Србију, крене се у две колоне: једна му је колона ишла на Ћостендил и Врању

[1] *Osman, Rječnik*, 34

ка Косову. Пред ову се спремао Цар Лазар. Друга је ишла преко Софије на Пирот. Лазар пошље војску да ову претече, и бар да *Куновицу* заузме пре Турака! Камен! Турци су ишли тако брзо, да су не само узели Пирот пре српске одбране, него су посели и саму Куновицу, и са Србима се срели тек у равни нишавској по изласку из Клисуре.[1]

На Куновици је, по Божићу 1443, Деспот Ђурађ Бранковић сачекао и потукао Турке. У том је боју сам *Казим-Паша*, главни заповедник турске војске, пао Србима у руке; ту су изгинули многи знаменити Турци. Од Срба се у том боју јако одликовао *Ђурађ Мрњавчевић*, чији су коњаници и заробили *Казим-Пашу*.[2]

Куновици пева славни Гундулић овако:

„Куновица, грло од свијета,
„Ка веригом дугом веже,
„И Планина Стара опета
„Простире му се и потеже[3a].

А Палмотић опет овако слади:

„У планини *Куновици*
Где дубрава расте густа . . .
Само једна што улица
Како змија вијаше се
Која пустих сред граница
Просечена вијаше се“[4].

Јанкулов Збег, на 5 минута од манастира Свете Петке, у страни спрочу сићевске цркве, има једна караула из новијега доба, на месту које се зове *Јанкулов Збег*.

---

[1] *Годишњица* III, стр. 302

[2] *Ч. Мијатовић, Ђурађ Бранковић*, I, 360

[3] *Osman*, III, 53, p 247 (издање 1844)

И при овом ваља поменути да стари пут није ишао преко Плоче, куда иде сада, него уз Кутину па преко *Карличког Камена* ка селу Вети. Ту је величанство Куновице много веће и дивније.

[4] *Дубровник поновљени*, стр. 280

Прича се да су се Срби често у тај збег склањали од турске силе. Једном, у старо време, после некаквога боја, било се ту склонило много народа. Турци однекуд дознаду за тај збег и, козјом стазом, упуте се да га поробе.

Онда се некакав *Јанкуло*, човек мушког срца и поуздане руке, прикрије за камење покрај путање којом су Турци ишли. Турци су морали ићи само један по један, и често се придржавати рукама: тако је стаза била узана и стрмена. Јанкуло није имао ништа од оружја, него само један ражањ у рукама.

Кад му први Турчин дође на дохват, Јанкуло га крне својим ражњем, и Турчин се скотрља низа страшну стрмен у Нишаву. Кад други наиђе, и другога обори; и тако их је, веле, обарао докле турским лешевима није загатио Нишаву.

Они други Турци оздо, видећи шта бива на тој стази, а не могући ни с које друге стране прићи, нити ма чим досадити Јанкулу, окану се збега и Јанкула, и оду својим путем.

То се место и данас зове *Јанкулов Збег*.

Да ли ова прича нема какве везе с оним бојем на Куновици, који се десио између Срба и Турака по Божићу 1443 године, и који је поменут на Куновици?

Каменица, село, час и по хода на североисток од Ниша.

На Каменици нам се треба уставити бар један тренутак, да поменемо догађаје који се ту збише године 1809, и који име тога села унесоше у српку историју, и у живи говорни језик народни.

Као што је познато, Срби су, по раниој одлуци својој, с пролећа године 1809 ударили на Турке у један мах на неколико страна: прешли су преко Дрине на *Белину*; ударили на *Вишеград*; на *Сеницу*, и на *Нови Пазар*, прешли Мироч, и сишли на *Тимок*, и с Делиграда упутили се на *Ниш*.

Војска, која је имала напасти Ниш, приступала му је од Сврљига, јер је мислила да је Ниш с те стране најслабије заштићен. Војска је та, дошавши на Каменицу, начинила шест шанчева: Први — на *Чегру*, где су сада каменички виногради, баш према Винику. Ту је командовао ресавски војвода, *Стеван Синђелић*; други — у

Горњем Матевцу, где су заповедали *Шетар Добрњац* и *Хајдук-Велко;* трећи — *више Матевца*, одонуд Каменице, у ком је заповедао *Илија Барјактаровић;* четврти — *у Каменици*, где је био главни заповедник целе војске *Милоје Петровић;* пети — *изнад села Каменице* више цркве, у ком је заповедао млавски војвода *Пауљ*, и шести — у *Доњем Матевцу*, где су били *Милојеви бећари.*

С Дрине, од Вишеграда, од Сенице, и од Нова Пазара долажаху најрадоснији гласи. Али се изроди свађа међу војводама овде на Каменици. „Вожд“ је оставио војводу који је већ дотле прославио Делиград, па за главног заповедника поставио свога кума, човека, који још и не зна шта је војна. Омраза се од војвода разиђе у војску. И тако поцепани, хладни, незадовољни, Срби дођу на Каменицу.

Да ли су Турци дознали за то, да ли нису — ми не знамо. Тек они 19 Маја 1809 груну огромном силом на Синђелићев шанац на Чегру. Стеван ту јуначки погибе. Турци, по том, истерају Србе из свих шанчева. Срби су на Каменици изгубили толико људи колико нису ни у ком бојУ дотле.

Та српска погибија не само да устави српско напредовање даље, него примора све војводе, баш и оне који су били најсрећнији, да се врате у границе пређашње Србије.

С тога несрећнога случаја у летописима се и чита:

„Пострадаше Срби на Каменици 19 Маја 1809; или: Српска несрећа на Каменици би 19 Маја 1809; или

— Ниси ти мене на Каменици заробио, да то и то тражиш од мене! или: Ослободио се и онај који се на Каменици заробио, а ја још робујем.“ Итд. итд.

Турци су те године, после свога успеха а нашег пораза на Каменици, освојили готово сву десну страну Мораве, и сишли су чак до Петке на Дунаву!

Ето за што је Каменица за Србе тако немило знаменита!

Чегр, од села Каменице идући на југ, има једна блага коса, један избрежак који се зове *Чегр*[1] (а не *Чагар*).

Тај избрежак, тај *Чегр*, сада је сав покривен виноградима. Он је на исток од *Виника*, и између њих два протиче поток *Бренчички.*

На Чегру је 1809 био начинио шанац, и утврдио се са својом војском, ресавски војвода, *Стеван Синђелић*. Турци су га у том шанцу напали 19 Маја 1809. Синђелић се држао јуначки, али су и Турци јуришали јуначки. Шанац су опколили са свих страна. Помоћ Синђелићу не дође ни откуд. Већ му у шанцу мало остане живих и здравих војника.

Кад Турци својим мртвацима напуне ровове око шанца, и живи преко мртвих навале у шанац, и стану се гушати и клати са Србима, онда командант шанца, војвода Стеван Синђелић, видећи да помоћ не долази ни откуд, отвори капије на шанцу, и рекне војницима, друговима својим:

— Избављајте се који год хоћете и можете!

Сам он сачека најгушћу турску навалу, па онда скреше пиштољ у своју барутану, те тако с многим Турцима и с оно Срба што је било око њега одлети у ваздух!

Тако је изгинула сва војска из овога шанца; није се спасло него само неколико људи[2].

Тога дана, које на Чегру, које на другим шанчевима око Каменице, а које у повлачењу до Делиграда, Срби су изгубили око четири хиљаде људи[3].

Краљ Милан, по што је освојио Ниш, наредио је да се славном војводи Синђелићу, на његовом Чегру, дигне споменик.

Тај споменик освећен је врло свечано 21 Јуна 1878.

На мраморном стубу с једне стране пише:

---

[1] *Чегр* је реч турска, и значи: *стаза*, путања (sentier)

[2] *Милутиновић* у *Србијанци*, књ. III, 170 — 174

[3] *Гласник* III, 153.

„Војводи Стевану Синђелићу
и његовим неумрлим јунацима славно палим
овде 19 Маја 1809 нападајући Ниш.“

С друге стране:

Књаз
Милан М Обреновић IV
и
Његова храбра војска покајаше их 28
децембра 1877 ослободивши Ниш“.

Ћеле-Кула. — На $18\frac{1}{2}$ минута од Ниша, идући путем ка Пироту, баш онде где габровачки поток пресеца пиротски насип, неколико хвата даље од војне болнице, стоји страшна по постању *Ћеле-Кула.*

После Синђелићеве јуначке смрти на Чегру, 19 Маја 1809, и после велике српске пропасти на свим шанчевима око Каменице, нишки паша обрече по 25 гроша за сваку главу српску. Ћурчијама нишким заповеди да главе деру. Коже с глава пунио је, вели, памуком и слао их у Цариград, а од лобања је озидао ову Ћеле-Кулу (кулу од глава). Овим је хтео заплашити Србе да се не усуде никад више поумити да свој стари Ниш потраже.

Кула је та четвероугаона; сад је висока око 15 стопа, а можда је била и виша. Има у наоколо 56 редова глава, а у сваком реду по 17 лобања, дакле свега је овде смештено 952 главе! Главе су међу циглама утврђене кречем, и све су лицем окренуте на поље. Тако поређане стојале су оне дуго; али родољубиви нишевљани, и сељаци из околине, вадили су, кад су год могли, по коју лобању, и сахрањивали у гробље.

Митад-Паша хтеде да сруши Ћеле-Кулу; а Турци нишевљани пошљу на њега тужбу чак у Цариград; и тако оста тај споменик турскога варварства и српскога отачаствољубља.

По што наши 28 Декембра 1877 отеше Ниш, Краљ Милан, првих дана по доласку своме у Ниш, похита на Ћеле-Кулу да учини пошту светим остацима мученика за слободу отаџбине. Тада је још било у кули неколико лобања. Њих се пожурише повадити

кратковиди родољуби, који тим светитељским костима жељаху украсити своје писаће столове, или своје библиотеке!

Међу тим Ћеле-Кула стоји данас једва покривена кровом на четири сохе. Место да се над њом зида величанствени храм Божији за који се у светом писму вели: „Цркву ћу моју озидати на костима мученика,“ ми још и не мислимо колико смо дужни Ћеле-Кули! Слобода народа, као и црква Христова, утемељава се само на костима мученика.

А где би било достојније дићи храм слободи него овде, у славноме Нишу, над костима које је непријатељ прибрао да нас њима плаши?

Онај паша који је прибирао српске главе за овај крвави споменик, заповедио је најпре да се сва српска телеса загрну у један јалак; сутра дан се пресетио, или му је неко нешто шануо, па је наредио те су телеса откопана, и остављена да их поједу пси и разнесу тице . . .

Децо српска! не смећите никад с ума шта стаје слобода отаџбине. Ма колико да је њу тешко очувати, десет пута је теже изгубљену повратити!

Дедобарски хан, у хатару села Дедине Баре, на десној страни Мораве, куд пролази пут од Лесковца к Врањи. На томе хану био је један крвав сукоб између Срба и Турака године 1809, кад је оно војвода *Стреља*, са Савом Дедобарцем, дошао и одметнуо села око Власотинаца, у намери да затвори *Просеченицу* у Клисури, али то не учинио, и тако војску изгубио и Власотинце предао плену и ватри[1].

Ћопин Гроб. — На путу између Матевца и Доње Врежине гроб је честитога Ћопе из села Матевца, о ком је говорено на другом месту.

Ту је Ћопа пао у тренутку кад се одупрьо Турцима да би од њихова беса заклонио нејач села свога.

Бог да га прости!

---

[1] У *„Зимњим Вечерима“* стр 152-165 испричани су ти догађаји са свим по казивању очевидаца. Онде нема готово ни мало појетскога улепшавања! О војводи *Илији Стрељи*, осем онога што има у тој причи, гледај у *Кнежевини Србији* стр. 792. ¾А и о Ћеле-Кули, стр, 800.

Виник, као планински огранак, поменут је међу планинама нишкога округа. Овде се помиње као место од особите важносги за одбрану Ниша.

Виник је Нишу са стране северо-источне. Идући пешице може се од *Јагодинске Махале* (а то је као и од нишкога града) до најближег краја Виникова стићи за пола часа.

Мера пак вели да је Виник 200 метара виши од нишавина огледала, а далеко је од града Ниша 1800 метара. Његова је дужина 1300 метара.

Коса *Попадика* везује Виник с *Куриловом* и осталим планинским повијарцима.

На Винику су Турци имали ова утврђења:

1° Командир-табија;
2° Зуав-табија;
3° Анадол-Низами-табија; и
4° Митад-Паша-табија.

Ма да је и пре на Винику било којекаквих утврђења, опет је ово, овако утврђено, било све дело умногa и вреднога Митад-Паше.

Наши су, по освојењу, тим утврђењима наденули српска имена. Тако се сада та утврђења зову:

1° Кнез Михаило
2° Кнез Милан
3° Кнез неследник Александар и
4° Војвода Синђелић.

Железник, стари град, у хатару села Миљковца. О Железнику је говорено кад је била реч о старинама нишкога округа.

Овде се само помиње да је у оном устанку против Турака 1835 један бој између Срба и Турака био на овом граду Железнику.

Горица. — Од села Габровца диже се један избрежак који се пружа 3—4 часа, и који с југа натклапа варош Ниш. Тај избрежак зове се *Горица*. Горица се протеже до села *Перутине* до *Ћурлине*, до *Паси-Пољане* (а не Пасје Пољане, као што неки пишу), и до половине онога пута који иде од Ниша на Мрамор, до изнад *Новога Села*.

Горица је огранак од *Селичевице*, и последњи посредни изданак од *Суве Планине*; тај огранак допире до самог Ниша. Горица је висока над Нишавом 160 метара (То су наши официри измерили на брзу руку).

Као бојно место, Горица је необично богата врховима, увалама, потоцима, гребенима — управо оним што треба за ратне послове.

Горица је сва обрађена; више од половине Горице притисли су сами виногради.

С Горице је, 28 Декембра 1877, Ниш тако потучен да му није остало даље ни маха ни даха.

Без Горице и без Виника, град Ниш није ништа друго него једна пространа, јака, каменита ограда око оних многих слабо грађених магацина, који су препуни барута, и који би, да се, не дај Боже, запале, могли бацити у ваздух и град и варош Ниш.

Горицу Турци, не надајући се зар нападу с те стране, нису били ни утврдили, као што би требало.

Заслуга је Краља Милана што је онда, кад је општа мисао била да се Ниш само опколи па остави, а војска да иде даље, показао прстом на Горицу, рекавши: *Овде су Нишу врата*!

5 Јануара 1878, Краљ Милан је изјахао на Горицу да разгледа места на којима се војска борила. У главном шанцу на Горици, који су наши отели на јуриш 28 Декембра 1877, још је лежало доста мртвих Турака који су изгинули тога дана. Неки су лешеви били под снегом, а неки на ледини — сви смрзли и још непокварени.

Краљ је заповедио да се одмах покопају.

Мирошевац, село, где је био бој 1878. Ту су устављене неке арнаутске чете које су ишле да робе Лесковац.

Свети Спас зове се брдо једно у општини мрштанској, у Заплању. Ништа се више за сад није могло сазнати о брду тако необичног имена.

Печењевце или новије *Печењевци*, село на Јабланици, испод Лесковца. Прича се да је некакав Бан био бој на *Бојнику*. Пре битке наредио је био да му се пече печење код манастира Свете

Марије (а тај је манастир био баш у средини данашњег села Печењеваца) на брегу који се зове *Белова Глава*.

Тек што је Бан, по разбоју, стигао да руча печења, сустигне га из Бојника непријатељ, и на ново нападне. Бан остави печење, повуче се у долину по сахата на север од Печењеваца, где начини шанчеве, и на ново се стане бранити.

На аустријској карти има забележено село *Денска* негде испод *Бербатова*. Тога села нити је било, нити га има. Него се само један врх од планине *Селичевице* зове *Денска*.

Медено Гувно. У општини села Печењеваца, изнад цркве Светога Илије, код дупљанских винограда, има једно брдо које се зове *Ванос*. На том брду, прича се, било је у старо време: *Медено Гувно*.

Логор, брдо у хатару села Еминове Кутине. На том је месту *Никола Срндак*, из Горњег Душника, уставши 1841 са својим заплањцима против турске силе, начинио шанац, и са 1000 војника, другова својих, дочекао турску војску, и побио се с њом.

Арнаути пређу планину Селичевицу, ударе на Срндака с леђа, разбију га, и попале сва села у Заплању.

Село Паликућа. — Прича се у околини Лесковца како је, пре сто година, неки *Пеша Пршић*, из накривањског чивлака, био дигао народ на Турке. Турци доведу војску на тога бунтовника. На селу Паликући сретне се Пеша с том турском војском. Ту су се били четири дана. Најпосле Турци Пешу разбију, војску његову растерају, а село попале.

Рудари, село у срезу лесковачком, некад је кажу било велика варош.

Копашница. — На бйлу између Мораве и Ветернице код села Копашнице, био је 8 Јануара 1878 страшан бој између војске српске и војске турске. Ту су Турци били отели један топ српски. Срби, поткрепљени, на ново ударе, разбију Турке, и свој топ врате.

Овде је командовао артилеријом мајор *Милован Павловић* Одликовао се он и пуковник *Никифор Јовановић*.

Грдилица, на уласку у моравски теснац идући од Лесковца. 23 Децембра 1877 беше ту мањи а 24 Децембра већи сукоб између наше војске и Турака.

Нашом војском командовао је потпуковник *Јован Поповић*. — 9 Јануара 1878, беше бој на левој страни копашничке реке; на десној страни Мораве, и код Власотинаца (све око Грдилице). На свим тим местима Турци су, разбијени, оставили моравски теснац, и узмакли к Врању. Срби заузимљу теснац и журе се за њима.

Командују: ђенерал *Ј. Бели-Марковић*, пуковник *Никифор Јовановић*, и *Ђока Влајковић*, потпуковник *Д. Ђурић*, мајори *М. Срећковић* и *Милован Павловић*.

Ту су рањени: пешачки поручник *Стеван Јовановић*, и потпоручик *Јован Вељковић*.

Ћурлински виногради. — У ћурлинским виноградима, на Горици, цео дан 22 Децембра 1877, била је жестока битка између српске и турске војске. Турци су најпосле потиснути.

Вучји Дел, Остра Чука, Доња Падина. — На свим овим местима тукли су се устаници с Турцима године 1877, док српска војска није стигла од Ак-Паланке идући к Нишу, те та места заузела, и борбу продужила.

23 Децембра српска се војска појављује на суводолским висовима и заузима *Вучји Дел*.

25 Децембра Турци силовито нападоше на *Вучји Дел*, али бише одбијени.

Ту погибе коњички поручик *Сава Јоксимовић*, а рани се *Илија Јовановић*.

26 Децембра опет су Турци нападали на *Вучји Дел*, и опет су одбијени.

Чапљинац. 20 Децембра 1877, растерани су Турци који су из Ниша ишли у проматрање

Тоша Т. Солдатовић
Бастав

Марково Кале, као највише место на Горици, освојише Срби 26 Декембра 1877. 27 Декембра, од Маркова Калета до Ћурлинских висова грувала су 32 топа на Турке. Сви су ти топови били великога калибра[1].

Још треба поменути

Велику Камару и

Малу Камару (Ћувик) које су Турци били добро утврдили, те су их наши рудничани и пожаревљани морали својом крвљу откупити.

Одатле је после грмило на Ниш толико топова колико он није чуо у један мах откад је постао.

Широка Падина такође је једно место с кога се сипала ватра на Ниш. И има војних људи који тврде да је Ниш уђуткан баш са *Широке Падине*.

Брзи Брод, село крај Нишаве више Ниша. На Брзом Броду било је дуже пушкарање између војске наше и турске 19 Декембра 1877. Турци су растерани.

Чечина, село на Морави, онде где пут од Ниша ка Лесковцу прелази с десне на леву обалу моравску. Ту је преко Мораве велики мост.

Српска војска, после жестоке борбе, отела је тај *Чечински Мост* од Турака 8 Декембра 1877.

Командовао је мајор *Јован Петровић* и поручик *Илија Ћирић*

Хум, вис северозападно од Ниша. 13 Фебруара 1878, Краљ

[1] Има два места која се зову *Марково Кале*. Ваља их оба прибележити:

1° У хатару села *Бербатова* (а не Барбатова), у планини, имају остаци од некаквог старог града који народ зове: *Кале, Градиште, Латински Град*, али и „*Марково Кале*.“ То је једно место које се зове „*Марково Кале*.“

2° Према селу Габровцу има друго место с кога је врло згодно туђи Горицу И то се место зове *Марково Кале*.“

Многи сељаци веле да је оно прво право *Марково Кале*, а ово друго да су некакви шанчеви из новијега доба (зидано ту нема ништа). Неки додају да су то шанчеви с којих су Немци, у својим ратовима, тукли Ниш.

С овога другог *Марковог Калета* освојен је Ниш 28 Декембра, 1877.

Милан је излазио на вис Хум, да разгледа околину Ниша и утврђења на овој страни града.

Комрен. 13 Декембра 1877, Турци испадају из Ниша и усиљавају се да отму од наше војске комренске висове, али узалуд. Враћају се сузбијени.

Чамурлија[1], село на северозападној страни од Ниша.

Чамурлију су заузели Срби 5 Декембра 1877. Турци су се, у први мах, повукли, а после су покушали да је опет заузму, али без успеха.

8 Декембра 1877, Краљ Милан, прегледајући војску која је била управљена на Ниш, и соколећи војнике да сваки чини своју дужност, дошао је био на Чамурлији у праву топовску ватру: Турске бомбе учестале су око њега, но он је остао на месту докле год је држао да треба да је ту.

11 Декембра 1877, Краљ је опет био на Чамурлији. Тад је већ опазио да се Ниш не може дуго држати. За то је заповедио пуковнику Лешјанину да нишкога пашу, и команданта војске, позове на предају, како се не би људска крв узалуд проливала.

Краљ је тада јахао на коњу; студен је била 12° R. испод 0.

Овом приликом рекао је Краљ: *Ако се Ниш не преда, ући ћемо у њега кроз Горицу!*

Поповац, село на Нишави. 25 Декембра 1877, српска је војска преместила мост на Нишави с Трупала на село Поповац.

Бајир, код Новог Села, на путу из Ниша к Мрамору. Ту је 29 Декембра 1877, у свануће, *Мујурдар-Мустафа Ефендија* предао *пуковнику Лешјанину* потписан уговор о предаји Ниша, пошто је 28 Декембра тако уђуткан да се даље није могао ни мало држати.

Студенски Врх, на *Сувој Планини*. — 23 Марта 1878, Краљ Милан је излазио на Студенски Врх, једно да ужива лепоту погледа на све стране с те висине; а друго да види разлику вегетације на оволикој висини према биљу доле у равни.

[1]. Реч турска, значи: *блато, кал̈а*.

Том приликом нађене су многе ретке биљке које су ископане, донесене у Ниш, и пресађене у башту краљевога двора. Узгред буди поменуто, Краљ Милан је врло јак у Ботаници.

Сићевска Света Богородица, мала црква, у којој не може ни пет људи стати лепо, на левој страни нишавиној, мало ниже села Сићева.

Нишевљани лети врло често излазе у Сићево (цркви), мање да се Богу моле, а више да се одморе и провеселе.

Код цркве је врло добра пијаћа вода. За њу кажу:

„Кад се човек само једном напије воде у Сићеву, три дана после тога не може сит да се наједе.“

Други причају:

„Кад се човек неколико пута окупа у тој води, одмах му се по кожи изаспе нека оспа као мале богиње.“

Добро би било да наука рече своју реч о том месту и о тој води.

А док железница прохуји долином нишавском, како је то место необично лепо, биће доста гостију чак из Београда, који ће са задовољством провести неколико дана код смерне сићевске цркве.

г. Вароши, села, куће

Ниш, град и варош; град на десној а варош на левој обали реке Нишаве, између Виника и Горице.

У реду је да најпре изложимо што прича народ о постању Ниша, па онда оно што историја о њему казује. То ћемо учинити у толико лашње, у колико смо дознали само за једну народну причу о постању Ниша. Та прича вели:

„Били су брат и сестра; брату је било име *Ниша*, а сестри — *Вида*. Њихова је очевина била сва земља од Мораве до Дунава.

„Њих двоје поделе своју очевину:

„Брат *Ниша* узме *Нишаву* и *Поморавље*, а *Вида* узме земљу до Дунава.

„Ниша на Нишави, између Горице и Виника, озида град *Ниш*, а Вида на Дунаву озида град *Видин*.

„Али се брат и сестра заваде око тога: где да буде граница између њихове две државе.

„Да не би дошло до веће свађе, договоре се овако: да свако од њих двоје, од свога града ка граду онога другога, гради железни пут, и истим путем пођу у одређени дан и час; па где се сретну, ту да буде синор њиховим државама.

„Тако уговоре; али тако не сатворе. Брат Ниша, место гвожђа, узме камен, и каменом патоше пут од свога града Ниша до Грамаде, а сестра Вида не учини ни тако, него поткује коње гвожђем, па онда на коњма дојезди на Грамаду.

„Могло је и око тога бити речи; али они виде да ни једно није урадило по уговору, па једно друго отрпе.

„И тако на Грамади учине синор својим државама; и за знак од синора натрпају од камења велику грамаду, да им то буде међа државама до века.

Та грамада од камења стојала је све до године 1876, а тада војска наша, прешавши преко границе кнежевине Србије, растури и ту грамаду.

„Камен за нишки град вађен је и тесан под хумском чуком. Одатле га је додавао народ све с руке на руку, јер је постављено било неколико редова људи, који су тај посао радили и дању и ноћу.

Тако вели прича о постању Ниша; а писана историја не зна поздраво ништа да каже: кад је први пут закопан Ниш.

Александријски астроном *Птоломије*, у свом великом ђеографском списку о онда познатом свету (140 године после Христа), помиње Ниш као једну од главних вароша у Горњој Мизији.

Године 264 после Христа, римски цар Клаудије, пред зидовима града Ниша, потуче ђерманско племе *Готе*, које прво од толиких потоњих беше надрло на земље римскога царства.

Знаменити за хришћанство римски цар *Константин Велики* родио се и васпитао у Нишу. За то је Ниш био украсио многим дивним зградама за живота свога.

За владе Јулијана Апостата (331 — 364), Ниш је био тако утврђен да се мислило е се не може ни отети. А доиста се до тога доба срећно одупрьо свим нападачима.

Године 433 — 474 Ниш су опсађивали Хуни с вођем својим *Атилом*. Ту је тада била страшна кланица између Хуна који наподаху, и Нишевљана који град бранаху.

По смрти Атилиној Ниш, се опоравио. Али двадесет година доцније, на балканске земље ударише са севера *Остоготи*, који најпре узеше Београд па онда и Ниш.

Јустинијан (од 527 — 565), одупирући се нападима северних народа, оправи дуж Дунава 80 градова. Тада је у нишком крају подигао 32 нова градића и 7 старих обновио: дакле с Нишем равно 40 на број!

За владе бугарскога цара Симеуна, Ниш бејаше под Бугарском, а после је опет враћен Византији.

Године 1072, Мађари груну и опљачкају све земље до Ниша. У владичанској цркви у Нишу нађу они тело *Светога Прокопија*, отворе светитељев ћивот, одсеку свецу једну руку, донесу је у варош Митровицу на Сави, и положе у цркви Светог Димитрија.

Године 1162, византиски цар *Манојло* освоји Митровицу од Мађара, узме руку Светог Прокопија, и врати у Ниш осталоме телу светитељеву.

Тело Светог Прокопија остало је у Нишу дуго; одатле је већ испред Турака пренесено преко Мораве у град који се и данас, по имену тога свеца, зове *Прокупље*.

У пролеће године 1096, *Крсташи са запада*, које је водио *Витез Валтер* и *Петар од Амијена*, путујући у света места, ударе на Ниш.

У први мах пролазили су лепо, и дочекивани су били лепо. На послетку се око нечега заваде с нишевљанима. Из те заваде букне такав покољ да 10.000 људи изгине, и 2000 кола упропасти се са стварима и с новцима које је Петар с великом муком био напросјачио по западу.

Грчки цар Манојло (1143 — 1180), обновио је Ниш и утврдио. Ратујући често, које са Стеваном Немањом, а које с Мађарима, Манојло је често дуже време боравио у Нишу.

Стеван Немања, војујући с Византињанима, отео је од њих ове градове: Козељ, Сврљиг, Равни, и славни град Ниш[1]. У Нишу је, освојивши га, начинио цркву Светоме Пантелији, која је била мало више од садашње нове цркве Светога Пантелије.

Године 1385[2], после 25 дана јуначке одбране, Срби су морали уступити Ниш Турцима, и Цар Лазар је, по губитку Ниша, први пут био приморан везати се да даје Турцима:

1, Хиљаду литара сребра на годину, и

2, Хиљаду коњаника војне помоћи.

Тај тешки уговор трајао је мало. Цар Лазар и краљ босански *Твртко*, године 1387, скупе око 30.000 војника, и пођу на Турке. Мурат, оставши у Јевропи с мало војске, пошље пред њих 20.000 војника.

Војске се сударе на *Плочнику*, близу данашње *Куршумлије*, и ту Срби Турке потуку тако да је једва пети изнео главу.

Из ових бојева за Ниш, и око Ниша, излегла се и крвава битка косовска, 15 Јуна 1389, које величину и последице сви знамо.

Године 1443, кад се оно Срби и Мађари заједнички упињаху да Турке са свим протерају из Јевропе, и када их већ бејаху пребацили преко Балкана ка Марици, Ниш је био у српским рукама.

Године 1444, по Сегединском миру, на ком су Ђурђу Бранковићу враћене све његове земље, Ниш је уступљен, као давнашња баштина војводи Ђурђу Мрњавчевићу, унуку великога војводе Гојка Мрњавчевића, брата Вукашинова, по што је овај показао листине и повеље од владалаца, најпре грчких па онда српских, да је Ниш био баштина његових предака[3].

Доцније су Турци заузели Ниш, и држали су га до године 1689.

---

[1] Летописац ређа и друге, као: *Средац* (Софију), *Перник*, *Велблужд* (Костендил) *Стоб*, *Земун*, *Житомитаск*, *Скопљ*, и *Љешаск*, које ми прелазимо, јер нису у околини Ниша.

[2] *Гласник* XI, 119 — 124. Обично се за овај бој узима година 1386, али ће бити вернije узети годину 1385.

[3] *Чед. Мијатовић*, *Ђурађ Бранковић* стр. 385 — 387.

Те године (1689) Аустријанци, ратујући с Турцима, иђаху свуда с масама Срба добровољаца. С оваким помагачима потуку они Турке код Ниша, освоје Ниш, и пошљу цару своме 15 турских барјака.

По што су се улогорили у Нишу, ђенерал Пиколоминија узме нешто своје војске, а више Срба добровољаца, и заузме Белу Паланку, пређе преко *Црног Теснаца* (ваљда Ченгене Дервен), заузме Пирот, па онда оде на Лесковац и Прокупље.

Но Аустријанци су се врло мало могли одржати у овим крајевима. Већ године 1690 морали су Ниш оставити Турцима[1].

После су га Турци на ново држали до године 1737, када га од њих отеше Немци.

Године 1737 Немци за кратко време освојише Ниш, али га врло брзо[2] мораше уступити Турцима.

Године 1809, кад српски устанак напредоваше на југ и на исток, српска војска, долазећи преко Сврљига на Каменицу и Матеваи, примицаше се да нападне Ниш; али, 19 Маја 1809, освану несрећни дан, који не само омете ту војску узети Ниш, него пресече све напредовање српско на свим странама, и на свим бојним пољима. Само ресавски војвода, *Стеван Синђелић*, јуначком смрћу на Чегру, купи имену своме вечити спомен.

Из сече на Чегру, на Каменици, Матевцу, и даље до самога Делиграда, куда се српска војска повлачила после несреће 19 маја 1809, никла је страшна *Ћеле-Кула*, о којој је на свом месту говорено.

---

[1] Наши летописи веле: Бисть оу Нишь Немаць 3 месеца и поиде Белиграду, на свою границь, *Гласник* XX, 13.

[2] Die freiwillige Theilnahme der Serben und. итд.

Овде има једна белешка аустријскога команданта Ниша, која је врло карактерастична. Она гласи: „Мало пре дао сам покосити и дићи испред логора, који сам подигао у Њишу са стране откуда ће непријатељ доћи, све што може послужити за храну и фураж, а готову храну разнети у планине. За тим сам искупио све одличније мештане и казао им (да бих их одржао у добром расположењу и уздању) да се ја само до Јагодине враћам, да се ту с осталом нашом војском састанем, па ћу отуда одмах за тим доћи Нишу у помоћ. За то нека они, међутим, поседну *Стрелац* (да ли није Стрелац село, и пут од Знеполја) *Лесковац, Пирот* и *Прокуиље*, и нека их заседама обезбеде“!

И наравно је, и праведно је да после оваке политике српски летописи често узвикују: „Браћо, Срби, не верујте Немцу!»

За првога нашег рата 1876, кад војском нашом управљаху већином пријатељи из света, наше оружје није ни дошло до Ниша.

У другом рату, наша је војска још 3 Декембра 1877 прешла границу кнежевине, и прва пушкарања била су око села Доњег Матевца према Нишу.

Краљ Милан, као врховни командант војске, од првог погледа са Чамурлије, 11 Декембра 1877, познао је да нама Ниш треба отимати преко Горице.

12 Декембра 1877 започело се пуцати на Ниш.

Нападном војском командовали су: ђенерал *Јован Белимарковић*, пуковници *М. Лешјанин*, *Коста Бучевић*, *Љуба Ивановић*, *П. Тошаловић*, *А. Орешковић*, мајор *Бранко Васиљевић* (место *Јосифа Бркића* који је остао болестан у Алексинцу) и поручник *Арачић*.

Од 23 — 28 Декембра наша је војска отела све утврђене и згодне положаје од *Брзога Брода* до *Марковог Калета*, и страшном ватром из топова натерала Турке да Ниш предаду.

Ниш је дакле истински освојен 28, а српска војска ушла је у њега 29 Декембра; Краљ Милан пак, као победилац, ујахао је у Ниш 3 Јануара 1878.

Дочекан као избавитељ, Краљ Милан је похвалио војсци јунаштво, и раздао одличја онима који су их у бојевима заслужили.

Грађанима нишким, између осталога, рекао је:

„Поздрављам вас, као заступник правде, као бранилац слободе, једнаке за све грађане, за све вере“!

Одуживши тај први дуг радосноме срцу своме, он се замислио, и овако дахнуо:

„И ако се српски стег на сред Ниша вије,
Још'те тужно Косово осве'ено није!“

Њено Величанство Краљица и Краљевић приспели су у Ниш 11 Новембра 1878; и ту зиму провела је цела Краљевска кућа у новој престоници Нишу.

Ниш је бранило преко 5000 бораца са стотином и више

огњених грла, међу којима је било 26 крупових топова разнога калибра.

Сви турски војници, по што су обезоружани, испраћени су, заједно са својим официрима, једни преко Пирота — пут *Радомира;* други — пут *Врање*, а трећи — пут *Куршумлије* за Приштину.

У болницама нишким затечено је које рањених, које болесних 384 човека.

Сви су ти евакујисани, чим је стање здравља њиховога то допустило

Освојењем Ниша српска је војска добила

267 топова разног калибра,

13047 пушака

780 револвера

Осем тога, барута, и других бојних ствари, огромну количину.

Докле се на граду Нишу развила победна српска застава, ми смо на мртво изгубили: 2 официра, 4 старешине народне војске, и 114 војника. Рањено је пак 7 официра, 19 народних командира, и 765 војника.

Ниш су Србима предали *Халил-Паша*, команданат војске, и *Рашид-Паша*, мутесариф градски.

Кад смо, после толико стотина година, и после толиких мука и жртава, једном у Нишу, као у своме граду, хајде да га на доколици разгледамо!

Ниш је једно красно место, које се, нарочито лепотом своје околине, може мерити с најлепшим варошима на свету[1].

Него за овај мах нека стоји његова лепота; пре је да га разгледамо с друге које стране. Почнимо од *Града Ниша*. Град нишки је[1] она средина око које се свакад прибирао остали Ниш. Али и за сами град ми се не ћемо враћати натраг у историју. Што смо напред казали о Нишу у опште, то се понајвише тицало града.

[1] Турци за Ниш веле: „*Ниш је срма бумиш*, то јест: *Ниш је чисто сребро*!

Сад је на реду да кажемо што за постање тврђаве коју гледамо данас, тврђаве која је пала Србима у руке 28 Децембра 1877.

Град је одавно био овде где је сада; али овај садашњи облик, ово спољашне своје одело добио је он, по свој прилици, између године 1719 и 1725.

Сва је прилика да су Турци, кад им је *Принц Јевђеније* отео Београд, те су морали узмаћи границу своју чак на Шупељак (Јовановац), навалили да озидају и утврде Ниш, као тврђаву првога реда на граници својој.

Посланик цара аустриског, *Д. Хуго од Вирмонта*, који је у лето године 1719, путујући за Цариград, прошао кроз Ниш, а године 1720, враћајући се из Цариграда, опет ударио на Ниш, прича да је нашао у Нишу велику оскудицу у храни, особито у пићи за стоку, с тога, вели, што је у Ниш дозвано 16.000 спахија да граде град тај!

Послаников путописац, ценећи велику важност Ниша, каже:

— Кад ми (он то вели за Аустријанце) освојимо и Ниш, онда нам је пут до Цариграда отворен.[1]

И тако је сва прилика да су овај данашњи нишки град градили Турци.

На првом савијутку градских страна, кад се од Алексинца долази у Ниш, између београдских градских врата и врата цариградских, облога је градске ескарпе зидана од тесаног зеленог камена у облику једног великог јаблана или кипариса. На врху тога дрвета стоје два голуба. Дрво то почиње од дна рова, и иде до на врх ескарпе.

И то је један доказ да су град овај градили Турци који милују таке украсе, а не Аустријанци.

Нишки је град доста мален; он долази међу градове мање. Он је неправилан полигон са седам страна, које су све разне дужине. Где се стране спајају, ту има пет различитих бастиона, а на једној страни и неко крунасто утврђење. По том би се могло

[1] Путопис Вирмонтов.

мислити да је грађен по Вобановој бастионској системи, али није; јер ни једна страна нема ништа што би личило на правилан крој Вобанових бастионских фортова.

Изгледа да је град овај, овакав какав је сада, био такав и пре, па су му у последње време само бастиони додати за одбрану ровова, и за фланкирање појединих страна.

На граду су четвора велика врата:

1° *Стамболска Врата* (Стамбол-капија) на југу, према вароши, пред којима је мост који води у варош. Над уласком у та врата, с поља, има турски запис који је сада покривен сахатом сунчаником, а који у српском преводу гласи овако:

„Цар, који је величанствен као Александар; цар, који је славан као Дарије, јесте султан султана светских, *Ахмет-Хан*.

„Цар који гради градове потомству, цар света коме равна није било нити ће бити, што тврде сви светски мудраци. Он превазилази све своје царске претке управом и мудрошћу. Откако је засијала његова калифска звезда, на стотине држава просу се светлост његова. Он усрећи свој народ, а подиже многе вароши. Народу исламском начини многе богомоље, и овлада светом, као што месец светлошћу својом земљом влада. Сабљу своју обеси о највиши свод небески. Он надвиси све своје царске претке.

„Победи силне државе, и савлада све препреке. Стубове мира утврди сам по својој вољи, и на њима поби победничку заставу. Он је радио чак и у свечане дане, и на крајњим границама своје царевине вршио је државне послове. На све стране нагомилао је бојну спрему. Градове до самих сводова напунио је храном. И осем свега ево он начини град нишки по Александровој системи, и стави душманину гвоздену пречагу на пут. Он намести у овом граду гвоздене капије, и позавидеше овом граду и Родос и Кандија. На зидовима градским сагради куле, и бедеме му подиже до свода небескога на ком се сија звезда Зуце-седим. Он је то већ све уредио. Астрономи могу узети да је то свод небески. Висина кула ових не може се догледати, и у рововима градским начинио је кладенац на ком се свет огледа. Капије, зидине, и табије утврдио је. Сваки зид и свака кула стоји као накострешени лав; *Јуриш-капија* претвори се у излазак војничких џинова. Кроз њу долази војска граду у помоћ. Свака кула достиже највише сводове, и сваку ноћ и свако јутро разлеже се с њих глас

— *Један је Бог!*

„Кад се јутром отворе крила на вратима, појури отуда некакав силовит дах који неверника земљи обара. На четири стране отворене су капије и подигнута кубета с којих се до истока разлежу гласи, да је Ахмет победилац! Пре годину дана довршн се ова градска капија, и на њој се подиже свод. У целој царевини поста ова капија најјача заштита, и султан Ахмет[1] начини нишки град најтврђим градом, 1132 године (а то је хришћанске 1723).

2° *Београдска врата*, на југозападној страни града, на путу којим се долази од Алексинца. И ова су врата врло марљиво шарана резаним камењем.

3° *Видинска врата*, на северној страни града управ према Винику.

4° *Водена врата* (или врата јагодинска) којима се излази на Нишаву, па онда се иде даље кроз Јагодинску махалу.

Осем тих великих врата, има још неколико *потерна* (ватанаца) за слажење у градске ровове.

Ма да је нишки град мали по обиму, опет је за Турака било у њему доста грађанских турских кућа. Та унутрашња варош имала је два дела: *Хункар-махалу* и *Едирне-бали-махалу* (владалачки део, и део Балије Једренца). Ту је било врло много неких кафаница, бакалница, бозаџиница, и свакојаких турских прчварница.

У граду, близу београдских врата која су сад затворена, има једна чешма која је сад сува. На тој чешми има турски запис који српски гласи овако[2]:

„Кехаја Хајдер подиже овај дивни источник, и остави га у имовину вернима.

---

[1] Звао се *Ахмет III*; после седам година, та је звезда збачена с престола. Он је владао свега 28 година!

[2] За све ове преводе с турскога језика на српски имам захвалити љубазности г. Алексе Пачића, који је добар био превести ми и друге турске речи.

„ Божја је милост неисцрпљива, па тако и врело ове воде. Нека свевишњи творац излије своју милост на њега. Нека му буде награда да га у рај уведе.“

„Ово написа Хаџеф Кудсија. Нека га потомство задржи у спомену. Године 1000“ — хришћанске 1592.

Кад се уђе у град на стамболска врата, одмах на десну страну данас је наш арсенал. И на тој згради има над вратима турски запис који српски гласи овако:

„Цар, завојеватељ света, раван Дарију, утврдио је стубове света. Његова је непретржна жеља и мисао да своју државу украси. И по томе он диже у Нишу нов депо. Сву своју пажњу поклонио је чувању ратне спреме, и сву божанску снагу показао је. На његовом је високом прагу безмерна милост за цео свет. Његове су крајње границе (серхат[1]) јуначки и необориви бедем против душмана. Док је год створитеља света, нека и његове војске буде толико колико је звезда на небу, и живот његов нека буде дуговечан! Ове стихове, који показују довршење депоа, написа златним калемом Ешреф, и стави их на врата тврдога депоа што га Абдул-Мецид сагради 1273“ — хришћанске 1857.

Близу градских београдских врата имају нека два турска гроба (две тулбе), које Турци поштују као гробове својих светитеља. Вреди и њих поменути овде као једну допуну у опису града. Један је гроб у рову, а други пред самим вратима на гласији.

Први је гроб неке туркиње девојке, која се поштује као светица, а други је гроб некога *Даруни-бабе*, такође угодника божијег, по мухамедову закону.

О светици девојци причају у Нишу Турци ово:

Неки Турчин у Нишу, богат човек а без порода, усвоји неко сироче девојче, које се, поред других добрих својстава, одликовало великом побожношћу.

После неког времена, Турчин поочим оде на ћабу, да се по-

1 *Серхад* значи: крајње границе царевини. Отуд се Бошњаци зову *Серхатлије*: а то ће рећи *крајишници*.

клони гробу Пророкову, што је једна од првих дужности сваког побожног мусломана.

У очи бајрама, турчинова жена спреми доста јела и слаткиша, да по обичају на бајрам подели сиротињи. Пођерка јој приђе и замоли је да јој да један сахан од онога јестива које је њен поочим најрадије јео.

— А што ће ти? упита помајка.

— Да однесем у Меку поочиму, и да га понудим, одговори дете.

— Не можеш ти, чедо моје, одговори помајка: — отићи у Меку; где је то себе! То је преко мора!

— Ако! Мени ће Бог помоћи да обрадујем поочима мога.

И дотле је молила да јој се да јело, докле се помајци не досади; па, више да је се отресе него од какве збиље, дâ јој сахан с јелом. Девојчица узме сахан, изиђе из куће, и не удари на градска врата, него правце преко градскога бедема и преко рова. Ту је нестане. Помајка потрчи за њом, али је не нађе нигде: ни на граду, ни у рову, нити игде на другом месту. Само у рову градском нађе њене папуче.

Од тога вечера нигде се није чуло ни гласа, ни нашло трага од тога девојчета.

Кад се Турчин поочим врати с Ћабе, и затражи пођерку, жена му исприча све како је нестало девојчета. Турчин отвори своје бисаге, и извади жени онај исти сахан који је она с јелом предала пођерци у очи бајрама.

— А откуд теби тај сахан? упита упрепашћена була.

— Сутра дан по бајраму, одговори Турчин: — нашао сам га у мојој соби у Меки, и у њему беху медене гурабије.

После тога, на оном месту где су остале пођерчине папуче, неки побожни Турци виђали су некаку светлост коју, веле, није палила рука човечија.

Поочим, верујући и сам с осталим Турцима да му се пођерка посветила, начини лепу гробницу на оном месту где су нађене њене

папуче, и покрије је високом тулбом. Ту су одмах правоверни почели долазити на молитву Богу и пророку.

То је нишка побожна прича о туркињи светици девојци.

Још се додаје да та светиња не трпи покривача! Три пута је тулба грађена, и три пута се сама рушила. Сад стоји гроб откривен те га бије киша и грије сунце по вољи.

Други је гроб на градској гласији. У њему је сахрањен неки *Деруни-Баба*, Турчин.

Кажу да је Деруни-Баба био нишевљанин, и у Нишу је стално живео. С друге стране опет говори се да је био родом из Босне, да је живео у Београду, за тим да се у Нишу настанио[1] као дошљак. Еле је он био човек врло побожан и богоугодан. Кажу да није било молбе коју Бог не би хтео Деруни-Баби испунити.

Једном је у Нишу и околини била велика суша: све се сасушило, све сагорело. Све три вере: турска, хришћанска, и јеврејска, свака у својој богомољи, молиле су се Богу, да би жедној земљи угасио жеђ — па ништа. Жега све јача, суша све већа!

Сад се тек сете да је требало кренути на молитву Деруни-Бабу. И ништије стану га молити да он падне Богу на молитву. Угодник Божји хоће, али најпре узме неколико вреча пиринча, и засеје све поље од Ниша до Ћеле-Куле. По што то сврши, замоли се Богу, и Бог, веле, прими молитву, пошље Нишу красну кишу која све поврати, и та је година, после, била роднија него икоја пре ње.

Деруни-Баба имао је кућу негде око садашње *Ислахане*. Био је тако лековите руке, да је могао извидати од сваке болести. Кад није на молитви, он је, веле, обично седео по цео дан на ћепенку једне пекарнице, и давао лекове онима који би му се јављали.

Лекови су му били и прости и јевтини: само залогај хлеба од онога хлепца од кога је јео сам Деруни-Баба, био је довољан па да прође највећа болка. Тако верује и тако прича побожна савест мусломанска.

У то време био је у Нишу заповедник *Махмуд-Паша Призренац*.

[1] У Београд-Махали.

Једне ноћи дође паши на сан овај Деруни-Баба и рекне:

— Пашо! Ја ћу да умрем, и посветићу се. Твоје је да ми начиниш текију поред града близу београдских врата.

Сутра дан паша пита за Деруни-Бабу, и дозна да је здрав и чио, као у најбоље дане своје.

Паша помисли: За оваког је још рано бринути се о гробу.

Друге ноћи дође Деруни-Баба опет, и запрети клетвом, ако му се не спреми гроб.

Паша дозове угодника Божијег, и увери се својим очима да је здрав, и опет не хтеде гроба градити.

Треће ноћи исти сан.

Паша рано у јутру пошље за Деруни-Бабу, али — Деруни-Баба умрьо.

Сви су Турци веровали да се посветио. Паша му брже боље начини гроб и текију. Те то остане побожним Турцима да се и данас, на том гробу, петком и о барјаму, моле Богу и пале свеће и кандила[1].

Готово нема турскога места где не би било веровања о оваким светитељима турским.

И ово нека је прилог за карактеристику турских нарави и обичаја.

Као што је већ речено, град Ниш је на десној обали реке Нишаве. С горње стране града део је вароши који се зове *Јагодинска Махала*[2], а с доње стране града је део који се зове: *Београдска Махала*, све на десном брегу нишавином.

Главна пак варош Ниш пружила се на левој обали нишавској спрочу града, и спрочу Београдске Махале, па се онда још раширила на југ до под саму *Горицу*.

[1] Деруни-Бабина тулба порушена је ове 1883 године. Хоџа, кад му је понуђено да кости Деруни-Бабине пренесе у џамију, одговорио је: — *Не може; него земља треба да иде у земљу!*

[2] Кажу да се *Јагодин-Махала* до године 1834 звала *Неготин-Махала* (што би приличније и било). Али пошто се те године граница између Турске и Србије учини Тимоком, и Неготин оде Србији, Турци *Неготин- Махалу* прозову *Јагодин-Махала* (!?)

Једину за овај мах спону између града и вароши преко реке Нишаве држи велики мост, намештен баш пред цариградским вратима града Ниша.

Мост овај има у дужину 65·0 метара, а у ширину има два коловоза, и две стазе пешачке.

Мост лежи на три јака каменита стуба у води, и на два стуба брежна.

Брежни стуб леви има ширине 27·70, и изгледа да је продужење самога моста; стубови у води широки су 7·60 до 8·00 метара. На тај начин мост има четири ока кроз која јури Нишава. Свако је ово око различне величине (11·20, 10·75, 9·00 и 9·75).

Иза левога брежног стуба, има још једна вада, којом иде вода на воденицу баш до самога моста.

Мост је овај, по заповести Краља Милана, обновљен и проширен, наравно на старим стубовима, који су само издигнути на више, да би мост од поводња био сачуван.

На том мосту, кад су наши узели Ниш, биле су две мраморне плоче с турским записима. Запис на плочи, која је стајала на десној страни, гласи српски овако:

„Мехмед-Паша штедротом својом начини овај мост. Овим јаким мостом. ком нема равна, пролазе дању и ноћу богати и сиромаси. Нека Бог награди оснивача ове корисне задужбине. Ове стихове написа Хашим у спомен моста којк начини Мехмед-Паша 1028 (Хришћанске 1619).

На плочи с леве стране овај је запис:

„Везир Мехмед-Паша, пролазећи у Будим, за будимског мухафиса, дође на Нишаву, и виде да је мост са свим опао, да се људи путници врло муче. Доцније, дошавши у Цариград, као кајмакам, поче оправљати овај мост, и, довршн га 1028 (1619). Пролазници који се за покој душе оснивачеве помоле Богу, прећи ће ласно преко сератског моста[1]“.

Пошто је тај мост, по наредби Краља Милана, оправљен, а

[1] *Серат* је на седмом небу мост који води у рај; он је тањи од длаке, и оштрији од сабљина оштрица!

већ је дотле имао своју историју, остављене су и оне плоче онако како су стојале, само је на дну додат овај српски запис:

„Подигао
Везир Мехмед-Паша
командант будимски 1028 — 1619
Обновљен
Под владом Књаза српског
Милана М. Обреновића IV
по освојењу Ниша 28 Децембра 1877.“

Као што је раније поменуто, главна је нишка варош на левој страни реке Нишаве. Она почиње одмах од моста. Идући с моста у варош, на лево је одмах *Краљев Двор*. То је некад био конак чувеног *Хафис-Паше*, познатога нама од боја на Иванковцу 1805. За тим је тај „конак“ припадао *Махмуд-Паши*, сину Хафисовом, побратиму Кнеза Милоша.

Кад смо ми заузели Ниш, онда се у том „Конаку“ сместила била за време *Врховна Команда*. По свршетку рата, то је имање купљено од Муста-Бега, Хафис-пашина праунука за рачун Њ. В. Краља[1].

Варош се протеже од Нишаве до под саму Горицу, и притисла је сву равницу на којој је.

Погрешка је што се није преселила варош на десну страну нишавску, па да се пружила од града уз воду. То би било и за здравље боље, и нишевљани никад не би страховали од поплаве као што страхују сада.[2]

Ниш се данас обнавља, чисти, улепшава, па је човеку мило и поћи по њему. Али он је био другојачији кад га је заузела српска војска. Онда је то био пакао у средини раја: у средини онако

[1] Кад је унук Хафис-пашин, Бећир-Бег, први пут упитан: би ли продао Краљу Милану ову своју кућу, одговорио је:

— Ја сам срећан што су се очи витешкога Краља српског, освојитеља Ниша, заустављле на маленом добру моме. Никакве цене поставити не могу.

Ово није само китњасто, по источном обичају, него и добро прорачуњено. Овако је његов син Муста-Бег примио више!

[2] Пре две године подигнут је око Ниша јак насип, који га сад чува од поплаве.

миле околине, варош нишка беше сметлиште турске нечистоће, где је чамао и опадао некада силни и страховити Турчин; куће не беху као куће, нити улице као улице. Ни сто корака није могао човек корачити, а да не уђе у какву улицу без излаза. И ту га обично сретају деца и вичу:

— Не се искача туде, не!

Ако из те улице пређе у другу, и опет запада у какав слепи сокак. Тако се понавља неколико пута, докле се најпосле не увери да без воће не уме изићи из тога лавиринта.

У средини најживљег пазара двоја се кола нису могла разминоћи; него, ако се сретну, морају се или враћати назад, или расточити докле се прогурају једна мимо друга. У једној улици човек удара на џамију која се испречила на сред среде улице; у другој се мора провлачити испод каквог кафанског чардака, с кога му се врло често сливала за врат берберска сапуница; у трећој је пролазио кроз некакав безистан, или испод какве турске карауле у средини најживљега пролажења.

Даље тамо, могао се човек углибити у какву баруштину, или би натрапао на какве стрвине које се лагано распадају по вољи сунца, ваздуха и кише.

Неколико хиљада кола тога ђубрета дигнуто је с нишких улица и извезено ван вароши, па се онда довлачила чиста земља и песак за насипање.

Онде где је данас сад пред краљевим двором, биле су баре, покривене жабокреком и свакојаком нечистоћом, да се, пролазећи туда, није могло мирно дахнути душом.

Идући од Алексинца, како се наступи на Београдску Махалу, морало се пролазити кроз таку тескобу и нечистоћу да је још и сада гроза сећати се тога!

Краљ Милан, ушавши у Ниш, био је најпре одсео у граду; али је „конак пашин“ био тако опао, да се у њему није могло ни лети боравити. На конаку је било прозора без броја; било је неких одаја, кавеоџака, долапа, и амурлука, само нигде мирнога места, да би се човек могао склонити од ветра и зиме. Поред прозора у соби био је неки вајни миндерлук за седење. Краљ би некад, поседевши на том миндерлуку, устао да прими кога, или да прохода по соби, а кад би се вратио, застао би своје место већ завејано снегом!

Такав је то био конак!!..

Варош је, осем деобе коју је чинила Нишава, имала и другу деобу. Делови вароши звали су се по поповима чија су нурија. А и осем тога, неки су делови имали своја мѣсна имена. Тако се један део звао: *Стамбол-Капија*; други — *Покривена Чаршија*; трећи — *Лесковачка Капија*; четврти — *Чаркаџин Чивлак*; пети — *Шожина Капија*; шести — *Арнаут-Пазар*; седми — *Палилула*, итд.

Нишка је варош била свуд около ограђена с два платна земљаног утврђења; једно је утврђење хватало мање вароши, и показује да је оно грађено онда кад је варош сва била толика. Друго је утврђење опасивало готово целу данашњу варош.

Сад су напуштена оба та појаса за утврђење, и готово су са свим засута.

Од јавних грађевина ваља у Нишу да се помене:

1° *Нова Црква*, која је освећена тек 13 Фебруара 1878. То је грађевина већа од свих богомоља које данас има краљевина Србија.

Ту је цркву градио мајстор *Андрија Дамњановић*, из Велеза; онај исти који је градио нову смедеревску цркву.

У *Српским Новинама* (од 23 Фебруара 1878, бр. 42), у подлистку, може се читати како је свршена свечаност освећења ове нове нишке цркве.

На кору ове цркве, с десне стране, има мала црквица, посвећена светоме Симеуну Немањи, који се и светкује 13 Фебруара. Црквицу ту начинио је Краљ Милан одмах по освојењу Ниша. У њој се он обично и причешћивао, док је боравио у Нишу.

2° *Нова школа*, одмах до нове цркве. Ову је грађевину не само допустио градити, него још и својим прилогом помогао некадашњи управник нишки *Митад-Паша*.

3° *Стара нишка црква* малко је на југозапад од нове цркве. Она је спуштена дубоко у земљу. Слави Св. Аранђела Михаила и Гаврила. Обновљена је године 1839 при митрополиту *Глигорију*[1], као што гласи запис над западним вратима њеним[2].

4° *Свети Пантелија*. На једно хиљаду или хиљаду две ста метара више Јагодинске Махале, код врела красне пијаће воде, нова је црквица *Светог Пантелије*.

Кад је Стеван Немања отео Ниш од Византињана, онда је он у Нишу подигао цркву *Св. Пантелији*. Та Немањина црква била је нешто више од ове данашње; она је баш под Виником.

И за време турске владе народ се хиљадама збирао 27 Јула на црквиште Светога Пантелије.

По освојењу Ниша, баш на Марков дан, 1878, освећено је место за цркву, и зазвонило звоно, које је скинуто са сатске куле у граду Нишу, а већ 27 Јула 1878 освећена је ова нова црква Св. Пантелији.

Та црква редовно служи славећи Бога и свога ослободитеља.

За обнову ове цркве, звонаре, и куће уз цркву, помињу се као врло заслужни: *Димитрије Х. Манић*, и *Јован Рајковић* из Ниша.

5° *Свети Никола*, на југоисток од велике нишке цркве, на путу којим се преко брда иде у Габровац, у оној нишкој махали коју населише Турци београђани, пошто их 1862 године из Београда крете Кнез Михаило. У том крају сваки зна за ову необичну богомољу.

Црква ова мењала је своју веру шест пута: први пут је

[1] На левој страни од олтара, на поју, гроб је митрополита нишког *Григорија* који се родио у селу Кожници у округу трнском, и умрьо 18 Октомбра 1842.

[2] Године 1834, Маја 29, тутори нишке цркве: Станко Милосављевић, Стојанча Крстовић, и Лазар Николајевић, моле Кнеза Милоша да и унапред даје по 2 паре од товара јеспапа који прође преко ћумрука нишког. Кажу: „Досада је то твој конзул овде у Нишу наплаћивао, и сваке нове године предавао цркви, а сада ћумрук иде на Алексинце;“ па моле да то и даље остане. (Н 2076 у архиви кнежеве канцеларије од 1834).

била црква, па се потурчила. Доцније је тако прелазила из вере у веру, докле је година 1878^ма не заста као џамију.

Прича се да никад уз ову богомољу није могла одржати се мунара, него се или накривила, или са свим пала. Кад год би се ова мунара накривила, Турци су се свакад надали каквом свом злу.

Године 1877, богомоља је ова била џамија, и мунара њена била се толико накривила да је било тешко и разумети: како не падне такав велики терет, пошто се толико нагнуо.

Кад су Срби узели Ниш, и почели га уређивати, дође једнога дана српском старешини једна депутација у којој беху хоџа, муфтија, и више одабраних Турака, и предложе: да се ова богомоља „врати у своју веру“, то јест, да се претвори у цркву.

— Ми знамо, рекоше они: — да та богомоља увек иде ономе коме Бог да власт над Нишем. Па је, вала, право да и сада пређе у своју стару веру!

Понуда се прими. Срби криву мунару оборе да не би кога притисла, а на цркву *Светога Николу* ставе сјајни крст!

Од тога доба у „Светом Николи“ опет се служи служба Божија.

Садашња зграда те богомоље постала је 1863 — 1864. Турци су пређашњу црквену зграду оборили до темеља, само да нестане црквеног облика; не би ли тако богомоља заборавила своју стару веру. Нову зграду обрнули су к југу а не ка истоку. И све то наравно није им ништа помогло!

Док је још стајала стара зграда, а богомоља била џамија, одбије се некако малтер с једне дупке унутра, и ту се нађе једна икона и један леп дрвени путир. Турци и икону и путир однесу паши, а паша обоје пошље владици.

Те се утвари чувају и данас у нишкој цркви.

На Св. Николи, док је био црква, стајао је један запис који су Турци, пошто су цркву потурчили, скинули и однели у град. Тај је камен нађен, и запис на њему гласи овако:

Изволение ѡца и сьпоспешение сына и сьвршение светаго дѹха сьзда се си божьствени храмь светаго ѡца Николае трѹдомь и подвигомь преосвештененшаго Господина и Митрополита Нишкога Кирію кир Іѡаникіа и слѹжителеи (овако пише: **слѹжитеи̑л**) **и архидїаконь Серафіон помощію всем Христіаном и рѹветомь и трговцем и настоател кир Стоань вь лето з҃ с л҃ ѡт рожд. а҃ ѱ҃ в҃.**

6° Ваља поменути лепу зграду болничку у Нишу, код Ћеле-Куле, са 80 постеља, коју је градио Митад-Паша.

Вреди видети ред, чистоћу и сав дух који влада у тој болници.

7° *Нова Касарна*, више града Ниша до *Јагодин-Махале*. Зграда је та довршена тек 1882. И по солидности грађевине, и по удобности употребе једна је од ретких наших војних зграда.

Воде пијаће Ниш има довољно; али је нема довољно добре, здраве. Мора се признати да су се Турци и више и боље старали за воду него ми. И бунарска вода и чешменска у Нишу није таква каква би требало да је. А имала би се откуд довести вода здрава, само треба воље и умења.

Лепи Ниш не треба да је без воде, која није само најбољи украс свакоме месту, него је јоште и најједрије врело здравља народнога.

Барометар (анероид), за лепа времена, редовно је у Нишу на 760, а за необично чиста и сува ваздуха пење се, премда врло ретко, до 770. А то је од прилике онако како стоји на Теразији у Београду.

За рђава времена, колико се досад опазило, барометар је спадао на 725.

Температура је као и у Београду. Говори се да је у Нишу зима блажа, али је то тешко доказати без тачних бележака кроз дуже време. Може се рећи толико да биљке у Нишу на 10 — 12 дана раније терају него у Београду; али студен зими слази до 18 — 22 ступња испод 0, а тако бива и у Београду.

Топлота се лети пење 25 — 30 ступања.

Стари људи у Нишу мисле да је права зима од 1 Јануара

до 1 Марта. Пре и после тога времена држе они да зима не може имати силе.

Ветрови у Нишу дувају ови:

Северозападни од Јастрепца. Овај се зими најчешће опажа. Он доноси лети кишу, а некад и град који може да буде јак и опак. Зими пак обично догони снег.

Устока или *Кошава* дува са Старе Планине низ Нишаву. Обично је сува, врло силна и траје по неколико дана. Других јаких ветрова нема; а има ветрића и неке промаје готово увек. И то чува здравље у Нишу који је на месту ниском и подводном.

Заразе нема никакве. Бива случајева грознице, тифа, разних богиња у деце, шарлаха, и гушобоље, али се све, хвала Богу, сврши са два три случаја.

Поред свега тога не падају у очи људи дуга века у Нишу.

Доба дана у Нишу бива 6 минута раније него у Београду, то јест, кад је у Београду по дне, онда је у Нишу по дне и шест минута више.

Док су Турци држали Ниш, у њему је живело до 8500 душа Турака. Највише њих живели су од прихода (деветка) с имања која су им била по селима око Ниша. Неки су били: поткивачи, бербери, седлари, ножари, пушкари, и бакали. Трговаца их је било врло мало.

Џамија̂ је у Нишу, у то доба, било 13; сад су само 3; и од те 3, само 1 ради, а 2 су пусте.

Једна џамија била је у Бањи, али је сад срушена.

Осем Ниша само су још у селу Локошници живели Турци, и то само десетина душа. Ови су се одселили у Солун.

Кад су наши, по освојењу Ниша, доспели да га попишу, нашло се у њему 12.817 душа, и то 6712 мушкараца и 6105 женских.

Од тога укупног броја било је турских лица 401, Јевреја 900, Цигана 797 = свега 2098. Срба, дакле, било је 10,719,

Дотле пак иселило се из Ниша 1075 породица турских са 4274 душе[1].

Чудновата је судбина многих између ових Турака.

Њих има који су се родили у Јагодини. Одатле их је дигао Кнез Милош, и стерао у Београд.

Из Београда кренуо их је Кнез Михаило у Ниш.

Из Ниша потискује их Краљ Милан даље.

Турци се ти исељавају у Приштину, Скопље, Призрен, Солун.

— Што идете тамо, кад ћемо ми за вама, реку некад Срби, као шалећи се с Турцима.

— Ако! одговарају Турци: — такав нам је ксмет (судбина). Ми ћемо најзад у Шам, одакле су и наши стари . . . .

Вреди за Ниш забележити још и ове бројеве:

У време пописа, у Нишу је било ожењених људи 2.479, а мужатица жена — 2482, докле је међу Турцима (осталима у Нишу) било њих неколико који су имали по две жене. А међу онима који су се иселили било их је и са три и четири жене.

Мужева одвојених од жена било је 116, а раздвојених 12; жена одвојених од мужева 58, а раздвојених 10. Удоваца је било 194, а удовица 801!

Писмених мушкараца било је 1915, а писмених женских 73.

Пореских глава било је 3493, а бећарских даначких глава 422.

Кућа је било 2719, а породица 3277.

Живот мисаони није развијен у Нишу. Нишевљанин је у мисаоном свету само онда када је у својој цркви, кад се моли Богу, и кад се стара за своју душу. За друге облике живота душевнога нишевљанин не зна. Она честа излажења у винограде; оно подуже борављење у питомом Габровцу, или у кршном Сићеву, више су телесни одмор него душевна наслада лепотом природних створова и чудеса.

[1]. Начелник штаба врховне команде, 18 Августа 1878 АЂН 3490, јавља министру спољних послова да су се ти Турци иселили на 1924 кола; у Нишу је остало 79 породица турских са 316 душа. Турци који су остали у Нишу настанили су се у *Београд-Махали*, где имају једну џамију. Остале су сами напустили.

При свем том, срце је срце. И кад не уме певати величанствену епопеју, оно угоди да певуши жубор хладне водице, или трепер зеленога лишћа, или миље девојачког лица, или драж мушкога стаса и погледа! И Ниш певука; Ниш попева милине живота породичког, живота затвореног. У том животу јако пада у очи неки рођачки однос међу људма: *Бата-Таса, Чича-Милоје, Деда-Стојан, Побратим-Илија, Невеста-Лена, Снаша-Марија, Стрина-Васка* итд. — имена су којима се изражавају не само ступњи сродства, него и друштвено поштовање и уважавање.

Нишке песме не траже јунаке ни у дубокој прошлости, нити у далекој туђини. Прошлости оне не познају, а туђине оне не знају. Њима је доста какав вићен и отресан момак, или каква лепа девојка па да се излију да срце занесу. Готово данас нема ни нишевљанина ни нишевљанке који, у своје време, нису имали своје песме, особито ако су што у чем претрпели, те тиме стекли право на песмино учешће и заштиту. Више од двадесет година сва Србија слуша песму:

„Кревет мела Параскева".

А та „убава", та „жалосна" Параскева живи данас у Нишу. Али већ данас она може бити предмет каквој причи, а песми никако!

Нашим улазом у Ниш, започео се у Нишу живот нови, живот други. О том животу географима мало се што има казати. Ко Београд види, тај Ниш већ зна. Мале разлике немоћне су изменити општи тип, општи облик . . .

У Нишу данас имају ове *школе*:

1° Основне школе мушке,
2° Основне школе женске
3° Гимназија, и
4° Учитељска школа.

У *мушким основним школама* раде 12 наставника (9 учитеља 3 учитељке) а учи се 623 ђака;

У *женским основним школама* раде 7 наставница, а учи се 331 ученица.

У гимназији нишкој раде данас 15 наставника, а учи се 170 ученика (међу којима је 14 девојчица).

У учитељској школи раде 10 наставника, а учи се 59 ученика

Свега дакле у Нишу има 4 учионице, 32 наставника, 673 ученика, и 248 ученица.

К тима ваља додати 1 школу турску где се уче и мушка и женска деца, и 1 школу јеврејску.

Још како је Ниш освојен, и Краљ Милан, дужим својим бављењем, учинио га новом престоницом српском, неколике јевропске државе похитале су наместити своје агенте у Нишу.

Данас Краљ Милан не седи тамо, али стицање странаца са свих страна, раскршће путова које је Ниш био од старине, и станица која ће бити железници што се текар диже — оправдавају то постављање трговачких агената.

У Нишу, дакле, имају своје консуле: Енглеска, Француска, Аустроугарска, и Италија.

И Турска је желела отворити своје консулство у Нишу, и већ је и носиоца тога чина послала на место, али влада краљева, из врло оправданих разлога, није га још признала.

Од Ниша, као звездани зраци, разлазе се насути путови на неколико страна. Тако иде:

I Од Ниша на Лесковац к Врањи

	Метара	час. мин.
Од Ниша до Курвинграда	12,042	2·24½
„ „ „ Чечине	15.522	3· 6¼
„ „ „ Новог Хана	20.122	4. 1½
„ „ „ Печењевца	28.220	5.39
„ „ „ Лесковца	39.810	7·57½
„ „ „ Грдилице	44.910	8·59
„ „ „ Власотинаца (мало у страну)	55,470	11·5
„ „ „ Цепе	73.810	14·45½
„ „ „ Врање	118.810	23.45½
„ „ „ Границе	128.970	25.47

II Од Ниша на Прокупље, Куршумлију, Преполац

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
„ „ „ Мерошине	15·590	3· 7
„ „ „ Бугариновца	21·790	4·22
„ „ „ Бабина Потока	24·580	4·55
„ „ „ Појате	26·250	5·15
„ „ „ Прокупља	27·830	5·33
„ „ „ Бацког Хана	41·831	8·22
„ „ „ Плочника	44·430	8·53
„ „ „ Куршумлије	55·930	11·10
„ „ „ Бање	65·230	13· 2
„ „ „ Преполца (границе)	72·330	14·28

III Од Ниша до Суповца

Од Ниша до Мрамора (моста)	9·060	1·48
„ „ „ Мрамора (села)	10·390	2· 4
„ „ „ Суповца	16·940	2·22

IV Од Ниша до Алексинца

Од Ниша до Топонице	12·090	2·25
„ „ „ окружне границе	12.750	2.33
Од Ниша до Катуна (старе границе)	21.380	4·17

V Од Ниша на Ћеле-Кулу до манастира Св. Богородице (Габровца) 7·842 1·34

VI Од Ниша до Грамаде 22·037 4·25

VII Од Ниша до Јелашнице

Од Ниша до раскршћа на Бању	8·039	1·36½
„ Ниша „ Јелашнице (мајдана)	14·283	2·52

VIII Од Ниша до Сићевске Св. Богородице 16·934 3·23

IX Од Ниша на Паланку у Пирот

Од Ниша до Ћеле-Куле	1·560	0·18½
„ „ „ Кутинске Реке (моста)	6·520	1·06
„ „ „ Бање (купатила)	9.366	1·32½
„ „ „ Јелашнице (раскр. пута)	11·759	2·21
„ „ „ Куновице (мех. и чешме)	15·239	3·03

Од Ниша до	Плоче	20·425	4·06
„ „ „	Црвене Реке	30·925	6· 6
„ „ „	Паланке[1]	37·925	7·36
„ „ „	Понора	46·725	9·21
„ „ „	Пирота	56·675	11·21
„ „ „	Суковског Моста	66·675	13·21
„ „ „	Границе с Бугарском	71·675	14·21.

Сви су ови путови просечени и насути.

Од њих пут од Ниша до Катуна (старе границе Србије), пут на Грамаду, пут од Мрамора до Суповца, и пут од Ћеле-Куле до манастира Габровца, а и онај до манастира сићевскога, просецали су Срби, по освојењу Ниша. Све друге путове просекао је и насуо Митад-Паша.

Лесковац, варошица на обе стране реке Ветернице, 7 часова и 57 минута на југ од Ниша, на путу који води од Ниша уз Мораву ка Врањи.

Лесковац се западном својом страном наслања на брдо *Хисар* које се наднело над саму варош, која се иначе раширила сва по равници.

Та равница, која се пружа од Лесковца уз Ветерницу чак до села Стројковца, по причању неких старих паметара, звала се у старо време *Дибочица*.

За ово име дознали смо у селу *Великом Трњану*.

Тамо се прича да се сва раван од Стројковца до Лесковца у старо време звала *Дибочица* због многих бара плитких и *дибоких* (дубоких). Доцније та раван зарасте сва у *лештар*, и место на Ветерници прозове се *Лесковац*.

[1] У Старо време није се из Ниша у Белу Паланку ишло куд се иде сада него *„Латинским Путем“*, уз реку Кутину до места *Манастиришта*, на лево испод *Горње Студене* на *Карлички Камен*, где је био и стари градић, па на села *Вету*, *Топоницу*, *Шиај*, и *Мокру* у *Паланку*. На *Карличком Камену* прелазила се *Сува Планина*. И биће да се баш овом превоју тако много диве стари путници. Пред Мокром се пут раздвајао: један је крак ишао над село, а други под село; та оба пута састајала су се опет на *Белом Пољу* (утрина) идући к Лужници. Дуж тога пута има много рушевина из којих се ваде четвороугаоне римске опеке (цигле).

У Цариграду, у баштинским књигама, Лесковац се пише: *Дилбочица*; али у новије време већ га и сами Турци зову *Лесковча*.

На брду Хйсару, над Лесковцем, ископава се малтер и комаће цигље и камења: народ прича да су ту били двори Југ-Богданови, а Хан мисли да је ту била нека *акропола*.

Едуард Браун, лекар краља енглеског, пропутовао је 1667 кроз Лесковац (он га пише *Lescoa* или *Lescovia*), и ту је, вели, видео повећи градић, по изгледу старински, али без икаквих натписа. За Лесковац каже да је варош затворена и многољудна. И реку Ветерницу погрешно пише *Липерица*.

Градић је овај стајао још и 1689 године. Кад су Немци те године узели од Турака Лесковац, писали су *„Градић Лесковац“* (Kastell Leskovacz)[1].

Лесковац је у месту врло родном. Над њега се наднео брег Хисар, који је последњи чот од онога бйла које дели воде Ветерници и Јабланици. На том брегу, као што му туђинско има показује, некад је био град; данас града нема. Само му се могу наћи темељи, а брдо је цело покривено грозним виноградима.

Лесковачка сва раван тако је родна да лесковчани с неким поносом понављају стару изреку: — *Кад родив Лесковачко, девет града захранив; а кад не родив Лесковачко, девет града не могу да га захранив*“!

Лесковац има трговачких радња с Нишем, Алексинцем, Београдом; даље, са Софијом, Трновом, Рушчуком, Свиштовом, Видином, Ломом, Силистријом, Плевном, Пазарџиком, Филипопољем, Ескизаром, Казанлуком, Сливном, Јамболијом, Карнебатом, и Хасћојем.

Многи лесковчани имају своје магазе у Једренету; даље, они своје производе продају у Ћешан, Ђумруџину, Текијаду, и Ћелибол у Приморју, а отуд доносе гајтан, конце, ћитабије, и другу свилену робу. Неизрађену кудељу Лесковац даје у Штипље, Серез, Скопље, Велез, Прилип (они веле Пирлип), Битољ, Солун, а нешто и у Јањину, у Епиру.

[1] Види Feldzug der Oestreicher gegen die Türken im Jahre 1689. von Desiré Vallon. Öestr. mill Zeitschrif 1840.

Док су у Босни владали Турци, Лесковац је много радио и с Босном. Сад је та радња са свим престала.

Лесковац (Дубочицу) поклони, као доказ пријатељства, грчки цар Манојло великом жупану рашком Стевану Немањи. Од тога доба Лесковац је био део српске државе до пред крај године 1455, а тада је пао под Турке.

Находећи се под Турцима, Лесковац је некад бивао глава *вилајету* (округу). И тад је под њим био Крушевац, Алексинац и Параћин; некад је потпадао под Гиљане (пре сто и неколико година); некад је био под Приштином, а некад под Нишем, па, заједно с овим, чак и под Рушчуком.

У последње време био је под Приштином.

У Лесковцу има једна црква врло каректеристичнога постања. За време велике турске силе, лесковчани некако молбом и новцем добију од цара ферман да могу начинити у вароши цркву (дотле су ишли у околне сеоске цркве, те се молили Богу). Мештани Турци, охоли и осиони, не гледајући на царски допуст, запрете: да ће све Хришћане исећи, ако се лесковчани усуде градити ту „ћаурску богомољу". Лесковчани се не преплаше, не малакшу. Они заповеде наимару (јамачно опет Србину из Старе Србије) да на црквеним темељима заснује *огњиште* и *димњак*.

Турци се скупе на грађевину, и упитају:

— А, бре рајо! шта то градите?

— Лепи Ага, одговори старешина лесковчана: — градимо кућу нашему попу!

— А што ће му, море, толика?

— Лепи Ага, ево је нас много, у царскоме здрављу; а сви треба да имамо места, кад дођемо своме учитељу, своме попу.

Турци виде да толика грађевина није налик на поповску кућу; али, с друге стране, огњиште и димњак не граде се на згради црквеној. Слегну раменима и оставе лесковчане на миру.

И данас у лесковачкој цркви стоји огњиште и димњак, као сведочанство времена у које је постала та црква.

Наша војска ушла је у Лесковац 11 Декембра 1877, и одмах почела састављати устаничке чете.

16 Декембра 1877 у Лесковац је стигао један баталион и једна батерија, да заузму грдилички теснац.

За просвету свога подмлатка Лесковац данас има:

Једну основну школу мушку с 11 наставника и 444 ученика.

Једну основну школу женску с 3 наставнице и 83 ученице, и

Једну нижу гимназију са 6 наставника и 85 ученика и 17 ученица (свега 102).

Свега дакле има:

3 учионице, 20 наставника, 529 ученика, и 100 ученица.

По последњем попису, у Лесковцу је било 9800 душа. Међу њима је 120 душа Турака, 280 Цигана, и око 100 душа Јевреја.

За владе турске, у Лесковцу је било 900 кућа турских (и око 5000 душа мусломанских). Турци су ти обично били: спахије, који су држали многе земље ван Лесковца по селима; поткивачи, берберi (само су Турци могли радити занат берберски и занат поткивачки), бакали, табаци (кожари), дуванџије, и болтаџије (само њих 2 — 3).

Тада је у Лесковцу било 8 џамија и 10 текија; сад стоје 3 џамије и 1 текија.

Власотинци, друга варошица у нишком округу, на речици Власини, онде где ова вода из свих својих тескоба избија у моравску раван.

Има тамна прича да су се у старо време од некуд доселиле прво неких седам кућа, и станиле ту где су данас Власотинци. Доцније, које множењем, а које новим досељавањем, Власотинци нарасту оволики колики су.

У Власотинцима никад нису седели Турци грађани, осем оних који су ту стојали по служби. Неки *Латиф-Бег* из Лесковца хтео је да се наметне за „господара" Власотинцима, али му то није изишло за руком. Власотинчани су се против тога тужили чак у Цариград, и дали су му око 130000 гроша, али му нису допустили да се назове њихов господар.

До године 1877 у Власотинцима је становао 1 царинар, 1 писар, 1 буљубаша са 7 пандура. То су сви Турци који су боравили у том месту. У Власотинцима није било ни једне турске џамије.

Власотинчани су свакад били одушевљени за народно ослобођење. Од почетка овога века они су се у три маха дизали против Турака, да би се спојили са Србијом, и три пута је осветнички пламен прождирао варош Власотинце.

Први пут су власотинчани погорели године 1809. Ево у две три речи тога њиховога страдања.

Илија Стрељa, који је био родом из Градишта[1], раније је утекао од Турака у Србију, војевао против њих, изашао на глас, и већ се прочуо као „лесковачки војвода". Кад се српска војска 1809 примакла к Нишу, Стрељa пређе Нишаву и Заплање, и дође у Власотинце. Одмах уз њега пристану сва околна села, и тако се скупи око 450 људи устаника и српских *хртника*. Стрељa пошље *Саву Дедобарца* да затвори пут у Клисури на *Просеченици*. Сава пут затвори, па своју дружину, са свом џебаном, смести у један хан крај Мораве. Турци дођу с топовима, ударе на хан, и потпале барут. Прасак барутски сруши хан, и потуче више од половине Савиних другова. Остали се разбегну.

Стрељa је био остао у Власотинцима. Чувши шта се догодило, он викне:

— Хаткињу!

Кад уседне на бедевију, он рекне:

— Власотинчани! Ја Просеченице не заптих, дружину изгубих, ваше куће сагорех, и вас поробих; — сад идем да платим главом за то. Али, власотинчани, наш ће траг остати: њега никакви керови не могу олизати. По трагу нашем доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти . . . . Добар је Бог! Што не могосмо ми, моћи ће други . . . . Који ће то бити! Када ће доћи? Ја не знам. Али да ће доћи, тако знам као што вас гледам. Благо онима који то доживе!.

1 Неки вele да је био родом из *Лопушње*.

То рече, хаткињу ободе, и као муња одлете Каменици . . .

Турци запале Власотинце и сва околна села која су била пристала уза Стрељу.

Други пут су Власотинци спаљени 1821, кад је оно нишки владика Мелентије обешен на нишавском мосту.

Трећи пут погорели су 1841, кад оно *Станко Бојаџија* (Атанасовић) и *Цека Вучковић*, оба из Власотинаца, беху дигли народ против Турака, да се споје са Србијом.

Године 1860, кад велики везир *Мехмед-Паша*, као султанов изасланик, дође у Ниш „да уредбу види како стоји", обеси он *Попа Станоја* из Власонинаца и још 7 власотинчана на које се сумњало да тегле к Србији.

— Нека изгоремо и четврти пут, рекли су власотинчани 1877, и, пре доласка српске војске, побили се с Турцима. Тада, благодарећи Краљу Милану, не изгореше а избавише се.

На Бадњи Дан 1877, на Власотинцима је био бој између Срба и Турака. Од Срба је тога дана пало 12 мртвих и 9 рањених.

Слава им!

У Власотинцима је столица начелнику среза власотиначког; ту је пошта и телеграф. Ту је основна мушка школа с 4 наставника а 173 ђака, и женска школа с две учитељке и 59 ученица.

На Власотинцима се крсте ови путови: пут од Лесковца Пироту; пут од Пирота к Врању, и пут из долине моравске у Знепоље и Трн.

Села у нишком округу готово су сва збијена; мало их је у којима би куће биле растркане онако као што су у Шумадији. С тога и велика по броју кућа села заузимају врло мали простор. Нема нигде око кућа великих вотњака, нити пространих авлија, него су куће тако сабијене, да су често једна на другу наслоњене, као у каквој турској вароши.

Само у брдовитим крајевима (у Заплању и у Буковику) има растркaних села, као што је, на прилику, *Црна Трава*. Па и ту делови села, који имају сваки своје властито име, далеко су један од другога, а њихове куће ипак су једна уз другу.

Ево имена свих села у нишком округу, редом по срезовима у којима су:

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
I	**Варош Ниш**	**1832**	**2662**		
	II Власотиначки срез				
1	Батуловац		55	10½	
2	Бојишина		62	11½	
3	Бољари		62	11¼	
4	Брезовица		38	12	
5	Брод		180	18	
6	Власотинци (варошица)	1878	646	11	
7	Врело		61	15	
8	Гаре		288	15	
9	Гложани		38	9½	
10	Градиште		53	12½	
11	Градска		67	18	
12	Грдилица	1878	82	11	
13	Гуњетина		10	11½	
14	Дадинци		68	11½	
15	Дарковац		151	17½	
16	Дедина Бара		82	11	
17	Дејан		298	13	
18	Добровиш		104	15	
19	Добро Поље		160	17	
20	Добротин		32	10	
21	Јабуковац		79	16	
22	Јастребац		69	11¼	
23	Кална		209	19	
24	Ковачева Бара		34	11½	
25	Козари		25	11	
26	Конопница	1866	70	11	
27	Крпејци		22	14	
28	Крушевица	1873	220	12½	
29	Кукавица		51	10½	

Редни број	Имена	Ако има школе које године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
30	Ладовица		103	10½	
31	Лесковица		50	17	
32	Липовица		70	12	
33	Лични До		28	14	
34	Ломница		47	11½	
35	Лопушња		117	14	
36	Ново Село		87	13	
37	Орах		232	15	
38	Орашје		107	10¼	
39	Палојица		32	13½	
40	Пискупово		26	12	
41	Преслоп		57	19½	
42	Прилепац		43	10	
43	Радосин		77	17	
44	Рајино Поље		43	12	
45	Раков До		87	17	
46	Рупље		228	15	
47	Свође		114	13	
48	Сејаница		114	11½	
49	Скрапеж		25	11	
50	Средор		40	12½	
51	Стајковац		103	10	
52	Тупаловац		26	11	
53	Црвена Јабука	1868	229	20	
54	Црна Бара		104	13	
55	Црнатово		78	12	
56	Црна Трава	1879	368	18	
57	Шишава		97	11	
		Свега	6048		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
	III Западњски срез				
1	Бабичко		151	5	
2	Биљаница		52	10	
3	Велики Вртоп		112	8	
4	Велики Крчмир		186	10	
5	Виландрица		22	4	
6	Гаре		37	6	
7	Гор. Барбеш		93	5	
8	Гор. Власе		108	4½	
9	Гор. Драговље		97	7	
10	Гор. Душник	1882	75	6	
11	Гор. Локошница		23	6½	
12	Гор. Присјан		73	10	
13	Градашница		58	7½	
14	Грајевац		51	10½	
15	Грданица		107	5¾	
16	Гркиња		119	4¼	
17	Доња Локошница		142	6½	
18	Доње Драговље		82	6½	
19	Доњи Барбеш		60	5¼	
20	Доњи Душник		53	6	
21	Доњи Присјан		88	10	
22	Драшкова Кутина		90	3½	
23	Дрћевац		34	6½	
24	Дуга Пољана		46	5½	
25	Дукат		43	4	
26	Злокућани		12	10½	
27	Јагличе		84	5	
28	Јарсеново		56	11	
29	Јашуња		57	6	
30	Јелашница		25	10½	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
31	Калетинац		51	6½	
32	Комарица		34	10	
33	Копривница		106	4	
34	Краставче		67	5¼	
35	Купиновица		25	10	
36	Личје		136	8	
37	Мали Вртоп		55	8	
38	Мали Крчмир		34	10	
39	Марина Кутина		78	4¼	
40	Миљковац		23	5½	
41	Ново Село		19	5½	
42	Овсињица		60	6½	
43	Орашац		24	10	
44	Прокопова Кутина		71	4	
45	Равна Дубрава		86	10	
46	Разгојна	1880	122	6	
47	Русна		70	4	
48	Семче		97	8	
49	Слатина		25	11	
50	Смрдан		25	5¾	
51	Сопотница		96	6	
52	Ступница		77	9	
53	Топоница		61	5	
54	Ћелије		60	5¾	
55	Црковница		122	6½	
56	Чагровац		72	5¼	
57	Чивлик Дрћевачки		12	6½	
58	Шебет		45	8	
	Свега		3989		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина окружног места у часовима	Примедба
	IV лесковачки срез				
1	Бадинце		35	8¾	
2	Барје		45	11	
3	Белановце		17	9	
4	Бели Поток		45	9¼	
5	Бистрица		8	10	
6	Бобиште		15	8¼	
7	Богојевац	1879	853	9	
8	Братмиловце		44	8½	
9	Брза		92	10	
10	Брејановце		36	6¼	
11	Брестовац		148	5	
12	Букова Глава		21	10½	
13	Буруша	1883	107	10	
14	Велика Грабовница		147	9½	
15	Велика Копашница		90	10¼	
16	Велико Трњане		89	9	
17	Вина		37	10¾	
18	Винарце	1879	155	8	
19	Власе		41	8¾	
20	Вучје		130	10	
21	Горина		63	10½	
22	Горња Јајина		33	8½	
23	Горња Стопања		33	8¼	
24	Горње Крајинце		54	9	
25	Горње Синковце		30	8½	
26	Горње Трњане		23	8¾	
27	Горњи Буни Брод		88	8½	
28	Граово		96	12	
29	Губеревац	1882	180	8¾	
30	Доња Јајина		38	8¼	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина окружног места у часовима	Примедба
31	Доња Стопања		45	8	
32	Доње Бријање		71	6	
33	Доње Крајинце		58	9	
34	Доње Синковце		13	8¼	
35	Доње Трњане		25	8¾	
36	Доњи Буни Брод		63	8½	
37	Дрводеља		16	10½	
38	Дрћевац		8	8½	
39	Дупљане		78	6½	
40	Жабљане		46	10	
41	Жижавица		18	8¾	
42	Залужане		61	10	
43	Залужња		49	7½	
44	Збежиште		9	10	
45	Злоћудово		21	9	
46	Зољево		32	10	
47	Игриште		22	10½	
48	Калуђерица		4	11	
49	Каштавар		16	6¾	
50	Кораћевци		32	10	
51	Кукуловце		12	8½	
52	Кумарево		42	9	
53	Кутлеш		58	5¼	
54	Лесковац (варош)	од стар.	1987	8	
55	Липовица		106	5½	
56	Мала Грабовница		32	10	
57	Мала Копашница		21	9½	
58	Манојловце		72	9	
59	Мира-Чивлик		24	8	
60	Мирошевце		111	10½	
61	Мрштане		123	9	
62	Навалин		79	8½	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
63	Накривањ		110	9½	
64	Несврта		43	11	
65	Неманица		13	9	
66	Ораовица	1889	204	10	
67	Паликућа		28	8¾	
68	Печењевце	1879	171	6	
69	Подринце		9	7½	
70	Пресечина		24	9¼	
71	Прибој		60	7½	
72	Радоњица		69	10	
73	Рашин Лаз		12	10	
74	Ренања Бања		5	11	
75	Рударе		32	8½	
76	Свирце		32	8¾	
77	Славујевце		36	10½	
78	Слатина		61	10½	
79	Стројковце		107	9	
80	Тодоровце		44	10½	
81	Тулово		65	10¼	
82	Турековце	1878	124	8½	
83	Црцавац		15	11	
84	Чекмин		91	5¾	
85	Чивлик Накривањски		12	9½	
86	Чивлик Разгојински		46	6½	
87	Чукљеник		45	10	
88	Шариновац		17	9	
89	Шарлинце		48	5½	
90	Шишинце		42	9	
		Свега	7012		

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
	V Нишки срез				
1	Банцарево		56	3¾	
2	Бања		56	2	
3	Белотинац		55	1¾	
4	Бербатово		84	2	
5	Берчинац		25	4¼	
6	Брзи Брод		34	1	
7	Бреница		92	1½	
8	Бубањ		22	1	
9	Власе		47	1½	
10	Врело		54	3¼	
11	Вртиште		70	3	
12	Вукманово		62	2	
13	Габровац	1878	58	1¼	
14	Гор. Врежина		143	1¾	
15	Гор. Комрен		49	1	
16	Гор. Матевац	1878	450	1½	
17	Гор. Међурово		56	1¾	
18	Гор. Студена		56	4	
19	Гор. Топоница		26	3½	
20	Доња Врежина		65	1	
21	Доњи Комрен		47	1	
22	Доњи Матевац	1880	74	1¼	
23	Доње Међурово		118	2	
24	Доња Студена	1883	110	3¾	
25	Еминова Кутина		80	1½	
26	Јасеновик		65	3	
27	Јелашница	1880	218	2½	
28	Каменица	1878	256	1½	
29	Клисура		15	3	
30	Кнез-Село		172	2½	
31	Кнежица		41	1½	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
32	Коритњак		6	2	
33	Кравље		109	5	
34	Куновица		62	3 1/2	
35	Лазарево Село		17	2 3/4	
36	Лалинац		129	2 1/2	
37	Лесковик		24	2 1/4	
38	Малошиште	1879	194	2	
39	Малча	1879	182	2	
40	Медошевац		45	1	
41	Мезграја		50	3 1/2	
42	Милошевац		40	2	
43	Миљковац		52	4 1/2	
44	Ново Село		22	1	
45	Ореовац		101	4 1/2	
46	Островица		196	4	
47	Паљина		47	4	
48	Пасјача		80	4 1/2	
49	Паси-Пољана		68	3/4	
50	Перутина		34	1 1/2	
51	Поповац		57	2	
52	Просек		69	3 3/4	
53	Радикина Бара		46	2	
54	Раутово		48	3	
55	Рујник		57	2 1/4	
56	Сићево	1879	187	4 1/2	
57	Суви До		22	1	
58	Трупале		125	2 1 2	
59	Ћурлина		17	1 1/2	
60	Хум		86	1 1/2	
61	Церје		75	4	
62	Чамурлија		30	2	
63	Чапљинац		52	2 1/4	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљене	Број пореских глава	Приближна даљина окружног места у часовима	Примедба
64	Чечина		72	4	
65	Чивлак		13	3	
66	Чокот		62	2	
97	Чукленик		72	3 1/3	
	Свега		5304		

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА НИШКОГ

Редни број	Срезови	Број: Варош	Варошица	Села, зас.	Насељених места	Основних школа: мушких	женских	свега	Становника: мушких	женс.	Свега
1	Ниш	1	—	—	1	2	1	3	6696	6105	12.801
2	Власотиначки	—	1	56	57	6	1	7	14.134	13854	27.988
3	Заплањски	—	—	58	58	2	—	2	9.698	9525	19.223
4	Лесковачки	—	1	89	90	8	1	9	16386	15572	31,958
5	Нишки	—	—	67	67	9	—	9	12122	11798	23.920
	Свега	1	2	270	273	27	3	30	59.036	56.854	115.890

По попису од 1879 године, било је у нишком округу 17.561 кућа, долази, дакле, у средњу руку на једну кућу по 6·6 становника. У појединим срезовима биле су ове размере: На једну кућу долазило је у средњу руку у срезу

нишком . . . . . по 8.0 становника
заплањском . . . . . „ 7.9 „ „

власотиначком	„	6.7	„ „
лесковачком	„	6.1	„ „
у вароши Нишу.	„	4.7	„ „

Округ нишки запрема 2681 квад. км. дакле мало више од једне четвртине простора целе нове Србије. Према томе долазило је у овом округу једно насељено место на 9·89 квкм. а на једном кв. километру било је по 43 становника.

Једна основна школа долазила је тамо на сваких 89 квкм. и на 3863 становника.

Од 115.890 становника било је 1879 године Турака 2445 а 906 Евреја, обојих, дакле, од свега становништва само 2.89 процената. Турака пак било је

у срезу	свега	% од свега становништва
власотиначком	25	0.09
нишком	223	0 93
запланском	203	1 05
лесковачком	826	2 59
у вароши Нишу	1168	9, 12

Куће у селима нишкога округа граде сами сељаци: али ипак за лепше грађевине најмају се *Црнотравци* и *Дарковчани*, јер су ти људи мајстори и дрводеље на гласу. Они не само граде лепе куће и зграде, него кроје халате, посуђе, и суде за пиће необично вешто. Уз то су вешти резачи разних дрвених украса.

Куће су с поља ружне. Најлепше им је оно мало трема пред вратима, кад су врата окренута сунцу.

Соба је реткост у овим кућама. Једна кујна обично је једина сувота коју кутње слеме покрива. На среди гори ватра. Дим излази на димњак који над огњиштем зија у небо. Обично се у свакој кући много дими. Димњак тамо обично зову *комин*. У комину је *пречник* (верижњача), негде у углу је *водник* (полица), о дуварy виси *соленица* (сланица), па даље *ложичник* (кашичара) и где год на полици стоји *ваган* (дрвени чанак), *цица* (буклија), и *карта* (чутура).

д. Занимање, стање

„Два пут' овдје златне чеде
У љето се једно роје
И толикрат овце бјеле
Јаганчиће јагње своје"

Осман III, 65, стр. 35

Овако славни Гундулић пева родност предела коме је Ниш управна и трговна глава.

И доиста, кад не би било много голих стена, на којима не ниче никаква биљка, родност би се овога краја тешко могла премерити.

Занимање становника нишкога округа може се у опште рећи да је *двојако:*

У варошима: трговина и занати, поред чега се ипак приорује, а

У селима: земљорадња, винодеље и сточарство, поред чега има негде и нешто заната и трговине.

Она велика турска имања, они чувени спахилуци, до сада су, по аграрном закону, готово сви прешли у руке сељацима који су на њима живели. Ако тај прелаз и није свуда свршен, ипак не ће проћи много па ће спахилука нестати са свим.

Трговину Ниш води с Београдом, Пештом, Бечом, Трстом; с Цариградом, Солуном, с Карловом, одакле доноси гајтан, са Самоковом (сукно), Неготином, Митровицом у Косову (отуд доноси воденично камење) итд.

Занати се у Нишу раде ови: терзијски, абаџијски, обућарски (кондураџијски), папуџијски, ћурчијски, табачки (чине коже), ковачки, столарски, грнчарски, казанџијски, мутавџијски, коларски, ужарски, кујунџијски, дугмеџијски (који граде звонца и прстење), браварски, сарачки, хлебарски, симиџијски, мумџиски (свећарски), воскарски, шећерџијски, чепљарски, итд.

Земљорадња је у долинама: моравској, нишавској, у Дубочици, и уз реку кутинску, а сточарство је под Сувом Планином, и у Буковику (у срезу власотиначком). Винодеље је најобилније у овим местима:

1 *у хатару варошн Нишa* има винограда до 27.500 мотика.

Вина се бере у средњу руку на годину 21.734·40 хектолитара.

Продаје се један хектолитар вина бела по 14·20 — 20·30, а црна по 13·25 до 17·70 динара

2. *у срезу нишком* винограда има на 28.384 мотике. Најбоље вино рађа у селу *Сићеву*, у месту Реци; у *Горњем Матевцу*, у местима: *Забрдцу* и *Голом Бресју*; у *Каменици*: на *Винику*, *Чегру*, у *Трипуту*, и *Врбици*; у *Кнез-Селу*: у *Селишту*, и *Студеном Кладенцу*; у селу *Малчи*, у месту *Детлаку* и *Радостини*; у *Вртишту* на *Вртишком брду*; у *Мећурову*, у месту *Пасиполани*. У општини малошишкој: у *Ђурлини*, *Чечини*, и *Малошишту*; у *Габровцу*; у *Еминовој Кутини*, у месту: *Вучјем Долу*, и *Острој Чуки*; у *Студени*, у *Чукленику*, и у Островачком брду.

Ту се продаје 1 хектолитар по 14·20 динара.

Ова се вина продају у Нишу, Смедереву, Београду, и у Шапцу, а извозе се и у Бугарску.

3. *у срезу заплањском* винограда има на 10.116 мотика; најбоље вино роди у *Копривници*, у *Гарама*, *Разгојни*, *Локошници*, *Црковници*, *Бабичком*, и *Орашцу*. Набере га се у средњу руку, 7244·80 хектолитара. Вози се у Ниш и Лесковац. Продаје се 1 хектолитар по 22 до 26·10 динара.

4. *у срезу лесковачком* има винограда 9.192 мотике; најчувенија су винска места: Губеревац, Жељковац, Рудари и Буниброд-ска Чука.

Набере га се у средњу руку 6792 хектолитра. Продаје се по 13·25 динара.

5. *у срезу власотиначком* има винограда 2942 мотике а најбоља су винска места: *Власотинци*, *Шишава*, и *Козари*.

Вина се набере, у средњу руку 14.150·00 хектолитара.

Највише се потроши у Власотинцима и у Дединој Бари.

Цена му је 15·90 динара од 1 хектолитра.

Лоза је највише *Прокупац* и *Динка* (Пловдинка).

Осем винограда, обрађене земље под разним усевима има у хатару нишком:

Њива 4.000 дана орања
Ливада 22.000 коса
Воденице 2, са 6 витлова.

У округу нишком пак има:

Њива 161.887 дања орања
Ливада 20.519 коса
Воденица 431 са 798 витлова.

Од живе стоке има у Нишу:

Коња	1000	грла
Магараца	100	„
Волова и бивола	800	„
Свиња	750	„
Оваца	3100	„
Коза	50	„
Кошница	350	преседа.

У округу пак нишком има:

Коња	3139	грла
Магараца. . . .	209	„
Волова и бивола	30.509	„
Свиња . . .	22.835	„
Оваца . . .	87.518	„
Коза . . .	38.365	„
Кошница . . .	3784	преседа.

У Заплању има доста доброга питомога воћа.

Ево неколико имена воћака у нишком округу:

Имена шљива: ранке белице, ранке крупне, пожеге, мађарке, говеђаче, и ситнице;

Имена крушака: медунке, дугодршке, јечменке, караманке, каменьарке, водењаче, цунцулејке, панаћурке (доспевају о 15 Августу), синци, и сланопаће.

Имена јабука: петроваче, благичке, зимоваче, и јаблани, (крупне, зимоваче).

А има и дуња, прасака, кајсија, ораха, и бадема.

Од зрна сеје се: кукуруз, пшеница бела (озимица), јарица, јечам, раж, овас, лимац (крупник), кромпир, пасуљ, купус, сочиво (леће), грашак, патлицани, цвекла, бундеве (печенке), наут, боб, ардаква, краставци, диње, лубенице (овдашње и једренске), френци (црвени патлицани), паприка, и разни лукови.

У околини нишкој, нарочито на десној нишавској страни, има домаћина који у својим подрумима држе по 100.000 ока вина, и који о једној берби свезу из својих винограда у подруме по 40.000 ока кључка.

У Власотинцима такође има домаћина који о једној берби свезу у подруме по 40 — 50.000 ока кључка.

Нека је слободно овде поменути имена неколиких сељака из нишке околине који су, које својом вредношћом које родношћу земље своје, дошли до доброга стања. Тако се

Вучко Николић из Горњег Матевца цени на 20 — 25.000 дук.

Петар Радоњић из Каменице на 12 — 15.000 дуката;

Матеја Радојковић из Сићева на 15 — 18000 дуката;

Никола Жикић из Горњег Матевца на 10 — 12000 дуката;

Стојан Миљковић из Кнез-Села на 8 — 10.000 дуката.

Према томе, зар Турци нису имали право, када су узвикивали: *„Ниш је срма ђумиш“*?

У селима око Лесковца сеје се многа конопља. По казивању добро извештених људи, преко хиљаду душа у Лесковцу и околини, сваки дан зарађују свој хлеб, само конопљу израђујући. Конопље се производи у Лесковцу и околини на годину око 2 милиона ока.

У горовитим пределима, као на прилику у накривањској шуми, сељаци граде многе лопате, грабуље, виле, канате, осовине, кола, и друге тежачке халатлике и справе, које после возе у Ниш, Пирот, па чак и у Софију, те продају.

Надница је лети у селима и до 2 динара човеку мајстору, ма да некад слази и на 1 динар. Простом посленику је од 1.40 до 0.40.

Што је село ближе Нишу, то све чешће надница скаче до 2 динара, а што је даље, то она чешће спада на 1 динар.

То вреди за летње доба. Зими пак нема довољно посла ни за домаће радине, а камо ли за надничаре.[1]

У лесковачким равницама жале се људи да многе овце страдају од метиља, пијући нездраву барску воду.

Овде стављамо по што је што било у Нишу до године 1878, а по што је сада:

		Пре године 1878	Године 1883
1	Дућан за годину	40 до 60 динара	240 до 480 дин.
2	Кућа „ „	24 — 36 „	288 — 864 „
3	Механа „ „	240 — 360 „	360 — 864 „
4	Слуга „ „	60 — 120 „	288 — 360 „
5	Надница	0·60 — 0·80 „	1·40 — 1·60 „
6	Пар волова	144 — 264 „	240 — 360 „
7	Један коњ	144 — 180 „	300 — 480 „
8	Пар оваца	16 — 18 „	24 — 28 „
9	„ Коза	10 — 12 „	16 — 18 „
10	„ Свиња	17 — 20 „	48 — 60 „
11	Кола дрва (за огрев)	3 — 4 „	4 — 6 „
12	Ока пшенице	0·8 — 0·10 „	0·15 — 0·16 „
13	„ јечма	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
14	„ овса	0·5 — 0·6 „	0·8 — 0·10 „
15	„ кукуруза	0·4 — 0·5 „	0·5 — 0·7 „
16	„ пасуља	0·15 — 0·18 „	0·20 — 0·30 „
17	„ вина	0·5 — 0·10 „	0·15 — 0·20 „
18	„ ракије	0·40 — 0·50 „	0·60 — 0·80 „
19	„ ражи	0·8 — 0·10 „	0·10 — 0·12 „
20	„ конопље	0·30 — 0·35 „	0·60 — 0·70 „
21	„ сена	0·2 — 0·3 „	0·8 — 0·10 „
22	„ сламе	0·1 — 0·2 „	0·3 — 0·4[2] „

[1] У околини лесковачкој казују да је за Турака надница била 3 — 4 гроша, а сада је 8 — 9 гроша.

[2] Цене ове постављене су по казивању најодабранијих трговаца у Нишу.

После онога што је казано о занимању и стању становника у нишком округу, није на одмет ако се забележи шта су ти људи плаћали Турцима у име пореза и других дажбина.

А давали су:

I у селима

1° *Бедел* (што значи замена), порез који се узимао од Хришћана за то што не служе у војсци. Тај је порез износио 28 гроша чаршијских.

2° *Вергија* (значи порез) наплаћивала се од сваке мушке главе од 16 до 60 година старости. Тај се данак тражио од села одсеком, а у селу се после разрезивао по имућности од 20 до 200 гроша чаршијских[1].

3е *Беглик*, данак на овцу, и козу по 100 пара чаршијских. На свинче се раније узимало по 7 гроша и 20 пара, а у последње време по 100 пара чаршиских.

На коње, биволе, говеда[2], магарце, јагњад, јарад, пилеж, мачке и псе, није се наплаћивало ништа.

4° *Десетак*, данак у натури, узимао се од сваког усева и зелени.

5° На воће у опште наплаћивало се од дрвета по 1 грош; и то на воће које је ван винограда, а на оно што је у винограду плаћало се по тачци 6ој ниже. Само на орахе наплаћивало се према роду од 1 гроша до 5 гроша на дрво.

6° На винограде, с воћем које је у њима, узимало се по 100 пара чаршијских од дулума.[3]

7° На бостан се узимало по 10 гроша чаршијских од дулума.

8° На трмку пчела плаћало се по 100 пара чаршијских.

9° На кола сена од 300 ока по 7 гроша и 20 пара.

10° На воденички камен по 100 пара чаршијских.

11° На вредност куће плаћан је „*емљак*[1]“ на 1000 гроша 5 гроша чаршијских.

12° На вино се, у време бербе, узимало 8 гроша од 100 ока царине (ђумручине). Остављало се произвођачу 200 ока за кућу. А после, при продаји, није се плаћало ништа у име ђумручине.

II у вароши

Бедел, вергија, и *емљак* као и у селима (Гледај тачку 1 2 и 11); али емљак је плаћао само онај који је имао својих зграда.

На усеве, воће, винограде, вино, бостан, пчеле, сено, воденично камење, и на стоку плаћао је онај који је то имао, онако као и у селима.

Села сва, и слободна и она која су била под господарима (спахијама), давала су описане дажбине.

Села пак која су била под господарима плаћала су, поред свега тога, и *деветак господарима* на храну коју сеју на њивама, и радила су им о свом трошку *параспурне њиве*[2]. А негде су се угађали господар и чивчије (орачи) те су му плаћали у новцу место рада на параспурним њивама.

Оваким угађањем долазило се и до наплаћивања оне трећине коју су негде господари од села тражили од својих орача — чивчија[3].

е. Одело

Одело мушко и женско у Нишу, Лесковцу, и Власотинцима, као у варошима, било је другојачије до ослобођења, а од ослобо-

---

[1] Кад се осети недостатак у државној каси, онда су Турци ударали нови намет на народ. Тај се нови намет разрезивао проценачки (процентуално) према већ плаћеноме порезу. Овај други данак Срби су звали *црни порез.*

[2] Неки људи из околине нишке, из околине врањске и лесковачке увераваху ме, да се на говече плаћало од 2 — 10 гроша према броју говеда у оно доба кад се порез разрезује.

[3] Управо *Денум,* а не *дулум,* мера за земљу. Дулум је много мањи од дана орања. По уверавању људи из Ниша, који могу тачно знати, један дулум има 207 и $^{84}/_{100}$ □ хвата.

[1] Управо *Емлак;* означавао је порез који се, по катастру, плаћа на непокретно имање.

[2] *Параспурна њива* је она земља коју спахија задржи за себе, па му је сељаци, његове чивчије, морају обрађивати и род с ње свозити у кошеве и амбарове. Господар је био дужан давати по 20 ока семена на сваку кућу својим чивчијама; остало је било њихово.

[3] Ту још долази стара обвеза доносити господару нешто масла, меда, јаја и живине.

ћења (1878) нагло се мења изједначавајући се с оделом варошким у у Србији.

Већ се сад у Нишу ређе виђају жене српкиње на улици само у шалварама; а и људи, особито млађи, облаче се у одело јевропско.

По селима пак одело остаје какво је било пре. Сваки хаљетак је домаћа рукотворина жена и девојака; куповнога је врло мало.

Мушки носе обично ове хаљетке:

Кошуљу од тежине, до колена дугачку, на недрима и по зарукављу везену највише црвеном рудицом. Овај је вез особито леп у Сврљижана и у сељака дуж Нишаве.

Гаћа не носе.

Чакшире највише од белога (а некад и сигавог) сукна с пространим туром.

Гуњ или *хаљина*.

Дорамче (мали гуњић), *фермен*, *памуклија*, *џамадан*, *кожух*. Још, кад је хладно, носе подугачак гуњ од сигава сукна, који зову *копоран*.

На глави им је *шубара*, невелика, или *црна плетена* капа, коју плету сами мушкарци. А неки завијају беле пешкире око главе.

Женске носе на глави сребрне *китке*, окићене сребрним ланчићима, и поднизане парицама; низ леђа пуштају косу, сплетену у 10 — 16 витица (шивета). Свака је витица на своме врху окићена парама.

Од одела ово су:

Кошуља, дугачка; по кошуљи је *вутара* (сукња) од бела памучна платна, у које су скути извезени црвеним гајтаном и чипком. Вутара је краћа од кошуље; она слази тек до испод колена. На плећима је *јелече*, које струк врло лепо стеже и показује; на ногама — *чарапе* и *опанци*, а богатије носе *ципеле*. Које су жене младе — носе *подбрадњике*, поднизане белим парама. Огрлице по могућности. Још богате носе и *ћурдију*, и *антерију од свиле*.

У селу Јелашници, на $2^1|_2$ часа од Ниша, жене и девојке своје одело тако лепо кроје, тако га удесно везу и шарају бојама,

и тако укусно притежу уза се, да се то може узети као најлепше женско ношиво у нашим крајевима.

Појединих парчета од одела наћи ће се лепших по крају или по везу, али све скупа кад се узме, и кад се на живо чељаде обуче, јелашничко одело добиће, чини ми се, прво место.

И женско одело већином је рукотвор самих жена и девојака.

У Заплању, у селима Гркињи и Барбешу, људи носе поред плетених капа и пешкире око главе као у Топлици.

У *Буковику*, ближе ка Знепољу и Власини, жене и девојке носе неке црне тунике, које су само на недрима прорезане. Те се тунике облаче као затворене поповске хаљине. По тим туникама опасују се појасима. Кад ови појаси нису дебели, онда чељаде, у тој црној хаљини, с црвеним појасом по средини, изгледа лепо; али кад се појас утонта као каква гужва, онда чељаде много изгуби од лепоте свога стаса.

Тунике су често оздо оивичене жутим ширитом од шика.

Опанци су обично спуђени, а нису преплетени као у Шумадији; чарапе су шарене, лепе; опанке обувају врвцама од тежине или од кострети; каиша немају ни људи ни жене.

По селима око Лесковца женско ношиво у многом личи на ношиво у алексиначкој Морави и на оно око Крушевца.

ж. Говор

Говор се у Нишу разликује у нечем од говора у Шумадији и граматиком и речником.

Граматичка је разлика највећа немање свих седам падежа, а речничка — што има у живу говору много старинских речи које су се заборавиле у Шумадији.

Има се још казати да је језик нишевљана варошана примио много више турских речи, него што их има у језику сељака. То јако пада у очи сваком ко се иоле интересује за те ствари.

Песме које ће се читати мало доцније најбоље показују какав је говор у људи из округа нишког, али ми ћемо и овде ставити неколико речи, да се види каква је разлика међу говором, на прилику, у Шапцу, и говором у Нишу.

Тако, на прилику, говори се:
Дошаја сам, место дошао сам;
Радеја сам „ радио сам;
Говорија „ говорио.

Даље се каже:
Ћу идем, место ићи ћу;
Ћу кажем „ казаћу.

За тим се каже:
хубаво, место лепо, повољно
печал „ труд, тековина, зарада. уштеда.
жељка „ корњача
параеш „ јеж
бука „ буква
габар „ граб (отуд су она многа имена места: *Габровци*)
кун „ клен
царевица „ кукуруз
лимац „ крупник
онаш „ реп
кале „ град, тврђава
град „ варош
викати „ говорити, мислити, држати
окати „ ружити, викати
пладне „ по дне
к ноћи „ вечерас
лозје „ виноград
оратити „ говорити

Ево и неколико реченица:

— *Туј Трн — туј Света Петка!* Значи: Дед' кажи овде, очи у очи, како је било!

— *Ће се најде; ће се намери.* Значи: Биће, наћи ће се.

— *Зла спастра, готова штета.* Значи: рђава остава, готова штета.

Ја имашем неку работу да свршим, па гу не сврших! Хоћел'мо ист' у лозје?

— *Удовица — пустоловица: ни мужина, ни грижина.*

Па се тихо додаје: — *Ни готова вечерина!.*

— *Носе га на повилице.*

Значи: носе га двојица између себе на мотци.

3. Игре, песме, приче, и друге карактеристике

Игре колске у округу нишком мало се разликују од игара у Србији пређашњих времена. За садашње време највећа би разлика била то што се тамо још многе игре играју уз песму, без свирача. А то је у старије време било и у Србији.

Ово су имена игара које разгаљују веселу омладину у нишком округу:

Четворка, Чачак, Влашка, Дурбинка, Мађарица, Мачванка, Зајам, Поповска, Србијанка, Бербатовска, Осмица, Циганчица, Крива Бањка, Тројанка, Тедена, Шопка, Ратка, Острољанка, Нишевљанка, Параћинка, Заплањка, Осампутка, Потресуљка, Хајкуна, Левка, Орао, Јелка Тамничарка.

Коловођа, водећи коло, пева и даје такт играчицама овом, на прилику, песмицом:

„Повела је Јелка
Два коња на воду.
Један коњиц војнов,
Други коњиц братов.
Војновога коња
Бистром водом пои
А братова коња
Мутном водом пои.
Питале је друшке:
„За што тако, Јелке!
„Ето тако, друшке!
Кад било размирство,
Брат ме оставио
У неверну земљу;
Војно ме узео,
Па ме је одвео
У невен планину".

Не дај ме мајке!...

„Не дај ме мајке, мори, момче ме одведе!
Ако, ћеро; не би га варала!
Несам, мале, жива ми ти била,
Но га варав, мале, моје русе косе!

(Из Дибочице)

Кад носе крста

„Крста носим, Бога молим,
Господе помилуј!
Од два класа шиник жито,
Господе помилуј!
Од два грозда чабар вино,
Господе помилуј!

(Из Дибочице)

Сад су попови забранили певати ове песме.

Дај Лено, моме!..

Дај, Лено, моме!
Искочи горе над село!
У село Турци дођоше,
У попа конак писаше
И татка овна заклаше!

(Из Нова села код Ниша)

Три певача

Градина има три дрвја и три пила (тице)
Прво то пева на вечерње:
„Хаде вечерајте два луди млади!
Друго то пева на легување:
„Хад' легните си два луди млади!
Трећо то пева на јутро:
„Хад' дигните се два луди млади!
А да бих знала које то је пиле
Што пева на вечерње,
Хранила бих га сас бели симит.
А да бих знала које пиле то је
Што пева на легување,
Хранила бих га сас благи шикер.
А да бих знала које то је пиле
Што пева на јутро
Бих га хранила сас горки пелин.

Где је здравцу најбоље

Студен камен до камена,
Росан здравац до колена.
Мен' пратише да га берем
Сам ми здравац проговара:
„Чорбаџијо, брат да си ми!
Не дајте ме на невесте:
Невесте ме лоше носе.
Заводу му за ручника,
Надведу се над бешику,
Па ме вас дан деца газе.
„Чорбаџијо, брат да си ми!
Не дајте ме на момчета!
Момчад мене лоше носе:
Заводу ме за недарца,
Па си вас дан камен мећу,
И ја паднем на земљицу,
Па ме вас дан момци газе.
Подајте ме на девојке!
Девојке ме лепо носе:
Заводу ме уз образе,
И тако ме вас дан носе;
А кад буде у вечере,
Мене скину од образа
И туре ме у бардаче,
У бардаче на на равче!

Мајка не познала сина

Запроси младо Јелманче,
Запроси младу Јанику.
У суботу гу запроси,
У недељу гу донесе.
Како Јанику донесе
Такој му писмо достиже:
„Јелманче, хајде на војску!
До пуно девет година.
Јелманче мајке говори:
»Да чуваш, мајке, Јанику
До пуно девет година

На јутро, мајке, давај гу
По литру љуту ракију;
На пладне, мајке, давај гу
По вакло јагње печено;
На вечер, нано, да даваш
По оку благе јабуке.
Прођоше девет године,
Поступи лето десето,
Јелманче чука на врата.
Стрча се млада Јаника,
Те пита кој то чука на врата?
Јелманче њојзе говори:
„Отвори, млада невесто!
Има ли конак за мене,
И за мог коња вранога?
Јаника њему говори:
»Почекај, младо трговче,
Да си упитам мајчицу!
Утрча млада Јаника
Те питује стару свекрву:
„Трговче чука на врата.
Има ли конак за њега,
И за његова вран-коња?
Свекрва њојзе говори:
„Отвори, млада Јанико,
Отвори врата голема.
Улезе младо трговче,
И љуби младу Јанику.
Јаника њему говори:
„Макни се тамо, трговче!
Ја имам драго на пута,
Три пут побоље од тебе!
Сипну Јелманче да плаче:
„Чујеш ме, стара мајчице!
Мене Јаника не позна,
А што ме ти не познаш;
Што си ме девет месеца носила,
И рујним вином бањала,
И пресним млеком дојила?

Сва се војска Шишману предала . . .

Ej ти горо, горице зелена!
Можеш ли се за дан, за два минеш?
Задан за два, за целу недељу?
Сва се војска Шишману предаде!
Ја не жалим што се је предала,
Но ја жалим ту добру девојку,
Што Шишману сас војску отиде.
Вредна беше за три нова града:
Чело гу је алтан хамајлија,
Зуби су гу два низа бисера,
Очи су гу два бистра кладенца,
Веђе су гу морске пијавице,
Уста су гу шећерли-кутија
Лице гу је као јарко сунце[1].

Стојан и Каранфиљ

Стојан шета по градине,
Руке носи у џепови,
Редом цвеће загледује,
На каранфиљ очи фрља:
„Каранфиље, разговоре!
Можеш ли ме разговориш,
Разговориш, развеселиш?
Каранфиљ му одговара:
»Ej Стојане, млад Стојане!
Да си доша' кад сам цавтел
Мого' сам те разговорим.
Ја сам сада прецавтео,
Не можу те разговорим,
Не можу те развеселим!

Да знаш мила...

Да знајеш Мила, да знајеш
Како је мене за тебе:
Још да је тебе за мене!
На врата би ме чекала,

[1] Да ли ова песма не напомиње догађаје који се збише у овим крајевима у лето године 1330?

Од хата би ме скинула,
У руке би ме узела,
На чардак би ме однела,
На миндер би ме турила,
Шећер ми каву донела;
Са шећер би ме хранила!

Драга све може

Зелен зекир[1], драго моје!
Што ми, драго, не долазиш?
Синоћ сам ти долазио,
По асбашче[2] пошетао,
Алов јаглук изгубио.
Ако ми га, драга, нађеш,
Опери га, прати ми га
По чирака Спиридона.
Опрала би, драго моје, —
Ракли-сапун нестањује,
Бистра вода пресахњује,
Јасно слунце на западу. —
Опери га, драго моје:
Твоје руке — ракли-сапун,
Твоје очи — два кладенца,
Твоје лице — јасно слунце!

Свекрва сметња

Два се млада тајно договарала:
Шикер-Јова алај лепа Маца:
„Шикер-Јово, блага уста твоја!
Је л' ме проси, је л' ћу сама дости.
Шикер-Јова Маце одговара:
„Немој, Мацо, сама да долазиш,
„Имам мајку, љуту жеравицу,
„Ће те, Мацо, младу прекорети:
„Да си добра, не би сама дошла".
Маца Јове 'вако одговара:
„Шикер-Јово, шикер-уста твоја!
На срце ми твоји разговори.

[1] Драги камен *Сафир*.
[2] *Асбашта* — лепа башта.

Ја сам, Јово, студена водица;
Ћу угасим љуту жеравицу.
Ти ме, Јово, при мајку пофали!
Уведи гу, Јово, у азбашту:
„Гледај, мајке, фидани по башчу!
Такој ми је девојче израсло;
Гледај, мајке, белога замбака!
Такој ми је на девојче лице.
Гледај, мајке, црвену јабуку!
Таки ми је образ на девојче.
Гледај, мајке, црне трњинице!
Таки су ми очи на девојче.

Прво драго

Катаринке, верна посестримо!
Поздрав' брату, и питај за мене:
Што се драго на мен' расрдило?
Прво драго, прво добро моје!
Кад ме буди у очи ме љуби:
„Диг' се, драга, зора зазорила!
Друго драго — орјатско колено!
Кад ме буди три пут' ме удара:
„Диг' се, кучко, слунце огрејало!
Прво драго, прво добро моје!
Благо мајке која га родила,
Благо сестре која га чувала,
С аџем-чевре лице покривала,
Да му лице слунце не изгори!

Зло од девера

Седи Ката на малена врата,
Па си ниже беле белензуке.
Ем ги ниже, ем си мајку куне:
„Клета да си моја стара мајко!
Што ме даде на девет девера,
Девет девера, девет хајдука.
Сву ноћ иду по хајдуковању.
Донесоше три товара блага.
У товари зелена долама.
У доламу свилена кошуља.
У кошуље рука од јунака,

И на руку прстен бурмалија,
И на прстен име потписано,
Потписано Милан — Михаило,
Све приличи на мојега брата.

Невесела голубица

Голубице бела, што ниси весела?
Како ћу сам, драга, ја јадна весела?
Кад мој голуб, драга, дома не доходи:
Но си лети, драга, од јато до јато,
Па си љуби, драга, друге голубице.
Ја у цркву идем, за њег' Бога молим:
Ако вино пије, на здравље нек' му је!
Ако ручак руча, слатко нека му је,
Ако другу љуби, Бог нека му суди!

Добро у чичиним дворима

Дремка ми се дрема, нано, на тој чарне очи!
Ако ти се дрема, сине, вечерај па спавај!
Вечерал бих, стара нано, но ми се не слади.
Поспавал бих, мила нано, но ме сан не фаћа —
Какво добро шета, нано, по чичини двори!
Засукало свилни скути као јевзаџиче,
Разрусило русе косе од рамо до рамо
Премакнуло гајтан-веће као пијавице,
Премрежило чарни очи као мрена риба.
Иди мајко те ми гу потражи!
Ако ти гу дају, мајко, ти поскоро дођи.
Ако ти гу не дају, мајко, ти се позабави.
Да не трудим, мајко, кума и старојка.

Два се млада . . . .

Два се млада у ливаде љубе
Њим' се чини нико ги не види.
Опази ги једна бездушница,
Па отиде у гору зелену,
Те си бере свакојаку травку,
Понајвише биље омразито;
Те омрази зумбул и каранфиљ:
Зумбул-момче каранфиљ-девојче.
Зумбул-момче у Будим отиде
Каранфиљка код мајке остаде.

Зумбул-момче ситно писмо праћа:
„Каранфиљке, како си без мене?
„Зумбул-момче, лоше сам без тебе.
Што је гора да је дивитова,
Што је небо, да је лист хартије,
Што су ђаци, све да су писари,
Да опишу зумбул и каранфиљ.

Милица и Милош

Зора, Маро, изведи ми коња!
Извед' коња, изнеси оружје!
Ћу да идем на Стару Планину:
Там' се бију до две силне војске,
Једно турска а друго каурска.
Пред турском је Милица девојка,
Пред каурском Милош добар јунак.
Говораше Милош добар јунак:
„Терај војску ти отуд, ја одуд,
Ега би се ми млади састали!

Јана Аџамија

Леле, Јано, леле, аџамијо!
Синоћ дојдох, синоћ те преварих,
А камо ли често да долазим?
Извео бих те у Пирин-планине,
Куде виле хоро савијају.
Ту ги свири Јован добар јунак.
Говори му вила Загоркиња:
„Свирај, свирај, Јоване јуначе!
Синоћ смо ти кроз дворове прошле.
Јоште тебе дома сви жалеју:
Још ти мајка црну сукњу носи,
Још ти сестре цвеће не носеју,
Још ти браћа камен не фрљају.

Млад господар с младом госпођом

Извирала извор вода, бистра студена;
И при воду бадем дрво, танко високо;
Под бадема троскот трава, ситна зелена;
И на траве постељана свилна постеља.
Туј ми седи млад господар с младом госпођом.

У руке ги биљур бардак — вино румено,
И пред њима сладак бадем — мезе ручају;
Над њима је огледало — сорта велика:
Напију се, пољубе се, огледају се.
Полепши је млад господар него госпоја.
Па говори млад господар младе госпоје:
„Ћу да љубим другу љубу, млађу од тебе!
Њему на то одговара млада госпоја:
„Изникло је једно дрво у крај у море,
Изникло је друго дрво усред Дунава.
Кад се оба та дрвета врхом саставе,
Таг да љубиш другу љубу, млађу од мене!
„Не кун' мене, љубо моја, вели господар,
Никад не ћу другу љубу јунак љубити!

Прича је души посластица. У Нишу и нишком округу прича се као и у свим крајевима где наш народ живи; али требало би дуже тамо поживети, те све боље приче чути и записати. Овако узгред, како сам ја принуђен радити, једва се могло записати њих неколико које овде излажем:

Срећа у женидби

Један цар имао три сина. Свој тројици дâ по једну стрелицу, и рекне:

— Синови моји! стрељајте сваки својом стрелицом; па у чију кућу падне чија стрелица, из те куће онај нека узме девојку.

Првом сину стрелица паде у кућу царску. Од цара тај и узе девојку.

Другоме сину стрелица паде у кућу бимбашијску. И тај узе од бимбаше ћерку.

Трећем сину, Јумеру, стрелица паде у коприве!

Овај, веселник, отиде своме оцу и рекне:

— Честити царе! моја стрелица паде у коприве?

— Ако ти је, синко, пала у коприве, иди и копај; па што нађеш, оним се ожени: така ти је судбина. Што да ти чиним?

Оде Јумер и копа. Ископа жељку (корњачу). Донесе је својој кући, и рекне цару, оцу своме:

— Ево, честити царе, што сам ископао!

Отац му определи једну кућу, где ће живети, и једну алајкињу, која ће га слушати.

Жељка не дадне алајкињи ништа готовити: док алајкиња дође, јело све готово.

Јумер рекне алајкињи:

— Фатима! Ово јело ниси ти готовила?

— Нисам; а како ћу га и готовити, кад је све готово, док ја дођем?

И Јумер и Фатима науме да пазе: ко то жељки готови јело? Баш кад је она хтела засукати скуте и рукаве да јело готови, Јумер уђе. Нађе да је то дивна девојка. Она му рекне:

— Немој овако да ме оставиш, јер ће ти прснути уста на четворо.

То чује и цар. Зове све своје синове са снахама на вечеру. Сви дођу. Јумерова млада лепша од царице, лепша од обе своје јетрве.

За вечером Јумерова млада све је кости спуштала у један рукав; у други је сливала вино, а у недра је бацала све трохе од хлеба.

После вечере ухвате се да играју; најмлађој снаси све ватра гори испод ногу; из рукава испада из једнога злато, а из другога сребро.

Сам се цар зачудио томе чуду.

После игре дођу свак својој кући. Јумер ће тад рећи својој млади:

— Мене ће мој отац погубити због тебе!

— Не бој се! вели му она: — не ће он тебе погубити.

Цар зове сина, и тражи од њега: један чадор, који ће сву војску покрити, и још да претече.

Јумер дође кући врло брижан.

— Што си брижан? пита га млада.

— Како да не будем брижан: отац тражи од мене један чадор, сву војску да му покрије, и још места да претече.

— Иди на ону рупу, где си ископао мене, па вичи:

„Бабо, жабо! бабо, жабо! пратила ме твоја ћерка, дај ми један мали чадор!

Баба му одиста да чадор који покри сву војску и још претече.

Тад рече цар:

— Синко, да ми нађеш један грозд; сва војска да се наједе, и још да претече.

Опет Јумер брижан кући. Опет га жељка пита:

— Што је?

Он каже шта тражи цар.

Она му вели:

— Иди опет на ону рупу, и три пута викни:

— Бабо, жабо! дајте ми један од најмањих гроздова.

— Синко! рекне баба: ти имаш неку велику муку, кад тако често доходиш?

— Није; него ти је ћерка болесна, па жели мало грожђа.

Баба му да грозд. Јумер однесе грозд цару. Сва војска једе сита, и још претече доста.

После неког времена цар зовну сина, и тражи да му нађе: човека од педи, у кога би глава била од девет ока, а брада од три аршина.

Јумер се врати кући. И тада му на трећем месту пукну уснице. До сада су пуцале по на једном месту, кад је год цар што затражио.

Млада га пита, шта је?

Он каже шта цар тражи.

— Е, то ли је? узвикне млада: — па такав је отац мој; иди га само зовни.

Јумер оде и зовне га.

— Пречекај мало да се обучем!

Оду оба цару.

Сам се цар зачуди кад види оца снахе своје, кад види свога пријатеља.

— Пријатељу, што ме зовеш? упита малецко цара.

— Рад сам да видим своје добре пријатеље, одговори цар.

Пријатељ се већ наљутио, па топузом смрви цара, и узме му царство, па га да својој ћери и рекне:

— Ето вам сада царство, па живите паметно!

Што је ком суђено

Два човека бегали од чуме. Кад су већ толико били утекли, да ни сами нису знали где су, уђу у један град у ком су живели људи с две главе. Ова двојица науме да ноће код тих двоглаваца. У двоглаваца су биле многе овце. Путници нису ни спазили да домаћини имају по две главе. Кад путници поспе, двоглавци ухвате једнога, закољу, натну на ражањ, и приставе да пеку. Кад се други пробуди, има шта и видети: његов се другар рашчварио и зарумењо према ватри.

Један двоглавац оде на воду а живи гост лагано, да га не опази други двоглавац, одмили међу овце, нађе једну овчу кожу, завије се у њу, умеша се у стадо, и тако се измакне. Двоглавци га на скоро потраже, али га не нађу. Потрче за њим: један на једну страну, а други на другу. Гост некако угради те пређе преко једне воде. За том водом била је туђа држава, и двоглавци га нису ни гонили даље.

Гост је бегао, бегао, докле дође у чумину кућу. Све млађе што је било отишло је по свету да мори, само чумина мајка остала. Она га упита:

— Откуд идеш, синко?

— Бежим од чуме, стрина!

— Бежиш од чуме, а од чуме не ћеш умрети, него од жабе.

Ето си дошао баш у чумину кућу, него да те скријем: јер кад дођу моје ћерке и снахе убиће те, само кад те намиришу. Да му те вечера, па га онда скрије.

Дођоше младе чуме из света, и одмах упиташе бабу:

— Ко има овде; осећа се људски дах?

— Нема никога! одговори им баба.

Сутра дан испрати свога госта раније докле младе чуме спавају. Гост се врати својој кући.

После неког времена, изиђе на ливаду да коси траву. Од некуд искочи пред њега једна жаба. Он је погледа, сети се шта му је рекла чумина мајка, насмеја се и проговори:

— Зар од тебе мени смрт да дође? И срдито замахне косом да убије жабу: али не окрене оштриц, него дршку, а у то исто време оштриц га од косе тако јако мазне по врату, да је сам свој врат пресекао!

Поред прича, вреди поменути још неке карактеристике које има не само нишки округ, него готово сви нови крајеви наши.

Тако у новим крајевима калуђер се зове *Деда*, макар да је и млад годинама, онако како се у Шумадији рече *Духовник*!

Цркву често зову *манастир*, макар да у њој служе само световни попови.

12 маја пада *Свети Ђерман*, бивши цариградски патријар (од 715 — 727). У околини нишкој овај се угодник Божји зове *Свети Ђерма*, и светкује се као највећи празник. Сељаци веле да „Светога Ђерму“ светкују да градушка (тако они тепајући зову гра̑д) не туче усеве, да поводањ не плави њиве, и у опште да елементарни напади не затиру људма зараду њихову.

На Светога Ђерму сељаци се моле овако:

— До међу, Ђермо! Од међу на овамо не дај, Свети Ђермо, молим ти се!

То јест:

„Светитељу Ђермане, ако си наумио пустити градушку, пусти је до наше међе, а од међе на овамо немој, молимо ти се!

„Што ближе Нишу, све горе пишу“! Ова се пословица чује и у другим нашим крајевима. Кад је управо постала та пословица, ја не знам; али могу казати кад је *могла* постати.

Године 1812 Срби послаше посланике (Милића из Ражња Јована Протића, и Стевана Јевтића) у Цариград, да преговарају о миру с Турцима. Из Цариграда Турци упуте српске посланике

у Софију, главном заповеднику војске турске, да с њиме проговарају. Из Софије опет кажу им, да иду у Ниш, где се већ находио главни заповедник војске. Онда су они видели, да их Турци само варају. И могли су онда и сами говорити: „Што ми ближе Нишу, то Турци све горе пишу“!

Има још једна врста појава, које могу бити и последица дугог народног робовања, и доказ склоњености к мистицизму.

Притиснут кроз неколико векова туђинском силом, не видећи нигде на земљи помоћи у тешкоћ стању своме, човек се, у овим крајевима, почео одвикавати од мисли, да му помоћ и може доћи редовним путем, кроз обичне људе. Само онај који би стајао у свези с каквом натприродном силом, и који би на земљи од људске руке био заштићен каквим тешким недугом, могао би бити гласник небесни, могао би бити оруђе помоћи!

С тога се често вића тамо у новим крајевима да се људи купе око каквога сумануто чељадета, и у њему гледе гласника воље Божије, и носиоца олакшице људске.

У Шумадији, у Мачви, у Рујну какав млад, здрав певач, превуче гудало преко стру̑на̑ на гуслама, и покликне читати читаво *једно предавање* из историје и географије, ређајући с чудном тачношћу задужбине српских владалаца, или других знатних љу́ди́.

Он своју причу прича не само слободно, разговетно, него још узвикује и помаже је јеком од гусала, да слушаоца већма потресе, и јаче задобије.

То њему може и бити; јер, докле он тако слободно пева, дотле се према ватри просјајкују пиштољи за појасом и у њега и у његових слушалаца.

У околини Суве Планине, где је сила турска била и гушћа и јача, није тако.

Тамо народ тако дуго време није смео ништа говорити о старом животу своме, да се већ притајао спомен о оном што је некад било. И кад какав помен севне у чијем памћењу о овом или оном народном јунаку, о овом или оном створу старога доба, онда се то узима као глас с неба, послан пеком и неком изабранику Божјем,

кога од туђинске силе и обести заклања не мишица и пиштољ, него какав тешки недуг: падавица или суманутост! Чудно је; али — тако је!

Тако, место да сретате паметаре, који би вам у песми певали, или у причи причали о старим задужбинама, вама се показује какав суманут човек, или каква болесна жена, који вас уверавају, да се њима на сну јавио тај и тај светац, и заповедио да се на извесном месту откопава, те да се нађе у земљу зарасла стара црква.

И чудновато је, да се у више таких случајева, и нађу темељи од старих цркава.

Г. Вуле Вукотић, начелник нишког среза, позван законом да стаје на пут ширењу празноверица по народу, написао је, по служби својој, о неколиким тим појавима једно писмо, које ми овде цело излажемо, за то што оно баца чудну светлост на просветно стање наше браће у новим окрузима. Писмо то гласи:

„Господине Начелниче!

„Залуталу и шашаву девојку *Мару Н.* која не зна да каже ни одакле је, ни чија је, спровело је начелство нишко (писмом од 7 прошлог месеца Бр 2553) од села до села начелству округа црноречког, да је тамо види неки који се јавио да је његова, услед огласа преко новина: да јој се родбина јави.

„Ова Мара није била онога, који се јавио да је његова; за то је с писмом начелства црноречког (од 14 прошлог месеца Бр 1481), враћена начелству нишком, и спроведена од села до села.

„Мара је од дугог пута сустала, нарочито у повратку, и за то је спровођена на колима од општине до општине.

„Кад је ова Мара (26. прошлог месеца) приспела у Пасјачу и Ореовац, и, као шашава, на питање сељана: одакле је, изјављивала, да је озгор из планина, и спомињала неке свеце, неки сељани и сељанке, нешто из сажаљења, што је била са свим гола и гладна, а у главном замислили су да је и она неки светац, наранили су је добро, и дали су јој хаљина, те се обукла и накитила, као селска девојка.

„Кад је Мара, овако накићена, спроведена у Малчу општинском суду на колима, 27 истог месеца, у вече, смештена је да ноћи код кмета Тодора Савића, пошто је било доцкан да се спроведе у Ниш а у судници општинској није имала где да ноћи. Мара, дошавши у кућу кмета Тодора, и пошто се било искупило света да је види, захтевала је да поп освети воду. Одмах су домаћин и сељани позвали попа, који је био ту, да освети воду.

„Поп је одбијао то, и казао да нема ту ни књига, али послат је човек кући поповој, те је донео књиге, и за тим је поп осветио воду.

„Кад је народ чуо овај Марин захтев, и да је поп осветио воду, а још је разнесен глас да је Мара казала да је Малчу два пута палила, и да ће и трећи пут ову изгорети, а пред овај случај била су два случајна пожара у овом селу, онда поврви и мушко и женско, и старо и младо Марији на поклоњење. У овој гунгули протурени су гласови, да је Марија *Св. Петка* или *Св. Богородица*, и прилазио је свет у највећем страхопочитању те јој љубио руку, и давао новац и ствари на поклон, и неки, здравећи се с њоме говорили су: „Како си пречиста госпођо?“

„Међу тим уплашени говором да ће Марија запалити Малчу трећи пут, те ће сва изгорети, били су на толикој опрези, да нису смели ићи од кућа у поље на рад, и држали су ствари приправне за спасење од пожара.

„По што је Мара попримала новац и ствари, изашла је из куће у авлију, где је имало преко 200 душа, и почела је с овима играти. Поред Маре у колу носио је Димитрије Ђорђевић упаљене воштане свеће, а народ је пратио са страхопоштовањем, чему је доказ и то што су људи били већином гологлави.

„Пре играња, а после освећења воде, Мара је вечерала и, као гладна, појела је толико много јела, да би могло троје вечерати; тада, Рака Пекић примети да она није Света Богородица, кад једе толико.

„Сутра дан, 28. Марта, Марија је ишла у цркву. Тутор црквени звонио је црквеним звонима за све време, док је Мара у цркви била.

„Месни учитељ Богосав Поповић одвраћао је свет од ове будалаштине, али свет не само да га није хтео послушати, него му је и претио због тога.

„После свега тога, Мара је натоварена на кола воловска са добивеним стварима и новцима, и у Ниш доведена, искићена као млада сељачка, кад се води на венчање.

„Чим је Мара овамо доведена, уапсио сам је, па позвао сељане који су ову будалаштину правили те их обавештењем и тим што су видели Мару у апсу, и што сам у њином присуству распродао

све ствари које су дали Марији, разуверио. По разуверењу, и пошто сам кмета и коловође узео на одговор, они су ме молили, да их поштедим од казне, и да не јављам за ово ником, те да се не чује њина брука. Пре него су дошли к мени, неки су говорили да се моја жена, која је случајно била слаба у том времену, разболела због тога што сам Мару ухапсио.

„Од ствари и новаца што је Мара добила, добивено је преко 70. динара.

„Уз овај догађај хоћу да вам опишем и раније догађаје, сличне с овим, те да видите на ком ступњу образовања стоји народ у овом крају.

„У години 1880, кад сам био у срезу белопаланачком, округу пиротском, у селу Доњој Коритници, појавила се нека болест на овцама, коју је лекар, у колико се сећам, звао *„прострел"*.

„Пошто је ова болест подуже трајала на овцама, то сељани закључе, да се један њихов сељанин (заборавио сам му име), који је пре тога на два месеца умро, повампирио, и да им он једе овце. Оду једном врачару у срезу лужничком, до границе бугарске, да га питају, и он им потврди њихово мишљење. По овоме здоговоре се сви селски: *да откопају тело умрлог, и да га спале!* То су и учинили. При откопавању упрли су са свију страна ножеве, косе, српове, и друга оштра оруђа у гроб да не би вампир побегао; а чим су га откопали, наложили су ватру око њега те је сав изгорео. Ово је било лети, и причинило је несносан смрад у околини. Дознао сам за ово баш тога дана, и послао сам пандуре да стану томе на пут, али доцкан, нашли су само пепео, а више ништа.

„Сав мој труд да их разуверим, остао је узалудан.

„У потврду својих навода казивали су ми, како је из фамилије овог што су га спалили, умро један раније година у Босни, као грнчар, и повампирио се, па кад му је друштво вратило коња кући, да је и вампир на том коњу дошао у село, и да је коњ од терета био у белим пенама, а кад је вампир дошао у село, да се јавио својој жени, и казао, да ће бити у пајантама у кући, те да зна, ако јој што устреба; да је после, на очи сељана, дрешио коња са припоне, јахао га и јурио, па опет везивао, и да је био почео да једе овце, и много их појео, а појео би, веле, и све, да на њихову срећу није курјак једне ноћи појео једну овцу, у коју је био ушао и вампир, те тако појео и вампира. Моје обавештавање и доказивање остало је узалудно!. . .

У Малошишту селу има неки Благоје, малко сулудаст. Он је пустио глас пре 2 године, да му се у сну јавља Св. Петка, и да му је казала да у *Ћурлини*, која је далеко од Ниша један сахат, где се познаје нека развалина, има у земљу затрпана црква, и да му Св. Петка наређује, да ту цркву откопа, или ће умрети. Он је отпочео откопавати, и, нешто помоћу сељана, откопао је толико, да су нађени зидови, који показују да је ту била црква која је велика колико нишка велика црква[1].

„Чувши за то свет, потрчао је том црквишту на богомољу у толиком броју да је свагда петком био читав сабор. И пошто је падало прилога више него и једној цркви, то су постављени тутори, да воде рачун, и да рукују тим приходима.

„Прошле године, у почетку лета, придружи се томе Благоју нека баба Митра из Перутине, па и она разгласи да јој се у сну јавља Св. Петка, која јој заповеда, да каже народу: *Да празнује Петак*, иначе послаће град, сушу, и болест да упропасти и народ и усеве.

„То протуре Благоје и Митра по народу. Народ прихвати, и већина села донесу закључак, да у све петке не само не раде, него да не даду ни странцу с колима кроз свој атар проћи. Протура се чак и то, да се Св. Петка појавила овде и онде по пољима и виноградима, и да заповеда народу да не ради у петак говорећи: *„Видите како сам избодена по образу*; то је све што ме не светкујете; а света недеља, коју празнујете, није овака, него је лепа" . . . .

„Ово протурање народ прихвати за готово, и почне не само празновати у петак, него и оне, који нису хтели празновати, истеривати из поља, и у очи сваког петка са црквеним звонима оглашавати да се у петак не ради.

„Пошто обавештењем, и наредбама преко општинских судова, нисам могао стати на пут ширењу ове глупости, тим више, што су на жалост и многи свештеници били примили за готово, и почели проповедати народу, да се јавила света Петка, и да је треба празновати, то сам ставио под истрагу поменутог Благоја и Митру. Обоје су тврдили да је у истини оно што је по народу протурано, и да они морају да врше што им Света Петка заповеда.

„Благоје има жену и синове, па је био напустио кућу и имање, и настанио се код тог црквишта. Говорио је да му заповеда Св. Петка да тако чини, и да, кад пође од црквишта кући, укрути му ноге Света Петка, па не може да иде.

---

[1] Глед. опис на стр. 19 — 2 .

„Кад сам, по изреченој пресуди, уапсио Благоја и Митру, онда је пронесен глас по народу, како сам ја оковао Благоја и Митру а Света Петка их отковала, како, кад се закључају врата на апсани, Света Петка отвори их, и да, кад се затворе у помрчину, пошље им свећу Св. Петка; да су се мени окренула уста за врат што сам њих уапсио, и много још којешта овом подобно. Где се год што протурило, морао сам звати људе да виде Благоја и Митру у апсу, и да се увере да су гласови неистинити, и пошто сам овако у свакој прилици прилично разуверио народ, догоди се те у петак паде град у неким селима. Сад настане на ново уверење да је то казна од Св. Петке, што је не признају; но по срећи не ухвати град атар села Гор. Матевца, које није веровало пронесеним гласовима, него је радило у петак, те тиме, и што по издржаном апсу Благоје и Митра не смедоше да говоре више оно што су почели, и почеше код својих кућа радити, већина је разуверена, но још неки су продужили.

„Благоје је толико био занесен, да је он у почетку мене питао, што ја њега зовем, кад он нема са мном никаква посла, него има с Богом и свецима, али по издржаној казни, и мојој претњи, да ће га протерати из овог краја, ако продужи што је почео, не смеде више ни о Св. Петки, ни сновима да говори, и тако је овој глупости и сујеверију учињен неки крај.

„Има још сијасет подобних и незнатних глупости.

„Нисам могао од посла да вам поднесем пре овај извештај по вашој жељи.

ваш
В. Вукотић.“

Зврчке. — Сељаци из села с леве нишавске стране зову сељаке из сёла на десној страни Нишаве — *Зврчке*. То је име врло старо. Откуд је постало не зна нико. Неки веле да им је остало од тога што носе *тесне чакшире*, а други кажу да реч „*зврчка*“ значи *глупак*.

Уз ово нека се зна још нешто:

У београдском округу, у срезу космајском, селу Поповићу, има овака прича:

„У старо време, у селу Поповићу, биле су две ро́ће: *Брђани* (који славе Светог Јована) и *Жвр́ке* (који славе Светог Николу).

Брђани су били тако богати да су се у село Поповић доселили на златним кочијама; и о слави својој, Светоме Јовану, они су возали по трпези чашу с вином на златним колицима.

Жвр́ке, напротив, биле су сиротиња и људи нерадници.

Од Брђана је био *Стеван Поповић*, војвода Цара Лазара.

Цар Лазар пошље књигу војводи Стевану Поповићу, да скупи војску, и да иде на Косово. Стеван послуша, скупи војску, и пође на Косово. Путујући на тај страшни бој, *Брђани* су били весели, а *Жвр́ке* тужне и невеселе. У путу, не дошавши до Косова, Жвр́ке се стану међу собом овако разговарати:

— Куд ми идемо? За што да се бијемо? Рашта да гинемо? Брђани су богати; они знају шта бране. А шта имамо да бранимо ми? Ма ко да овлада овом земљом — нама је све једно. Него да се ми вратимо!

И у првој згодној прилици уклоне се на страну, и побегну на траг; али у Поповић нису смели од срамоте, него се ста́не у селу *Ђуринцима*.

После неког времена под њима се провали земља.

Они се препадну, и на ново се преселе у Поповић, на своја кућишта. Место где су се били настанили зове се сада *Провалија*.

Ово бележим само због сличности име́на: *Зврчке* и *Жвр́ке*, а да ли они који та слична имена носе имају какве сличности међу собом, нисам за сад могао дознати...

Загонетке

Што ми ти је што? Црвен деда од греду моча? Ибрик.

Пратила ме мајка, да ми даш мандало, да гу пошандам, да гу помандам, па ћу ти га донесем. Сито.

Отуд небо, отуд небо, а у среде зелена трава.
Пита (зељаник).

Замумуљим га, запупуљим га; који га може одмумуљи и отпупуљи, ћу му дам две ваљавице, две тупавице.
Сертме (мрежа за рибу).

Ја га бијем, ја га карам, оно чини: таралам, таралам! Језик.

Пуна каца ситна јајца? Зуби.

Пратио ме дамадур дамадуровици, да му даш шекли пекли арампири? Цак.

На чур чурило, на бур бурило, на варде воде, на јерде греде, на куп сабрано? Воденица.

Вир вираја, дуб дубаја; дуба тога леска држи? Каца.

Четири циганке коло играју, а једна облеће око њих? Игле плетиће.

Седи мече на путу; чека месо да прође? Трн.

Мотовило вило, по горе се вило; нити јело, нити пило, све весело било? Звоно.

и. Управна подела

Ниш је увек био главно место својој непосредној околини. Али за Турака је често било претежније управниково лице од места где је управа. С тога је Митад-Паша, преместивши се из Ниша у Рушчук, понео собом и власт над Нишем.

Некад је Ниш био и под управником косовским, који је седео у Призрену.

Када смо ми освојили Ниш, онда смо нишки округ поделили били на ове срезове:

1. *Срез нишки*, са столицом власти у *Нишу*;
2. *Копривнички*, са столицом власти у селу *Прокоповој Кутини;*
3. *Белопаланачки*, са столицом у *Белој Паланци.*

Овако је било уређено законом од 14. Маја 1878[1].

Тада је Лесковац био глава оделитоме округу.

Доцније, 6 Фебруара 1879[2], изађе закон који учини нову поделу која вреди и данас, и по којој ови срезови чине нишки округ:

[1] *Збор.* XXXII, 308.
[2] *Збор.* XXXIV. 196.

1° *Срез нишки*, са столицом у *Нишу*. Овај срез захвата једну и другу страну Нишаве, од утока њеног до гра ц округа пиротског, на брдоравњу *Плочи.*

2° *Срез заплањски*, са столицом у *Доњем Душнику* (привремено је у Нишу).

Ово је онај срез који се пре звао *копривнички*. Он хвата цело Заплање.

3° *Срез лесковачки*, са столицом у *Лесковцу*; он захвата простор између округа топличког, врањског, и између срезова заплањског и власотиначког[1].

4° *Срез власотиначки*, са столицом у *Власотинцима.*

У овај срез долази сав стари Буковик између Лужнице и Власине, и између Мораве и границе српско-бугарске.

Нишка јепархија данас обухвата сва четири нова округа, а до ослобођења држала је само нишки и топлички. Пирот је био столица *јепархији нишавској*, а Врања столица *јепархији врањској.*

Нишки јепархијски архијерej и јепархијска конзисторија (за сва четири нова округа) данас станују у Нишу. У Нишу седи и окружни нишки прота.

ј. Нове тековине

Новим тековинама може се похвалити нишки округ тек од онога доба, кад је чувени Митад-Паша био управник нишки.

Међу новим тековинама ваља на првом месту поменути *путове*, просечене и насуте, и то:

1° од Ниша до Мрамора за Прокупље;

2° од Ниша до Клисуре (Момине) иза Грдилице, идући к Врањи. Овај пут прелази Мораву на Чечини, више Курвинграда, пролази Лесковац, и, у самој Клисури, у два маха, пресеца Мораву с једне стране на другу.

3° од Ниша до Плоче (леђа Куновице) идући к Белој Паланци.

[1] Кад је Лесковац, по закону од 14. Маја 1878 године (Зб. XXXII, 308), био округ за себе, имао је под собом ове срезове: *ветернички*, са столицом у *Лесковцу; власински*, са столицом у *Власотинцима*, и *пусторечки*, са столицом у *Бојнику.*

4° од Лесковца преко Власотинаца на Љубераждy за Пирот.
Сви ови путови дело су Митад-Пашино. За тима
5° од Ниша до Грамаде идући Кнежевцу,
6° од Ниша преко Топонице до Катуна, идући к Алексинцу.

Ова два пута начинили су Срби, по што су овај крај ослободили 1877 године.

После путова, ваља одмах поменути мостове, и то

1° Мост на Морави код села Мрамора. Пређашњи мраморски мост кажу да је градио онај познати мајстор-дипломата *Везенко*.

Од тога моста остали су само стубови; све је друго отрулило и ослабило. За време рата још је и кварено, кад смо ми преко Мрамора ишли на Ниш. За то је тај мост године 1879 ваљало обновити. И он је до половине 1880 обновљен гвожђем тако, да сад има на Мрамору *гвоздени мост*.

Мост тај стоји на шест каменитих стубова у води, и на два брежна стуба. Под мостом је шест окана која су по 16 до 16·5 метара широка. Дугачак је 128·70, а широк 7·00 м.

Мост је овај леп за око и чврст за потребу. Градио га је београдјанин *Штајнлехнер*. Грађевина је стала 98.916·15 динара. Мраморски мост даје држава под аренду. Садашњи закупац тога моста плаћа држави 25.000 динара на три године, па за то он има право наплаћивати мостарине:

1. Од пуних кола	0·40
2. „ празних кола	0·20
3. „ кола која иду у воденицу	0·30
4. „ товарна коња	0·20
5. „ празног коња	0·10
6. „ пешака	0·5

Наплаћивање ове мостарине велика је тегоба за људе који из Добрича често иду у Ниш. Многи морају остављати у залогу гуњ, или секиру, докле у вароши дођу до пара — па тек онда мостарину да плате. А многи, бежећи од те мостарине, газе Мораву, и излажу се очевидној погибији.

Ваљало би ту мостарину укинути у толико пре у колико је ни Турци нису наплаћивали.

2° *Мост на Чечини*, на лесковачком друму. Овај мост има камените стубове, али му је горњи део тако ослабио, да га што пре треба обновити.

Мост на Чечини дугачак је 140·0, а широк 6·00.

О нишком мосту говорено је у опису Ниша.

Од новијих зграда, могу се поменути:

1° *Нова нишка црква* коју је градио познати наимар *Андрија* из Велеза. О тој цркви је говорено у опису Ниша.

2° *Нишка школа* у порти нове цркве, грађевина из доба власти Митад-Пашине. Тој је грађевини и сам Митад дао свој прилог.

3° *Болница* код Ћелекуле за 80 постеља. Дело Митадово.

4° *Касарна* на југозападној страни Ниша, под Горицом. Опет дело Митадово.

5. *Нова касарна* на десној страни Нишаве, између града и Јагодинске Мале, довршена тек у лето 1882. То је једна лепа, пространа, и темељна грађевина.

Још би се могле поменути црква и школа у лепом месту Власотинцима, као зграде које су постале у новије време, али пре ослобођења.

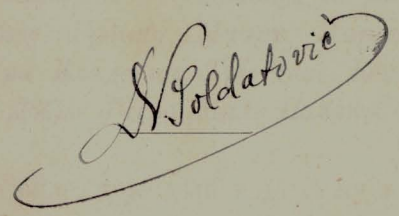

II

Пиротски округ

1 Границе

Пиротски је округ међу окрузима: нишким и кнежевачким, и међу кнежевином Бугарском.

Граница између округа нишкога и округа пиротскога обележена је, истина не баш од тачке до тачке него тек приближно, у опису округа нишког. *Граница* између округа пиротског и округа кнежевачког она је пруга која је, до године 1878, била граница међу Србијом и Турском[1]. А *граница* између округа пиротскога и кнежевине Бугарске проведена је преко ових места:

Од *Иванове Ливаде*, где се одваја од старе границе, нова гранична пруга узима главно бйло *Старе Планине* (Коца-Балкана) и удара на брег *Голаш*, на *Св. Николу*, на *Дебели Рт*, *Црни Врх*, *Мирицу*, *Козју Грбину*, *Мидур*, *Мартиницу*, *Орловић Вражу Главу*, *Три Кладенца*, *Три Чуке*, *Копрен*, *Вртоп*, *Сировичницу*, *Слап*, *Добро Јутро* ,*Малу Пољану*, *Мучибабу*, *Прелесје*, и *Сребрну*.

Ово планинско бйло, које дели воде Лому и Нишави, граница је не само између данашње државе српске и државе бугарске, него и између два стара предела, између *Загорја* и *Торлака*.

Загорје је осојни предео од Старе Планине ка Дунаву, а *Торлак* је присоје од Старе Планине к Нишави, и даље до граница које ће се доцније казати.

Ово тек уз гред; а сад хајдемо даље границом пиротскога округа.

---

[1] Кнежевина Србија 723

Од *Сребрне* гранична се линија упућује к југу између бугарског села *Сенокоса* и српскога села *Росомачи*. Даље иде између бугарског села *Славиња* и српског села *Ржане*. Прешавши реку *Височницу*, граница се прима уз осоје планине *Видлича*, коју кад пресамити упућује се правце к долини нишавској. Ту она оставља Бугарској села *Одоровце* и *Петрелаш*, а Србији *Чиниглавце* и *Обреновац*.

Прешавши, код *Градишта*, *Царибродску Реку* (која се мало ниже већ зове *Нишава*), граница иде уз брдо на село *Гојин До*, па на село *Планиницу*, одакле се повија к западу на *Јаничарску Бачију*, на реку *Јерму* (иначе *Суковску*). Прешавши Јерму, граница иде уз брдо *Св. Илију*, па на *Чујпетла*, и даље к селу *Цереву Делу*.

Од села *Церева Дела* граница се упућује на запад к вису *Столу* па, дошавши му врло близу, не удара у њега за то што *Сто* није на водомеђи, већ у водопаћи власинској, него се повија у лево на *Мечкин Преслап*, после кога удара на висове: *Мали Рњос*, *Велики Рњос*, *Вучју Падину*, *Пејчов Камик*, *Голему Главу*, *Бунзину Падину*, *Заједницу*, *Куклу*, на село *Пресеку*, на *Гарван*, *Ливадицу*, и на *Црни Врх*.

Од *Црног Врха* државна граница Србије иде даље на југ, а граница округа пиротског сутучава се ту с округом нишким.

---

2 Планине

Планина има у Србији и малих и великих; али онако великих и онако величанствених, какве су планине пиротског округа, нема ни један округ у Србији.

Од тих планина, на првом се месту мора поменути:

Стара Планина (турски: *Коџа-Балкан*). Ова планина својим главним бйлом, својим косама и ртовима, заузима сав Висок, а то је готово цео данашњи *Височки срез*.

Главно било Старе Планине, оно које се од Иванове Ливаде врло приметно диже, иде од северозапада к југоистоку. Бар се тако чини голим очима. То бйло дели воде Лому и Нишави. Оно је,

у једно исто време, и граница између *Загорја* и *Торлака*. и између Бугарске и Србије.

На том бйлу ово су најприметнији врхови, који су неки мањи а неки врло велики: *Мицур* (неки изговарају *Минцур* или Мицор) 2168 метара; *Копрен* 1920 метара (највише место на Копрену зове се *Дабишин Врх*); *Три Чуке*, 1800 метара.

Северна страна *Старе Планине* већином је сам суновратни одсек, а јужна је положитија, и необично је богата косама, ртовима, и врховима. Ове косе допиру до реке Височнице, а неке се веругају и слазе близу до саме Нишаве.

Косе, које се одвајају од бйла Старе Планине, и које се упућују к Височници и Нишави, махом носе имена оних села која су насељена у долинама оних река које извиру у присоју Старе Планине, па теку к Височници и Нишави[1].

Тако се зове *Топлодолска Планина* она коса која се одваја од Мицура на југозапад, и свршава се између села *Засковца* и *Завоја*. На овој коси највиши је брдоравањ *Бабин Зуб*, који може имати око три километра у дужину, и један километар у ширину. За тим треба поменути *Женски Врх* и *Турлу*. Све је ово на десном брегу топлодолске реке.

Дуго Било, висоравањ је између река: *Топлодолске* и *Затрашње*. Може имати пет километара у дужину и један километар у ширину.

Ка истоку, изнад села Топлог Дола, стоје: *Белан*, висоравањ од два километра у четврт, *Занога*, километар и по у четврт; и *Мрамор*, који се пружа од запада к истоку.

У хатару села Дојкинаца знатан је планински чвор, који оштро избија у висину на 1570 метара, и који се зове *Браткова Страна*. На Братковој Страни падају у очи многе узане а високе равнине које су богате питном пашом за стоку. Ту су чувени сувати: *Бислава*, *Равно Бучје*, *Понор*, и *Говешко Лице*.

У хатару села *Јеловице* знатне су висине: *Добро Јутро*, *Мучибаба*, и *Росомачка Кукла*.

---

[1] На аустриској карти има планински вис *Радочина*. Тога виса нема нигде; мора да је погрешно чувено и записано тако име.

Између реке Дојкиначке и Јеловичке знатан је висораван *Понор*. У тога висоравња средина је малко угнута, а ивице су му издигнуте. С тога сва вода која на њега падне не отиче никуд, него понире у провалу. *Понор* се пружа од запада к истоку.

Како на билу Старе Планине, и по њеним ребрима ближе к билу, не само не може сазрети никакав усев, него туда нема ни горе никакве: то по свим тим непрегледним просторима расте лети густа трава која је врло питна паша за стоку.

Митад-Паша, кад је имао и Пирот под својом влашћу, узео је овуда и ограничио извесне просторе за *државне сувате*, које је давао под аренду за државни рачун. Ти су сувати и данас државно српско добро, и дају се под аренду трговцима, који у њима тове стоку за продају, и Црновунцима, о којима ће бити реч на своме месту.

Ти се сувати зову: *Белан*, *Вртибог*, *Бислава*, *Међа*[1]*-Планина*, *Бата*, *Понор*, *Говешко Лице*, *Вртоп*, *Широке Луке*, *Јавор*, *Сировичница*, *Слап*, *Тупанац*, *Ровница*, *Мала Пољана*, *Мучибаба*, *Прелесје* и *Сребрна*.

Видлич Планина. То је једна коса, већином каменита и гола, која се одваја од главнога бйла Старе Планине још код *Етрополја*, па се упућује најпре на југ, а после се повија к западу и к северо-западу. Коса та нема свуд једнаку висину, а не носи ни име једно цела. Право име *Видлич* протеже се од онога њенога савијутка ка северозападу па до Басарског Камика, то јест, до онога виса на тој коси који је избио у небеса изнад села *Басаре* више Пирота. Од Басарског Камика до свога северозападнога краја коса та има разна имена, која највише долазе од сéлā која су насељена нàблизу.

Коса ова дели воде Нишави и Височници: с њенога присоја воде теку у Нишаву, а с осоја — у Височницу, ма да се узгред може и то рећи да она није богата изворима и текућим водама.

Сува Планина. Ова велика и чудна планина некако је, или водама или ниским преслапима, растављена од свих околних великих планинских бйлā.

[1] Мештани управо веле: *Међà-Планина.*

Она се находи међу Заплањем, Лужницом, и Нишавом. Главни јој је правац од југоистока на северозапад. На свом југоисточном крају, на *Ракошу*, као највишем вису, она има 1983 метра, а на северозападном крају има 1724 метра. Облик јој је као каква џиновска потковица с подужим кљуном. На свом северозападном крају, она се расклапа у два крака који и чине тај потковички облик. Један крак се повија више на запад, а други се одваја к северозападу. Највише тачке на тим крацима јесу: *Голеш-Планина*, *Големи Камен* 1900 м., *Соколов Камен* 1683 м., и *Дивна Горица* 1485 м.

Међу ова два велика планинска крака, у неописано дивној долини, села су *Вéта*, *Космовац*, *Топоница*, и *Глоговац*.

Бйло Суве Планине нема никакве горе. Осем камена и траве, сама је голет. Али у осоју, и у опште у дубодолинама, има горе букове, борове, јелове, а има доста и диволеске.

На северо-исток од Суве Планине, између реке коритничке и пута Бела Паланка-Пирот ђенерална карта војног географског завода има планину *Белаву*. У том троуглу има више врхова међу којима је као највиши *Остри Врх*, а *Белаве* ту нема.

Белава пак зове се она каменита коса која се подиже од самога пиротског градића, изнад кога се зове *Сарлак*, и пружа се на запад до изнад села Клисуре. *Белава* је лакле између Нишаве и између пута Бела Паланка-Пирот.

Сто̑, један камараст вис, у североисточни крај лужничке корутине. Сто је избио на билу од *Влашке Планине*, али он није на водомеђи између Власине и Јерме (или Суковске реке), него је сав у водопађи власинској. Нетачно обележен положај Стола на карти војног географског завода, навео је чланове Берлинског Конгреса 1878 да узму Сто као било које дели воде Власини и Јерми. А није тако. С тога ни граница између Србије и Бугарске није могла ударити преко тога брда, него му је само пришла толико колико је планинско било допустило.

3 Воде

Воде пиротског округа стачу се у четири велика планинска левка, које обично зовемо *водопађе*.

Први левак је онај у који се стачу све нишавине приточице.

Други левак је онај у који падају све воде лужничке.

Трећи левак је водопађа Сврљишкога Тимока, и

Четврти — водопађа Тимока Трговишкога.

Нишавски левак није сав у пиротском округу. Он томе округу припада тек од садашње границе српско-бугарске, па се пружа до висова Облика и Вишеграда, по дно којих Нишава протиче у округ нишки.

Текући средином тога левка, Нишава се пробија кроз две крисуре, од којих једна је мања (између села *Сињца* и *Клења)*, а друга је већа (од села *Долца* до испод засеока *Просека*, ниже Сићева). Ова друга има у дужину 11·5 км. Са свим је непроходна. Њоме је сада трасована пруга за железницу к Пироту.

Нишавини извори поменути су у опису нишкога округа. Овде ће се казати само оно што није тамо.

Јерма или *Суковска Река*. Ова вода извире из неколико извора у осоју брега *Букове Главе* (над Власином) и *Колунице*. Она тече средином лепога Знепоља, протиче кроз варошицу *Трн*; за тим се пробија кроз камените теснаце, који су негде са свим непролазни, и код села *Горње Др̂жине*, утиче у Србију, па, текући кроз село Суково, пресеца друм Београдско-Цариградски, и, на једно хиљаду метара испод Суковскога Моста, пада у Царибродску реку с леве јој стране.

Од тих става (Јерме и Царибродске Реке) на ниже вода се та зове *Нишава*. А има људи који ће и Јерму назвати Нишавом; неки пак и Царибродску Реку зову тако; али права Нишава почиње од ста̂ва̂ које поменух.

Ту̂штина, извире у месту *Рогозу*, пола часа на југоисток од вароши Пирота. Докле тече пољем, зове се *Туштина*, а чим уђе

у варош, и потече улицом по начињеној ва̂ди, зове се *Боклуца*. Она се улива у Нишаву с леве јој стране[1].

Расничка Река. Главни јој је извор у хатару села *Церева Дела*. После се у њу стачу с десна и лева неколике приточице. *Расничка* се зове по селу *Расници*, поред кога протиче пре него што допре до Пирота. Ова вода орошава најроднији део пиротскога поља, протиче између пиротскога града и чота *Сарлака*, па се, по том, слива у Нишаву.

Бездан, језеро у хатару села Раснице, које никад не пресушује. Из њега отиче река која се зове *Бездан*. Та река вијуга кроз пиротско поље, па се, код самог града, улива у Расничку Реку.

Блато, речица која извире у селу Блату; прима у се речице с виса Крушке, од села Костура, и Суводола. Ова се речица слива у Расничку Реку испод села *Бари-Чивлака*.

Гњиланска Речица, извире више села Гњилана, у присоју брда Белаве, и слива се у Расничку Реку.

Врело. Испод брда *Курилова* и *Попова Виса*, малко више вароши Беле Паланке, извире врло јака вода која се зове *Врело*. Она протиче источно од вароши, и стаче се с леве стране у Нишаву.

Ово је *Врело* врло налик на врело Млавино у Жагубици, само ми се чини да је шире и обилније водом.

(На карти је забележена речица *Врило)*.

Коритница, речица која тече поред села Коритнице, а извире код села *Бежишта*, близу места *Превала*. Она се слива у воду од Врела, или би још правије било да се рече: Врело се слива у њу. За тим обоје заједно јуре у Нишаву.

Долином Коритнице иде пут који везује Лужницу с Белом Паланком. Туда је ишао пут од памтивека.

Топоничка Река. Глава јој је у оном углу који чине *Сува Планина* и *Голеш-Планина*. До села Глоговца тече на север.

---

[1] У *Хидрографији* г. Јована Мишковића, стр. 79, погрешно пише да се улива у Нишаву с десне стране.

Утиче у Нишаву испод *Црвенога Брега*. Овај део те воде зове се *Црвена Река*.

У њу се сливају с леве стране *Драгуша* и *Ветска Река*.

Довде побројасмо нишавске притоке које јој долазе с леве стране.

Сад да поменемо оне које се стачу са стране десне:

Чакар-Извор зове се јако врело, малко више села Крупца. На томе самом врелу одмах меље воденица с 8 витлова. После краткога тока, вода та пада у Нишаву с десне стране.

Клок, извор у селу Крупцу, који се, после краткога тока, слива у Нишаву.

Изворска Река извире из присоја косе Видлича, и, после краткога тока, улива се у Нишаву код села Извора.

Бериловачка Река извире из присоја Видлича код села Бериловца; тече поред крупачкога пута и, по што прође кроз источни део вароши Пирота, пада у Нишаву.

Градашница долази од планинског превоја *Вазгавице*, па, прошавши кроза село Градашницу, поред северног дела *Тихе Баре*, улива се у Нишаву.

Темштица. У почетку се зове *Топлодолска Река*. Њен је извор на *Крвавим Барама*, између *Враже Главе* и *Браткове Стране*. Отуда она тече к југу. Од извора њеног до Мртвачког Моста биће око 24 км.

У селу Топлом Долу прима у се, с десне стране, реку *Затрашњу* која се стаче с Мицура, Тупанара, и са северних падина Бабинога Зуба; ниже прима реку *Засковачку* која се слива из присојних извора Бабинога Зуба.

Код Мртвачког Моста у Темштицу се улива река Височница о којој ће бити реч одмах за овом.

Протичући поред старог градиња *Темца*, кроза село *Темску* река Топлодолска добива име *Темштица*, ма да је неки називу и *Темска Река* (Ово највише стра̀ни).

Темштица тече испод *Бегова Моста*[1], па се спроћу села *Станичења* улива у Нишаву.

[1] У *Хидрографији* г. Јована Мишковића, стр. 85, погрешно се каже да је *Бегов Мост* на Нишави; ту погрешку има и *Рат*, стр. 21.

Височница или *Височка Река*[1]. Ова вода тече кроз цео предео који се зове *Висок*. Она прима многе приточице које извиру у присоју Старе Планине. Сама она пак има више извора, који су за нашом границом, у Бугарској. Како су ми казивали сељаци из оближњих села, главни је извор Височници у планини *Кому*, у месту *Мочуришту*. Текући кроз Висок, Височница има на својој левој страни косу Вадлич, а с десне прима све воде које јој се стачу с присоја Старе Планине.

Од тих притока највећа је *Дојкиначка Река;* извире на Копрену, у месту *Три Кладенца*. Докле се састане с *Јеловичком Реком* има око 20 км. тока. Река Јеловичка извире у месту које се зове *Говешко Лице*. Те две воде састану се више села *Височке Ржане*, приме *Деда-Пејино Врело*, и у селу Ржани сливају се у Височницу.

Даље, Височница удара на *Рсовце*, *Паклешицу*, *Велику Лукању*, *Малу Лукању* и *Завој*, па се, ниже Мртвачкога Моста, улива у Темштицу.

С леве стране у Височницу пада *Вуковиски Поток* који извире у месту *Три Пута*, у осоју Видлича, протиче кроз село *Вуковију*, и, код брега *Меле*, пада у Височницу.

Коритиште зове се она велика пукотина испод Плеша, која пада код села Градишта ка Нишави. Њом јури вода само кад пљусне киша, или кад се снег нагло отопи.

Народ прича да је ђаво хтео туда да наврати Нишаву, па му нису дали Бог и Свети Аранђео, него су му „бастисали ту работу“.

Сврљишки левак врло је узан. Он је између левка нишавскога и левка Трговишкога Тимока.

У овом левку главна је вода *Сврљишки Тимок*.

[1] Прочитао сам, не сећам се где, да ми некакав господин замера што сам записао име *Височница*. Тај господин, ако се добро сећам, каже да тога имена нема ни у једној карти, нити и у којем списку о ономе крају. Ја молим господина критичара да ми опрости што нисам проучавао Висок само по картама и књигама, него сам га разматрао очима и мерио ногама. Име *Височница* чуо сам од сељака, и ко год узуме отићи и питати, чуће га као и ја! Моја није ни кривица ни заслуга што тога имена има! . .

Глава овом Тимоку јесте *Пајешка Река*, која извире између *Пајешкога Камика*, *Бабине Главе*, и *Сулагата*. Под Гушевцем прима у се Околишку Реку, па испод Пандирала понире у стене и тек на 300 хвата, код села Перишa, истиче из камените пећине.

Даљи ток овога Тимока не ћемо овде описивати. То је учињено у „Кнежевини Србији," стр. 827.

Левак Тимока трговишкога мало је шири и притокама богатији. Главни извор Трговишкоме Тимоку јесте испод *Бабинога Зуба*, и зове се *Дојкино Врело;* други је извор испод *Јелака*, и зове се врело *Драганиште*, а трећи извор зове се *Мирица*.

Драганиште и *Мирица* састају се у месту које се зове *Мирички склоп*. После тога у ту реку утиче *Мијена Вода* која извире испод Орлове Чуке, и *Равнобучка Река* која долази од Светога Николе, из *Челине Падине* и из *Угринова Дола*. Ова се вода до Балта Бериловца зове *Црновршка Река*. У њу, испод цркве у Балтабериловцу, утиче *Коштичка Река*[1], која извире у Јабучком Равништу, више села Коштице. Испод села Инова, на бавану, прима *Иновску Реку*, па реку Изворску испод *Каланске Куле*. Од *Каланске Куле* река се ова тек зове *Тимок*, а дотле је највише зову *Црновршка Река*.

Лужнички левак прима и спушта к Власини и Морави све воде с југоисточних страна Суве Планине, с врха Стола, са западне стране Малога и Великога Рњоса, и са северне стране Црног Врха.

Свима тим водама корито је

Река Лужница, која извире на источној страни планине *Ракоша*, под местом *Превалом*, које управо дели воде Нишави и Власини; Лужница тече најпре на исток, па, од места Бабушинца, повија к југу, и доцније к југозападу.

У Лужницу се стачу с леве јој стране:

Злокућанска Река, која долази од села Злокућана;

Кијовачка Река, која долази испод Стола;

[1] Неки је зову и *Кључтичка Река*.

Стрелачка и

Студенска Река спојене у једно пре него што падну у Лужницу.

С десне стране у Лужницу се улива

Врело Љубераждa, које избија у једном теснацу, на месту које се зове *Черковица*. Врело је ово тако јако да одмах окреће неколике воденице.

Од тога Врела Лужница спаја воду своју с водом Љубераждe, и своје име утопи у тој заједници. На ниже одатле вода се не зове Лужница, него Љубераждa, која, код села *Своља*, пада с десне стране у *Власину*, па ту и она своје име изгуби.

Љубераждa је расекла онај, врло интересни теснац између била од Црнога Врха и Суве Планине; дуж ње пролази пут из Лужнице у долину Власине и даље к Морави.

4 Равни

Равнице је мало у пиротском округу, али што је има то је права, родна раван какве има онде где је плодност земље највећа.

Највећа пиротска равница јесте чувено *Пиротско Поље*, које се пружа од села Суводола и Кочана па до села *Сукова* и *Горњега Круиица*. То поље може имати у дужину 3, до $3^1/_2$ часа, а у ширину где 1 час, где 2, до $2^1/_2$.

Северном ивицом те равни тече река Нишава, и онде где је раван најнижа, и где се из ње исцеђују све воде, настанио се градић Пирот, па уза њ и варош тога имена.

После *Пиротскога Поља* могла би се, као понајвећа раван поменути корутина[1] *Лужница*, на југ од Пирота, кроз коју тече речица *Лужница;* али је она много неравнија, много виша положајем, и по томе у родности много слабија.

Равница код Беле Паланке од села *Клења* до *Шупљег Ка-*

[1] *Корутина* је предео међу планинама; оно што неки зову карлица или басен. Реч *Корутину* чуо сам од људи у Буковику.

мена спрочу села *Врандола*. Ово поље може имати у ширину где 1200, а где 2000 метара. Веома је родно, и добро обрађено. Само га, због низине, плави вода, особито у доњи крај испод села *Маклишта*.

Крупачко Поље пружа се час с једне, час с друге стране реке Нишаве од села *Крупца* до *Клисуре*.

Равница дуж Нишаве и Темштице од Бегова Моста до Станичења.

Осем тога, могу се поменути и неколике луке поред реке Темштице и Височнице, али су оне све мањега значаја.

Поље пиротско и белопаланачко, као и све мање луке уз Нишаву, роде како се само може желети. Друге равни су под строжом климом планинском. У Лужници и Височници већ винова лоза не рађа.

5 Шуме

Шуме старе, добре за грађу, мало има у пиротском округу; и што је има готово је сва у неприступним врлетима и странама.

У осоју *Суве Планине*, више села Чесменца, и у хатару села Мокре; а тако и у присојним дубодолинама *Старе Планине* находи се горе борове, јелове, јаворове, букове, и граничеве. Негде се находи и красне диволеске.

Млада је шума обујмила готово сав простор од *Ченгене-Дервента* (Циганског Теснаца) па између Белаве и Острога Врха до села Церовика. Ту има разнога дрвећа, а највише је раста, граница, и цера. Ако се то очува и подигне, биће некад на велико добро људма.

Иначе је предео у опште, особито по присојима, сав го̑, и камен је већ избио на површину. Ваљала би особита брига, и знаачко настојавање, да се те голети заодену гором.

Међу тим *Јеротије Рачанин*, који се године 1705 враћао из Јерусалима, преко Софије и Ниша, у кратко каже ово: „Дојдосмо у Софију, и то јест варош голема, а град нема, није ни било; у равну пољу голему. Има Хришћана много. И ту у једној цркви *Краљ Милутин сриски целокупан*. И заутра пројдосмо велике планине, што се зову *Гора Јежевица*[1], и дојдосмо на Мораву".

А путописац немачког посланика Грофа Вирмонта, године 1719, пролазећи кроз ове пределе, пише да су од Беле Паланке до Пирота биле *велике шуме*.

Излази да је истина оно што сељаци причају, да су Турци некад дизали по хиљаду људи сељака да секу шуму, како би им лашње било држати земљу пољевиту.

6 Рудно благо

Рудно благо готово је непознато у пиротском округу.

Досад се наишло само на трагове од *фосилнога угља* у селу *Бољинцу*, у срезу лужничкоме, и у брду више манастира Св. Ђорђа, у *Темској*; али ни једно од та два места није ни површно проучено, да се што поузданије може казати о благу које земља крије у својим недрима.

То, као и много што шта друго, остаје онима који иду за нама, и који ће бити срећнији од нас.

7 Остаци од старина

Темаџ, стари градић, на десној страни реке Темштице, по часа више манастира Светога Ђорђа. Тај градић је јако порушен.

Као што поменух, испод градића *Темџа* (у селу Темској) има манастир посвећен Светоме Ђорђу. И сам тај манастир често се зове *Темска*. Црква манастирска мала је и сиромашна; њен крој и живопис носе све знаке старих српских задужбина̑.

На тој цркви имају неколики записи које вреди преписати. Тако, над вратима мушке цркве изнутра, има овај запис:

[1] *Гласник* XXXI, 309—310. *Јежевица* се зове речица која се стаче од *Драгомана* и *Три Уши* к Цариброду. Њеном долином и сада иде пут од Цариброда к Софији.

„Изволением' ѡца, сьпоспешѣнием' сина и сьврьшѣниемь светаго дѹха исьписа се сие (тако) божеставни храмь побѣдоносца Христова Геѡргие (тако), и сьписа се въ лето ҂з҃. п҃. д҃. (1576) Поче се писати мѣсеца маїа і҃, и сьврши се мѣсеца іѹлиа к҃. а҃. и сь трѹдомь ігѹмѣн... Зах....

Над вратима мушке цркве:

„Изволениемь ѡца и поспешѣниемь светаго дѹха исьписа се сие ... храмъ победоносца Христова Геѡргіе (даље над прозором женске цркве), и почѣ се месеца септемврїѩ е҃ днь и сьврши се мѣсеца Ѡктоврїѩ і҃е҃ (15), и настоатель игоумен Симеон, и зида и писа вь лето з҃. р҃. ѯ҃. г҃.

Испод овога натписа казује се, како је некакав *Партеније* из села *Тамњанице*, у округу пиротском, покалуђерио се у манастиру Ксенофону у Светој Гори. После тога дошао је у манастир *Иливник (?)* близу Софије, а одатле прешао у *Темску* 1699; подигао чешму 1700, покрио цркву 1713, за владике Анастасија и цара Ахмета.

Пред вратима женске цркве неко је забележио:

„Ва лето з҃. р҃. п҃. ѕ. плени се чипѹровци од хайдукь, Еген-пашино време[1]. Ахь неволи агарѧном чедомь .....

„1692 дойде владика ѹ манастирь Светаго Геѡргіе Ѳеѡклитъ софиски, месецъ марть к҃ д҃ днь и тогда приде влча отъ влахиской земли, и тогаха беше всъ (тако) ѡпѹстиль манастирь отъ Маџаре вь лето ҂з҃ тисѹшно, и ахь много ти се крви пролїаше ѹ градь ѹ темаць со сиромаси христиѩни гладомь и маџаромь. Писахь азь многогрѣшни, ѹбог ѹнил, Любень ... грешни поп..

Више манастирског олтара стоји велики дрвени крст на подножју кога чита се ово:

„*Капетану Милутину Карановићу, и осталим јунацима, који живот положише за веру, књаза, слободу и независност*

[1] У летописима има: Посла царь Соулимань Еген-Пашоу под Биоград. *Даничића Рјечник*, I, 329. И још: Браше се Турци на Еген-Пашоу около Пирота 1688" *Даничића, Рјечник* II, 303—304.

домовине, у бојевима на Нишору и Будин-делу 12, 13, и 15 Декембра 1877, подигоше овај спомен командант Љ. Ивановић и сви официри II. шумадинске дивизије београдске бригаде II класе, I. артилериског и I. коњичког пука од I шумадинске дивизије".

Овде је оно *Темско* које је Цар Мусулман био отео од српског Деспота Стевана Високог, па се после правдао да је то учинио само за то што другојаче није могао проћи са својом војском[1].

Градиште, већ срушено, на десној страни Царибродске реке, на које удара граница српско-бугарска идући од села Гојина Дола на Паску Шију (Милојковац).

Сла̏ве̑, брдо и остаци од старог градића, у хатару села Росомачи, на десној страни реке Височнице.

Градиште на брду код села Рсовца $^1/_4$ часа лево од реке Височнице.

Градиште у хатару села Паклешице, у срезу височком, на левој страни реке Височнице.

Атанас, зидине од старога града, у селу Горњем Крупцу, више Пирота.

Кула (стара), испод брда које се зове *Добро Јутро*, у загорској (сада бугарској) страни.

Горња Здравчиница, стари велики град, у округу берковачком, код места *Прелесја*, $^1/_2$ часа од наше границе.

Градиште, на једном вису код села Градишта, испод Беле Паланке. Остаци од града познају се и сад.

Ћунац, извор у хатару села Ореовице. Туда се ваде из земље ћунци којима се води вода. Народ прича да се тим ћунцима водила вода у Белу Паланку пре него што се појавило ово данашње велико врело испод Курилова до саме вароши.

Шупљи Камен, на левом брегу реке Нишаве, спрам села Врандола. Ту се познају остаци од некаких старих зидова. Народ прича да је ту шупљину пробио Краљевић Марко топузином својом!

[1] *Гласник* XLII, 292. Наш летописац зове *Мусулманом* и *Имусулманом* онога цара коме браћа беху *Мусија* и *Мехмед* а отац Бајазит. Тако га пишу и грчки извори и сувремене листине латинске и талијанске, а Турци га зову *Сулејман*

Градиште. Један час јужно од села Темске, у кључу између Нишаве и Темштице, изнад Бегова Моста, на једној греди која је висока око 30 метара, имају остаци од старога градића.

Прича се да је испод тога градића до Темштице и Нишаве била велика варош. По остацима би се могло рећи да је та варош била римска.

Дивљански Манастир, под планином Ракошем, више Беле Паланке, посвећен Светоме Димитрију[1]; мала, незнатна црквица.

Манастир Сињачки до Нишаве, испод села Клисуре.

Манастир Ветски, под западним краком Суве Планине.

У првом служе духовници, а у друга два световни попови.

Света Петка, зидине од старога манастира између села *Клисуре* и села *Кременице.*

Црквиште, у хатару села Брлога, између Врела и Дојкиначке реке.

Још се могу поменути два манастира који су постали у новије време, управо у наше дане, али на старим црквиштима. То су:

Ржански Манастир, више села Височке Ржане, посвећен Светој Богородици. Ова је богомоља начињена на старом црквишту године 1853. За сам допуст, да је могу начинити, височани су дали Турцима 700 гроша!

Суковски Манастир, посвећен такође Светој Богородици, на десном брегу реке Јерме (Суковске), у селу Сукову. Ову богомољу подигли су побожном ревношћу и трудом неки младић *Виден* и *поп Јован* из Горњег Крупца. Манастир је овај лепо озидан, добро је имање стекао, и ужива велико уважење околнога света.[2]

Владикина Плоча, на левом брегу реке Темштице, између

[1] Пред манастирском црквом има кула, и у кули капела. Мисли се да је овај манастир задужбина *Мрњавчевића.* Калуђер опет каже да је ово метох оног манастира солунског, у ком почива тело *Св. Димитрија* великомученика. Он још додаје да у Македонији, до села Милешева, има други метох у коме има повеља на словенском језику, а на једном гробу пише: *„Николаи воивода“.*

На једном камену у манастиру пише латински само ово: dici; има један камен на ком је била изрезана сирена, па је пребијен, и стоји половина на којој је риба, а она пола на којој је девојка – затурила се.

[2] О постању овога манастира гледај *„С Дунава над Пчињу“,* стр. 49 — 51

села Паклешице и Рсовца. То је велика једна пећина. За што се зове *Владикина,* нисам могао сазнати.

Могиле. У пиротском пољу има неколико старих *могила,* врло великих и врло лепих. Нарочито пада у очи лепотом свога облика једна *могила* у горњи крај поља, у месту *Трговишту,* према селу Горњем Крупцу.

Овде не шкоди поменути две речи које је забележио један путник 1550 године.

Влада млетачка, године 1550, посла посланика *Катарина Зена* да честита султану Сулејману победе у Персији. Зено пропутова кроз Ниш и Пирот, па вели овако: „Пређосмо дрвеним мостом преко реке Сукове; на близу су рушевине од старинскога зиданога града, а ту је и *тржиште*[1].“ А и горња Могила и место *Трговиште* само су један пушкомет на северозапад од Суковскога моста!

На југозападној страни поља, ближе к селу Костуру и Суводолу, има такође неколико могила.

На једној од ових могила укопано је неколико јунака који изгибоше 1877 при освајању Пирота.

На Малом Курилову, више Беле Паланке, према Мокрој, имају две зидине, као да су биле куле. За време кримског рата Турци су распитивали сељаке где су те зидине. Сељаци, бојећи се каква кулучења, нису им хтели казати где су.

---

7 Становници

а Њихове историске судбине

Пирот је средина пределу кога је име у нас мало познато, а с којим нам ваља познати се. Пирот је средина пределу који се зове *Торлак,* или, много обичније, *Торлачко*[2].

[1] *Матковић,* Путовања по Балканском Полуотоку XVI. веку, стр. 57.

[2] У овим крајевима поједини предели, и целе земље, врло се радо казују обликом средњих имена, на прилику: До Мораве је *нишевачно* а преко Мораве — *прокупачко; шопско* је све до иза Софије; *загорско* је од Старе Планине к Дунаву.

Говорећи о планинама овога округа, ми смо казали куда иде било Старе Планине (Коџа Балкана) од Светога Николе до Сребрне.

Предео од тога била на север ка Дунаву зове се *Загорје* или *Загорско*, и људи *Загорци*. А предео на југ од Старе Планине к Нишави и Пироту зове се *Торлак*, или, још обичније, *Торлачко*, људи пак *Тòрлāци*.

Предео *Торлак* пружа се, по казивању сељака, више Цариброда до *Губеша*, последњег торлачког села на тој страни; одмах иза *Губеша* село је *Гинци* или *Ѓинци*. То је већ село *шопско*; оно припада пределу који се зове *Шопско*, и у коме је и *Софија*, данашња престоница кнежевине Бугарске.

Шопови се разликују и говором и оделом од *Торлака*; а разликују се и од правих Бугара[1].

Докле се пак на југ и запад пружа *Торлачка земља*, не могох тачно сазнати. Једни веле: на запад до *Беле Паланке*, а на југ до *Лужнице*. А други кажу да се пружа чак до *Ниша*, и до *Знеполя*!

И *Загорци* се разликују од *Торлака* говором и оделом; само те разлике не падају одмах у очи невичну гледаоцу.

Загорци своје гуњеве шарају *црвеним* гајтаном, а Торлаци *црним*. Женско ношиво још више им се разликује.

Крсна имена пак славе и једни и други.

Вук у *Рјечнику*, под речи *Тòрлāк*, каже; „Човјек који нити говори чисто српски ни бугарски“.

То исто може се поновити и данас за говор Торлака. Он ће се најбоље видети из песама које су стављене на своје место у овој књизи.

Торлаци, откад су потпали под Турке, трпели су, мимо остало, најчешће ове две невоље: сиромаштину од своје земље, и опустошавања од војска које су туда грцале к Морави и Шумадији. И једна и друга невоља потискивала их је да се селе. Те тако би

[1] Један одлични чиновник бугарски, родом из Дунавске Бугарске (чини ми се из Разграда, говораше ми оном лане да његова деца, живећи сада у Софији, заборављају говор *бугарски* а уче говор *шопски*.

се могло рећи, да се на том земљишту, за мало времена, становништво са свим мењало.

При свему томе Торлаци су у свако време потврђивали да „човек не живи о самоме хлебу“, него о свакој племенитој мисли.

Последњи крвав доказ тој мисли дали су они године 1836, кад се оно сва села листом беху дигла.

На том догађају ми ћемо се задржати мало дуже.

Година 1836^та^ затекла је у Пироту војводу (ајана) неког *Махмуда Капицибашу*, и владику за нишавску јепархију *Јеронима*.

Ова два старешине, и ако су од две супротне вере, и од две несродне народности, били су сложни у нечему. Сложно су глобили људе, над којима су вршили сваки своју власт. Људи су се жалили да им се данак неправедно разрезује, да се неправилно купи, да се приморавају на разне кулуке, и на небројене глобе.

Међу пирођанима, у то време, био је први човек по имању и по уважењу неки Хаџи-Неша Филиповић, који је обавештавао и војводу и владику да не чине народу зла.

Тим својим радом он је с једне стране стекао уважење пред народом, а с друге мрзост пред војводом и владиком.

Кад изјављивање народнога незадовољства не сумоше ни војводу ни владику; и кад ни жалбе, послане против њих румеливалису у Битољ, не помогну ништа: онда Хаџи-Неша и други незадовољни пирођани, видећи се пред личном опасношћу, побегну преко границе у Србију, и спусте се у Гургусовац (данашњи Књажевац).

Тако су 27 Јануара 1836 пребегли у Србију: Тодор Лукић из Церове; Цветко Јанкуловић, и Голуб Миленковић, из села Орље; Гојко Марковић, из Вратовца, и Станко Ранчић, из Доброга Поља.

Од 8 Фебруара до 15^та^ пребегло је у Србију, које из Пирота а које из пиротских села, 47 људи[1].

[1] Ево имена тих људи:

„8 Фебруара — 1 Младен Тодоровић из Суводола
„ „ 2 Живко Младеновић „ „

Тада војвода и владика помисле да ствар може узети веће размере. За то одберу 17 људи из Пирота, и натерају их да иду у Битољ румели-валису, те да правдају војводу и владику, а бегунце да описују као врло рђаве и немирне људе.

Од 19 до 26 Фебруара пребегне у Србију нових 59 људи.

5 Марта владика Јероним и војвода Махмуд Капицибаша, пошљу из Пирота у Гургусовац *Ђорђа Кокала* и Турчина *Алију* с писмима у којима бегунце зову да се врате својим кућама.

Бегунци одговоре да се ни један не ће вратити докле су год у Пироту војвода *Махмуд* и владика *Јероним*.

Од 10 до 21 Марта пребегне у Србију још 162 човека.

Сви ти бегунци, око 480 људи, находили су се које у Гургусовцу а које по селима сврљишким.

---

8 Фебруара	—	3 Живко Стаменковић	из	Пирота
„ „		4 Мана Тошић	„	„
10 „		5 Крста Јовановић	„	Градашнице
„ „		6 Виден Славковић	„	„
„ „		7 Митар Спасић	„	„
„ „		8 Ђорчо Живковић	„	„
„ „		9 Лазар Петровић	„	Рагодена
„ „		10 Ванча Спасић	„	„
„ „		11 Никола Милин	„	Станичења
„ „		12 Младен Стаменов	„	„
„ „		13 Рајко Пешић	„	Црвенча
„ „		14 Ђорђе Јеленић	„	Пирота
„ „		15 Стамен Цветковић	„	„
„ „		16 Младен Марковић	„	„
„ „		17 Стеван Крстић	„	Осмакова
„ „		18 Панајот Крстић	„	„
„ „		19 Младен Цолић	„	Љубатовице
„ „		20 Ћира Нешић	„	Градашнице
„ „		21 Илија Ђорговић	„	„
„ „		22 Игњат Станковић	„	Орље
„ „		23 Петко Крстић	„	„
„ „		24 Цветко Јовановић	„	„
12 Фебруара	—	25 Влатко Јовановић	из	Темске

До 31 Марта пребегло их је нових 189 људи.

Од 1 до 10 Априла још нових 265 људи.

Међу тима бегунцима Хаџи-Неша Филиповић из Пирота био је и најразборитији и најчувенији човек.

Некако тих дана пуче глас да је и берковачка нација устала на Турке. Бејаше плануо један покрет за ослобођење од Турака, који је могао захватити и друге области у царевини.

Колико је у томе радила Милошева рука, ми за сада још не знамо. Али ће бити добро да овде изложимо нешто од онога што је Кнез Милош наређивао за утишање ове буне. То ће се најбоље видети из писама која ево овде стављамо редом једно за другим:

„ „		26 Петар Томић	„	„
„ „		27 Станко Цветковић	„	„
„ „		28 Тодор Савић	„	Куманова
„ „		29 Јован Ђорговић	„	„
„ „		30 Стамен Николић	из	Гостуше.
„ „		31 Крста Петровић	„	„
„ „		32 Живко Ђорговић	„	„
„ „		33 Петар Ранчић	„	Доињинца (Дојкинаца)
„ „		34 Ђорго Јовановић	„	„
„ „		35 Ђука Јовановић	„	Суводола
„ „		36 Јован Петровић	„	„
15 „		37 Тоша Лазаревић	„	Извора
„ „		38 Ђорго Нешић	„	„
„ „		39 Ранко Петровић	„	Басара.
„ „		40 Ранча Вељковић	„	Лукање
„ „		41 Ранча Павловић	„	Сопота
„ „		42 Никола Мишић	„	„
„ „		43 Петар Панић	„	Гњилана
„ „		44 Неша Петковић	„	„
„ „		45 Лала Вељић	„	Засковца
„ „		46 Тоша Станковић	„	Покрвеника
„ „		47 Стојан Првуловић	„	Габранице

Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси:

„Нашему војеному команданту дувавско-тимочкому, полковнику Стефану Стојановићу у Неготину

„Чујемо да пироћани, пребегши из Пирота, купују оружје и тим сумњу дају Турцима, које не би требало; јер Нам наша политика то не доноси, а и за њих је горе да то раде; но ако је то истина, препоручујем вам, да пироћанима забраните оружије куповати, и Турцима повод давати, да ружно о нама мисле. И ради већег спокојства Нашег похитите што пре с известијем вашим о предмету овом.

„№ 1469.
„21. Априлија 1836 **М. Обреновић**
„у Крагујевцу. књаз српски.»

Опет Кнез Милош Стевану Стојановићу Ћоси:

„Нашему војеному команданту дунавско-тимочкому полковнику Стефану Стојановићу у Неготину

„За ове пироћане, што су на нашу страну пребегли, послао је румели-валија свог мухурдара у Пирот, да извиди како та ствар стоји. Ми пишемо тому мухурдару да у Гургусовац дође, и тамо ствар извиди и испита, а шаљемо тамо и Петронијевића, да се састане с тим везирским човеком и разговори. Желећи да и ви ту будете, препоручујемо вам, да изиђете одма по пријатију овог писма у Гургусовац, и тамо се с Петронијевићем састанете, и с њиме тај посао добро окончате.

„№ 1645. 30. Априла 1836. **Милош Обреновић**
„у Крагујевцу. књаз српски.«

Аврам Петронијевић, представник и попечитељ иностраних дела, Кнезу Милошу:

„Ваша Светлост

„Милостивјејши Господару!

»Ономад, кад сам овде дошао, послао сам татарина к мухурдар-ефендији у Шестигабар, близо границе наше, гди је он пре дошао био те на мене очекивао, с известијем да сам овде приспео, и да њега очекујем. Како је примио писмо, јучер је одма похитио овамо,

и дошао је сам он са својим момцима и татарином, никога из Пирота не имавши собом. С г. полковником Стефаном Стојановићем, који је такође из Алексинца приспео, дочекали смо га како лепше може бити, ласкања између се прострли по стамболски, и о *маслаату*[1] пиротском разговарали се својски. Привели смо и овде находеће се пироћане, да му искажу зулуме које су им од ајана учињене, но била су излишна сва показивања њина, јербо је он већ био извештен још боље и пространије за све зулуме и неваљалства у Пироту од ондашњих Христијана, од Турака и од самога *мудериза*[2] пиротског. Сада из свега разговора нашег спјешавам доставити Вашој Светлости следујуће:

„Он вели: ајан је све зулуме, избројане нама и њему од народа пиротског, признао пред њиме, кад су од пре хтели растати се; но да се сада каје плачући, и баца кривицу сву на Х. Хасана ефендију, на владику, и још неке хуље, који су га били ослепили с лажама њиним; казивао је сам да је Х. Неша једини био, који је деду и оцу његовом служећи, ктео и његов *рз*[3] и поштење да сачува, но владика и Х. Хасан ефендија, не могавши због приступа његовог код ајана, да чине она злочинства, која су по том чинили, преварили су га те је *арз*[4] учинио, да се тај човек у *сургун*[5] пошље. Каже међу прочим, да је пао овому на *аман* да умоли Вашу Светлост и честитог везира, да му опростите што је *аџамилук*[6] учинио, и дао се преварити од владике и Х. Хасан еф., и да имате призрење на *оџак*[7] његов за љубав деде и оца његовог, с којима вели, да је Ваша Светлост велику љубав и пријатељство имала. Жали што није још зимус дошао да се са мном састане, те не би до овога дошло, и на питање овога човека, зашто није дошао, казао је да га је владика с Х. Хасаном преварио, уливши му у главу то, да ако би дошао, може бити те би приморан био, да какав трактат с нама свеже. Овому аџамилуку морао сам се, вели, смејати, видећи из тога дела само, какав му је разсудак, и докле су га довели зли људи. После свега описанија овог вели по правди сада подлежи и ајан и Х. Хасан и владика,

---

[1] *Маслâт*, реч арапска, значи *дело*, посао, ствар.
[2] *Мудериз*, научник, професор, наставник.
[3] *Рз* = част, поштење.
[4] *Арз* = представка.
[5] *Сургун* = прогон.
[6] *Аџамилук* = невештина.
[7] *Оџак* = кућа, племе.

и сви прочи музевири,[1] да се дигну и у сургун оправе, пак да се други *ајан*[2] постави, и у право каже, дошло ми је *сереме* (ваљда *емре*[3]) да могу и сам онде остати за *забита*[4], које ће ми румелвалис пуно одобрити; но ако то учинимо, страх ме, вели, да горе не учинимо из следујући узрока: 1. Што је берковачка, софијска, дупничка тако исто претоварена зулумима, као што је пиротска била, и како ове сосједне Пироту области опазе смењење ајана, због кога већ умољава се *нуфуз*[5] царев, одма ће се побунити и оне, а како опажам већ су готове без тога на то. 2. Како то буде, с једне стране замутиће се ствар, и ватра простревши се даље у сосједству да ће се сва Румелија наћи у замешателству, на један мах, које неће моћи ни сам румели-валис размрсити и утишати, а с друге стране, мушир-паша који Берковац, сераскер који Дупницу и Трн држи, казаће цару да је та ватра из пиротске произишла, и гледаће сву лагу на Вашу Светлост и на румели-валиса да баце, а између тога најпре могу ја, вели, пострадати, и биће шкода за *капиџибашлук*[6], који ми је цар текем сада дао. Да би пак свега овога избегли, он вели, кад би и Ваша Светлост на то саизволела: да се заповеди свима бегунцима пироћанима, које он на свој врат узима да не ће никому длака из главе фалити, да с његовим једним човеком иду својим кућама, писавши ајану да никаква човека својега не шиље по села, док он не дође тамо, пак ондак да са мном дође код Ваше Светлости, где би, вели, позвали и Х. Нешу, и с њиме пред вама да уговори, за будућу уредбу по којој ће ајан владати сиротињом, одатле да опише ч везиру како је свршено, и чија је кривица, да опреми татарина, пак узевши Х. Нешу собом, до оде у Пирот и њега онде постави кодабашом, с тим уговором: да ајан без њега више ништа не може чинити, а међу тим док се све постави у ред оно што будемо уговорили, докле учини с ајаном и пироћанима *магзар*[7] против владике, да у Стамбол преко румели-валиса за његово смењеније пошље, и докле дигне Хаџи Хасана и неке њему подобне, које му стоји у власти, у сургун, да ће он сам собом у Пироту остати једно месец дана.

---

[1] *Музевир* = реч арапска, значи рђав човек, смутљивац.
[2] *Ајан* или *војвода* = полицијски чиновник. Сад их нема.
[3] *Емре* од арапскога *емир* = заповест, налог.
[4] *Забит* = власник, старешина.
[5] *Царев нуфуз* = царева честитост, царско величанство.
[6] *Капиџибашлук* је био неки чин кога сада нема.
[7] *Магзар* = тужба у којој се излаже цело стање ствари.

„Што се данка царског тиче, вели и сам да је претежак, но у њега вели не можемо се мешати; какав је такав је, мора га сиротиња тегљити, а списаћемо га који је.

„Што се пак другога *теклифа*[1] ајанског тиче, како и кулука, виноградско и субашко, у томе, вели, стоји до нас да га уредимо, а *џериму*[2] са свим укинемо, и још при том и оно што је до сад неправедне џериме било, да се извиди, и од Х. Хасана или од ајана одузме на ползу сиротиње.

„Јучер сам примио Ваше високопочитајемо писмо од 5-ог т. за № 1742, и разумео у призренију Пирота обећање Пертефово. Но испуњене његовог обећања може се продужит, а ова ствар ако се сада не сврши како тако, постаје гнуснија. Друкчије пак да ју ко концу приведемо, него што би сада са овим човеком, страх ме нећемо моћи, и зато представљајући Вашој Светлости речи и вољу вишереченога мухурдара, очекујем височајшег одобренија и наставленија Вашег врху окончења овог предмета, примечавајући при том, да пироћани никако не смеду да иду на предају ајану и без Вашег једног човека, које ако саизволите можемо одредити једнога од овдашњи капетана.

„Прилажући и писмо мухурдарово на Вашу Светлост, с истиним високопочитанијем јесам

Ваше Светлости

покорњејши слуга,
Аврам Петронијевић.“

У Гургушевцу [3]
7. Мају 1836.
вечер.

Кнез Милош Авраму Петронијевићу:

„Нашему советнику, каваљеру,
„Авраму Петронијевићу
у Гургусовцу

„Видивши из известија вашег од 7 тек. мнение мухурдара ч. румели-валиса о смиренију пиротског народа, врло смо се возрадовали о тако добром и путном његовом расуђенију. Живећи под сјенију премилостивог цара, који је нарочно на српски народ своје милостиво око обратио, ништа друго не желимо, него све оно чинити што је царској његовој вољи угодно. То смо свагда чинили, и сва-

---

[1] *Теклифи* = услови, захтеви.
[2] *Џерима* = глоба без кривице.
[3] Не знам за што, али Петронијевић у овој преписци свуда пише *Гургушевац* место *Гургусовац*.

гда чинити хоћемо, као што смо и овом приликом засведочили. Јербо смо судили, да не можемо боље испунити жељу царску, него пријатијем од зулума побегшег народа под заштиту, и возвраћенијем истог законој разумној и умереној власти, а особито при овако мудром расположенију ч. румели-валиса, и при целисходному удовлетворенију његовом. Овако поздравите мухурдара, и кажите му, да је наша жеља следујућа:

„1. Будући да у нашој земљи налазећи се народ пиротски неће да иде у Пирот без нашег једног човека: то препоручујемо Вама, да баш собом, као ћехаја, отидете с мухурдаром у Пирот, и тамо народ одведете и предате, утврдивши с мухурдаром између ајана и народа примирије и љубав постојану.

„К' тому намеренију с полковником Стојановићем совокупите сав пиротски народ, посоветујте га и уверите, да никога ни глава заболети неће, но да сигурно и поуздано кућама иду. Ако би се народ затезао поћи, изјавите им наше совершено запрећеније, да се ни један не сме на нашој земљи находити. А покажите им' да и ви сами с' њима тамо полазите.

„2. Докле ви тамо народ искупите и поведете, стићи ће вам и Х. Неша, по кога Ми овај час татарина шиљемо. Премда је Осек подалеко, ничим мање за 2 за 3 дана стићи ће он тамо, па нека га тамо и постави мухурдар коџабашом, и утврди га са ајаном и народом тамошњим. Волимо, да се ми у то постављање Х. Нешино не мешамо, као што ће то исто сигурно и мухурдар одобрити, почем је боље овако.

„3. Кад се тамо утврди ајан, Х. Неша и народ тамошњи, дођите овамо заједно с' мухурдаром, драго ће Нам бити, да га видимо. А и за њега је сигурније и безинтересантније, да најпре сврши тамо посао, па онда овамо да дође.

„4. За тог владику, Х. Асана, и њима подобне неотложно је нуждно, да се у сургун пошљу.

„5. Ми ћемо одма да шиљемо татарина у Цариград, да опишемо адамилук ајана, и да јавимо, како је овде све на најбољи начин свршено.

„Таковим образом види Нам се најсходније цељи, у овом случају, поступити, и заиста ништа силније не желимо, него дати великоможному цару доказатељство, колико смо ради содејствовати к содержанију мира и тишине у царству његовом, *за коју тишину готови смо у свако доба много пожертвовати.*

„Овим начином желимо да свршите сав тај посао, па онда заједно са мухурдаром дођите к Нама.

„№ 1811
„9 Маја 1836
„у Брусници

Милош Обреновић
Књаз српски»

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша свјетлост
„Милостивјејши Господару!

»Пре него што прими високопочитајемо писмо Ваше од 9га т: за №. 1,811. дође нам хабар да је и берковачка сва устала на бунт, друмове позатварали, субаше отерали у варош, и два сејменина ајанова, који су *тептил*[1] (у бугарским аљинама), по сели изишли те их ухватили, шесторица сељака доведоше их синоћ овде везане. Овакову ствар да би и овај човек румели-валисов видио, с места сам дао Турке ослободити, и сељане, који су их довели, у апс бацио. Потом узео Турке с мухурдаром, те распитао, како знаду о истом бунту, да нам кажу, и они, ослободивши се, *тахрир*[2] су учинили, да је сва *мада*,[3] за истерати ајана; и па питање мухурдарево по души да кажу, веле, да је истина од ајана велики зулум чињен: а на питање шта вели сиротиња, кажу, да се на Вашу Свјетлост ослања, и тобож да су од Вас ту заповест добили да тако чине. После довели смо од оне шесторице двоицу, и укоравајући их за поступак њиов и на питање, како су издали реч да ће они од нас какву помоћ имати, и ко им је то казао, одговорили су да их је невоља научила, да тако ураде, и да су сами од себе дигнути, и ако је који рекао штогод за помоћ нашу, да је то само да поплаше Турке, да на њи не иду. После оваког испита договорили смо се са мухурдаром шта би могли учинити, да се сад док је тазе ова ватра утиша, и никако другчије нисмо могли наћи, него јутрос позвавши Турке пред мухурдаром и силно изговоривши им он да ајану кажу да никакав *харачет*[4] не би учинио против сиротиње, или војску какву да води против њи, или некога чорбацију у варош да затвори, или сејменина каква за време њеко у село какво пошље, или што нибуд противно да је учинио, које би дотерало ствар да пушка пукне, да с тим главу своју не изгуби, док румел-валисов човек не

---

[1] *Тебдил*, = арапска реч значи: *преобучени људи*
[2] *Тахрир* = изјава, исказ.
[3] *Мада* = *мука*-истерати ајана.
[4] *Харачет* = погрешка, поступак против сиротиње.

дође, кому да ће он описати по своме татарину ствар, и дали смо обоици 100 гроша на трошак, и мензул до Берковице, с препоруком да ајану то искажу, и међу тим да ћемо ми одавде другу оштрију заповест учинити, да се раја растури своим кућама. По том још у присуствију њином извадили смо једнога старца из апса, и послали га час пре у ону скупштину њину, да докаже народу, да им прво и прво од нас никакве помоћи нема; да ће, ако се још овако бунили буду, доћи војска царска против њи, и кад их стане сећи и робити, не само што неће Срби никога овамо примити, но да ће их и они као и проча војска царска туђи и бити, и ако оћеду да непропадну једини им је лек, да се одма растуре кућама своима; а што се смјененија ајановог тиче, то да ће румели-валис до десет дана наредбу учинити по вољи њиној, и ако који не сме од њи да у град иде за ово време, нека сједи код своје куће увјеривши га да ајан неће смети за сада никога из њи искати док царски човек не дође. И тако распославши ову тројицу, заоставше задржали смо у апсу док не видимо шта ће даље из тога слѣдовати.

„Што се Пироћана тиче, Ваше одобреније са свим се допало овом човеку, но будући да је он рад видити се с Вама барем на један дан по препоруци ч. везира, то ми је предложио то, да сиротињу пиротску с његовим писаром опремимо данас у пиротску кућама своим, који оће да иде, а који баш не може да се увјери отићи без њега и мене, то нек остане још овде док се из Крагујевца у Пирот не вратимо, пак ћемо им из Ниша јавити да и они тамо дођу.

„До онога времена може бити те ће опет њему доћи *мемуријет*[1] и за берковачку, за коју је ствар данас описао ч. везиру, да ју он с помоћу нашом усмири, а писао је и Сеит-Паши у Софију, да не би на зактевање војводе берковачког какву војску пошиљао, док од румел-валиса не добије налог. Ја сам склоњен на његово предложење, и гледаћу данас и сјутра да испратим кућама своим што више могу бегунаца, на то сам сазвао све к себи и казао сам им да се спреме сјутра поћи одавде, увјеривши их да неће их нико код своји кућа дирати док мухурдар и ја с Хаџи-Нешом не дођемо у Пирот, а ондак ћемо их позвати к ајану да их с њиме помиримо, и тегобама неким, у колико могуће буде, гледаћемо онамо да им облакшамо, и већа ће част њи поћи сјутра, осим ако остане само једно десетак људи још који су чак од Цариброда и Драгоман-Богаза, који никако не смеду проћи мимо Пирота, док не чују да смо с мухурдаром про-

[1] *Мемуријет* = чин, власт, служба.

шли у Пирот, које ће им се јавити преко г-на мајора Пећанина. Докле ово уредим, надам се да ће стићи овде и г. полковник из Неготина, који је ономад отишао тамо, да се за Крагујевац спреми, и коме, пославши данас писмо Ваше, писао сам и ја да дође овамо час пре, да се после мене нађе овде на граници при овом случају берковачком, пак ћу с мухурдаром похитати к Вашој Светлости. Капетанима овдашњим одма синоћ наложио сам, да умноже страже по границама, и свуда, где путања каква има, нек из села на изменицу наместе по неколико људи, да чувају, да не би каква битанга наша прешла к бунтовницима, и ако би какав отуда амо ишао, да га ухвате и овамо суду везана доведу, или ако би каква већа гомила наишла на њих, да их *зорилен*[1] натраг врате. Ја сам и тога мњенија, пошто с мухурдаром к Вама дођем, да уговоримо с њиме што ћемо уговарати, пак, предавши му Хаџи-Нешу нека сам иде у Пирот, он ће и сам учинити с рајом оном што би ваљало чинити, ибо како је ова ватра почета од пироћана и у берковачку, страх ме, кад још виде вашега човека у Пироту, да не букне и софијска и дупничка, и самоковска, пак ће се приписати оно зло све нама!

„Мухурдару изјавио сам Ваше поздравље, и благодарећи возпоздравља и он Вашу Свјетлост. С њиме ми је ласно, зашто је моралија, пак ваздан *ћосамо* грчки.

„У осталом с истиним високопочитанијем, јесам

Ваше Свјетлости

покорњејши слуга
Аврам Петронијевић с. р.

у Гургушевцу
11. Маја 1836
вечер

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„Ономад у вторник, договоривши се са мухурдар еф., извадимо и она пет берковчана из апса, те с угроженијама и науком пошљемо их оној гомили блејача, да докажу да Ваша Свјетлост ни пошто не трпите на граници вашој бунт, да ћете војску против њи поставити, да ће с друге стране румели-валис с Арнаутима и низамима на њих ударити, исећи и изробит, ако се кућама својим не разиђу; а ако имају муку какву, нека одма изберу једно 30 — 40 старца, и у Софији к Сеит-Паши пошљу; он ће их румели-валису по-

[1] *Зорилен* = силом

слати, а овај као царев већил, наћи ће начин да им учини *дерман*[1]. С друге стране нека пошљу ајану у Берковац једног човека, и нека му кажу, да су они само за то скупљени били у гомили док су 40 људи изабрали и послали везиру, пак сад да су се разишли својим кућама, и да их не дира док човек од везира не дође. По том спремивши и пироћане одавде, да с писаром мухурдаревим, својим кућама иду, спремимо се и ми с мухурдаром на пут к Вашој Свјетлости. Но тек што смо изашли по сата напоље, стигне нас један Турчин берковачког ајана, и коџабаша ондашње вароши мензулски, и донесу једно писмо мухурдару, у ком му јавља ајан, како се његова раја подигла, да му је писмом једним јавила, да је Вашом заповешћу то учинила, да међ њима има и неколико капетана српски, између којих најпоглавитији Хајдук-Вељков брат и син, као што ће Ваша Свјетлост благоволети из копије, коју ајан мухурдару шиље, и писма од варошана на Вас управљеног за л т А и Б видети[2]. При том да

[1] Помоћ

[2] Прилажу се оба ова писма :

„Почтенородному государју кирију кир Милошу, нашему милостивњејшему благодјетељу, да подари се сије писаније почтено в руџје јему.

„Благопочтенородни господар, кирију кир Милош, милостивњејши, велики благодјетељ, радујсја о господје многољетно!

„Вашему христољубију живот и здравије от Господа Бога просим, от нас же смирених молитву и благословеније препосилајем вам, да пребивает на почтенаго дома вашего во вјеки некончајемо. И друго, поздравленије од мене Хаџи-Шерифаа, беркофски војвода, и от свичких провославних христијане из Берковица: и има ли твоје госпоство хабер? Из твојата земља дошлиса неколицината: половин' казата (среза) дигнаха; говорат: зашчо ваша милос си ги испратил, а у варош хабер немаме: и от селата који кнезове викаха, бирдеи неотидоха, а они после ги изврзаха, те ги откараха. И фторо писмо у таја књига шчо је отписаја и испратили на берковчане турци.

(печат) (печат) (печат) (прст) (прст) (прст) (прст)

Сад иде друго писмо које је овоме прилог:

«Много здравје на Генч-Ага и на Бекчето от мене цар господар Милош. Таја војска шчо сам ја испратил у твојата земља: три илјади, да не речеш: Таја војска Милушова! Неје; но таја војска царева! И вија хубаво да си берете памета!

„Можете какво можете да ги искарате, а вија слободно да се не бојите; јабанџије један да не оставите, а вија слободно, да седите; грижа немајте за ништчо! И ваши деца да се не бојат! А ако можете да се бијете сас цара, а вија харно се стегајте, зашчо царо рекал : Пушка да не пукне никак!

се међу берковачким бунташима и једно 300 пироћана налази. Ово чујући ја уђем у сумњу, да ову ствар нису пироћани возгорели, с мухурдаром вратим се натраг, пошљем пандура, те све пироћане који су већ пошли били, овамо повратим. Пак у договору с мухурдаром, призвавши неколико разборитих људи и укоривши их за тај поступак, за који се они заклињу да ништа не знаду, после дугог разговора, пошто смо их и добро поплашили, дадемо им *изун*[1], да између се нађу људе, за које ће сви прочи добри бити подјемчењем, да неће тамо друкчије учинити него што им ми наложили будемо, и одма опремимо 29 људи главни, да тамо где је та гомила скупљена оду, и све пироћане поврате својим домовима, иначе да ће сви пропасти, куће ћемо им попалити, и пардона никоме неће бити, а при том нека се берковчанима каже, да час пре онако учине, као што смо им по њиним људима поручили. Мислио сам јучер, да и сам одтрчим донде, пак да ону гомилу поплашим и растерам кућама, но као без вашега изуна, нисам смео усудити се на то, а ни г. полковника није било овде, да се с њим договорим. Најзад пред вече синоћ, од једнога пироћанина, од оног *сента*, с преобукама рођаку свом овде дошавша, разумео сам да није истина да онамо има икакви пироћана, а и татарин мухурдаров из Пирота дошавши, каже да је пиротска сва на миру, и берковчани који су такав глас издали, наодимо да је лажљив, ибо кад би тако што било, морали би им рођаци овијех или пиротски Турци од тога штогод дознати, и нами јавити. Ноћас је овде стигао г. полковник Ст. Стојановић, и јутрос с њиме и мухурдаром у договору рјешилисмо, да ја с мухурдаром поведем ову фукару кућама својим и до Пирота отидем, које чинећи спјешавам јавити Вашој Свјетлости, да сада у име Бога полазимо, а људима већ смо дали пут напред с писаром мухурдаревим, пошто смо све једног за другог подјемчили задржавши само неколико из њи у апсу, на које смо сумњу имали, да што не муте, и стојаће тако до нашега повратка из Пирота. Мухурдар ће берковачком ајану из Пирота одговорити, да Вашим знањем није произашао тај бунт, нити да има каква Србина онамо, о чем је, као паметан човек, довољно увјерио се ; а Ваша Свјетлост, ако благоволи одговорити што варошанима, или ајану који се зове Хаџи-Шериф-Ага, можете и по на-

«И много здравје от капетанин на Берковица Миленко, Хајдуквелков брат.

„И кнез Рајко Хајдук, син Велко; да знајете у краља излезнали!«

[1] *Изун* = допуст

рочном татарину. Берковачка није на граници нашој, но међу нас и њих стоји белоградчичка и пиротска; одавде до онога мјеста гди су бунташи, има добра два дана хода, и то преко врлетних планина.

„Мухурдар поздравља Вашу Свјетлост, и каже да он мора доћи са мном из Пирота, Вашу Свјетлост видити, и одатле *џеват* узети за везира, на писма која вам је писао, и на још једно, које он собом носи.

„Хаџи-Неша, молимо нека час пре с једним татарином Вашим управо у Пирот дође, да онамо пиротска дјела с њим у ред поставимо. Ајану пиротском писао је мухурдар како се је Ваша Свјетлост смиловала на његову само молбу, и он благодарећи му за ходатајство, благодари и Вашој Свјетлости с писмом својим, овде под воланте приложеном залт. В. —

„Господин полковник био је спреман за Крагујевац, но сада како се је ово берковачко случило, мислећи за нужно да се овде нађе, остаје два и три дана, док да разбере на чему је сталожила се ова ствар.

„Данас ће мислим доћи пироћани од границе берковачке с извјестијем на чем је остало, пак ако види да се је све растурило, он ће сјутра поћи за Крагујевац, а ако ли не, јавиће Вашој Свјетлости, и остаће до другог височајшег наставленија.

„У осталом с полковником цјелујући свјетлу десницу и скут, јесам

Ваше Свјетлости

у Гургушевцу
14. Маја 1836.

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић“

Кнез Милош Авраму Петронијевићу:

„Нашему совјетнику, каваљеру, Авраму Петронијевићу у Гургусовцу

„Овај час примили смо писмо ваше од 14 тек. којим нас извјештавате о стању берковачке и пиротске наије, и да сте судили за добро сами с мухурдаром до Пирота изићи, да тамо са свим пиротску утврдите. Ово сте добро смислили, и право сте учинили што идете тамо. Прздравите мухурдара, и гледајте с њим што боље можете, те свршујте само да ствар легне.

„Ми у прикљученом писму пишемо ајану берковачком, у ком му разговетно кажемо, да ми ништа већма не желимо. него цару на услуги бити, чувајући оно што нам је од цара дано, и не корачајући у оно што није наше: а народи незадовољни свашта измишљавају; да преко границе наше не у берковачкој, која је далеко, но ни једне стопе од границе ни једног нашег војника не има, нити ће бити, нити да аџамилук терамо: да смо свагда дјелом, а летос и лично указали вјерност нашу и приверженост к цару посјећенијем учињеним му у Цариграду, и да он, ајан, гледа како ће сам са своим народом смирити посла и утврдити међу њим правду и вољу цареву, да се нико није у његову владу, и његов посао умјешао, већ он сам претоваривши народ зулумима, противно Божијој и царевој вољи. Ово писмо саобштите и мухурдару, и пошљите га реченому ајану:. а у прочем сами ово све кажите свакому Турчину кога год видите, па нек ни на кога не бацају кривицу, осим на себе саме.

„Хаџи-Нешу шиљем тамо: но казали смо му, да се он слободно овамо врати, само ако види, да тамо сигуран није, као што је и право.

№ 1909
15 Маја 1836
у Крагујевцу

Милош Обреновић
кнјаз српски“

Кнез Милош берковачком војводи:

„Племенитому Шериф-Аги, берковачкому војводи, и свим православним христијаном и житељем вароши Берковца у Берковцу“.

„Ја примил сам ваше писмо, и разумјел сам, како јест хабер вама у варош дошао, да је моја војска дошла тамо на ваше нахије, и да чини кавгу.

„Ја сам удивилсја, разумјевши тако лажне гласове, и мислим, да је тај хабер народ тамошњи сам измислил, да болши успех у бунту получит; ибо ни један человјек от мојеја земли не прекорачил граници мојеја. Ја знам повељенија царска, а тако и вољу његову, и желим свагда по његовој вољи и поступати, и тако и чиним. А ви чувајте народ от зулума и угњетенија, и не дајите повода, да он востанија чини, у ком случају јестествено измишљава све што му полезно бити може. А гдје је далеко берковачка нахија? Ја чувам, да се по вољи царевој и граница мирно обдержава, а камо ли, да преко 3 нахије шиљем моје људе у берковачку? Како се овај немир у пиротској догодио, послао сам тамо мог ћехају, да се састане с мухурдар-ефендијом ч. румели-валиса, и с њиме пиротску да умири; а о берковачкој нико овдје и не мисли ништа. За то дакле потребно је, да се ви трудите сиротињи правду учинити, као

што је и Божија и царева воља, и не угњетавајте цареве раје на срамоту вашу, и цјелога света, и да се гњеви на вас премилостиви цар наш. А уверени будите, да ја, као што сам тридесет година руководио с народом овим честно и без порока, тако исто руководим и сад, и никад нећу тако поступати, да се застидим пред премилостивим царем мојим. Колико је пута подобних смрадова било, и ја се никад ни у што мјешао нисам, већ сам свагда остао вјеран цару мојему".

№ 1911
15 Маја 1836
у Крагујевцу.

Милош Обреновић
Књаз Српски".

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Господару!

„У прошасти петак дошли смо овде, а јучер стигао је и Х. Неша са Киром татарином, и примио сам по њима послато ми високопочитајемо писмо Ваше од 15. т. за № 1909, разумео сам шта ми пишете, проучио сам га и мухурдар-ефенднји, а писма за војводу берковачког одма смо послали, по човеку онога, који је она писма, која сам вам из Гургушевца послао, донео. Хаџи Неша примљен је добро и од мухурдара и ајана. Данас је расписао за неколико људи из нахије, да прексутра овде дођу, и гледаћемо кад буду скупљени да у ред поставимо што се узможе, и што по сиротињу боље буде, пак ћемо поћи с мухурдаром к Вама, и ако могуће буде повешћемо и још некога пироћанина и ајанова човека, као што ми примјечавате.

„Берковчани, који су се подигли против ајана њиног, послали су једно 50 људи овде мухурдару, с тужбама својима, и он је изабрао 18 разумних људи те их је с *арзмазувром*[1] преко Софије послао у Битољ ч. румел-валису.

„Берковачки ајан између тога, док су ови људи овамо дошли, посекао је једно три човека, као што он јавља, а неки кажу и више. Мухурдар му је писао да то не чини, јербо ће навући на се гњев царев, но оће ли се прођ не зна се. Кажу да једнако хода по диванани, и пакреће бокал с вином. Ч. румели-валис пише мухурдару, да настане помоћу Вашом да то угаси, и пише му у Крагујевац, мислећи да је тамо, а међутим јавља му, да ће у Берковац

[1] У право: *с арза-магзаром* = извештајем

нарочног човека другога послати. По овом известију, шиљући јучер оно 18 људи у Софију, писао је Сеит-Паши да ако буде дошао тај човек онамо, и ако за добро нађе, исте људе, да не шиље у Битољ, већ да их врати собом у Берковац, то тако и нека учини, а међу тим да и нама овде јави о томе, како би ми друге људе одавде, к оним људима што су у планини, послали, с уверењем да им нико ништа не ће учинити, те да се кућама својим разиђу. На тај конац задржали смо при себи неколико људи.

Ваше Свјетлости

у Пироту
21 Маја 1836

покорњејши слуга,
Авр. Петронијевић"

Арам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Последњим писмом мојим јавио сам Свјетлости Вашој, да је Хаџи-Неша дошао, да је одма послао по селима да позове из свакога среза по једно 15 — 20 људи разумни, да овде уредбу поставе, за безопасност свакога човека, изкорењеније бившег до сада зулумата и т п. — У понедеоник неки и неки почели су долазити; но кад у вторник у јутру, осване у вароши преко 8000 људи, који с пусатом, који пак с буџама. Попови са још које каквим бескућницима трчали од села до села, те их тако подигну да од сваке куће по човек овамо потрчи. Турци овдашњи, видећи оваку гомилу, поплаше се, дођу до очајања, потрче сокацима да се с рајом бију, не знам на чију реч то буде, да су сељаци тобож' јуришили на касабу, затекну на једном сокаку једно 40 људи који су са Хаџи-Нешом к нама у конак долазили, почне пушка пуцати, вредан човек мухурдар-ефендија, повикне на Турке, те се пушка прекине, избави се нека част људи са Хаџи-Нешом овамо, нека пак хргне бегати натраг к оној гомили, и у том случају док да се прекине пушка пуцати, изгину неколико људи. Ефендија, посредством војводе и великаша овдашњи, учини Турке да се потргну у касабу, и да нико за живот пушку не избаци. Пошљемо људе к оној гомили, молимо да се разбегну, не хтену, и тако до саме ноћи. Једва се склоне пред *акшам*,[1] и изађу из вароши, но ниједан не ктене кућама отићи, већ на ћумице, где по 1000 људи, гди 500, гди и више остану по саат и саат и по далеко од вароши. У среду у јутру пошљем људе к височанима, од којијех

[1] *Акшам* = вече.

сам се више бојао, и ваздан молећи их, говорећи им да се окану будалаштине, да не пропадну, једва пред вече даду обећање: да ће у четвртак дати *цеваи*. Јучер дакле пошљем човека мојега с једним Турчином к њима, склоне се те даду једно десетак људи између се, да овде с нама уреде: како ми за боље нађемо, и по томе разиђу се. По том пошљемо к лужничком колу једне људе, а друге нишавском. Ваздан јучер повторавајући, људе шиљући, и молећи да и они тако учине, но до синоћ ништа нису могли окончати. Све је напело главу, и оће да овде никаква Турчина не остане, и ако не отиду Турци с добром да ће ударит на варош. Кажу да само очекују док од Вас стигну топови, и мало нешто индата, што сте им обећали! Казивао сам им, да од тога нема ништа, и да су они у том преварени; но они једнако се смеју, и кажу да ја не знам ништа шта говорим, и једнако *курдисавају* се. Овакав *хал*[1] видећи од њих, казао сам мухурдар-еф., још у вторник вече, да нешто војске доведе из Софије и Лесковца. Јучер је стигло од Сеит-Паше нешто коњика, а сутра надам се да ће из Лесковца нешто доћи. Писао сам и гургушевачком исправничеству да страже по границама нашим удвоје, и ако би који од пироћана к њима дошао, да макар једно двојицу на граници одма убију, а неке пошто добро излупају, везане поврате натраг, да кажу онима другима какав им је индат од Србаља. Незнам оће ли ме послушати исправник. Но за то јављајући Вашој Светлости обстојателство ово, молим, да отуда Ви наредбу учините како ће се ово слећи, иначе ништа не ваља. Мене је жао и на исправничество и на неке капетане гургушевачке, што нису узели на ум шта су се пироћани договарали, те ово зло још пре да се пресече. Сад ме стра да веће зло не буде, и да се ватра даље не простраии. Пироћанима је неко добро напунио главу, да ће им Ваша Свјетлост помоћ учинити, кад они само почну. Ово им сад нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Свјетлост.

„Берковачке бунташе помирили бијасмо, и мухурдар еф. получио је ономад и од Турака и кадије берковачког илам[2], да је војвода преко мере *зулумате*[3] чинио, те је румели-валису послао. Ч: румели-валис од пре писао је и Вашој Свјетлости да помогнете к усмиренију берковачкога бунта и нисмо нисмо Вам послали одма, будући да је пре тога већ слегла се била ствар. Сад не знамо од ономад

[1] *Хал* = стање, понашање
[2] *Илам* = извештај
[3] *Зулумате* = (множина) зулуме

како ово овуда би, да ли су остали и берковчани мирни, и зато шиљемо Вам и то ч. везира писмо, на које ако благоволевате можете му одговор учинити, и овамо послати.

„Ако мислите за добро, можете и једно писмо оштро писати овом народу, и *мензулски*[1] послати са једним капетаном гургушевачким и једним писаром из Гургушевца, да им то писмо проучс, и да им изговоре све што буде потребно к' тому, да се ствар стиша.

„Ја сам овде са мухурдар-еф. у свему согласан, и он је са мном. Дао је Бог те је разуман човек трефио се; да је други ко никако не би се могли сложити, и било би горе.

„У осталом цјелујући светлу десницу и скут, изјављујући Вам и учтиви поздрав од мухурдар-ефендије, јесам

Ваше Свјетлости

У Пироту
29. Маја 1836.

„Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић.

Кнез Милош Авраму Петронијевићу:

„Нашему Советнику, Авраму Петронијевићу у Пироту.

„Весма смо се оскорбили разумевши из писма вашег од 29. тек. по Ћиру татарину посланог, замјешателства, која су се породила опет наново у Пироту. Шта ћемо, кад су заблудиле и једна и друга страна. Да пису, најбоље би било.

„Сад у овом недоумјенију не можемо вам ништа друго советовати, него саопштавамо вам писмо, које смо синоћ из Цариграда добили, т. ј. да је Пертеф-ефендија још на прво Наше представљење за пиротска обстојателства већ сменио и ајана и владику, и писано је румели-валису да из Софије пошље новог ајана, а за владику долази епископ лемноски Нектарије, човек миран и кротак.

„По овим известијама најсоветније је причекати док ти нови људи не дођу, па ћете онда најудобније и најлакше моћи учинити уредбе за будуће стање пироћана: а за сад само смирите обе стране, колико је могуће, нека ствар међутим легне.

„К тому пак намјеренију врло ће потребно бити, да те Арнауте, које сте токорсе смиренија ради довели, одпустите натраг к' кућама свјима, па онда да иштете, ако вам устреба, из Видина и Софије

[1] *Мензулски* = курирски

низама, који ће бити у том случају много полезнији, као људи царски, док би ти Арнаути, сложивши се с Турцима пиротским, могли учинити *сијасет*.

„Овде вам прикључавамо рапорт Лазин №. 2125. о босанским обстојателствама.

„Ово кажемо за то, што је врло опасно замјешателство то пиротско, из узрока, што је сва Босна наново у движенију, и ватра се распрострла чак до Пазара, о чему Нам је брат Јован рапортирао, а и људи Нам од туда с таковим гласовима долазе. Зато смо шиљали нарочног татарина у Сарајево к босна-валији, да се с њим посоветујемо, и он је већ послао у Пазар свог човека да ствар примирује. Не дао Бог да букне од Пирота, може се та ватра сојузити с босанском и арнаутском од Пазара, и било би велико зло, које, не знамо, ко би уташкао?

„Зато поздравите мухурдара много животом и здрављем, нека се с вама постара ту ствар у Пироту смирити, да даље не простире се, а скоро ће доћи и нови ајан и владика, и онда ће се лако наредбе за будуће учинити.

„Гледајте с мухурдаром да се уклони Х. Хасан и његови содрузи зломисленици; јер ће то много у овом обстојателству помоћи.

„Ако Бог да те се мирно растанете са мухурдаром бићете као зечеви у Златибору и Лужници[1], само издалека пријатељи, не желећи се на близу састајати, кад сте таке среће, као што видимо.

„Ч. румели-валису немамо шта одговарати за сад; почем није онако, као што је он желио.

№ 2130.
31 Маја 1836.
у Пожаревцу.

Милош Обреновић
Књаз српски«

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост

Милостивјејши Господару!

„Из случаја берковачког пређе, а по том и пиротског, Румелија се је била поплашила јако, и гласови раздати су свакојаки, узето је у томе по устима и име Ваше Свјетлости, код некије може бити и с добре стране, а код некије и с рђаве. Да би пак румеливаліс увјерио се а и царство такође од њега увјерило се, да Ваша Свјетлост ни мало није помјешана била у овај посао, ја сам учинио с овим човеком, пошто сам му доказао четвороуголно то, и пошто је и сам о томе увјерио се из усрдни трудова наши к устишанију вишеречена бунта, те је извадио од берковачких Турака и кадије *илам*, да је свему тому причина сам војвода ондашњи претераним зудумима, и да сиротиња није крива, и што се је односила на неку помоћ Ваше Свјетлости, то је од страха учинила, док су између се људе избрали, да иду и румели-валису своју муку докажу, то су и људи казали Сеит-Паши, који су одавде с *арзохалом*[1] к њему послати. Тај илам послан је румели-валису, као што сам Вам онома-дашњим писмом мало напоменуо, и данас одговарајући мухурдар-ефендија румели-валису, што се Берковца тиче, односи се опет на исти илам, и додаје да везир не верује другим каквим нибуд донешенијама Хаџи-Шерифагиним. Сада уговорио сам с мухурдар-ефендијом да и одавде један *улам* учинимо. Но будући да овога војводу зашчиштава румели-валис, то да не би се њега коснуло, и за оправдати и њега, бацамо сву кривицу на Хаџи-Хасана и владику, који су и тако вукли војводу за нос, као што сам војвода признаје, и сада и сам протестира њи. У иламу ће бити стављено, да је Хаџи-Неша согласно с војводом позвао био по 15 људи из свакога кола, с којима да овдашња посла у ред поставе; но после Хаџи-Нешова и војводина позива, пошље владика неке своје попове, те науче народ да се овде стече и мало и велико, како ће овдашње јерлије из тога поплашити, и да се кавга заметне. Хаџи-Хасан пак с друге стране наредио његове угурсузе, који су с њиме вилајет јели, те ударе на оно 40 људи, које је Хаџи-Неша изабрао био, из оне гомиле, и повео овамо к мухурдару, да своју нужду покажу. Подробност ове ствари пошто се *одилами*, спасће сва кривица на вишеречена два лица, и перемо се ми, народ, јерлије, и војвода. Синоћ смо се за то разговорили с кадиом, *мудериз еф.*, неким *агаларима*, и Хаџи-Нешом, и како дође војвода нови, одма ћемо га учинити.

„Пошто ово уредим, поћи ћу к Вама; но будући, да све ово зависи од мухурдар-еф. који, да не бијаше се одредио за берковачки посао, мишљаше доћи и сам до Ваше Свјетлости, то мислим добро би било, да му нешто пошљете, док сам још овде, или барем да ме нађе татарин Ваш у Гургушевцу, од куда му могу и писат и послат у Берковац.

1. Кнез Милош је знао причу како је зец златиборац долазио у госг зецу у Лужници, па зло прошао. На њу подсећа овде Петронијевић.

1 *Арзохал* = молба, жалба.

„Данас је прошао *дивитар*[1] новога зета, са бохчалуцима од младе невесте, на Вашу Свјетлост, Јусуф-Пашу, Вецих-Пашу, и Сточевића. Коње му дају овуда за бадава, писао сам и ја да га у Александинцу Анђелко дочека, и ражањски и јагодински мензулџије да му не узму пара за кирију. Сад кад дође близу Вас, ја не знам да ли би требало учинити што везири у таком случају раде. Они изводе на једно по сата мало алаја те причекају доноситеља, а по том везир прима бохчалук код мердивена.

Ваше Свјетлости

У Пироту
1. Јунија 1836.

покорњејши слуга
Авр. Петронијевић“

Опет Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„По оправленију Кире татарина к Вашој Свјетлости, пошљем људе опет к лужничанима и пиштавцима, с увјешчанијама да се натраг својим домовима врате; ваздан онај дан, нису послушали, док најзад други дан, пошто су видели, да исправникат гургушевачки, везавши 2 човека који су тамо за помоћ трчали, послао их је к мени овамо, уплаше се од тога, и разиђу се, на повторителна увјеренија, да им нико ништа учинити неће, ако се само разиђу. Трећи дан дошли су и кметови од свију срезова к мени, искали нека облакшања, која им је војвода са мухурдар еф. обећао, и, тек што смо ктели да их разашиљемо, да прочи народ извјесте о лакоти која ће им у будушче бити, стигне ћехаја Хаџи-Мехмет-Бега серезлије, брата Јусуф-Пашина, и донесе писмо ч. румели-валиса, којим извјештава мухурдара, да је по заповјести девлета, ајан овдашњи смењен, и на његово мјесто постављен Хаџи-Мехмет Бег. Ово доказавши кметовима, још више су се обрадовали, и одма неке из њи оправили да на поље кажу и то народу, а после два сата, пошто је стигао и ексарх од патријаршије да владику дигне одавде у Лимно острово, на његово мјесто шиљући лимнинског владику, отрчали су и прочи кметови да извјесте народ и о томе. Но исти дан у недељу око подне, кад се је чаршија отворила била, и неки оближњи сељаци већ почели долазити у варош на пазар, Хаџи-Хасан ујдурише неколико обешењака својих да пушке изметну које гди по вароши, изда глас,

[1] *Дивитар* = човек који се стара за писаће ствари.

да су ђаури *бастисали*[1] варош, поплаше се Турци јерлије, позатвара се чаршија, и потече сваки с пушкама на варош хришћанску; срећа те се на ћуприји трефили софијанци Турци, ополче се против јерлија, хитро дотрчи к њима мухурдар еф. извади сабљу, те кога како стигне удри по глави, а софијска војска с њиме, пушкама окомице и кундачки, те их тако расприди кућама. За тим одма зовне бегове и агаларе овдашње, не остави им ни мајке, ни сестре, ни жене, све из реда псујући, и најзад и онима мајку, који каже, да су пиротски Турци *ислами*[2], да међер ни цар, ни везир нису знали, да још овде има јаничара. Повикне на сеизе, да спреме његове и моје коње, да одавде идемо, а њима, с опроштењем, матер, што им буде на главу дошло, нека трпе. На то почну плакати Турци, падну му на колена, почну молити за опроштење, и обећају се, да ће сами наћи кривце, да ће један за другога подјемчити се, да више никад и нико неће икакво зло учинити. Тиме се смири све како треба, кривци су побележени, и само очекује се да нови војвода стигне, који ће прекосјутра у четвртак овде доћи, пак ондак да се дигну одавде за у Битољ и Х. Хасан и сви његови посљедователи, и да се при том и уредба учини правленија новог војводе. Све је ово описано и јављено румели-валису, писато и лесковачком паши, да војску распусти, и да је овде сада све мирно.

„Берковачка, разумјевши шта је овде у вторник догодило се, дигне се сва на ноге, побегне у планину, и одкажу Турцима, као што ондашњи војвода овде јавља, да они неће више за Турке да знаду, да су и они Ваше Свјетлости поданици постали, и т. п. — Ово чујући, согласно с мухурдар-еф. опремим к њима одавде два поштена човека, напишем им и ја једно писмо, да се будалаштине окану, ако ће да не пропадну, да се слободно кућама разиђу, а за безопасност њину, да их нико дирати неће, док царски човек не дође, да пошљу људе у Берковац, да зовну писара мухурдар еф. с киме ће кућама својима отићи, а кад царски човек дође, нека не иду к њему гомилом, и будалаштину пироћана учине, но нека изберу само паметне једно 100 људи, који ће онамо свој *хал* и сиротински царском човеку показати. Синоћ дође извјестије из Берковца, да су на овај совјет отишли 4 човека писару берковачком, и да су му одказали, да ће сићи сви кућама, но не смеду још 2—3 дана,

[1] Од *басмак* = напали варош.

[2] *Ислами* = прави Турци.

док баш не чују, да је царски *мубашир*[1] дошао. Сад смо им јавили, да је за њин посао одређен овај мухурдар еф. Јучер је получио наставленије на то од румели-валиса, и учињен је *тертиб*[2], да се кућама разиђу, а да ће до 4—5 дана и мухурдар еф. тамо отићи, јављено им је да овде очекује само док нови војвода стигне. Писао је писару да сам отидне к њима, и да их поведе кућама. Надам се да ће с тиме и они слећи се.

„Ја морам остати овде још 5—6 дана, док добро не слегне се ствар, пак ћу, у име Бога, поћи за Пожаревац, као што ми налажете високопочитајемим писмом од 24. прош. за № 2037.

„Ајан овдашњи, пошто преда рачуне новом војводи, на позиваније румели-валиса отићи ће к њему да тамо сједи.

„У осталом цјелујући свјетлу десницу и скут, јесам

„Ваше Свјетлости

У Пироту
1. Јунија 1836.

Покорњејши слуга,
Аврам Петронијевић«

Општина пиротска Кнезу Милошу:

„Свјетлому и великому Књазју Господару
Милошу Обреновићу
у Крагујевац

„Ваша Свјетлост

„Милостивјејши Государју!

„Ми всепокорњејши раби Вашеја Свјетлости, сви једнодушно и всесердечно цјелујући Свјетлаго воскрилија риз ваших, до зјела возблагодарихмо на благодјејанијето Вашеја Свјетлости, што сте се милостиво сожалили на нас бједни и нешчастливи раби ваша, јакоже чадољубиви отец на чада своја. Тога ради ми паки сви с нашими дјечица благодаримо со слезами и радостију; но молимо Вашу Свјетлост да нам простите зашто ми смо сиромаси прости и неучени, та не знамо какво ћемо благодарениje воздати Вашеј Свјетлости, но јешче при овим нашим благодаренијем, паки вси једнодушно благодаримо и на милостиву госпођу, и молимо деноношно да Господ Бог поживи и бегове Ваших, и да их подари со императорство: и паки покорњејше молимо Вашу Свјетлост: не заборавите нас! При овим же нашим покорњејшим моленијем, јоште једно бла-

[1] *Мубашир* = изасланик царски.
[2] *Тертиб* = препорука, припрема.

годареније с нижајшим поклонењем показујемо, заради садашњег нашега војводе по имену Хаџи-Мехмед-Бег, и у данашњето време со всем се показује добар на рају и народу, но нема што да учини, зашто онија проклети Аџи-Асан сос Махмуд-Војводу давали без мере и без броја новци, да своје капије вечито увржу, они не мислили за Бога и за народ, сирјеч за сиротињу; но претоварили штото не може никад да се свесте. Зато и молимо Вашу Свјетлост Милостивјејши Государју! да претстојите и от царску страну и от везирску, за овог садашњег војводу, и паки молимо Вашу Свјетлост да отпишете на нашег војводу Хаџи-Мехмед-Бега, како смо данас благодарни за његову добрињу, да буде и њему вјеројатно.

„27. Јунија 1836.

Вашеј Свјетлости

„ми покорњејши раби пиротски:
„Поклоник **Неша Филиповић**
„Поклоник **Кира Нешовић**
Виден Јовановић
Цветко Теодоровић
Георго Ценовић
Лила Крстовић
Стамен Царибродли
Панајот Поп-Јовић
Гога Еленић
Живко Стефановић
Кира Млаџов
Хаџи Павал.

Кнез Милош пиротској општини:

„Хаџи-Неши и обшчеству пиротскому:

„Примио сам ваше писмо од 27. Јунија тек. год. из ког сам разумео, да сте се сада, хвала Богу, ублажили и примирили код ваши кућа, и да вам је садашњи ајан Хаџи-Мехмед-Бег у свему добар. Ова је вест мене врло обрадовала и радујем се, што ћу таковог доста на компилуку имати. Колико сам могао чинити у делу вашем, толико сам био чинио, и весма ми је мило, што је окончениje истог дела на ваше задовољство приведено. Вама не изостављам препоручити, да цару покорни будете, да се с ајаном у свему соглашавате, и да њега почитујете, а тим ћете утврдити ваше благостојаније све више и више. Ја сам писао и ајану вашему и умолио га од стране моје, да и у напредак онако као што сада чини с вама, излива доброту своју на вас, као вјерне поданике цареве, и казао сам му,

како сте се похвалили код мене с његовом дојакошњом добротом и зато изјавили чистосрдечну благодарност своју.

„У прочем поздрављам љубезно вас и чада ваша, и желећи, да се и у будуће са стањем вашим похваљујете, с благоволенијем јесам

Вама

№ 2560.
2: Јулија 1836
у Крагујевцу.

благонаклони
М. Обреновић
кнез српски.“

Дунавско-тимочки команданат Стеван Стојановић Ћоса Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости Милостивјејшему
Господару и Кнезу Српскому
Милошу Теодоровићу Обреновићу

„Војеног команданта дунавско-тимочког полковника Стефана Стојановића всеподанеjши рапорт.“

„Овде смо јуче 3. ов. м. у село Влахово среза сврљишког при граници нашој стигли, и одма смо дали два човека међу пироћане послати за неко тридесет или четрдесет кметова овамо дозвати, да им кажемо да Господарско писмо њима носимо, и да се о овој буни њиној разговоримо, пак нема њи да дођу. Ми пошљемо и друге људе опет међу њи, и овде их очекивасмо, тако до сад ни кметови пиротски, ни наши људи које смо послали, стигли нису, и никаква абера добили нисмо, но неки Ђорђе који је још 1-ога о. м. к Пироту послан био, увате га страже бунташке и одведу га у гомилу, пак да је побегао између њи и показује да су пироћани 2-ог о. м. код манастира Темског били, и да су се пред ноћ истога дана од манастира кренули пак у село Градашницу полак сата близо Пирота дошли, и онде да су после њега остали.

„За то ми сад до Бегове Ћуприје полазимо да тих сваким начином неколико кметова из оне гомиле зовемо, и да им кажемо да од тог њиног посла ништа нема.

„Мајор Милета Милосављевић са војницима присцјеће данас на границу нашу.

№ 671.
4. Августа 1836.
у селу Влахову.

Полковник
Стефан Стојановић.“

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости Милостивјејшем Господару
Милошу Обреновићу, Кнезу Српскому
у Бањи

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Данас дошавши овде, разумјем да је г. полковник Стефан Стојановић, са друштвом својим, дошао по сата далеко одавдје, у једном пиротском селу, зовомом *Витановцу*; да онамо код манастира, у оној гомили блејача, ни с писмом Ваше Свјетлости, нити пак са својим совјетима, није могао ништа учинити, нити је ко пристајао да се растура кући, нити су Цвјетка хтели између се пустити без крви; да је, најпосле, пошав дружини својој у Асмаково[1], поручио, да ако ће спасеније какво имати, дођу к њему данас, једно 100 кметова с Цвјетком, да се с њима договори, како ће њи предати Турцима, и Цвјетка Вашој Свјетлости. Да је јутрос получио од њи извјестије, да ће они близу границе наше сви онако како су на скупу дођи, и да је по томе он у Витановац дошао, а по њега и сва ордија пиротске нахије. Како сам ово чуо, пошљем к њему (г. полковнику) једнога момка, кога је он мени на сусрет послао, и дам јавити му да сам ја послан од Ваше Свјетлости, да пиротску сиротињу с Турцима помирим, да ћу ја с неколико кметова њини, које изабрали буду, у Пирот отићи; но да ме трбу забољео, и не могу сада к њима отићи, но он да изиште од њи једно 20 — 30 кметова; с њима, ако ће, нека дође и Цвјетко, да се овдје још вечерас договоримо шта ћемо радити, ибо ја с гомилом, и да би могао дћи тамо, нећу да се разговарам, но ћу само с неколико њи који су паметни. Ово како чује, узме Цвјетка мало на страну, који је већ био почео приближавати се к њему, и као сожаљевајући га рекне му: „Видиш, Цветко, како је г. Аврам дошао; он ће ову сиротињу помирити с Турцима, и пошто они разиђу се кућама својима, шта ће ондак с тобом бити: но хајде сада са мном к њему на Пандирало, да се с њиме видиш, пак које он, које ја да се договоримо, и да молимо Господара, да ти одбије кривицу на будалаштину, и да ти опрости“. Овај се на то склони и с Ћосом узјане коња те дође овде. Како је даклем дошао, одма заповедимо момцима те га свежу и овде у апс поставе, за ноћас поставимо одма и страже да никота одавде не пропусте к пироћанима,

[1] Сада то село изговарају *Осмаково* а не Асмаково.

да им то докаже, пак у договору са мном, отидне Ћосо опет натраг у Витановце сам к Туцаковићу и Пери, да каже пирођанима да сам Цветка ја код себе задржао, да се ноћас договарамо о којечем, и сјутра рано да иштем да с њиме још једно 50 кметова, који умеду добро говорити , дођу такође на договор, између који не би ли се преварили доћи овамо још једно 5 — 6 који су све ово замутили, да и њи повежемо, пак ондак послати онима другима хабар да се одма кућама разилазе, ако ће да се прифатимо молити Турке за њи, или ако не ктену, да ћемо јавит Турцима нека они с једне стране а ми с друге стране ударимо на њи, и да после никака спасенија не очекују, а овде видиће да имамо подоста војске српске, и казаћемо да још иде непрестано.

„Ово што је до сад учињено јављам Вашој Светлости, и што будемо сјутра учинили, јавићемо опет.

„Цветка нисмо одма окончали, да не би прочи пирођани то видевши у очајаније пали, и после у хајдуклук ударили, те ћемо већа посла с њима имати.

Ваше Свјетлости

У Перишу
5 Августа 1836

Покорњејши слуга
Аврам Петронијевић“

Аврам Петронијевић и Стеван Стојановић Ћоса Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Како је Цветко ухваћен, Ваша је Свјетлост из известија Петронијевићева већ извештена.

„Полковник Стојановић 6. т. м. учинио је наредбу, те су 200 пиростски отмјени људи на страну нашу у село Периш дошли, и тамо војницима нашим окруживши, совјет дали смо, и казали им да су велико зло учинили што су овако почели и т. д. Саслушавши речени пирођани совјет наш, погрешку своју признали су, и она 20. бунтача између себе истуривши, међу којима и два попа причисљавају се, нама у руке предали су. Овако с реченим кметовима свршивши све осим кривача исти дан кућама распустили смо, и бунтовнике код нас под тврдом стражом задржали смо.

„Кад смо овако 6. т. м. дјело свршили, татарин из Пирота војводин дође нам, да види шта смо с рајом учинили, и тек са овим татарином нашег Богдана, у Пирот преко ноћ с том поруком пошљемо, да војвода на границу дође нама, или да нам људе своје

пошље. Војвода пак примивши извјестије наше, још данас пошље нам сина свог, Ћехају, два бега из јерлија, Хаџи-Нешу и неколико кметова варошки, да с њима дјело видимо, и ми у Витановцу, првому пограничному селу пиротскому, с њима саставши се на сљедујући начин дјело ко концу приведемо:

„Овде су 30 одабрани кметова, које смо из гомиле пирођана јучер изабрали, наученијем нашим пред бегова сина, Ћехају, и проче дошли, и жалбу своју пристојним начином предавши, удовлетворителни успјех имали, и за тим кућама својима отпуштени; а кривце пак истим начином заједно с Цветком пред Турке извести дали смо, и Турци над њима испит учинивши увидили су, да је ова ствар из булалаштине њихове причињена, без никаквог *туђег побуждења*, и да су између речени 20 кривача само 4 човека њиова, који су и Цветка на то навукли, за најкривље нашли, а проче у сојузу с њима као мање за криве нашли смо, и ове пред Турцима по српскому начину казнити дали смо, и том приликом оба попа добро коштиговавши, међу проче кметове све одпустили.

«Речена 4 пиротска кривца, осим Цветка, Турцима у руке давали смо, да с њима чине шта знаду, но Турци казали су нам, да им ми по вољи нашој судимо. Увидивши, дакле, да Турци избегавају примити их и каштиговати, но одбацујући да све ми то учинимо, закључили смо, да ни Цветка на граници за нишан не оставимо, но сву петорицу заједно у Гургусовац под апс свезане пошљемо. Ми пирођане једно као туђе подајнике потући на граници нисмо могли, а друго, како Ћамил-Бег овамо долази, закључили смо, да ће ду нам ови људи за оправданије наше требати, јер мртви људи, кад Турци своје листове изврну, ништа посведочити не могу.

„Турци показавши се пред нама са свим задовољни, Вашој Свјетлости много *дову*[1] чинећи за помирење ово, обећали су се војводи посведочити и казати, а Ћехаја-бег обећао је, да ће војвода румели-валису све како јест описати и на молбу нашу да ће нам ома *тесвит*[2] њиовог писма у Бању послати.

„Ми у име Бога сутра полазимо одавде преко Гургусовца у Бању.

„У осталому целујући Свјетлу десницу и скут, јесмо

Ваше Свјетлости

7 Августа 1836.
у Витановци.

покорњејше слуге
Аврам Петронијевић и
Стефан Стојановић

[1] *Дова* = молитва
[2] *Тесвит* = концепат

Аврам Петронијевић Кнезу Милошу:

„Ваша Свјетлост,

„Милостивјејши Господару!

„Примио сам високопочитајемо писмо Ваше Свјетлости од данашњега датума за Н 3201 на путу код Гургушевца. Како сам видео шта заповедате у призрјенију Цветка и прочи бунтовника пиротски, одма сам се повратио натраг, и у договору с г. полковником дунавско-тимочке команде, одма смо наредбу учинили, и водимо Цветка како ћемо га *сабајлен*[1] сјутра на граници пиротској у присуствију 7 — 8 села заглавски и сврљишки убити и на точак поставити, а 4 проча бунташа пиротска по мајору Пећанину послао сам их пиротском војводи, са назначењем, да с њима, као својим подданицима чини шта хоће.

„Што смо погрјешили те нисмо тако поступили с горереченим преступницима одма синоћ, ја молим всепокорњејше за милостиво опроштење. Ми смо друкчије и о томе судили заједнички и с трима полковницима, а кад нисмо погодили, сад молимо за опроштење.

Ваше Свјетлости

У Гургушевцу
8га Августа 1836

Покорњејши скуга
Аврам Петронијевић

Стеван Стојановић Ћоса Кнезу Милошу:

„Његовој Свјетлости милостивјејшему Господару и Књазу Српскому Милошу Тодоровићу Обреновићу

„војеног команданта дунавско-тимочког полковника Стефана Стојановића всеподањејши рапорт.

„Одговарајући на височајше претписаније Ваше Свјетлости под 8 т. м. Н 3201 покорњејше Вашој Свјетлости јављам, да сам данас, у сојузу са господином Петронијевићем, на граници нашој и пиротској, на месту *Глогу*, Цветка погубити и на коло поставити дао, гди је такођер до 250 људи, које из среза заглавског, које пак из среза сврљишког на истому мјесту присуствовало. А четири пак пиротска човека, које смо код себе задржали, по гос. Пећанину још данас у Пирот к војводи послали смо.

„Страже пак пограничне у ред свој добро поставио сам и данас заједно и гос. Петронијевићем у Бању к Вашој Свјетлости долазим.

№ 678
9 Августа 1836
У Гургусовцу

Полковник
„Стеван Стојановић“

[1] Рано у јутру

Пироћани Кнезу Милошу:

„Ваша Књажескаја Свјетлост,

Милостивјејши Государју! Государју!

„Нам же велики благодјетељу, и покровитељу!

„Ми покорњејше прихождајући с понизним писанијем нашим, велико и врло возблагодарихмо, на ово бивше је возмуштеније, сиреч, скорб и утисненије, које смо имали, и управленијем Вашим паки тишину получили: за које не пропуштамо дан и ношч, час и минуту, воздвизајући руције к вишњему Творцу: Да утвердит Господ Бог державу Вашу: мати Божија да подарит бегове ваши со императорство! Да живи Господ Бог великују Књађињу Госпожу Љубицу, свагдашњу нашу благодјетелницу, која промишљава за народ свагда! Но при овом нашем благодаренију јоште имамо да нам простите за ово просто наше благодарење: зашто ми смо сиромаси прости и неучени: нето знамо за лошо тужбу да воздадемо, нето за благодареније благодарност да воздадемо по достоинству. И ако Ви милостивним оком вашим не би призирали на нешчастије и нишчету нашу, да ми не би ни покоја, нити па живота имали! Но при овом и даље молимо да неби нас и унапредак заборавили, зашто једнога Бога имамо, и по тим Вашу Књажескују Свјетлост, коју и молимо свагда, зашто и сад се хвале наши Турци јерлије да нас нете у рахат оставити никогда. Зато ако би возможно било, да би се војводи издалека писанијем показало, да њих смири мало!

9. Августа 1836
у Пирот.

Вашеј Књажеској Свјетлости

„Ми покорњејши раби пироћани:

Хаџи Неша Филиповић
Хаџи Виден Јовановић
Хаџи Ћира Нешовић
Деда Стамен Царибротли
Гога Ценић
Хаџи Гига
Павал Еленић
Панајот Поп Јовин
Цветко Ћурчибаша
Пеша Куклин
и прочи и прочи.“

Пиротски војвода Хаџи-Мехмед-Бег Кнезу Милошу:

„Его Књажеској Свјетлости Г. Г. и К. М. Т. О. покровитељу србскоме у Крагујевац

„Ваша Књажеска Свјетлост,

„Милостивјејши Государју!

„Вашој Књажеској Свјетлости ми всепокорњејши раби, и раја пиротскаја, клањајући се до лица земљи, и благодарећи вси једнодушно, мали же и велики, от всеја души и серцем и устнама, да живи Господ Бог Свјетлаго Књазја и Государја! Да живи Господ Бог Свјетлују и славнују Госпожу, всемилостивују и странољубивују благодјетелницу, в Сербије и в прочих стран. Да живи Господ Бог бегове ваших: и да подарит их со знаменитоје императорство, еже од морја до морја, и от рјек до конец земљи; и да укрјепит Его недвижимо, и непоколебимо до совершенија вјека сего. При овом же нашем благодаренију покорњејше објављајемо како от везира дојде буjурунтија, и прочита се у мехкаме: простил цар и везир на пиротску рају, и једнаг пуштише онија затвореници от села што беху затворени, и пише у буjурунтију да иду пет људи при везира да виде есап на Хаџи-Асана и на сарога војводу. При овом же привјестије наше јешче покорњејше молимо да и у напредак не заборавите нас.

Вашој Књажеској Свјетлости

15. Септемврија 1836
у Пирот.

Доброжелатељ
Хаџи-Мехмед-Бег
војвода пиротски.

Ми же покорњејши раби:
Хаџи Неша Филиповић
Хаџи Ћира Нешовић
Деда Стамен Царибротли
Хаџи Павал
Гога Ценић
Цветко Ћурчија.

Народ округа пиротскога Кнезу Милошу:

„Ваша Књажеска Свјетлост!

„Милостивјејши Господарју!

„Вашој Књажеској Свјетлости покорњејше понизним писанијем нашим прихождајући и цјелујући Свјетлаго воскрилија риз Ваших, саопштенародно и једнодушно молимо: ди нам простите кривицу.

нашу, с коеју отпадли јесмо от Свјетлост Вашу! и учинимо се непотребни Вама, но обаче велика јест милост Ваша, будући не ћете нас заборавити; особито ако би Вашу блистателну порту изгубили, куд ми нешчастливи да имамо се или потужити или похвалити, кад смо све порте у наоколо затворили чрез безумије наше; а данас, Богу хвала и Свјетлости Вашој, имамо се похвалити, кад се војвода по заповеди Вашој влада, глобе, и зулуме све је дигао, особито и порез је мало спао, чрез тога узрока молимо Свјетлост Вашу! да нас научите да л да пишемо једну иштанцију Пертеф-Паши-Ефендији; ил на патрихане да пишемо; ил везиру честитоме; просећи да не би измјенили овог садашњег војводу Хаџи-Мехмед-Бега. А и Вашу Свјетлост коленоприклоно молимо. Ако би угодно било Вашему сладкому нараву, да и Ви предстатели за тог вишепређеног војводу будете А мало је рад њег, више нас нешчастливих ради. За које всемилостиваја мати Божја да буде предстателница пред сина својега да Вам подарит благополучноје здравије и всерепкоје побједителство на враги и супостати Ваша. При овом же всепокорњејше рабски припадамо љубећи скут опште потписани от општества нашег

Вашој Свјетлости

Новемврија 1836
у Пирот.

всепокорњејши раби:
Хаџи Неша Филиповић
Хаџи Павал,
Хаџи Ћира Нешовић,
Деда Стамен Царибротли,
Цветко Ћурчибаша,
Младен Ћурчија Марковић,
Неша Куклин,
Лила Цупонин,
Панајот Поп Јовин,
Стамен Ниторац,
Гага Ценић,
Ћира Стефановић,
Живко Ђоковић,
И три кацабашије от три кола, који су филаетећи,
Стамен Станулов от Цариброд,
Никола Ценин от Сињац,
Младен Ђурин от Изатовци,
Јован от Калуђерево.“

Кнез Милош пиротској општини:

„Обшчеству Пиротскому“.

„Одговарајући на писмо ваше, у прошлом месецу Нојемвру мени писано, којим од мене неки опроштај иштете за летошњу погрешку, јављам вам, да та погрешка ваша није се мене толико коснула колико премилостивог цара, који жели свако добро својим поданицима и у свачем. Истина да је летос неповољност имао од вас, но хвала Богу и њему, те је све милостиво опростио; и радујем се, да сте сад спокојни и с војводом задовољни. Што пак желите, да вам совјет дадем, како бисте учинили, и коме бисте се с просбама однели, да вам се овај садашњи војвода не промени. Будући да се време приближава, да се *мукада* продаје, то по мојем мњенију нуждно ће бити да неколицина од вас с једним арзавалом и с мало пешкеша отидете к ч. везиру румели-валису, и покажете с тиме вашу вјерност, како цару, тако и њему, и замолите га, да вам војводу садањег остави међу нама, кад је он тако добар, као што се с њиме похваљујете, и надам се да ће он вама на руци у томе бити, а што се тиче мене, немојте мислити да сам ја вас из какве љутње моје отметнуо, за вас и за свакога поштена човека отворена су моја врата, и можете свагда од мене искати совјета за дјела која не би шкодљива била царству и власти царевој.

„Ово јављајући вам, и желећи да сваки пут за вас и ваше владање добро чујем, поздрављам вас и јесам

Но 4070
18 Декем. 1836
У Крагујевцу.

Милош Обреновић
Књаз Српски“.

Ето тако се свршила и ова буна Хришћана против Турака: тако се уставио и стишао покрет који је готов био да узме велике размере.

Али, и ако се тај покрет стишао, Пирочани не престаше жудети за ослобођењем. И они га дочекаше у другој поли Декембра 1877, кад оно дрски унук срећно изврши оно што је мудри дед онако вешто смишљао, и онако неуморно припремао.

Сад да бацимо брз поглед на школе и школовање становника у пиротском округу.

На крају 1882-83 школске године бејаше у пиротском округу свега 23 основне школе, и то 2 за женску децу (у Пироту и Белој Паланци) и 21 за мушку. Од тих школа биле су 4 у варошима а 19 у селима.

Кад број основних школа поредимо са становништвом, онда налазимо, да је долазила једна основна школа

варошка . . . на 2280 становника
сеоска . . . „ 3567 „
у опште . . . „ 3343 „

У овима основним школама радило је свега 36 наставника, и то 8 учитељица (од тих 3 у мушким а 5 у женским школама) и 28 учитеља

У варошким школама било је свега 17 наставника, и то 9 учитеља и 8 учитељица.

У школама варошким било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . .	629	181	810
оставило је школу . .	107	28	135
на крају године . . .	522	153	675

У сеоским школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . . .	780	2	782
оставило је школу . . .	65	—	717
на крају године , . .	715	2	717

Варошки ученици напуштали су школу у далеко већем броју него ученици сеоски.

Од 100 уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	17.0	8.3
ученица	15.5	—
ђака	16.7	8.3

Кад број ђака поредимо с бројем школа, онда налазимо, да је долазило у средњу руку на једну школу

	У ПОЧЕТКУ	НА КРАЈУ
	ГОДИНЕ	
варошку	203	169
сеоску	41	43
у опште	69	60

На једног наставника долазило је у средњу руку у школама

варошким	„ 48 ђака
сеоским	„ 41 ђак
у опште	„ 45 ђака

Интересно је поређење становника с бројем ђака. Тако од хиљаде становника

	МУШКИХ	ЖЕНСКИХ	УОПШТЕ
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
по варошима	134	41	89
по селима	23	0.1	12
у опште	36	5	21

Из ових размера види се, да је од равног броја мушких и женских, походило основне школе

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
по варошима	100	31
по селима	100	2
у опште	100	14

Најпосле, као морална слика Торлака, може послужити и статистика моралности у пиротском округу за последње четири године (1879, 1880, 1881, и 1382) коју овде прилажем:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		—	2	—	—	2
Крађа	ствари	2	5	—	2	9
	стоке	1	—	1	2	4
	пића и јестива	1	1	—	1	3
	новаца	2	5	2	3	12
Пожара	број	2	2	1	3	8
	вредност у динар.	800	2.336	13.200	568	16.904
Паљевина	број	1	5	6	19	31
	вредност у динар.	402	2.321	2.816	19.931	25.470
Убиства	пушком	3	2	—	—	5
	другим оруђем	2	1	—	3	6
	дављењем	2	—	—	—	2
	ванбрачне деце	—	2	1	—	3
Узроци убиства	свађа	2	2	—	1	5
	омраза	1	1	—	—	2
	непознати	3	2	1	2	8
Самоубиства	пушком	—	1	1	—	2
	ножем	—	—	—	2	2
	вешањем	1	1	2	—	4
Узроци самоубиства	болест душевна	1	—	1	4	6
	частољубље и непознати	—	2	2	1	5
Случајне смрти	од глади	—		—	1	1
	од пушке	2	—	—	2	4
	утопљено	3	2	—	1	6
	од грома	—	2	1	2	5
	непознати	2	2	3	—	7

Као што се види из овог прегледа, било је за све четири године свега 28 крађа, или у средњу руку по 7 годишње.

Пожара и паљевина било је свега 39 или у средњу руку по 10 на годину. Штета пожарима и паљевинама нанесена износи 42.374 динара, а годишње у средњу руку по 10.594 динара. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда од исте долази по 14 пара на једног становника.

Самоубилаца било је свега 15 у течају ове четири године или годишње по 4. Један самоубилац долази на 19.223 становника.

Убиства било је свега 16 или 4 годишње. Размера убиства према броју становника иста је као год и код самоубилаца.

Случајно погинулих било је свега 23 или годишње по 5.8. Један случајно погинули долази на 13.257 становника.

У поменуте четири године било је

	свега	у проценту
Убиства	16	29.63
Самоубилаца	15	27.78
Случајно погинулих . . .	32	42.59
Свега	54	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је један на 5696 становника.

Интересни су подаци о природном кретању становника. У 1882 години било је 789 венчања. На 1000 становника долазило је 10 венчања. У истој години родило се 1835 мушке, 1631 женске, свега 3466 деце. На 1000 становника долазе по 45 рођења.

Међу рођенима било је 8 ванбрачно рођених; дакле од 1000 само 2.3.

Умрло је у тој години 1116 мушких, 1078 женских, свега 2194. На 1000 становника долази 29 умрлих. Вишак рођених износио је дакле 16 процената.

При поређењу рођених с умрлима налазимо да је долазило на 100 рођених

код мушких	61	умрлих
код женских	66	„
у опште	63	„

б. Личности чим било заслужне.

По плану, по ком је писана „Кнежевина Србија“, и по коме се и ови нови окрузи описују, у сваком се округу даје места помену оних људи који су чим било заслужни за свој округ, или и за цео свој народ.

Где се год могло, ми смо се старали да ти помени буду неке мале биографије које би, осем светлости коју разливају на живот и догађаје дотичног народног посленика, доносиле и друге историске или географиске путоказе за боље познавање округа и његових становника.

У овом округу има доста људи који су у овом или оном народном послу заслужили да се захвално помену, али, на жалост, нама недостају о њима биографска дата, те се не могу никако да саставе ни најкраћи животописи.

Овде би најприличније било штампати сва имена оних јунака и мученика који животом својим откупише Пироту слободу; али, на жалост, ми још немамо гачнога помеиика тих имена: јер онај списак, који је штампан у *Рату*, стр. 27 — 40, пун је штампарских веома грубих погрешака[1].

Међу тим јунацима и мученицима сјајно место заузама

Милутин Карановић

Милутин Карановић, пешачки капетан, који се родио 28 Децембра 1841, у Забојници, у округу крагујевачком. Учио је основну школу и један разред гимназије. Ступио је у војску 30 Новембра 1857, постао официр 1 Јануара 1872, а капетан 10 Октомбра 1876.

У свим бојевима у којима је био, борио се јуначки. Пао је у крвавој битци на Нишору 15 Децембра 1877, и укопан је више олтара темачкога манастира Светога Ђорђа.

Слава његову имену!

Слава његовим бојним друговима!

в. Места чим било знатна

Бабина Глава, вис на водомеђи тимочкој и нишавској. На том вису крсте се два важна пута: онај од Кнежевца к Пироту, и онај од Видина к Белој Паланци. Тако важну за одбрану тачку

[1] Чуо сам да су неке војне старешине биле почеле исправљати те погрешке, и састављати тачне поменике, па су нешто застале. Колико је тога посла урађено не могу казати; али морам ставити на душу свакоме до кога ствар стоји, да тај посао сврши још док су живи другови и познаници оних којима Србија дугује за ову своју тековину.

Доцније ће и најбоља воља бити немоћна исправити погрешке.

Турци су били утврдили још пре нашега првога рата. С тога је око Бабине Главе било више сукоба у првом рату, а у другом Срби су посели Бабину Главу 5 Декембра 1877.

Свети Никола, теснац, којим пролази пут од Пирота к Видину, идући преко бйла Старе Планине, названи тако по цркви Светога Николе, која је ту близу.

Овај теснац били су Турци утврдили да би заклонили Пирот од напада из Загорја, и из долине тимочке. Наши су, у другом рату, ударили на ова утврђења, разбили Турке, и теснац освојили 7 Дек. 1878. Турци, разбијени на Св. Николи, побегли су к Белоградчику и Лому.

У том бојy пало је наших 16 војника, које мртвих а које рањених.

Овде је командовао трупом официр *Глиша Фрањић*; одликовали су се поручици: *Веселин Поповић* и *Покорни.*

Бела Паланка, управо мост на Нишави код Беле Паланке, место је нарочито попрскано крвљу 12 Декембра 1877.

Наши су нападали на Белу Паланку и у првом рату (1876). Ти напади нису донели никаква добра, пошто смо доцније морали Турцима уступити не само Белу Паланку, него и Зајечар, и Књажевац, и Алексинац!

У другом рату пак, 12 Декембра 1877, од 6 сахата у јутру до близу 2 сахата после по дне, на мосту испод Беле Паланке, био је крвав бој. На послетку, Турци, опазивши да су Срби прешли Нишаву више моста, и да им већ залазе за леђа од *Кременице* и *Тиловца*, повуку се с бојнога поља, прођу Белу Паланку, и побегну уз Коритничку реку к Лужници, одакле су мислили или к Лесковцу или к Трну.

Док је отет мост на Белој Паланци, наша је војска изгубила 7 мртвих и 44 рањена војника[1].

Слава им!

Будин Дел (а не *Будим Дел,*[1] као што многи пишу), један крак од косе *Белаве*; он се пружа к северу, и гони Нишаву да

[1] *Рат* 17 — 20

се подуго обавија око њега. Преко средине тога крака прелази пут од Пандирала к Пироту[1].

Мало западније од Будин-Дела, према ушћу реке Темштице у Нишаву, село је *Станичење.*

Према Будин-Делу опет, на десној страни Нишаве, села су *Нишор* и *Сопот*

На та два села удара пут од Видина к Пироту, с којим се раније састаје и пут од Књажевца који иде долином Трговишкога Тимока.

Године 1877, Турци, бојећи се од Срба и Руса, да тим путем не јурну на Пирот, пожуриште се да Пирот с те стране јако заштите. Тога ради су Будин Дел, Нишор, и Сопот утврдили што су боље могли.

Наша војска, идући од Пандирала и од Књажевца, први пут удари на та утврђена места 13 Декембра 1877. Ту се отворе они крвави бојеви од 13 — 15 Декембра који су истина нашу храбру војску стали врло скупо, али који су, најпосле, приморали Турке да се повуку, и да нам Пирот оставе без и једне пушке.

Суводол и *Блато* два су села, једно јужно, а друго северно од пута који води од Ниша к Пироту.

Војска српска, освојивши, 12 Декембра 1877, Белу Паланку, пошла је друмом к Пироту. Турци, уздајући се у Белу Паланку и у Ниш, нису ту страну Пирота ни утврђивали, али ипак, осетивши опасност, одупру се и овој српској војсци. Тако су се започели бојеви још од *Понора*, а најжешћи су били око села *Суводола* и око *Блата*[2]. То је било од 13 — 15 Декембра 1877, а 16 Декембра већ су наши ушли у Пирот.

г. Варошн, села, куће.

Пирот (турски: *Шарћој*[3]), главна варош у округу пиротском. Онде где је Пиротско Поље најниже, и где се из њега ис-

[1] *Будин Дел* су Турци, пошто су га утврдили за одбрану, назвали: *Илдыз-тепе*, што ће рећи: *Звездани врх.*

[2] *Рат* 21 — 29

[3] Управо *Шер-ћој*, а то ће рећи *варошко село.*

цеђују све воде, настањен је *градић Пирот*, па се уз њега прибила и варош истога имена.

Са западне стране, од виса *Белаве*, спушта се ка граду Пироту један узан каменити рт. На том рту, над самим Пиротом, познају се нека стара војничка утврђења, и некаква зграда, као да је некакав барутни магацин. Све је то остало иза Турака. Тај рт над Пиротом зове се *Сарлак* (ваљда *Исарлак* = градић).

Кад се брег Сарлак заврши, онда поред њега протиче, и у Нишаву се слива *Расничка Река*, која од села Раснице тече преко Пиротскога Поља.

На десној обали те Расничке Реке, а на левој страни реке Нишаве, баш према Сарлаку, избио је из земље у висину један пласт од стена. На том пласту од стена озидан је стари градић Пирот, око кога је, зиданим ровом, обвођена вода, кад је требало.

Пироћани кажу да је то град Војводе Момчила, који је био ујак Краљевићу Марку. А неки су путници, у раније време, писали да је то град *Милоша Обилића*, као што ће се видети мало ниже.

Постање Пирота, и његову стару судбину, покрива непровидна тама. Бар ми за овај мах не можемо о томе казати ништа[1].

Пре Косовске битке (1389) султанов велики везир бејаше се примакао границама српске државе. И један турски војвода, на име *Јакша-Бег*, некако преваром, ноћу, заузе Пирот, и разори га. Цар Лазар, дознавши за то, заповеди хаброме војводи своме *Митру Војиновићу*, те Турке потера из Пирота тако жестоко, да је кроз теснаце ка Софији сам Јакша-Бег једва изнео своју главу.

Тада се Цар Мурат крене из *Филипопоља* преко *Ихтимана*, *Костендила*, *и Кратова* на Србију[2].

Године 1412 и 1413 српски Деспот *Стеван Високи* утврђивао је Пирот и пиротску околину од напада беснога султана *Мусе Челебије*[3].

[1] *Ami Boué Turquie d'Europe* I, 150, каже, да је данашњи Пирот оно што су стари звали *Turribus*.

[2] *Иречек, Историја Бугара*, стр. 342.

[3] *Гласник* XLII, 307.

Године 1433 кроз Пирот је пропутовао, враћајући се из Јерусалима, Француз *Делаброкијер*. Тада су у Пироту већ били Турци[1].

Године 1443 и 1444, српски деспот *Ђурађ Бранковић*, у друштву с Мађарима, бејаше вратио себи од Турака Пирот и околину му[2]. Том приликом мађарски краљ Владислав, војујући са Србима против Турака, даде, у Пироту 22 Новембра (1443), писмо којим допушта деспоту Ђурђу Бранковићу, да међу својим људима избере и препоручи краљу на потврду човека за великог жупана у спољашњој солночкој жупанији, у којој је Деспот имао добра Тур и Варшањ.

Године 1444, месеца јуна, у Сегедину, при углављивању мира, *Пирот* (Шарћој) враћа се Деспоту Ђурђу, као земља његова[3].

Године 1578 кроз Пирот је пропутовао *Стеван Герлах*. Овај путник пише, да се Пирот зове: *Град Милоша Обилића*, онога истога, вели, који је распорио Мурата на Косову 1389[4].

Године 1688 аустрйски ђенерал *Пиколоминија*, по освојењу Ниша, узме нешто својих коњика, а оно друго Србе добровољце, те с њима отме Белу Паланку и Пирот. Турци ове непријатеље нису ни шчекали у Пироту, већ су се раније повукли к Софији[5].

Године 1689 српски добровољци, као посада аустриске војске, држали су Пирот. 29 Октомбра изиђу они на Драгоман, нападну Турке, и победе их. Али се доцније Турци приберу, ударе на њих, и разбију их са свим. Ту су добровољци изгубили главног старешину, 3 официра, и 524 војника које мртвих а које заробљених.

[1] *Гласник* VI, 212

[2] *Мијатовић, Ђурађ Бранковић*, I, 350

[3] *Годишњица* III, 339

[4] *Гласник* XXXVI, 207.

[5] *Die freiwillige Theilnahme der Serben* итд. У тој збирци има из онога доба ова интересна белешка: „Што смо много рачунали на своју срећу, и на неувиђавност непријатеља, на страх који су им задале наше прве победе, мени је увек било неки рђав знак. Мислио сам да ће непријатељ најпосле отворити очи, као што их је и отворио. А наше рђаво понашање, и нагомилавање којекаквих туђих добровољаца у ову земљу (Србију), довело је Србе до тога да су, најпосле, волели турски јарам него наше терете. О свему томе ја сам Принцу говорио више пута.“ — Ово пише аустриски војвода!

Године 1719 кроз Пирот је пропутовао посланик цара немачкога, *Гроф Дамњан Хуго од Вирмонта*, идући у Цариград, после пожаревачкога мира; а године 1720, у повратку отуд, опет је ударио на Пирот. Његов секретар и путописац, том приликом, бележи: да у Пироту има 100 јаничара посаде, и три топа; да је земља у пиротском пољу необично родна; да су око Пирота таке баре и пиштољине да се у време кишâ, и кад се снег топи, не може прићи к вароши. С тога су, вели, сви путови насути шљунком! Даље прича како је у пиротској околини много хајдука, који долазе до саме вароши, и људе хватају и уцењују.

Најпосле, није пропустио описати и како је пиротски кадија посланика и свиту му позвао да, забаве ради, пецају рибу. Путописац, јамачно добар рибојед, описује како су се важно и смотрено спремали за тај лов, као да ће бити, вели он, пуно пастрмака, младица, и смуђева, а оно изашле само две три кесежице! . . .

Године 1761 у Пироту је отворена оделита јепархија, која је одвојена од софиске и нишке[1].

Та се јепархија звала *нишавска јепархија Горње Мисије* а владика пиротски звао се *митрополит нишавски*.

Јепархија пиротска пружала се до села Комштице, до Драгомана, Магова, до Трна (Знепоља) и Брезника; захватала је Лужницу до села Стрелца, и низ Нишаву чак до села Врелца и Сићева[2].

Године 1836 око Пирота, и у целој наији пиротској, букнула је буна против Турака. Народ је хтео да се споји са Србијом. На самом „Големом Мосту“ био је крвав бој, па је устанак угушен, и ослобођење одгођено за доцније време.

Године 1877, Декембра 16, после крвавих бојева на Нишору, Сопоту, Будин-Делу, Блату, и Суводолу, Пироту је грануло сунце слободе. Тога дана српска је војска ушла у Пирот, и ослободила га од Турака, после 433 године робовања.

1. *Голубински, Историја цркве,* стр. 148.

2. Ово казује бивши економ нишавске митрополије *Поп Коста Павловић* парох пиротски.

У бојевима око Пирота пало је 100 војника мртвих и 583 рањена.[1]

У Пироту је освојено 28 турских топова, 1500 пушака, много муниције за топове и за пушке. И заробљено је 200 Турака.[2]

Наши војни људи пру се око тога: које су трупе пре ушле у Пирот: *оне од Нишора и Будин-Дела*, или *оне од Блата и Суводола?*

Разгледајући места, и слушајући казивања, рекао бих да су оне од Суводола и Блата могле бити прве.

Али ипак, место узалудне парбе око те првине, корисније би било проучити саме распореде и радове на тим крвавим местима, те би се, можда, у напредак могли избегавати онако скупи и страшни огл ёди, какве је наша војска ту плаћала.

Пиротски градић није никаква тврђа против данашњега оружја.

Од града уз воду, левом страном нишавином, она је пола вароши која се обично зове *Пазар*, и у којој су пређе највише живели Турци. На десној страни Нишави пак она је пола која се зове *Тиха Бара*, и у којој су живели Хришћани.

Те две поле спаја *Големи Мост* преко реке Нишаве.

Године 1879, Августа 25, Краљ Милан, желећи испунити молбу пирођанима, а и порадовати се тековини коју је Србији дао, дошао је у Пирот, где је преседео 26 Августа, давши прилику малом и великом у Пироту, да види избавитеља свога. Августа 27 Краљ се вратио у Ниш.

Године 1879 у Пироту је било 8183 душе. Међу тима је Срба 7185, Турака 638, а Јевреја 260.

За турске владе Турака је било у Пироту око 2500 душа.

Турци у Пироту радили су ове радње: берберску, пушкарску, седларску, дуванџијску; неки су држали механе и каване; неки су кўпили десетак, а највише их је живело од својих добара која су имали у вароши и по селима у округу. Сад у Пироту има само четири турске породице. С онима који се ту баве ради распродаје својих добара — у Пироту може бити око 40 душа Турака (1883).

[1] *Рат,* стр. 26

[2] Ист „ 26.

Турци пироћани одселили су се у Скопље, у Куманово, у Велез, Штип, Приштину, Гиљан, Призрен, Тетово (Калканделе), Гостивар, Серез, Митровицу, Битољ, Солун, Чаталџу, Неврокоп, Силиврију, и у Цариград; а неки у Брусу и Борију (у Азији).

У Пироту је било 8 џамија и 2 текије. Сада стоји и ради само једна џамија, тако звана „Царева Џамија“. Друге су све порушене.

За просвету народа у Пироту има (1883):

1. *Нижа гимназија*, са 4 разреда и са 8 наставника. 1882—83 године било је у тој школи 107 ученика и 4 ученице, свега 111 ђака.
2. *Основна школа мушка*, са 9 учитеља и 486 ученика.
3. *Основна школа женска* са 4 наставнице и 162 ученице.

Пирот има две цркве:

Стару цркву, у Пазару,

Нову цркву, у Тихој Бари.

У Пироту се раде различити занати; а од свих ручних радова у том месту највише су разглашени *пиротски ћилими*, које тку жене и девојке.[1]

Уз ткање ћилима иде и вештина бојадисања. С тога у Пироту самих бојаџија има 12 дућана.

После ћилимара долазе *ткачи илатнари*. Њихових има преко 70 дућана у којима тку близу 200 разбоја.

Мутава, или кочетара, има мало на број; а њихови се покровци цене као врло добра роба своје врсте.

---

[1] Ћилима пиротских по величини има пет врста:
а) *Батал-бој* (највећи) 5 аршина у ширину и 6 аршина у дужину;
б) *Сметеник* (средњи) 3 ар. широк, а 4 аршина дуг;
в) *Шестак*, 2 аршина широк, а 3 дугачак;
г) *Сицаде* 1½ » » а 2 дугачко.
д) Јăн, то је миндерлук; дужина му је колико ко хоће.
Шаре на ћилимима носе ова имена:
Шара у наоколо прва од ивице зове се *плоча*;
Шара на плочи зове се *решме*;
За тим иде шара која се зове *ћенар*.
У средини ћилима има ових седам шарâ: *Кубетија, Ћулови, Врашка Колена, Огледала, Решме, Саксије*, и *Софра*.

Пирот има трговачких веза са Софијом, Самоковом, из кога добија самоковске даске, гвожђе, и сукно; с Пловдивом (Филипопољем) и с Калофером. Из овог последњег места Пирот узима шајак и гајтан. Пирот шиље у Једрене и Цариград масло и сир.

У Пироту се може видети што се не виђа ни у једној нашој окружној вароши. Док ви, као путник, ручате у гостионици, дотле ће вам неколики нуђачи нудити ћилимова малих, великих, јастука чарапа, и других ручних радова. Нарочито су познате у Пироту две бабе, које ћете увек видети с ћилимима о рамену и под пазухом; оне иду од скупа до скупа, нудећи људма своју робу на продају. Те две бабе имају смешне надимке под којима су познате. (Једна се зове *Баба Ћурка*, а друга — *Баба Кисела!*).

Из Пирота се разлазе неколики путови који га везују за друга мања или већа места, и то:

I. Од Пирота на Св. Николу (к Видину)

Од Пирота до Темске	10.000 км.	2·00 сата	
„ „ „ Калне	40.000 „	8·00 „	
„ „ „ Балта Бериловца	45.000 „	9·00 „	
„ „ „ Св. Николе	60.000 „	12·00 „	

II Од Пирота преко Темске до границе кнежевачког округа

Од Пирота преко Темске до границе 35.000 км. 7·00 сата.

III Од Пирота преко Ржане до границе бугарске

Од Пирота до Ржане	25.000 км.	5·00 сата	
„ „ „ бугарске границе	27.000 „	5·30 „	

IV Од Пирота ка Лесковцу

Од Пирота до Власотинаца око	50.000 км.	10·00 сата	
„ „ „ Лесковца око	60.000 „	12·00 „	
„ „ преко Крупца до буг. гран. око	20.000 „	4·00 „	

Пут од Пирота преко Беле Паланке к Нишу, и од Пирота преко Суковскога Моста до бугарске границе обележен је у опису нишкога округа.

Ови су путови остали од Митад-Паше. Они су просечени и већином насути, само су многи, на врлетним местима, искварени, те нису *сви* у *свако доба* удесни за путовање.

Најпосле, нека се помене и једна реткост:

У Пироту, у Тихој Бари, у Поп-Шемшиној махали, има неки *Панајот Станковић*, ћурчија. Том су човеку отпале обе ноге до колена. Тај ћурчија има дућан у Пазару, Нишави на другој страни, једно $^1/_4$ часа далеко. И ево како он иде од куће у дућан, и од дућана кући. Он има једног магарца и двоколицу. Жена панајотова упрегне у јутру магарца, и Панајот се умести у двоколицу. Магарац се тада упути преко пијаце, и, кроз најгушће улице, иде право к дућану. Дошавши до дућана, устукне се сам тако да стражњи крај од двоколице удари у ћепенак од дућана. Газда се на тај начин искотрља пред врата, и отвори их. Одатле се магарац с двоколицом сам врати кући. У вече га од куће упуте с двоколицом, и он сам дође пред дућан, и намести се тако како му весели газда може убацати у двоколицу!

Пирочани, с појамним задовољством, причају путницима о овој животињи. Имају и право! Није ли овде путно упитати: За што људи сваку глупост бележе магарећим именом? Сој који има оваке представнике није заслужио рђу коју ми на њега неправедно товаримо!

Бела Паланка (турски: *Ак-Паланка)* 18.750 км. = 3·25 ч. на запад од Пирота, а 37.925 м. = 7·36 на исток од Ниша.

Бела је Паланка на левој страни нишавиној, под Сувом Планином, онде где се у нишавску равницу стаче речица *Коритничка*, и где испод виса *Малог Курилова* извире врло јака вода *Врело*, а то је у ономе котлу преко кога прелазе сада, прелазили су ненекад, а прелазиће и одсад путови из Мораве на Балкане и од Дунава ка Лужници, Знепољу, и Струми.

Бела Паланка је богата остацима из доба римске владавине у овим земљама. Путници су се свакад устављали на многим каменовима с римским натписима у Белој Паланци. Сви ти каменови и сада су на месту, само што су многи рушевинама притрпани. Али осем

каменова са записима, има врло много зидова у земљи који показују старе и велике грађевине. Тако испод садашњег града, на 20 корака, има у земљи стари римски зид, из кога људи ваде све тесани камен. Зид је тај врло велики. Други је стари зид од стране нишке. Овај обухвата готово сву варошицу. Осем тих, тако да речемо, платна зиданих, има много оделитих зидина од појединих кућа и зграда; за тим има појединих каменова који су морали бити тврђа и украс неким великим зградама.

Тако пред вратима градским с поља лежи глава с венцем од некаквог стуба мраморскога, с подножјем — доњим делом — од црвеног мрамора. То су сви путници опазили, и стављају га у доба римско.

У зиду градском, окренутом Нишу, беше узидана једна плоча с натписом о цару Јулију Филипу. Та се плоча одржала до сада.

Неки Ђорђе из Паланке нашао је у својој њиви два ступа од камена, и један онакав као што је мало час поменути. Ступови су по хват и по дужине, на врху и дну имају первазе, и по мало су шупљи.

У подруму Ђорђа Јониног механџије, има један ступ 12 педи дужине. Он стоји у земљи, и још се пружа у комшијску кућу.

Град у Белој Паланци, који се сада руши, и од кога је јужна страна већ оборена, овакав какав је, није дело римско. Њега је, по причању, градио велики везир *Мустафа-Паша*, онај који је и нишки мост оправљао. С тога су Турци до пре 80 година ово место и звали: *Мустав-Пашина Паланка*, а после је отело име *Ак-Паланка* што ће рећи: *Бела Паланка.*

Садашњи је град озидан у четврт, са осам кула на рогљевима и по средини платна. Грађен је од камена и цигаља које су ваљене из римских и других ранијих зидина.

Идући из Ниша к Пироту, на $^1/_4$ сахата (највише 20 минута) од Беле Паланке, десно од пута село је *Мокра*, на оном путу којим се иде Дивљанскоме Марастиру. На мокранском врелу има један каменити мост, који се зове *Огњанов Мост*. Имају и развале од цркве Св. Петке. Прича се да је у сваком селу око Паланке била лепа црква. Те су цркве, вели се, овако постале: Душан,

кад је овладао овим крајем, поклонио је за три године државни данак на грађење цркава! Тако су награђене толике лепе цркве. Кад је Мустафа-Паша зидао град паланачки, срушио је око Паланке 12 тих цркава, те се од њих камен донео и град озидао.

Докле се је тај град градио, прича се у околини, једна је жена морала чувати и љуљати 70 мале деце, да друге мајке кулуче на граду!

Белу Паланку наши летописци зову *Извори*.

После крвавога боја и победе на *Струми* и Велблужду, 28 Јула 1330. Стеван Дечански примио је у *Изворима* (Белој Паланци) бугарске посланике који су му донели понуду да царство бугарско сједини са својом државом. Дечански такве понуде није примио, него је, задовољивши се изјавама мира и пријатељства, оставио да син погинулога цара Михаила заузме престо бугарски, коме је по правди и припадао[1].

Француски путник *Делаброкијер*, који је, враћајући се из Јерусалима, године 1433, пропутовао кроз Белу Паланку, записао је име њено: *Ysvourière*. Ваља да, као странац, није дочуо завршетак тога имена, или га је преписивач погрешно преписао.[2]

До рата аустриског 1688 у Белој Паланци био је један хан, особито леп као грађевина, и врло користан путницима као задужбина. А тада су Њесаровци, принуђени оставити ово место, тај красни хан спалили и порушили, „да се непријатељ њиме не користи“![3]

Посланик цара немачкога, *Гроф Дамњан Хуго од Вирмонта*, после пожаревачког мира 1719, идући у Цариград, и, 1720, враћајући се из Цариграда, прошао је кроз Белу Паланку. Његов путописац нарочито помиње многе каменове с римским натписима, од којих четири је опширно протумачио учени у оно доба старинар *Хераус*[4].

Белу Паланку, после крвавог боја на нишавскои мосту, освојила је српска војска 12 Декембра 1877.

---

[1] *Ив. Павловић, Извори* 284 – 285

[2] *Гласник* VI, 213.

[3] *Путопис Грофа Вирмонта.*

4. Један пријатељ српске књиге превео је онај део овога путописа, који се српских земаља тиче, и скоро ће га, надам се, штампати.

Краљ Милан, 25 Августа 1879, идући из Ниша у Пирот, уставио се и ручао у *Изворима Дечанскога* (Белој Паланци). Том приликом опазио је главу од онога мраморнога ступа, који мало час поменусмо, и на ком се устављао и путописац Грофа Вирмонта 1719, и 1720 године. Тај камен стоји данас[1] на оном месту на ком су га путници видели године 1719 и 1720.

До године 1877 у Белој Паланци живело је Турака око 200 душа. Они су имали до 60 дућана у вароши.

Готово сви Турци живели су од својих добара, а неки су и сами обрађивали земљу.

За богомољу своју Турци су имали *једну џамију* и *две текије* у вароши. Сад су обе порушене.

Данас у Белој Паланци живе само два Турчина, и то без породица.

Као што и раније поменусмо, у Белој Паланци се крсте два важна пута:

Пут од Ниша к Софији, и пут од Видина и у опште из Загорја за Лужницу и Знепоље.

У Белој Паланци има поштанска станица и станица телеграфска.

Ту има основна мушка школа са 3 наставника и 143 ученика; и основна женска школа са 19 ученица и једном учитељком.

Од Беле Паланке до *Бабине Главе* има 12.500 км. 2. 30, часа а до *Калне* 17.500. = 3·30 часа

Села у пиротском округу има 169; она су готово сва мала по броју својих житеља. Највећа су села: *Јаловик-Извор*, *Крупац*, *Темска*, и *Добродо*, па ни једно од тих села нема више 250 пореских глава.

Куће су збијене. Око кућа нема много стаја; а где и има стаја, нема нигде оних великих вотњака као у Шумадији, нити забрана, као у ваљевској.

Села су махом око вода и извора.

Ово су имена свих села у пиротском округу, по срезовима:

---

1. Гледао сам га 1882.

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
I	**Варош Пирот**	одавно	1668		
II	**Белопаланачки срез**				
1	Бабин Кал		64	3½	
2	Бела Паланка (варошица)	1879	225	4½	
3	Букуровац		17	4	
4	Вета	1879	109	6½	
5	Витановац		90	5	
6	Врандол		64	6	
7	Вргудинац		66	5	
8	Глоговац		55	6½	
9	Горња Глама		47	4	
10	Горња Коритн ца		29	4	
11	Горњи Рињ		34	6	
12	Градиште		74	8	
13	Дивљана		40	5	
14	До		34	4	
15	Долац		58	7	
16	Доња Глама		34	4	
17	Доња Коритница		97	4½	
18	Доњи Рињ		27	5	
19	Дражево		24	5½	
20	Клисура		122	3	
21	Клње		42	3½	
22	Кожја		51	4½	
23	Космовац		25	7¾	
24	Кременица		48	3½	
25	Крупац		42	6½	
26	Ланиште		23	7½	
27	Лесковик		10	7½	
28	Љубатовица		73	2½	
29	Мирановац		61	5	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
30	Маклиште		171	5	
31	Мокра	1879	122	4½	
32	Ново Село		14	5	
33	Ореовац		44	6	
34	Орља		80	3½	
35	Пајеш		124	4½	
36	Равни До		30	8½	
37	Синђац		75	2	
38	Тамњаница		59	6½	
39	Тијеновац		39	2	
40	Тополница		81	6½	
41	Трешњанци		32	2	
42	Црвени Брег		66	6½	
43	Црнча		44	8½	
44	Чифлик		12	2¼	
45	Шпај	1879	86	6	
		Свега	2764		
	III Височки срез				
1	Базовик		137	4	
2	Бела		24	4	
3	Брлог		96	5¼	
4	Велика Лукања		108	3	
5	Гостуша		16	3½	
6	Дојкинци	1879	137	5½	
7	Завој		167	4	
8	Засковци		69	5	
9	Јеловица		47	5	
10	Копривштица		52	2½	
11	Мала Лукања		19	3	
12	Ореовица		91	1¾	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
13	Паклештица		93	4	
14	Покровеник		67	2½	
15	Рагодеш		85	3	
16	Ржана		89	4½	
17	Росомач		92	5½	
18	Рсовци	1882	164	4	
19	Рудиње		127	3	
20	Темска	1879	243	2	
21	Топли До		105	6	
22	Церова		75	3½	
	Свега		2252		
	IV Лужнички срез				
1	Бабушинац		13	4	
2	Бежиште		49	4½	
3	Бердуј		76	6	
4	Братишевац		44	4	
5	Брестов До		66	6¼	
6	Вава		86	4½	
7	Валниш		68	7	
8	Везулин Чивлик		13	4	
9	Велики Бошинци	1879	153	8	
10	Горња Крњина		84	3	
11	Горчинци		118	4½	
12	Грнчар		85	6¼	
13	До		57	6	
14	Доња Крњина		50	3¼	
15	Дучевци		71	4½	
16	Завидинци		96	8½	
17	Злокућани		51	4½	
18	Извор		100	4	
19	Калуђерево		70	4	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
20	Комбељевци		89	5	
21	Кијовац		31	3½	
22	Кукавица		136	5½	
23	Линово		60	5½	
24	Љубеража		40	5½	
25	Мали Бошинци		55	7	
26	Масуровци		38	7	
27	Мезграја		27	7½	
28	Модра Стена		73	6½	
29	Остатовци		65	7½	
30	Пресека		23	7½	
31	Проваљеник		46	4	
32	Родињинци		72	6¼	
33	Радошевац		40	3½	
34	Ралин		78	7	
35	Ресник		25	4	
36	Сиња Глава		44	3	
37	Сто		99	4	
38	Стрелац	1879	218	6	
39	Стрижевац	1879	100	3½	
40	Студена	1879	158	7	
41	Сурачево		68	4¼	
42	Шљивовик		93	4	
43	Штрбовац		87	7½	
44	Церев Дел		38	6	
	Свега		3153		
	V Нишавски срез				
1	Алдина Река		58	8	
2	Балта-Бериловац	1882	51	7	
3	Бари-Чифлик		78	¾	
4	Басара		46	2½	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
5	Бериловац		66	1/4	
6	Беровица		34	2 1/2	
7	Блато		26	1	
8	Велики Јовановац		113	1 3/4	
9	Велико Село		71	2	
10	Велики Суводол	1879	99	1 1/4	
11	Војнеговци		60	2	
12	Врањиште		57	2	
13	Вртовци		58	6 3/4	
14	Габровница		143	7	
15	Гњилан		123	1/2	
16	Градашница		65	1/4	
17	Добродо		217	2	
18	Држина		78	1 1/2	
19	Извор	1879	114	1	
20	Иново		46	6 1/2	
21	Јалботина		41	2 1/2	
22	Јаловик-Извор		247	6	
23	Јања		37	8	
24	Кална		147	6	
25	Камик		100	2 1/2	
26	Костур	1879	78	1	
27	Крупац	1878	249	1 3/4	
28	Куманово		33	1 1/4	
29	Лопашница		60	1	
30	Мали Јовановац		32	2	
31	Мали Суводол		64	1	
32	Милојковац (Паска Шија)		31	3	
33	Мирковци		41	4 1/2	
34	Ништор		80	2	
35	Обреновац		29	2 1/2	
36	Осмаково		157	2 1/2	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
37	Пасјача		56	2	
38	Планиница		24	3	
39	Понор		44	1 1/2	
40	Присјан		88	2	
41	Равно Бучје		63	8	
42	Расница	1879	121	1	
43	Ржана		78	1	
44	Смрдан	1878	119	2	
45	Сопот	1879	118	1 1/4	
46	Срећковац		83	2 1/2	
47	Станичење	1879	150	1	
48	Стањанци		97	5	
49	Суково	1878	192	2	
50	Татрасица		72	8	
51	Трњани		70	1 1/4	
52	Куштица		141	7 1/2	
53	Церовик		25	1	
54	Црвенчево		41	1 1/2	
55	Црни Врх		121	9	
56	Црноклиште		75	1 1/2	
57	Чиниглавци		117	2	
58	Шести-Габар		224	7	
59	Шугрин		75	4 1/2	
		Свега	5223		
I	у варош Пироту		1668		
II	„ срезу белопаланачком		2764		
III	„ „ височком		2252		
IV	„ „ лужничком		3153		
V	„ „ нишавском		5223		
		Свега	15.060		

Док су Турци држали пиротски округ, била су још ова села којих сада нема: *Бело Поље*, на друму софијском; *Црвена Река* (звали су је Топоница), *Азизија* и *Тајфурија*, на друму између Ниша и Беле Паланке. У Црвеној Реци, живели су Татари, а повише Црвене Реке — Черкези. У Белом Пољу пак сами Черкези.

За време нашега другог рата Черкези су побегли у Азију, а Татари су отишли с другим Турцима. Њихова су села данас пуста селишта.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ПИРОТСКОГ

Редни број	Срезови	Број варош.	Број варошица	Број села, зас.	Број насељених места	Основних школа мушких	Основних школа женских	Основних школа свега	Становника мушких	Становника женс.	Становника свега
1	Пирот	1	—	—	1	1	1	2	4.210	3.975	8.185
2	Белопаланачки	—	1	44	45	4	1	5	6.634	6.355	12.989
3	Височки	—	—	22	22	3	—	3	5.333	5.170	10.503
4	Лужнички	—	—	44	44	4	—	4	9.794	9.617	19.411
5	Нишавски	—	—	59	59	9	—	9	13.180	12.624	25.804
	Свега	1	1	169	171	21	2	23	39.151	37.741	76.892

Према површини, коју округ пиротски запрема, и која износи 2697 ккм., долази једно насељено место на 15·8 ккм.

Кад број кућа поредимо с бројем насељених места, онда видимо, да је долазило, у средњу руку, на једно насељено место овога округа по 64 куће, а посебице у срезу:

Височком . . . . 64 куће
Нишавском. . . . 63 „
Лужничком. . . . 53 „
Белопаланачком . . 37 кућа.

Поредимо ли становнике с бројем насељених места, онда налазимо, да је у једном насељеном месту било, у средњу руку, по 450 становника. За поједине срезове имамо ове размере: једно насељено место имало је, у средњу руку, становника, у срезу:

Височком 477
Лужничком. . . . 442
Нишавском. . . . 437
Белопаланачком . . 289

Од свега становништва било је 9120 варошана, и то: 4693 мушких и 4427 женских. Долазило је дакле на 110 мушких 93 женска. У сеоског становништва била је размера као 100: 96·7 а опште код свега становништва као 100: 96·4. Од ове средње размере имали су размеру већу срезови: лужнички (100: 98.2) и височки (96.9); а у друга два среза размера је била мања од средње (95.8).

У округу пиротском било је 824 становника Турака и 7 Евреја, свега 831 туђе вере, или 1·08 процента од свега становништва. Посебице било је Турака у Пироту 638, и 186 у срезовима: нишавском, белопаланачком, и височком. У срезу лужничком није било Турака.

д. Занимање, стање.

Занимање главно становницима пиротскога округа јесте *земљорадња* и *сточарство*. Само у Пироту, и нешто у Белој Паланци, има људи који живе од заната или од трговине, али је број ових, према броју свих становника, веома мален.

Пиротско поље чувено је на далеко као необично родно.

По приближној оцени, коју смо ухватили, захваљујући пријатељској услузи људи на месту, сама варош Пирот има:

Зиратне земље под разним усевима . . .6.000 дана орања
Ливада . . . . . 5,000 коса
Винограда . . . . . 30.000 мотика
Воденица . . . . . 9 са 40 витлова.

Од живога блага варош Пирот има:

Коња	400	грла
Магараца	30	„
Волова и бивола	500	„
Свиња	300	„
Оваца	1500	„ и
Кошница око	50	преседа.

Варош Пирот производи вина, у средњу руку, на годину по 600.000 ока. Средња продајна цена не скаче више од 20 динарских пара.

У пиротском округу пак, осем општине пиротске, има земље

Под усевима на	85.199	дана орања
Под виноградима за	20.317	мотика
Под ливадама на	28.291	коса
Даље, има воденица	369	са 752 витла.

Од живе стоке пиротски округ, опет осем општине пиротске, има:

Коња	5516	грла
Магараца	33	„
Волова, крава, и бивола	23.919	„
Свиња	10.753	„
Оваца	116.575	„
Коза	40.409	„
Кошница	5.312	преседа.

Вина роди, у средњу руку, у срезу нишавском на 1,104.000 ока; у срезу белопаланачком на 557.830 ока; у височком на 60.000, а у лужничком тек на 18.000 ока!

Цена му се готово нигде не пење више од 0·20 динара.

Становници пиротског округа не могу сви да се изране у своме завичају, а да не иду кудгод „на печалбу“, на надницу. Највише иду височани и лужничани. Редовно слазе у Мораву, у Шумадију, па и у Румунију. У њиховим пределима летина доспева на 10 — 12 дана позније од летине у Шумадији. За то се они журе те раније среде што кад доспе шумадинцима и моравцима, па се одмах враћају кућама, да своје усеве срећују кад који стане.

У надницу иду не само мушкарци, него и жене и девојке, само што се жене и девојке не удаљују тако далеко као људи.

Лети, недељом у вече, може човек у Пироту видети по неколико стотина жена и девојака које из Висока слазе у варош на конак, да сутра рано нађу рада у пиротском пољу. Ту остају до суботе, када се обично враћају кући да се преобуку, а у недељу, пред вече, опет стотинама враћају се у варош — докле год има пољскога рада.

Има их који граде земљане суде, и по том занату иду у све наше крајеве. Казивали су ми за неке грнчаре (тако се зову мајстори који граде земљане суде) из Беле Паланке, који су, тим својим занатом, прошли не само целу Србију, него су били по свој Босни, и тамо се дуго бавили, и лепе паре стекли.

Има их који знају занат мутавџијски, који преду кострет, и тку вреће, покровце, струнице, и друго што се од тога може откати. И ти мутави иду по свим нашим крајевима, раде тај свој занат, и зарађују уживљење себи и својима.

Нујпосле, ваља поменути и оне који секу ћерпич, и неку циглу и ћерамиду. У Шумадију су прву ћерамиду донели ћерамидари из округа нишког и пиротског, па и данас тешко се може у Шумадији наћи ћерана, на којој би радили сами домороци, без ових дошљака из округа нишког или из Торлака.

Чак они који су некад (сад је већ нестало горе, па је и то постало ретко) здевали пуре, и пекли угаљ (ћумур), дошли су из тих крајева, и научили су Шумадинце томе раду.

Данас на београдским улицама често сретате по кога Торлачанина, који гони по неколико коња с врећама ћумура!

Ако Висок није за усеве, он је богат пашом за стоку. Тамо има много више паше, него што треба за домаћу тамошњу стоку.

Митад-Паша, кад имаше Пирот под својом руком, забрани неколико великих пашњака, огласивши их за државна добра. Њих је он давао под аренду трговцима за државни рачун.

Тих великих пашњака (сувата) од Бабина Зуба до Сребрне има осамнаест, на име: *Белан, Вртибог, Бислава, Меџа-Пла-*

нина, Бата, Понор, Говешко Лице, Вртоп, Широке Луке, Јавор, Сировичница, Слап, Тупанац, Ровница, Мала Пољана, Мучи-Баба. Прелесје, и *Сребрна.*

Ти су пашњаци (сувати) државно имање, и власт их даје под аренду марвеним трговцима и Црновунцима.

Кад поменух *Црновунце* вредно је познати читаоце и с тим људма и њиховим животом.

Црновунци (каракачани] по народности једни су Грци, а други су Цинцари. Они са својим многобројним стадима живе лети на планини, а зими слазе у долине к Белој Паланци, у Добрич, или даље низ Мораву, где нађу сена за своја стада.

Они се зову *Црновунци* по својим црним овцама; јер у многобројним њиховим стадима, овце су махом гаље. Они веле да су беле овце слабије од црних оваца за ову климу!

О себи Црновунци причају ово:

У Епиру има предео који се зове *Загор* или *Загорје.* У њему су 44 села, пола Грка а пола Цинцара. Бесни *Али-Паша Тепеденлија* попали многа загорска села. Загорци се од тога разбегну по свету, и настане се где је ко могао. Многи пак, са својим стадима, тргну се у планине. Од тога доба бораве они тако у планини са женама и децом својом, као какви скитачи: у планини се рађају, у планини се жене и удају, а у планини умиру, и сарањују се. И чудноват појав, скоро сваки од њих уме читати и писати. Већтину ту уче они један од другога. Путника и изненади и обрадује кад у присоју Копрена или Доброга Јутра сретне кога Црновунца који је одевен према прописима планинске климе, наоружан према суседству вукова и медведа, али, поред арсенала од оружја, за његовим појасом сјаји се жути старински дивит!

Године 1881 Црновунаца, по њиховом казивању, бејаше:

У Слапу	20	породица
„ Топлом Долу	10	„
„ Засковцима	10	„
„ Белој Паланци	20	„
„ Копаонику	15	„
„ Црној Трави	14	„
„ Врањској најји	20	„
Свега	109	породица

са 28 — 30.000 оваца, и око 1500 коња.

Црновунаца *Цинцара* има у округу топличком, у планини *Голаку* и *Пасјачи* око 25 породица, са 3 — 4.000 оваца, и до 300 коња.

Друге стоке они не држе.

Сама бачија Црновунца *Димитрија Дроза*, на Слапу, сири преко године 7 — 8.000 ока сира *качкаваља*![1] . .

У простој, узаној плетари од прућа, која је као какав општински кош, стоје полице са стотинама сирача „качкаваља". С друге стране поређане су каце с обичним сиром, па даље чаброви и други суди с маслом и другим белим смоком.

За вуну од оваца, и за овај сир долазе Црновунцима трговци на ноге. И вуна и сир, како они кажу, највише се носи за Цариград и Једрене.

Црновунци, који су заједно, музу своје овце заједнички, по бачијском обичају. Имају и друге врло интересне обичаје при мужи оваца. А кад прву овцу остригу особито се веселе, певају, и пуцају из пушака.

Уз њих свакад иду крупни зли пси, који су стаду снажна одбрана од вукова, али га од медведа не могу одбранити.

У овом крају има врло много зверова штеточиња. Казују сами људи, да трећину од усева и стоке домаћинима затру зверови! Невичан оружју, свагдашњи другар само *„тојаге"*, кукавни сељак височанин и не мисли да се с медведом може борити. Црновунци су већ дрскији и спрећу тих зверова.

Црновунци су у опште људи чисти, отресни, здрави, и готово сви из реда лепи. На женама им одело није тако чисто, као на људма; а и жене се одликују правилношћу типа, и симетријом црта.

[1] *„Качкавал"* је од прилике онаки сир, као и *швајцарски*; само су му сирци тањи; они су као средње погаче.

Многи од њих желе да се гдегод стане на свагда. Бар је тако с неким жаром изјављивао најбатији међу њима, *Димитрије Дроз.* —

Код оволике паше, код оволикога млека, које се сири у сир за који мало ко и зна, колика би корист била, кад би се у ове бачије унело темељно знање овога посла? Кад би се из *Старе Планине* стао износити онакав сир какав је данас на гласу у свему свету!

Овде је знање преко потребно.

Гледао сам момче једно које бу̑чка млеко за масло. По што га је неко време бу̑чкало, оно извади котрљ из бу̑чке, извађа из ватре повелики камен белутак, ухвати га једном увитином, одува га устима од пепела колико могаше и умејаше, па га спусти у млеко. Докле год се камен не охлади, млеко је кључало!..

На питање, за што чини то? момче одговори:

— Одвајам сир од масла и од суруткe.

А какав је оно камен; шта још може произвести то варење млека; и не би ли се то одвајање могло чинити на какав удеснији начин, оно не знаде да нам каже.

На другој једној бачији причали су ми, како су поткиселили млеко без квасца.

— Бесмо изгубили квасац, рече ми домаћин: — немађасмо чим поткиселити млека. Онда узваримсмо пресног млека, па пустисмо у њега једну сребрну рубљу. За кратко време млеко се укисели!...

Ово све показује потребу да какав стручни зналац оде у та места, да види све што се ради, па што је добро — да утврди, а што није добро — да отклони.

Стање имовно сељака у пиротском округу, према ономе што је казано довде, више је оскудица него богаство. А још кад се догоди да удари град, или друга каква хала на оно мало летине, онда Висок може да страда од глади.

Кад проради железница долином нишавином; кад производи овога округа добију више тражилаца и купаца, и код многи љубитељи природе навале лети у присоја Старе Планине, да се надишу

чистога планинскога ваздуха, и да се нагледају чудних лепота природних, онда ће и имовно стање ових људи бити много боље.

У мало не заборавих казати још што је најглавније — кад се, уговором између Србије и Бугарске, производима једне и друге земље облакша прелазак преко границе!

е. Одело

Одело у сељака пиротскога округа чине ови хаљетци:

1. *Кошуља*, од конопљаног платна;

2. *Бревенеци* (а неки веле: беневреци), од белога сукна (чакшире).

3. *Јелек* или *антерија*, од белога сукна, дугачка до колена, а оптока јој је црни гајтан (у Загорју — црвени).

4. *Појас*, црвен, вунен.

5. *Кожух*, дугачак до појаса.

6. *Џубе*, без рукава као и јелек, од белога сукна, до испод колена, опточено црним гајтаном.

7. *Дреха* (клашаник), или гуња с рукавима и гуглом за покривање главе од зла времена.

8. *Подврске* (потколенице); њих не носе сви.

9. *Чарапе* беле, кратке до пола цеванице. По чарапама обмотавају тако зване *„навоште“* од белога сукна.

10. *Опанци*, које сами граде. Врпцама од козине (или од кучина) привезују их за ноге.

11. *Баретина* (шубара) на глави, од јагњеће коже.

Женског пак одела ово су делови:

1. *Кошуља*, од ланеног или од кудељног платна. Ако је од платна кудељног, онда су јој рукави памучни; на недрима се кошуљи пришивају тако зване *ошвице*. То је памучно платно за два прста ширине. И јака је од памучног платна. По дно кошуље, за једну пед ширине, опет се удара памучно платно. И тако је женска кошуља сашивена од некаква два или три платна.

2. *Колија*, од танког црног сукна као шајак. Срезана је као и кошуља без рукава, до испод колена. На недрима је прорезана

и опточена црвеним ширитом и гајтаном. И по дну је опточена црвеним гајтаном.

3. *Тканице*, вунене, црвене. Обично се опасују двојим и тројим тканицама.

4. *Кожух* (зими), од овче коже, до испод колена дугачак.

5. *Кајица* (црвена), и шамија на глави за жене; а за девојке само шамија.

6. *Кацак*, од козине сплетен дугачак перчин, који приплећу у своју косу, оките га разним парама, и пусте низ леђа.[1]

7. *Чарапе*, беле, вунене, кратке, до половине голеница, које на прстима и на пети имају по неку шарку.

8. *Опанци*, од говеђе коже које граде саме, а обувају се врпцама од беле вуне.

Празником жене и девојке имају на себи:

1. *Кошуљу*, од танкога платна.

2. *Јелек*, од басме (куповно шарено ткање), дугачак до појаса.

3. *Сукмањ*, од куповног ткања, дугачак до земље, просечен на грудма, и недра су му опточена гајтаном.

4. *Тканица*, црвена, онако као и радним даном.

5. *Кушак*, велика увијена марама коју опасују поврх тканице.

6. *Колија*, црна, вунена танка као шајак, дугачка испод колена, и потплаћена лисичином.

7. *Цицеле*, место опанака.

Без сумње сваки хаљетак није поменут овде; али се у опште може казати за ношиво пирођана, да оно, ако није за око најлепше, извесно је једно од најпотпунијих сељачких одела за здравље.

ж. Говор

Говор торлачана мало се разликује од говора нишевљана и сврљижана. Могло би се рећи да се у говор нишевљана варошана увукло више турских речи, него што их се чује у говору торлачана.

[1] Казују да је некаква була, жена некаквог турског великаша, имала косу необично дугачку. Ту своју косу сплетала је она и пуштала низ леђа. На њу су се угледале, веле, друге жене и девојке; па, не имајући свака своје косе, приплетале су вуне и козине само да *кацак* буде дужи!

Чланови се чују ретко, и то у вароши, а по селима много ређе.

Неке тврде гласове у Торлаку умекшавају више него ми, на прилику, често се чује *ќ* место *к*; *ѓ* место *г*. Тако они веле:

Моје руќе, место руке; широќе луќе, место: широке луке; ќирија место: кирија; беле ноѓе, место: беле ноге; моје слуѓе, место: моје слуге, и т. д.

Даље, имају *в* место *ј*. на прилику: Мајка ме моли да *вој* дам, место: да *јој* дам, и т. д.

Све ово се може боље видети у песмама које долазе одмах иза овога чланка.

з. Песме, приче, и друге карактеристике

Пошла Румена рано на воду...

Пошла Румена рано на воду,
Ој, леле, леле, рано на воду;
Рано на воду по хладовина,
Ој, леле, леле. по хладовина.
Лице да мије, воде да пије,
Ој, леле, леле, воде да пије.
Воде да пије, грло да хлади,
Ој, леле, леле, грло да хлади;
Грло да хлади, муке да вади,
Ој, леле, леле, муке да вади.
Отуда иде младо сељаче,
Ој, леле. леле, младо сељаче.
Младо сељаче, наше пастирче,
Ој, леле, леле, наше пастирче.
Дума ми дума, ја му не думам,
Ој, леле, леле, ја му не думам.
Воде ми иска, ја му не давам,
Ој, леле, леле, ја му не давам.
Китку ми иска, ја му гу не дам,
Ој, леле, леле, ја му гу не дам.
Целивку сака, ја му не давам,
Ој, леле, леле, ја му не давам.
Клета се пушка сама откачи,
Ој, леле, леле, сама откачи.

Те ми утепа младо пастирче,
Ој, леле, леле, младо пастирче.
Румену мајка љуто проклиње,
Ој, леле, леле, љуто проклиње:
„Проклета да си ћери Румена,
Ој, леле, леле, ћери Румена!
Дума ти дума, што му не думаш?
Ој, леле, леле, што му не думаш?
Воде ти иска, што му не даваш?
Ој, леле, леле, што му не даваш?
Китка ти сака, што му не даде,
Ој, леле, леле, што му не даде?
Целивку сака, што му не даваш?
Ој, леле, леле, што му не даваш?

Чијо је оно девојче?..

Чијо је оно девојче?
Нано, нано, нанчице, нано!
Што рано рани на воду,
Нано, нано, нанчице, нано!
Што рано рани на воду:
Сас тија стовне[2] зелени,
На ону чешму шарену,
На ону траву зелену,
Пред свију моме најнапред,
Пред сви невести најнапред;
Што носи перо на еро,
И жути дукат на чело.
Идете те вој[3] речете:
Да спушти поле подоле,
Да вој се ноће[4] не виде!

Омиле ми у село девојче...

Омиле, Јагодо, омиле ми, Јагодице!
Омиле ми у село девојче!

[1] Овако се припева после сваке врсте.
[2] *Стовне* су *крчази*.
[3] *Вој* = јој (овде *в* стоји место *ј*).
[4] Ноге, али се *г* тако умекшава да се изговара као *ћ*.

Плаво беше, Јагодо, плаво, беше, Јагодице!
Плаво беше, мени мило беше.
Али ми га, Јагодо, али ми га, Јагодице,
Други преотеше.[1]
Нё ме жалба што га преотеше,
Нег' ме жалба што ме окумише.
Мен' кумише, брата деверише,
А братанче — младо барјактарче!
„Венчуј, куме, немо' да проклнеш!
Ја не клнем, салт ми срце клне:
„До недељу — „Кумова кумице!"
А до другу — „Млада удовице!"
А до трећу — „Моја суђенице!"

Кад се запроси девојка

Трава травица, девојко!
Трава полеже, девојко:
Баште по дворе, девојко!
Мајће по скуте, девојко!
Брату по рамо, девојко!
Снахе по кајицу, девојко!

Кад се чини жито за свадбу

Орej се листом развија,
Сред' зиму зелен да буде.
Под њега седи Илија,
Илија царев терзија;
Златне си узде он вије,
Сребрна седла он шије,
Оче да иде за Јелку,
За Јелку добру девојку.
Далек' су Јелћи дворови,
И кални су вој друмови!

Кад иду за девојку

Бре, удри, варди, девојко!
Јелен ти у двор урипи,

[1] Кад се пева, припева се уза сваку врсту „Јагодо". и „Јагодице."

Росно ти цвеће испасе,
Бел ти босиљак потлачи!

Кад се иде за девојку

Сив соколе, де ћемо на конак?
Господару, де је тебе драго.
Мен' је драго у Ђуру на конак:
Ђура чини једнак три радости:
Сина жени, а ћерку удава,
А трећо му мушко дете плете.
Снахе вије венац од бисера,
Ћерке вије венац од невена,
Сину коње у рахтове стеже.
Њему мила ћерка проговара:
„Несам ли те, тато, послушала?
Снахе вијеш венац од бисера,
А мен' вијеш венац од невена?
Башта ћерке 'вако одговара:
„Када буде у поље зелено,
„Кад' се сретну обоји сватови,
„Снаха залве венац да промени,
„Зет и шура коње да промене,
„Барјактари барјаке да мене!"
Зет и шура коње променише,
Барјактари барјаке мениште,
Снаха залве венац не промени.
„Луда ли сам, мила моја залво!
„Луда ли сам венац да променим?
„Да ти дадем венац од бисера,
„Да ми дадеш венац од невена!

Кад предају девојку деверу

Не предавај се, девојћо![1]
Туђа је рода, девојћо!
Туга голема, девојћо!

Кад одведу декојку

Оста мајка без добру девојку,
Кој' ће мајке воде да донесе?

[1] Често се чује ћ место к и на таком месту.

Кој' ће мајке пжу да помете?
Кој' ће брату канице да ткаје?
Кој' ће баште кошуљу да реже?

Младожењи

Младожењо! младо дете!
Што си, младо, задремало?
На кума се навалило,
Куму чашу просипало.

Попој ми слуго царева!

Попој ми, слуго царева!
Не могу, царе, не могу!
Тешка ме брига налегла:
Девет сам цркве градија,
А на мајстори несам платија.
За то ме брига налегла.
Попој ми, слуго царева!
Не могу, царе, не могу,
Тешка ме брига налегла:
Девет сам моста градија,
Ни један несам платија.
За то ме брига налегла.
Попој ми, слуго царева,
Не могу, царе, не могу,
Тешка ме брига налегла:
Девет сам куле заградил,
Ни једну несам доградил,
Ни на мајстори исплатил.
За то ме брига налегла!

Бегуница

Ој Лазаре, на воду возаре!
Харно чувај на воду бродове!
Синоћ ми је одбегла девојка;
Ниј' однела, ни много занела,
Однела ми три товара блага:
Један товар — све жути дукати,
Други товар — меке мамудије,
Трећи товар — све бели талири.

На васкрс

(певају девојке)

Цоноле, Цоноле, убава!
Када си болна лежала,
Што неси мене казала?
Да ти ја купим понуде:
Понуде — беле пшенице,
Понуде — белу погачу,
Понуде — вино румено,
Понуде — јагње ђурђевско!

Ивковица лан сејала

Ивковица млада лан сејала,
Лан сејала а Бога молила:
„Дај ми Боже летњу росу,
Да зароси танак лапак,
Да опредем Ивку рухо,
Ивку рухо великданско!

Кад крстоноше долазе из поља

Крсти стоју без бели босиљак,
Мој босиљак доле у ливаде;
Пратих бâшту да ми га набере.
Нема бâште, ни босиљак дојде.
Ведро беше, па се наоблачи,
Покисоше у горе хајдуци,
Покисоше сви редом барјаци,
Само мали Ђура не покисе!

Плачно војно

Црвен ми барјак трепери,
Пред бели двори војнови,
Војно ми седи те плаче.
Стара му мајка говори:
„Не плачи, синко Стојане!
Хоће те мајка ожени,
Прек' ону празну недељу!

Рањен Марко

Лежи Марко у горе зелене;
На Марка су до три љуте ране.
Дијом дија те јеле савија,

Јеком јекне те гранке обара!
Код Марка ми нигде никог нема,
Само једна сестрица Милица!

О слави

Што је лепо под ноћ погледати,
Кад кметови рујно вино пију!
Пред њима је сребрна трпеза,
По трпезе калајне панице,
У панице сребрне ложице.
Уз трпезу бело Лале шета.
На главу му двоји троји рози:
И у рози нешто уписано.
Уписан је Петар Ситноковац,
И писана Мара Ситновеза.
Петар Маре потихо говори:
„Чујеш ли ме Маро Ситновезо!
За теб' кажу јако ситно везеш!
Да ти дадем један танак конац:
Навези ми свилену кошуљу;
Што остане немој побашити,
Невези ми свилену мараму,
Кад се женим — руке да обришем.
Мара Петру на то одговара:
„Хвала теби, Петре Ситноковче!
За теб' кажу: јако ситно ковеш.
Да ти дадем једну ситру аспру,
Да ми сковеш ђердан испод грло.
. . . . . .
. . . . . .[1]

Рано ранила Јелена...

Рано ранила Јелена,
Да бере росан трандавиљ.
Таман се суну да бере,
Голем се ђаво докара:
Јелену змија уједе!
Јелена седи те плаче.
Јелене снаха говори:
„Не плачи, залво Јелено,

[1] Овде има још два три реда, али их нисам упамтио.

Ја имам брата златара,
Он ће ти гривну развије,
Те ће ти рука одахне."

Беда на Манојла

Варала се змија и девојка
У градину, под црвену ружу.
Туда мину Манојло терзија;
Маши с аршин змију да убије.
Ту је њега беда подбедила:
Што имао све за беду дао!
Имао је девет воденица.
Све је девет за беду издао.
И не може беду да одбије.

Колико ко жали

Поболе ми се млад Стојан,
У суха дола без воду.
Мајка му седи при главу,
Сестра Тодора при ноге,
Љуба Петкана при срце.
Стојан си мајке говори:
„Када ти, мале, ја умрем,
„Докле ћеш, мале, жалити?
„Жалићу, сине, жалићу,
Дор Црно Море пресахне,
Промену да ти донесем".
Стојан си сестру питује:
„Докле ћеш, сестро, жалити?
„Жалићу, брате, жалићу,
Дор суха врба олиста!
Стојан си љубу питује:
„Докле ћеш, љубо, жалити?
Жалићу, војно, жалићу,
Дор да ми сунце отскочи,
Те да ми роса опадне,
Те да отиднем у башту,
Да росну киту наберем,
Те да си лице закитим!

Бела Рада

Море, Радо, бела Радо!
Леле, леле, бела Радо!

Дојде ли ти Бег од Бању?
Леле, леле, бела Радо'!
Неје дошал, ни да дојде!
Там га кажу у Софију,
У Софију на престола,
У сто седи, књигу пише:
„Да се Рада не ожени"! (не уда)
Рада се је оженила,
Две дечицу изродила,
Једно мушко, друго женско.
Мушко дете књигу пише,
Женско дете јаглук везе. . .

Кад се иде с копања кући

Ој Калино, Калино Малино!
Што не дођеш код мен' на разговор?
Ја бих дошла — мајка ме не пушта,
Но ми вели: „Вечерај, па легај!"
Ја вечерам; не облажа ми се[2]:
Спање спавам; сан ми не долази!

Лепа Вела

Хвалила се Веле мајка:
Ладо, Ладо!
„Код све друшке на кладенац,
Ладо, Ладо[3]!
Моја Вела најубава,
Најубава, даровита[4]
Че дарује две ста свата!"

Деспотица

Дивна, дивна Деспотиње!
Ладо, Ладо!
Диван пород нараћала:
Ладо, Ладо!
Све синови, све банови,
Ладо, Ладо!

[1] Припева се уза сваку врсту.
[2] Није ми слатко.
[3] Припева се уза сваку врсту.
[4] Даровита, значи: има много дара.

Све ћерчице, све краљице!
Ладо, Ладо!

Невестица по дел шета...

Невестица по дел шета:
Ладо, Ладо!
Поле су вој ви'ри-ветар[1],
Ладо, Ладо!
Уста су вој кутијица,
Ладо, Ладо!
Очи су вој два кладенца,
Зуби су вој ситан бисер,
Коса вој је ибришими!

Какво момче коња игра!

Какво момче коња игра!
Ладо, Ладо!
Уз чаршију, низ чаршију.
Коњак ли је? Змијак ли је?
Момче ли је? Сковче ли је?
Узда ли је? Звезда ли је?
Арбија му од коњ паде:
„Ћери, бери, мала момо!
И додај ми арбијицу!
Да ти дадем и јабуку!

На јунака русе косе.
За појас му остри ножи,
На пожеви и вергије.
Куде стане, све трепери!
Куде ходи, све громоче!

На јунака три јелека.
Сви три дава за девојку.
Један морав, други зелен,
А трећи је чиста чоха.
Мајка си му говораше:

[1] Ви'ри-ветар = танке поле на сукњи или на кошуљи.
[2] Припева се уза сваку врсту.
[3] *Сковче* рекоше ми да значи копча којом се скопчава хаљина.

„Не дај, синко, три јелека,
Три јелека за девојку.
Која ти је суђеница,
Она ће ти сама доће!

Јунак језди през горицу,
Коњ му вришти, подскакива,
Да му љуба дочује,
Да му порте отвори!

Хеј Својане

Хеј, Стојане, млад Стојане!
Ти не падај по конаци,
Него падај по ливаде,
Нека пада роса на те,
И на тебе и на коња!

Сестра и брат договарају се

Сестра брата на обеду пита:
„Јела, брале, да се додумамо!
Коју ћемо за теб' да узнемо?
У село су три добре девојке:
Једна, кажу, јако даровита.
Друга, кажу, много рода има.
А трећа је у Бога сирота.
Да узнемо, брале, даровиту,
Она ће се с дара поносити,
Не ће нашу мајку послушати;
Да узнемо, што то рода има,
Она ће се с рода поносити,
Не ће нашу мајку послушати;
Да узнемо у Бога сироту:
Рода нема, с род да се поноси,
Дара нема, с дар да се поноси.
Она ће ни мајку послушати.

Божана и Манојло

Бегала бела Божана
Од мила војна Манојла.
Три годин' га је варала:
Првњу му годин' велеше:

„Чекај ме, војно, млада сам!
Другу му годин' велеше:
„Чекај ме, војно, дар немам!
Трећу му годин' отказа:
„Не ћу те, војно, старо си!
Па је отишла у гору:
„Гороле, горо зелена!
Собарај лисје од тебе,
Те ми заличуј трагови;
Да ме не најде Манојло:
Три годин' сам га варала:
Првњу му годин' велејах:
„Чекај ме, војно, млада сам!
Другу му годин' велејах:
„Чекај ме, војно, дар немам!
Трећу му годин' отказах:
„Не ћу те, војно, старо си!

У очи Ђурђева дне

Здравче, венче, беру ли те моме?
Беру, беру, како да не беру?
Кад те беру, куде те девају?
Мене вију у зелене венце.
Кад те вију куде те девају?
Мећају ме на то влакло јагње!

Драгана

Телал ми виче по село:
Сељани дома да иду
Сас кола, и сас волови,
Да иду рано у планин'
Да сечу шуму зелену,
Да праве турски одрови,
Ће дојде јутре војвода.
Па си питује сељани:
„Јоште ли седи Драгана?
Драгане башта говори:
„Драгано, ћерко Драгано!
Да хоће болест да дојде,
И теја црне бођиње,
Та да ти лице огрубе,

Та да ти коса опадне;
Већ ми досади војвода
За тебе, ћерко, питујућ."
Драгана оде у гору.
Сучке набрала од јасен,
Па је наклала три огња:
На првњи тури кошуље:
„Горете моје кошуље!
За вас ми нема свекрве!
На други тури чарапе:
„Горете моје чарапе!
За вас ми нема сватови!"
На трећи тури канице:
„Горете моје канице!
За вас ми нема залвице!

Играла се Севделика..

Играла се Севделика,
Од пољане до пољане.
Шеро перо изгубила.
Набедила калуђера:
„Ти ми, кале, перо најде!
„Несам ти га ни видеја,
А камо ли ти узеја!

Полетело сиво соколенце..

Полетело сиво соколенце.
Па је пало на тимочко коло.
Опази га тимочка девојка:
„Ој Бога ти, сиво соколенце!
Ти ми летиш редом по Крајине,
Здраво ли је војска у Крајине?
Проговори сиво соколенце:
„Здраво јесте војска по Крајине,
Сал' погибе Ђура барјактаре!
Кад то чула тимочка девојка,
Жалила га три године дана.
Једну годин' киту не носила,
Другу годин' хоро не играла,
Трећу годин' песан не појала!

Ој Стојане, море Стојане!..

Ој Стојане, море Стојане!
'Вани си сиви волови,
Разори моји дворови,
Те посеј моји јадови,
Те гледај што ће да никне.
Ако ти никне босиљак,
Босо ћеш по мен' да ходиш;
Ако ти никне невенак,
Свагда ћеш за мен' да венеш;
Ако ти никне цволика,
Цвелно ћеш по мен' да ходиш!

Тодор и Тодора

Тодор Тодоре претеше:
Бре ћу те украдем, Тодоро!
Не можеш море, Тодоре!
Девет су брата на врата,
Десети башта на порту,
И он си држи сећиру,
Кој' мине, да га посече.
Тодор се краде, прикраде,
Младу Тодору украде,
На планину гу изнесе.
Тодора у сан' говори:
„Додај ми, мале, водице!...
„Овде ти нема мајчице,
Већ ти е Тодор, млад војно!

Милкана

Милкане, момо Милкане!
Милкане, пиле шарено!
Буди ми дрво високо,
За што ми неси весела,
Како то првња година?
„Ћути, Турчине, не думај:
Како ћу да сам весела?
Татка ми Турци 'ванули
За туја турску мирију!

Брата хајдуци врзали;
Мајка ми болна умире;
Како ћу да сам весела?
Милкане, момо, не лудуј!
Ја ћу ти татка измолим,
Ја ћу ти брата одвржем,
Ја ћу ти мајку укопам,
Па тебе младу да женим (удам)
За тоја младо Једренче,
Хубаво момче бећарче!
Ћути, Турчине, не збори!
Сас момче то смо роднина...
Дубока вода брод нема.
Хубава мома род нема!

Ој јаворе, зелен боре...

Ој јаворе, зелен боре,
Благо тебе среди горе!
У зиму ти зима неје,
У лето те град не бије.
Што си малко род родила,
На две гране, две јабуке,
А на трећу соко седи,
Соко седи, обедује,
Обедује, разглеђује:
Где два брата коње брзе,
Илијица и Грујица:
Илијици коњ утече
У градине девојачке:
Са зенгије невен бије,
Узду влачи, цвеће тлачи.
Девојке га искарују:
Коњче, врањче, пуст остаја!
Девојке те нахраниле,
А момци те напојили!

Најтежа рана.

Рањен јунак у горице лежи.
На њега су до три љуте ране:
Једна рана оди остру сабљу,

Друга рана оди танку пушку,
Трећа рана — зуби девојачки!
При њег' седи Милица сестрица:
Сузе рони те ране омива,
Венац троши, те ране засаља.
Питује га Милица сестрица:
„Брале, Лале, боле ли те ране?
„Сестро, Миљо, боле си ме ране.
Што то рана оди острү сабљу,
Она боли, и јако не боли;
Што то рана оди танку пушку,
Она боли — хоће да завене;
Што то рана — зуби девојачки,
Она боли, и хочу да умрем!"

Краљевић Марко и Вила Пештеркиња

Рано рани Краљевићу Марко,
Рано рани у свету недељу.
Бога Марко нигде не помиње,
Рано рани у гору зелену,
Да улови сивога јелена,
Ја л' јелена, ја л' сива срндака.
Сву је гору Марко проходио,
Нигде нема сивога јелена,
Ни јелена, ни сива срндака.

Стаде Марко гору да си куне:
„Бог т' убио горо, пуста горо!
„Тол'ко ходих по теб' за бадјава:
„Нигде нема лова да си најдем.
„Пуста горо, пуста да останеш!

Вила Марку из гору говори:
„Не кун', Марко, зелену горицу;
„Овај гора никад неје била
„Без онуја студену водицу.
„Клета да је Вила Пештеркиња!
„Хајде доле низ гору зелену,
„Има доле једно дрво сухо,
„Све је сухо, само врх му зелен.

„Тука има девет кладенаца,
„И на њима девет катанаца.

Марко иде низ гору зелену,
И најде си девет кладенаца,
И на њима девет катанаца.
Он сасече девет катанаца,
Те си пушти горе бистру воду,
И напоји што год је у горе,
Све што живи водицу се напи.

Упази га Вила Пештеркиња:
„Ти, ђидио, ко си, одкуде си?
„Како смеде воду ту да пушташ?

Моли гу се Краљевићу Марко,
И дава гу све дукати жути:
„Кад би Вила дукати примала,
„Сву би гору златом окитила!"
Марко дава све бели талири.
„Кад би вила талири примала,
„Од талир' би калдрму градила!

Таг говори Краљевићу Марко:
„Ти, ђидио, Вило Пештеркињо!
„Молба бива до два, до три пута;
„После молбу, други збор се зборя!

Па си трже троструку камџију,
Те ју бије по танке кошуље.
Проз кошуље крвца прокапаше.
Вила рипа од јелу на јелу,
Марков шарко од брдо до брдо!
Таг ми стаде Вила Пештеркиња
Да си моли Краљевића Марка:
„Стани Марко, побратим да си ми!
„Од саг ћу ти воду испуштати!

Једну мајку имам...

Једну мајку имам,
Боље да гу немам.
Плачи, мајко, плачи,
Не наплакала се!

Жали, мајко, жали,
Не нажалила се!
Што ме неси, мајко,
У школу праћала?
Жали, мајко, жали,
Итд., итд., итд.
У школу праћала
Књигу да научим!
Жали, мајко, жали,
Итд., итд., итд.
Књигу да научим
Капетан да станем.
Жали, мајко, жали
Итд., итд., итд.

Од Висока Станко.

Хоро игра под Булића града.
У тој хоро мушка глава нема;
Само су ми невесте и моме.
То спазио Станко од Висока.
Хоће д'иде под Булић на хоро.
Станку дружба потихо говори:
„Тако т' Бога од Висока Станко!
Немо' д'идеш под Булић на хоро;
Девојке су хитре, ђаволасте,
Заиграће игру ђаволасту,
А тебе ће жеге одолети;
Скинућеш си свилене доламе,
Синуће ти пушке и поласке,
Синуће ти токе на пазухе,
Спазиће те Турци јаничари".
То не слуша од Висока Станко,
Нег' отиде под Булић на хоро;
Девојке су хитре, ђаволасте,
Заиграше игру ђаволиту.
И Станку су жеге одолеле.
Станко скиде свилену доламу:
Синуше му пушке и поласке,
Синуше му токе на пазухе.
Спазише га Турци јаничари,

Спазише га, па га ухватише.
Секоше му руке до рамена:
„Кажи, Станко, дружбину осталу!
Ћути Станко ништо не говори.
„Секоше му ноге до колена:
„Кажи, Станко, дружбину осталу!
Ћути Станко, ништа не говори.
Обе очи њему извадише:
„Казуј, Станко, дружбину осталу!
„Кад не казах за јуначке руке,
Што су много Турци посекнуле;
Кад не казах за брзе си ноге,
Што су много Турци побрзиле;
Те да кажем за мамљиве очи,
Што су мене млада премамиле,
Те су мене млада погубиле!?

Крсно име славе у Торлаку као и у Шумадији, ма да има неких малих разлика. Тако, на прилику, о слави домаћин, хотећи звати на свето, шиље буклију вина, ако зове на вечеру; а чутуру ракије, ако позива на ручак.

Званица, долазећи свечару, назива Бога. Свечар, прихватајући Бога, износи хлеб и со. Званица се прекрсти, целива хлеб и со, па се онда љуби у образ с домаћином и осталима.

Свадба такође бива као и у Шумадији, само има много више некаквих откупа. На прилику, девојачки дом не отвара порте од своје куће сватовима докле се што не да; за тим се не ће ни кутња врата отворити, докле се који цванцик не протури унутра.

У девојачком дому *ирекида се ирид*, то јест, прекида се: шта девојка носи дара, а шта момак даје уздарја. Кад се то сврши, девојку изведе брат, и преда је деверу, пошто је овај од брата чим било откупи.

За тим се одива опрашта с родом својим, и уседа на коња. Редовно се девојка *носи* на коњу. За то се и не чује реч *довести*, него *донети* девојку.

На свадби се пије, наздравља, и жели што се лепше може и уме; али се не заборавља ова једна здравица младенцима:

„Да младенци поживе дуго, и да остаре, да *обеле како Стара Планина!*

и. Управна подела

За Турака, пиротски је округ био *мутесарифлук*, у који су улазили: Трн са Знепољем; Брезник, Висок, Лужница, и Бела Паланка.

Мутесариф пиротски био је под *косовским валијом.*

Последњи мутесарифи у Пироту били су: *Јордан-Паша* и *Сали-Срџи-Ефендија.*

У Белој Паланци и у Цариброду седео је по један *мудир*; а у Лужници, Високу, и Нишави биле су *буљубаше*, којима се није знало стално место. Ти предели звали су се: *Нишава-коли* (нишавски срез), *Висок-коли* (височки срез), *Ак-Паланка-коли*, и *Лужница-коли.*

Кад смо ми те крајеве ослободили, онда је (14 Маја 1878) пиротски округ за управу подељен овако:

Пирот — столица окружној управи и суду.
Цариброд — столица срезу височком;
Брезник — столица срезу брезничком;
Темска — столица срезу нишавском;
Трн — столица срезу трнском, и
Бабушинац[1] — столица срезу лужничком.

Бела Паланка је тада била потпала под Ниш.

Доцније, кад берлински конгрес постави границу између Србије и нове бугарске кнежевине, и нас сузби овамо за ту границу, онда пиротски округ би раздељен (6 Фебруара 1879) на ове срезове:

Нишавски, са столицом у Пироту;
Височки, са столицом у Великој Лукањи (сад је и он у Пироту),
Белопаланачки, са столицом у Белој Паланци, и
Лужнички, са столицом у Бабушинцу[2].

[1] *Зборник XXXII*, 308

[2] *Зборник XXXIV*, 196. Многи ово место где је среска канцеларија, зову Лужница, ма да се Лужница зове сав онај крај дуж реке Лужнице.

Бабушинац нема поште ни телеграфа. Најближе му је пошта и телеграф у Пироту ($3^1|_2$ — 4 часа).

Та управна деоба стоји данас.

ј. Нове тековине

Нових тековина још нема много; али ће их бити скоро.

Путове многе градио је Митад-Паша. Данашњи начелник настојава да села нишавска веже насипима за главни пут који иде долином нишавском, и већ 14 села има која су те насипе начинила.

Варош Пирот исправља се по плану, који је одобрен у министарству грађевина. Скоро ће бити неколико улица регулисано.

Место старот „Големог Моста“, гради се нов каменити мост на 4 ока, 60 метара дугачак.

Осем тога, скоро ће се градити зграде за гимназију, за основне школе, и за апотеку.

У селима пак: Завоју, Лукањи, Темској, и Дојкинцима граде се нове школе по плану.

III

ВРАЊСКИ ОКРУГ

1 Границе

Границе су врањском округу: са севера — *округ нишки* (срезови: лесковачки и власотиначки), с истока — *Кнежевина Бугарска*, а с југа и запада — *Стара Србија* (коју сада држе Турци). На западној страни овај се округ нешто мало граничи и *округом топличким*, на име — *срезом јабланичким*.

Тачна гранична пруга између Србије и државе турске, и између Србије и Бугарске, обележена је у записницима оне међународне комисије која је ту границу поставила 1878 и 1879[1]. У протоколима те комисије записана је свака важнија тачка, и одређена њена стâд (положај) и висина. Ја ћу овде поменути само имена оних тачака на којима данас стоје наше граничне страже спрам Турске и спрам Бугарске. Та места почећу рећати од топличкога округа. На тај начин доћи ће

I у срезу јабланичком

1 *Воловски Камен*
2 *Вела Глава*
3 *Црна Чука*
4 *Хајдучка Црква*
5 *Копиљак*
6 *Мустафина Кућа*
7 *Трстена*
8 *Фетина Кућа*
9 *Голеш* (преслап)

[1] *Commission internationale pour la délimitation de la Serbie. Protocoles*, Belgrade, 1878, et 1879. Две књижице у 8, стр. 1 — 23; и 1 — 143.

10 *Црни Камен*
11 *Лазарев Кладенац*
12 *Хајдучки Кладенац*
13 *Криво Дрво*
14 *Голема* (широка) *Ливада.*

Ове страже су све једна од друге далеко по један час места.

II у срезу пчињском

1 *Китка*, 1 час даљине
2 *Новоселски Пут*, $^1/_4$ часа
3 *Свети Илија Честелински*, $^1/_2$ часа даљине;
4 *Уши*, $1^1/_2$ час
5 *Гола Глава*, $^1/_4$ часа
6 *Козарник*, $^1/_4$ часа
7 *Црква Горњег Вртопа*, 1 ч
8 *Давидовац*, $^1/_2$ ч.
9 *Рајистовац*, $^1/_2$ ч.
10 *Кршевица*, $^1/_4$ ч.
11 *Цер*, 1 час
12 *Русци — Свети Илија*, $^3/_4$
13 *Лепчинци*, ч.
14 *Шумка*, 1 ч.
15 *Мотина*, $^1/_2$ ч.
16 *Ханови Свети Илија*, $^1/_2$ ч.
17 *Грамађа*, $^1/_4$ ч,
18 *Близник*, $1^1/_4$ ч.
19 *Бабина Пољана*, $^1/_2$ ч.
20 *Тамна Буква* (управо: *Тъмна Бука*). $^1/_4$ ч.
21 *Службиште*, $^1/_2$ ч.
22 *Патарица*, $^3/_4$ ч.
23 *Црни Врх*, 1 ч.

Све ове страже стоје према држави турској.

24 *Мусуљ* (управо „*према* брду *Мусуљу*“), $^1/_2$ ч.
25 *Просеник*, $1^1/_2$ ч.

III у срезу масуричком

1 *Претвор* (или Виљоколо), $2^1/_2$ часа даљине.
2 *Панчин Гроб* 1 ч.
3 *Букова Глава* 1 ч.
4 *Власина* (царина) $^1/_2$ ч.
5 *Гацина Пољана* 1 ч.

Горње четири (у срезу пчињском), и ових пет стража (у срезу масуричком) стоје према Кнежевини Бугарској.

---

2 Планине

Планине највеће, које се могу у овом округу поменути, нису целе у округу врањском. Највеће су оне које су међу Моравом и међу изворима Пчиње и Струме; а од тих планина само западна и северозападна страна припада врањском округу, по што је државна граница српска проведена баш билом тих планина.

Међу тима могу се поменути:

Чемерник, на североистоку среза масуричког, голетна пространа планина, обрасла само бујном травом, која је стоци врло питна паша.

Варденик, на југоистоку од села Сурдулице. На Варденику је највиши врх *Велики Стрешер*, који изгледа као пласт сена. На врху Великога Стрешера руски су официри године 1878 закопали неке записе и друге неке знаке.

По Варденику је врло богата и питна паша. Ту Црновунци пасу неколико хиљада оваца, и неколико стотина коња.

Букова Глава, изнад језера Власине, где је развође рекама: Морави, Јерми, и Струми.

Панчин Гроб, Мецид-Планина, Дебели Рид, и Мали Стрешер висови су дуж границе српско-бугарске.

Код *Стрешера* је преслап *Виљоколо*, који се, као падина, не може видети из далека, него се свакад радозналу путнику из далека показује лепи врх *Стрешеров*, као обележје *Виљоколу*.

Виљоколо се даље чује, а *Стрешер* се даље види.

Виљоколо је преслап између *Претвора* и *Малог Стрешера*.

На северном боку тога преслапа извире вода, доцније на гласу као *Врла Река*, која се састаје с реком масуричком.

На јужну страну од Виљокола тече речица *Виљокоштица* која се слива у Струму.

На самом побиљу тога преслапа, међу изворима *Врле Реке* и *Виљокоштице*, има једно коло, као какво врло велико гувно. На средини тога кола, где би био стожер, кад би то било истинско гувно, земља је малко издигнута. И ивица томе колу виша је од остале земље, као да ју је неко навалице марљиво ивичио.

Ко је градио то коло? Шта је ком оно требало на том месту?

Личи да је ту неко разапињао некакав велики шатор, па око шатора објарчивао, да вода не би податекла. Али на оволикој висини, и на овакој стрмени, није никад могло бити опасности од поводња.

Сељаци из околних села на питање: шта је то? одговарају: да је то *Виљоколо*, то јест *коло горских вила* које ту играју своје вилинске игре; а оно место што је издигнуто на средини, веле да је за свирача, који свира тим планинским играчицама.

Граница српско-бугарска ударила је посред *Виљокола*. Али како се баш на том месту ломи правац планинскоме билу повијаући се више к северу, то је само једна четврт од Виљокола ушла у Србију, а три четврти остале су у Бугарској.

Кад је копан гранични јарак, ни један од сељака из оближњих села није хтео ударити будаком у Виљоколо, бојећи се вила; него су га раскопали неки Турци војници, који су се ту десили.

И сада се трава око Виљокола коси, а на самом колу нико не сме ни сламке да узбере.

С Виљокола, ма да је оно преслап а не вис, диван је поглед на две стране.

Мали и велики Стрешер малко су на запад од Виљокола.

Даље су: *Војинов Рид*, *Вршник*, *Просеник*, *Бесна Кобила*, *Барје*, *Црни Врхови* (њих су три), *Курицак*, *Прекорница*, *Патарица*.

На Патарици је тромеђа државама: српској, бугарској, и турској; а ту је и *разводје* трима рекама: *Морави*, *Вардару*, и *Струми*. Кад киша пљусне на Патарицу, онда оно воде што потече с тога брега на запад — иде у *Моравy*; оно што се обори на југ — слива се у *Пчињу* па у *Вардар*; а оно што јурне на север и на исток — стаче се у *Струму*. По томе, овде је веће разводје него на Власини.

На врху Патарице, као на тромеђи, Турци су озидали од камена једну белегу, као какав стуб, који казује докле се данас пружа њихова царевина[1].

Кључ, у хатару села: Брезовице, Средњег Дела, и Вишеваца.

Ретке Буке, брдо у брезовачкој општини.

Мотина, у хатару села Ћурковице.

Соколовац и *Јаловик*, у хатару села Јелашнице.

На левој страни Мораве пак, ови су висови, или бйла планинска:

Кукавица, почиње од села *Крушеве Главе*, па се пружа на исток до у саму клисуру код села: *Теговишта* и *Мртвице*. Ова планина има два бйла: једно је на северозападу, и зове се *Липовица*, а друго је на југоистоку, и зове се *Диволов* или *Дупељево*.

Облик Велики и *Облик Мали*. Велики је Облик, по казивању, 950 метара виши од Врање. Находи се међу селима: *Урманицом*, *Секирјем*, и *Обличким Сенима*. Овај вис пада у очи не толико својом висином колико својом сликом. Јер, као што се *вйсй* Ртањ међу долинама моравском и тимочком, тако исто лепо изгледа, и мами путнику очи, Облик међу Моравом и Ветерницом.

Гоч, за турске владе и арнаутске силе, бејаше стан свих арнаутских лупежа. На Гочу је био један сукоб између Срба и Турака 1878.

Црни Камен, на граници српско-турској.

Прича се да је на том брду, за Цара Лазара, била некака граница. Испод тога брда има извор „Лазарев Кладенац“, који веле да је пронашла војска Цара Лазара, кад је једном туда пролазила.

[1] О овој белези вреди прочитати оно што је записано у мојој књижици „*С Дунава над Пчињу*“ од стр. 75 — 76.

Копиљак, такође на граници српско-турској. Прича се да је у старо време испод брда *Копиљака* ишао некакав друм. Сад се находе зидине од некаких зграда, за које сељаци веле да су биле путне гостионице.

Године 1878 на Копиљаку је била битка у којој су погинули: *Стеван Стаменковић,* из Големог Села, и *Илија Стаменковић,* из села Влаха.

Плачевица, у хатару села Дреновца. Испод тога брда било је арнаутско село *Девотин,* које је остало пусто.

Крстиловица. Овоме брду, и оном пред њим, прича се да су имена постала овако: Краљевић Марко дође од некуда, после некаквог страшног боја, у ком је порушен град, који се сад зове *Марково Кале.* Видећи ту несрећу, Марко се прекрсти од чуда. И брду остане име *Крстиловица.* За тим Марко пређе на друго брдо, и ту, видећи несрећу која је снашла народ, и, осећајући ону која ће га текар сналазити, *заплаче се.* Од тога, вели прича, оста овом другом брду име *Плачевица.* Ту причу причају мештани. Њу су и туђини чули и записали. Али ми, којима је лашње издевати местима имена, него разабрати како се она зову, не ћемо да чујемо ту причу. Ми све једнако и говоримо и пишемо веселу *Плачевицу — Пљачкавица.* Па већ и мештани, поводећи се по нама чак и кад грешимо, често реку:

— Тако је, тако; све једно је, како да речеш: *Плачевица,* или *Пљачкавица!*

У планинама и шумама врањскога округа има: вукова, лисица, јазаваца, творова, зечева, куна, ласица (невестица), веверица, и срна. Медведа нема, мањ кад који дође са стране.

---

3 Воде

Вода највећа у врањском округу јесте Морава, која у том округу нити извире нити увире: она само протиче кроз њега, примајући у се његове реке и потоке.

О Морави је казано што се могло казати у опису водâ нишкога округа, стр. 5.

После Мораве, у овом је округу врло важна река *Ветерница,* које је долина најкраћа путна пруга од Лесковца у Врању; а и та је река поменута међу водама нишкога округа, у коме она пада у Мораву, стр. 9.

Врла Река. Извире, као што је раније речено, из северногa бока преслапа *Виљокола,* и тече на северо-запад к Морави. У селу *Алакинцима,* испод Масурице, састаје се с *Масуричком* Реком, која извире испод Варденика. Неки причају да се Врла Река у старо време звала *Пешчаница,* и да је текла кроз *Виногошт* у Мораву. Ако би ово казивање било основано, онда би излазило да се *Иногошт* пружао и на десну моравску страну.

Ми ово овде бележимо само као напомену за даље испитивање.

По именима сêлâ кроз која тече, Врла Река добија разна имена, а улива се у Мораву према *Владичину Хану,* мало више од чота *Ушке.*

Јелашница. Извире у хатару Новога Села. На овој реци има у новоселском хатару вир *Дамњаник.* У тај вир људи су пуштали греду од 16 стопа дужине; и она, веле, потоне, па је сутра дан вода избаци. Испод Дамњаника има три вира, као три каце од самотвора камена, све један ниже другога.

Корбевштица. Извире из места *Саборштице,* више села *Славнице;* тече кроз *Клисурицу,* и слива се у Мораву, више села *Превалца.*

Бањштица. Извире у хатару села *Бабине Пољане,* и испод једнога *Црнога Врха.* Прима у се *Црну Реку;* тече кроз *Првонек, Дуге Луке,* па удара на *Бању,* где прима сву врелу воду из бањских извора; за тим се слива у Мораву спрочу села Моштанице.

Тибушка или *Златокопска Река.* Једно јој је врело у селу Лукову; друго — код цркве Св. Пантелије, а треће је *Лева Река,* која сама има три извора.

У Мораву се слива код села *Златокопа.*

Требешинска Река. Извире под брдом *Светим Илијом* и *Мотином*, а тече кроз село Купининце у Мораву.

Преображенска Река. Извире у осоју брда на ком је хан *Свети Илија*. У Мораву пада у селу *Ратају*.

Врањска Река. Има два извора: један је Девотински Поток који тече из планине *Крстиловице*, а други је *Мала Река*, која извире у присоју брда *Плачевице* и *Дуге Лазине*. Под Марковим Градом састају се те две воде, па теку кроз варош Врању.

На овој реци, од Маркова Града до њенога утока у Мораву, има више воденица и ваљавица. Кроза саму варош, она се наводи на вађе, те јури улицама, и помаже да би се варош могла држати чисто. На њој има 2 дрвена, и 5 камених мостова. Све су те мостове градили поједини Турци, као своје задужбине. Неки *Хаџи-Усеин-Паша* начинио је два, и његова жена *Емина* два моста од камена.

Врањска се река слива у Мораву испод села које се зове *Доње Врање*.

Лепеница. Извире у јужном подножју планине *Кукавице;* иде на југоисток до виса *Бабинога Носа*, протичући поред села Костомлатице, Јагњила, Равне Реке, и Солачких Сена, до манастира Кацапуна; одатле окреће право на исток, протиче кроз село Кацапун, и Лепеницу, па пада у Мораву, с леве јој стране, у хатару лепеничком.

Белишева. Извире на северном крају села Белишева, а на ужном подножју виса *Јовице*. После доста кривудавога тока, пада. у Мораву, пошто протече кроз село *Стубао*.

Власинско Језеро (Власинско Блато).

Међу Чемерником, Милијиним Ридом, и Буковом Главом, има једно језеро, које се пружа с југоистока на северозапад. Оно има у дужину 8 км, а у ширину 3 км, ма да му ширина није свуд једнака

У то језеро стачу се из околине многи кратки потоци, а из њега на северозапад отиче речица која доцније тече кроз село *Црну Траву*, и које се зове *Власина*. О овој реци Власини била је реч у округу нишком, стр. 7

У средини својој Власинско је Језеро бистро као кристал, и вода је, веле сељаци, дубока толико да јој се не може дна наћи, а с крајева језеру ухватио се густ шевар, који се креће и гиба на води као каква лађа.

Околни сељаци причају да у Власинском Језеру живи некаки *грни водени бик*. У старо време, веле они, бик је тај ноћу излазио из воде на обалу, пасао траву, и боо се са сељачким говедима, која су пасла око језера. Он је, на тај начин, поубијао многа говеда сељацима. Најпосле досети се некакав ковач, те своме волу окује рогове гвожђем, и пусти га на пашу крај језера Власине. Водењак изиђе, као обично, и полети на ковачева вола, да га прободе, а кад га овај мазне својим окованим рошчићем, он заборави и пашу и бодење, него стругне на траг у језеро.

После тога, говеда су, вели прича, била мирна од воденога бика.

Само године 1827, пред рат руско-турски, и пред годину 1876, кад ће се закрвити Срби и Турци, бик је, веле, из језера тако страшо букао, да се је сва околина тресла, и из воде су избијали на површину велики клобуци.

То причају Власинци и Црнотравци, који су језеру најближи суседи.

У водама врањским има: мренова, кркуша, скобаља, кленова, и пастрмака (које се овуда зову *стрвке*).

У Морави има рибе крупне, а по другим водама сва је риба ситна.

Бања, вода минерална, на исток од Врање, једно два часа путовања, на десној моравској страни, у једном живописном месту поред реке *Бањштице*. Вода та кључа из неколиких извора; врела је, и за то се зове *Бања*.

Ту се находи неколико купаоница које су грађене у старо време.

Најврелији извор има око 70° R.

У врелу бањску воду меша се доста студене воде од реке Бањштице, која тече поред самих извора.

Људи из околине, у тој топлој води, киселе и испирају многу

конопљу. Тим радом они много кваре и лепоту места и чистоту ове лековите воде.

Не ће бити на одмет ако се овде помене једно богаство балканских земаља.

Осем ове вреле воде, има бања у *Ћостендилу*; у *Јохирама*, под Витошем; у *Софији*; у *Бањи Нишкој*, под Коритњаком; у *Сврљигу*, крај Тимока; у *Шарбановцу*; у *Брестовцу*; у *Соко-Бањи*, под Озреном; у *Рибарима*, под Јастрепцем; у *Врњцима*, под Гочем; у *Јошаници*, под Копаоником; у *Лукову*; у *Бањској*, у Топлици, и у *Сјарини*.

Све те вреле воде извиру на простору који може имати у четврт највише 40 — 45 часова хода.

---

4 Равни

Равнице је мало у врањском округу. Поред Мораве од Врање до Владичина Хана има неколико лука равних и родних, али су незнатне величином. Највећа ће бити она у западном крају старога Иногошта која се почиње од села *Прибоја* па се пружа до села *Суве Мораве*, на левој моравској страни.

И поред Врле Реке, од њених става с Масурицом до утока у Мораву, има неколико равница које су такође врло родне. Од ових је најзнаменитија она што се зове *Масуричко Поље*, или: *Добро Поље*.

Пољаница је корутина која је сва окружена висовима, али ни она није глатка раван, ма да су готово свуда по окомцима омањих њених брда њиве и ливаде. Чисте равнице у Пољаници највише ће бити онде где је настањено *Големо Село*.

---

5 Шуме

Шума врањски округ има: у Пољаници, у Црном Камену, у Копиљаку, у Вељој Глави, и готово свуд до границе према Турској; а има је и границом до среза лесковачког у планини Кукавици и у Влахињи.

У срезу масуричком највеће су шуме: *Краковица*, од села Житораће и Прекодолаца па поред села Залужана до села Ружића; и *Дикава* између села Кознице, Мачкатице, Лескове Баре, и Залужана.

Дрво је највише буково. Церовине, граничевине, и растовине има само по браницима.

---

6 Рудно благо

Руднога блага из земље врањскога округа вадили су људи до сада врло много, а остало га је, без сумње, још доста да се вади.

Ја ћу се постарати да овде само поменем *рудна места*, где су руде или вађене, или тек нађене, остављајући стручњацима да тачније одреде где чега има, и колико га има.

Сурдулица, село у долини масуричкој, у ком је канцеларија среза масуричког. У том селу је нађен изданак оловних руда, и то на вису испод села Кијовца, на 2000 метара североисточно од среске канцеларије. Ту се појављује олово повисоко, где трахити продиру кроз микашист и гнајс.

Овде има и фосилнога угља; воде доста за кретање махина, и довољно глине која се одупире ватри: дакле све што треба за повољне топионице.

Масурица, село које је дало своје име целоме срезу ком је управа у селу Сурдулици. Испод села Масурице, 10 км на југо-исток од Сурдулице, находи се *Масурички Самаков*. Овуд се опажа микашист и гнајс. Руда је одвише ситна; с тога није за радњу у велике, и на дуже време.

Врла Река, која извире испод *Вилокола*, има рудних остатака на 10 км од Сурдулице. Ту има и руде и угља, што је остало од Турака.

Власина. Око Власинског Језера не виђа се трахита, него

микашист, гнајс и хлороташист. Те су стене обала Власинском Језеру. Око самих ивица језерских има доста гвоздене руде; има кристала, магнетита и порита. На вису је примећено гнездо од гвоздене руде и од графита, али је све то од мале важности.

Горке ва̏де, на југоисток од Језера Власине. Ту се је радила руда за Турака. А прича се да се је ту вадила руда још за српских краљева.

За време некога Хусејин-Паше, у овом је крају ковало којекаквих 25 самокова, где се израђивало гвожђе.

Осем тога, помињу се још: *Козничка вада* и *Антина вада.*

Људи веле да је Хусејин-Паша добијао од свих тих самокова око 14 — 20.000 возова руде (1 воз је 500 ока).

Ва̏де се зову они јазови којима се води вода на згодне скокове, да креће *самокове*. Те су ваде некад дугачке по 5 — 6 часова.

Самоков се у овим крајевима зове свака радионица у којој вода креће справу која кује гвожђе, или иначе израђује руду.

Грдиличка Клисура. У овој клисури има кристалних стена, микашиста, гнајса, гранулита, а највише хлороташиста. У наносима свију већих река: Грдиличкој, Цепској, и Козарској находи се гранита, гранулита, и трахита, тако да је десна моравска обала од самих еруптивних стена.

Од Калиманаца до Прибоја вија се трахитски туф, који се пружа левом моравском обалом на 10.000 метара, и изгледа као кречна стена. Док је јакован, теше се лепо, а после се стврдне тако да је врло добра грађа за мостове, стубове, и друге грађевине.

Мрка Пољана, место где су рађене руде за Турака. Ту је самоков, а мало даље вигњеви.

Околина је, поред руднога обиља, богата буковом гором.

Стена је микашист, а по наносу има и трахита. Главни масив трахитски јесте највећи вис *Љутен*, код села Мутежа.

Гузевје и *Лебедска Река.* И овуда је микашист продрт трахитима. Уз Лебедску Реку, код села Лебеда, један је *вигањ* који припада самокову мркопољанском.

И овде има добре букове горе.

Још су били вигњеви у Гарваници, али сада су већ готово са свим порушени.

Марганци. — У хатару овога села, у потоку *Стипси*, нађен је фосилни угаљ, али јако испретуран.

Слатина. — Говори се да је некад у овом селу вађена со. Сад се не може да уђе у траг соли, а и сумњати је да је има, по што је подлога наносне околине гранит.

Мртвица, у срезу пољаничком. На 2000 метара западно од Мораве у Репишту и Граову находи се угаљ од најбоље каквоће.

Како ће туда јурити железница, овај рудник има врло лепу будућност.

Сушевје. — Спрам Краљеве Цркве у Мртвици нађен је фосилни угаљ, и геолошке су прилике онаке каке и у селу Марганцима.

---

7 Остаци од старина

Старине, до сад виђене у врањском округу, ово су:

Марково Кале (Марков Град), изнад Врање, међу Плачевицом и Крстиловицом, куда је пролазио стари пут од Лесковца преко Иногошта у Врању.

Прича се да је то био град Краљевића Марка. За то се и зове *Марков Град (кале је* реч турска, и значи *град).*

Неки додају да се тај град звао *Голубиње;* али ово треба узимати с предохраном до бољега објашњења.

Старо Градиште, у Грахову, у Клисури. У селу *Прибоју* на једном вису између врхова који се зову *Уши* и *Велика Борча* находи се то *Старо Градиште.*

Стража, друго градиште, на вису изнад манастира *Кацапуна.*

Градиште, треће на број. Између села Власине и Битврће имају остаци од старога града. Сељаци причају да од тога градишта има тавник кроза земљу који изводи чак на планину Чемерник.

Романов Град. Под Варденником, у селу Доњем Романовцу, имају остаци од старога великога града. А испод тога града, прича се, да је била велика варош.

Краљичин пут. У месту *Тамној Букви,* врло стрменим осојем између *Службишта* и *Плашевца,* има стари пут тако раван, тако пространа, да њим угодно могу интови трчати. Тај пут држи више од часа.

Прича се да је тај пут градила некаква *Краљица,* и да је изедено 70 крава јаловица, докле је начињен.

Света Тројица, зидине од старе цркве, под брдом Крстиловицом.

Мост на Морави био је код Владичина Хана, на путу који је водио уз Врлу Реку ка Власини. Од тога моста сад се познају само остаци од стубова (тумбаса).

Остра Глава. У Големом Селу, у Пољаници, под брдом овога имена, зидине су од старога манастира, поред кога се познају остаци од неке друге зграде, где је, прича се, живео некакав испосник.

У *Мртвици,* у *Стублу,* и у *Кацапуну,* имају старе цркве од тесанога камена. За мртвичку и стубаоску прича се да их је градио Краљевић Марко[1]. Стубаоска се зове и *Бела Црква. Кацапун* је међу висовима Бабиним Носом, Миљковим Врхом, Стражом, и Јовицом.

Свети Прокопије, стара црквина, за коју се прича да је зидана још за Цара Лазара, па доцније, за Турака, порушена. Кажу да су у старо време тој цркви долазили на богомољу људи из далека, па чак и *Немци* из *Немачке!*

Кукавка, у селу Власима, на брду Кукавци, стара црквина о којој се не прича ништа, само јој је име тужно.

Латинска Црква. У селу Градњи имају темељи од некаке цркве, коју сељаци зову *Латинска Црква*; а само место где су ти темељи зове се *Света Петка!*

[1] *Маркова Црква* је на великој висини. Њој је тешко прићи. Прича се да у њу није смело ући женско чељаде, него је долазило само до у порту, па му је ту давано причешће.

Латинска Манастирина у селу Дреновцу, остаци од неке старе зидине, која се тако зове, ма да сељаци само оно место на ком су те зидине зову *Свети Ђорђе.*

Свети Ранђел. Изнад села Дреновца, на северној страни, развале су од старе цркве која се зове *Свети Ранђел.* Поред цркве је старо српско гробље с крстовима без потписа.

Сељаци из Дреновца и из Секирја долазе о Св. Аранђелу на ту црквину, те пале свеће, и моле се Богу.

У селу *Секирју* има стара црквина, о којој се ништа не прича.

У селу *Смиљевцу* била је стара црквина, па је на њеним темељима начињена садашња Смиљевачка Црква, која слави Свету Петку.

Јелашница село, има једно црквиште. Никакве приче о њему не знам.

Јасење, село, има црквиште. Никакве приче.

Тарапаниште, више Сурдулице, уз Врлу Реку, на месту Ћурковици.

Калуђерско Гробље, старо црквиште у хатару села Житораће.

Света Гора, и *Цуцуљка,* старе зидине у хатару општине буштранске.

Свети Никола, у селу Репишту, био је некад богат манастир, у ком је, по причи, живело 70 калуђера. Испод манастира је место *Пашина Лука.* На том месту уставио се некад некакав паша с војском, не знајући да ту близу има манастир. Калуђери ноћу, из ненада, ударе на војску, разбију је и растерају. Остане само један младић. Он је чуо, како су калуђери, после сече, говорили: *„Нека зна Турчин како сече ирногаћа калуђер.“* Чувши то, младић убоде себе трном, и те речи запише на нокту од палца. Иза тога некако умакне, и јави Турцима за погибију ове војске.

Турци дођу с великом силом, те манастир похарају и спале, а калуђере све исеку.

После те паљевине тај манастир није ни обнављан.

И код ове црквине, као и код оне у Мртвици, има испод земље велика пећина, коју народ зове *Гробница.*

Хајдучка Црква, на граници српско-турској. Задужбина неких хајдука. Сад су саме развале.

Краљева Кућа, село $2^1/_2$ часа од Врање, сад за границом у Турској, има старих зидина, а близу је ту и село *Карадник*.

Још нешто. У селу Градњи, у Пољаници, до саме цркве, има гробље. Каменови, који су ударани чело главе мртвима, једни су прави крстови, а други више личе на какву слику крилата човека (анђела). На првима има записа (али нема старијих од 1837 године) а на овим другима нема ништа писано.

Људи причају, да у старије време Турци нису давали ударати крстова на гробове, него су се Срби довијали те камен секли налик на крилата човека или анђела, па тако Турке варали, јер и то је опет неки крст! Тек у новије време почели су Турци трпети да Срби могу ударати крстове на гробове својим мртвима!

---

8 Становници

а. Њихове историјске судбине

Становници врањскога округа, живећи у моравској водопађи, којом је најлакше продирати на *Косово*, и којом је најпре било Турцима прилазити к *Новоме Брду*, запамтили су све велике најезде на стару државу српску.

Косово Поље, на ком су често „сабље делиле царства“, и *Ново Брдо*, извор богатства и моћи старих српских владалаца, привлачила су к себи Турке освајаче, докле год и једно и друго није пало под власт њихову.

Најлакши пут и к једноме и к другоме, освојаче је водио преко врањског поморавља.

А зна се како је земљи куда често пролазе војске!

Не ће бити од штете да овде поменемо понешто из причања Турака паметара[1] о њиховој влади у овоме крају. Али причања ова нека су као ређа биљка на земљи нашој, а никако као поуздани извори историјској светлости. Турци, како су алватни у свачем другом,

[1] *Сулејман Зекировић-Бања*, из Пољанице, и *Ајрадин Аметовић*, из Сурдулице.

тако су немарни и у тачности историјских истина. Ево шта говоре ти турски паметари:

„Откако су Турци освојили Солун, Прилип, Битољ, Једрене, и друга ближа места, има 450 година; а од како су освојили Скопље, Приштину, и Врању, има 350. За тих 350 година само шест месеца нису у тим крајевима владали они, јер их је била протерала хришћанска војска, која се, иза тога, врло брзо повукла натраг.

„Пре 180 година, веле даље турски паметари, долазила је опет војска хришћанска до Копиљака у Пољаници.

„Тада су испред те војске бегали ка Скопљу и Турци и Хришћани. И тада се та војска врло мало задржавала.

„Пре 80 година дошли су до Грдилице Срби из Шумадије, ударили су на Дедобарски Хан, и ту потукли многе Турке. Њих је предводио Хајдук Стреља. Беше Субота, пазарни дан у Врању, кад дође глас о том што су Срби учинили на Дедобарском Хану. На пазару беше много народа. Оружје су онда носили и Турци и Хришћани. И тако оданде, с пазара, дигну се и Турци и Хришћани, заједно с турском војском, те дођу у Клисуру да Србе сузбију.“

Ово су они српски хртници, који су 1809, при опсади Ниша, били послани у Грдиличку Клисуру, да на Просеченици пресеку пут врањскоме паши. Њих је одиста предводио Војвода Стреља (Гледај стр. 116 ове књиге).

Ове јуначке хртнике није толико сузбио овај отпор турски о коме говори паметар, колико велика српска несрећа на Каменици.

И тако је Турцима остала влада над овим крајем све до године 1878, докле Краљ Милан није развио српску заставу.

У врањском округу помиње се неки злогласни Хусејин-Паша (око 1837), који је чувен по тиранској својој управи, и по великој грабљивости туђе имовине.

Године 1877 и 1878 становници врањскога округа, и они у Пољаници, и они у Морави и Сурдулици, и они у Пчињи помагали су колико су више могли да им час пре сване дан ослобођења.

Бог да прости мртве који дадоше главе своје за слободу отаџбини, а слава живима који су радили, и дочекали жуђену слободу!

Овде стављам кратак преглед злочиних дела у врањском округу за године: 1879, 1880, 1881 и 1882, као једну црту за моралну слику становника врањскога округа:

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		1	2	4	1	8
Крађа	ствари	3	2	4	5	14
	стоке	6	3	3	1	13
	пића и јестива	1	3	—	-	4
	новаца	1	3	4	3	11
Пожара	број	2	3	5	14	24
	вредност у динар.	1.280	2.420	1.543	10.453	25.696
Паљевина	број	7	16	6	33	62
	вредност у динар.	5.731	6.235	1.900	9.844	22.710
Убиства	пушком	6	4	2	3	15
	ножем	—	1	1	—	2
	другим оруђем	2	1	2	1	6
	дављењем	2	1	—	—	3
Узроци убиства	свађа	3	2	3	2	10
	омраза	2	—	—	1	3
	непознати	5	4	2	1	12
Самоубиства	пушком	1	1	2	—	4
	вешањем	1	—	2	3	6
Узроци самоубиства	болест душевна	1	—	2	1	4
	непознати	1	1	2	2	6
Случајне смрти	од пушке	2	2	1	—	5
	од мраза	1	2	—	—	3
	од ватре	1	—	—	1	2
	утопљено	—	1	3	—	4
	од грома	—	1	—	1	2
	од пића	1	—	—	—	1
	непознати	1	2	6	—	9

Као што се види из овог прегледа, било је у течају од четири поменуте године свега 42 крађе, или по 10 на годину.

Број пожара и паљевина био је врло велики, и то свега 86 за четири године. Штета од пожара износила је свега 48.406 динара. На појединн случај долази, у средњу руку, по 562.80 динара. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда видимо, да је од исте долазило на једног становника по 19 пара годишње.

За све четири године било је у врањском округу свега 10 случајева самоубиства, годишње дакле по 2·5. Долази, по томе, један случај на 25.938 становника.

Убиства учињено је свега 26 или по 6·5 годишње, и то половина због свађа и омразе. Једно убиство долази на 9822 становника.

Случајно погинулих било је такође 26. Размера је према становништву иста као и за убиства.

Према наведеном било је у врањском округу за четири године:

	СВЕГА	ПРОЦЕНАТ
Самоубистава	10	16.14
Убистава	26	41.93
Случајно погинулих . . .	26	41.93
Свега	62	100.00

Од неприродне смрти умрлих долази дакле годишње један на 4.183 становника.

О природном кретању становника у врањском округу имамо ове податке за 1882 годину.

Венчања било је у тој години свега 647, и по томе долази на 1000 становника по 10 венчања. Родило се исте године свега 2950 деце, и то 1520 мушке, а 1430 женске. На 1000 становника долази по 45 рођених. Ванбрачно рођене деце било је свега 6, и то 4 мушка и 2 женска. Од 1000 рођених било је само 2 ванбрачна.

У истој години умрло је свега 1861, и то 960 мушких, а 901 женских. На 1000 становника долази 29 умрлих, и по томе роди се по 16 више но што умире на сваку 1000 становника.

Размера рођених према умрлима била је:

код мушких као 100 : 63

код женских „ 100 : 63
у опште „ 100 : 63

Сад да бацимо летимични поглед на школе и на школовање становника овога округа.

У врањском округу било је на крају 1883 школске године свега 11 основних школа, и то 10 за мушку и 1 за женску децу. Две су школе биле у Врањи, а 9 по селима. Долази, дакле, једна основна школа

у Врањи . . . . . на 4146 становника
по селима . . . . . „ 6284 „
у опште . . . . . „ 5895 „

У основним школама радио је свега 21 наставник, и то:

у школама:

	УЧИТЕЉА	УЧИТЕЉИЦА	НАСТАВНИКА
врањским	5	7	12
сеоским	9	—	9

У школама вароши Врање било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . .	566	87	653
на крају године. . .	496	82	578
школу је оставило . .	70	5	75

У сеоским школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . .	343	8	351
на крају године . .	290	8	298
школу је оставило . .	53	—	53

Од 100 уписаних напустило је школу

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	12.4	15.5
ученица	5.8	—
ђака	11.5	15.1

У средњу руку долазило је на једну школу

варошку . . . . . 327 ђака
сеоску . . . . . 39 „
у опште. . . . . 91 ђак,

а на једног наставника школа

варошких . . . . . 54 ђака
сеоских . . . . . 39 „
у опште . . . . . 48 „

Ако број ученика и ученица поредимо са становништвом, онда налазимо да је од хиљаде становника

	мушких	женских	у опште
	походило основну школу		
	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
варошких	130	22	79
сеоских	12	0.3	6
у опште	27	3	15

Кад ове размере међу собом поредимо, ми налазимо, да је од једнаког броја мушких и женских становника било у основни школама

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА
по варошима	100	17
по селима	100	3
у опште	100	11

У врањском округу има:

пркава	32
манастира	3
Свега	35 места где се народ збира на молитву

б. Личности чим било заслужне

Ћесар Угљеша

У почетку прве десетине од XV века, у Врањи находимо *Ћесара Угљешу*, као *господара Врањи, Иногошту, и Прешеву*.

О Ћесару Угљеши до сада мало знамо. Највише је оно што је о њему прибрао марљиви сабирач и оштроумни ценилац чињеница из наше старе историје, г. Иларион Руварац (у Гласнику XLVII. 190 — 194).

Могло би се рећи да Ћесар Угљеша није био само *управник* Врањи, Иногошту, и Прешеву, него да су те земље биле његова држава, по ондашњем значењу те речи.

Године 1402, кад је оно Деспот Стеван Високи (и брат му Вук) бйо онај страшни бој с Турцима на Трипољу код Грачанице, Ћесар Угљеша, господар врањски, држао је с Турцима; али је ипак био Деспоту Стевану велики пријатељ и помагач, јављајући му шта Турци раде, и шта смерају да раде.

Доцније Угљеша остави Турке са свим, и пређе на страну српску, под власт Деспоту Стевану, и земљу своју **отьчьскоую: Враню, Иногоштоу, и Прѣшево прѣѥмь и оудрьжа, и бысть ıако нѣкоѥ крыло Христианомь**".

По што је оставио Турке, и пришао Стевану, Угљеша је био заклон и заштита Србима на овом крају.

Ћесар Угљеша био је у Врањи и године 1412, кад оно бесни Султан Муса, у сред зиме, јурну из Софије преко Врање на Ново Брдо

Г. Руварац мисли да је ово онај Ћесар Угљеша, **господарь. Срьблемь и подоунавию**, који **вь лѣто** 6931 = 1423 записа манастиру Хиландару село *Врање*.

Али ко је управо тај Ћесар Угљеша? Ко су његови стари? Где је његов гроб? На та питања још данас не можемо дати одговора.

У манастиру Љубостињи, на једној плочи у патосу, пише: **а се лежи Стефань, кесара оуглеше синь**". Сва је прилика да је тај Стеван син овога Ћесара Угљеше.

Толико за сад можемо казати о овој знатној личности врањскога округа.

Од новијих људи који су се заузимали за народне послове, и тога ради некад муке трпели, помињу се:

Поп Живко

Из села Кршевице

Овај Поп Живко купио је по Пчињи добровољце, и с њима тукао Турке у оно време кад су Немци били освојили од Турака Ниш и Приштину.

Поп Неша

Поп Неша из Кршевице, у Пчињи, сада за нашом границом. Поп Неша јо седео у Преображењу, а пород је оставио у Буљесовцу; умрьо је као игуман у Светом Прохору. Прича се да се је много заузимао за цркве, за веру, и за народност српску.

Миша Шијаковић

Миша Шијаковић, из Врање, много је претрпео мука од Турака, бранећи народ од безакоња. Ишао је, тога ради, чак у Цариград. Најпосле су га Турци отерали у заточење, и тамо је умрьо.

Хаџи-Анђелко

Хаџи-Анђелко, из села Рупја. Тај је човек неколико пута окиван и теран у Цариград, све због заузимања за народна права. У рату за ослобођење одликовао се у боју на Власотинцима. Умрьо је 1881.

За тим, помиње се, као бранилац народа, некаки *леворечки ковач* (имена му не могах сазнати), кога су Турци, због великог заузимања за народ, посекли на мосту код села Златокопа.

Ђорђе М. Стојићевић

Ђорђе М. Стојићевић, рођен у Београду 1857, учио је основну школу, 6 разреда гимназије, и војну академију. Постао је официр 10 Декембра 1876.

У боју на Девотину, 18 Јануара 1878, тешко је рањен и од те ране умрьо је 19 Јануара.

Ово је праунук Милоша Стојићевића, прослављеног јунака из Поцерја.

26 Августа 1876 гледао сам га у боју на Поповој Могили, више Зајечара.

Пре боја наручиваше једноме другу своме: како ће му јавити оцу, ако тога дана погине.

— Немој му одмах казати, говораше он: — да сам погинуо; него најпре пиши: Тешко је рањен; после — рана се дала на зло, па већ најпосле — умрьо! А сабљу, молим те, гледај да ми сачуваш; не дај да падне Турчину у руке!

Из тога боја, и из многих потоњих, он изиђе здрав и читав; али освојење Врање плати својом јуначком главом.

Слава му!

Међу пољаничанима помињу се, као хвале достојни, сељаци из Големог Села, из Градње, Студене, Тумбе, Крушеве Главе, Мијаковца, Влаха, Дреновца, и Секирја. Исто тако хвале се поименце попови: *Симеун Стојиловић*, *Василије Поповић*, и *Стојилко Поповић*.

У Сурдулици се опет хвалом помињу попови *Тома Михаиловић*, из Власине, и *Поп Стеван*, из Црне Траве.

Поп Тома је дигао своје сељаке, те потукао Турке низаме који су били на Власини. У том боју је погинуо *Цветко Стојановић*, и ранио се *Златко Стевановић*, оба из Власине.

в. Места чим било знатна

Свети Сава, у животу оца свога Стевана Немање, побрајајући места и пределе које је овај присвојио држави српској, помиње и „**глаголемыи Врань.**[1]“

Варош Врању мештани и данас зову *Врање* (као јагње, у средњем роду); само смо ми, отишавши онамо с војском, од *Врања* начинили садашњу *Врању* (као Бању).

Испод вароши има село које се зове *Доње Врање*.

Та места бележимо овде само за то што за толико стотина година нису променила имена својих.

Бања Врањска, о којој је била реч кад се говорило о водама овога округа, вреди да се помене и овде, као место на коме *Никола Скобаљић* онако славно разби турску војску, 24 Септембра 1454.

Јануара 14, године 1878, на тој Бањи, би бој између српских добровољаца и Турака. Турци бише потиснути; мост на Морави заузеше Срби, и примакоше се ближе к Врању.

Преображење, црква и село више Хотуље Горње и Доње, на један час и нешто јаче од Врање.

Ово се место може поменути из два разлога: *а.* њега је дао

1. *Ив. Павловића, Извори за историју*, стр. 13

Цар Душан Аранђеловој цркви у Призрену, задужбини својој[1]; и *б.* у њему живе сами Цинцари или Куцовласи, којих више нема ни у једном месту у овом округу.

Јеврем-Бунар, извор испод брда Плачевице. Извире испод камена који се зове *Крклар* (40 мученика).

Држи се да је вода из овога извора лековита.

Логор. — На десној страни моравској, код села Корбевца, недалеко од Бање, има место које се зове *Логор*. Прича се да су се ту некад били Срби и Турци. Прича додаје да Турци не би могли Србима ништа, да им није некака баба проказала тајну путању до места Градишта, одакле су Србима наудили.

Да ли ова баба није она кума Николе Скобаљића, о којој се прича у животу Скобаљићеву?

Владичин Хан. — На левој моравској страни, спрећу села Калиманаца, начинио је пре 10 — 12 година врањски владика *Пајсије* једну механу, која је данас путницима позната као *Владичин Хан*.

Само место где је тај хан зове се *Калиманци*, а пре су ту била два села: *Рајчик* и *Неманица*, па се данас зове *Рајчик* само једна махала од села *Калиманаца*, а *Неманица* се кад и кад изговори *Неменча!*

Ово се бележи само да се подсети како нова имена могу да заслоне стара.

На месту „Владичину Хану,“ предали су се Арнаути Србима 1878.

Ранутовац и *Девотин.* — Јануара 18, године 1878, мајори Радомир Путник, и Михаило Срећковић, и потпуковник Јован Поповић, с рудничанима, београђанима, и смедеревцима, освојише турске *стади* (положаје), а за тим и само село. Турци нападну на Девотин, али буду одбијени. Потпоручик Степан Степановић нападне на Турке на Гочу, а потпоручик Ђорђе Стојићевић са стране Девотина. Турци уступе, и њихова места заузму наши.

У том боју (18 Јануара 1878) честити праунук Милоша По-

1. *Гласник* XV, 303

церца, Ђорђе Стојићевић, буде самртно рањем, и сутра дан умре (Што је казано мало пре, на своме месту).

Вароши, села, куће.

Врања је окружна и једина варош у данашњем врањском округу који, по берлинском уговору, није Србији припао онолики колики је био за Турака.

Да речемо две три речи а имену ове вароши:

Стари српски летописцм сав овај предео зову *Врани* (множина).

Данашњи мештани зову окружну варош: *Врање*, као што се изговара јагње[1].

Испод вароши има село које се зове *Доње Врање*; а онамо преко Мораве, идући к Власини, има друго село које се зове *Себе-Врање*.

Све троје рода средњега.

Ми пак, од првога гласа о освојењу овога места, рекосмо и написасмо *Врања* као *Бања*. Тако пишемо и изговарамо и данас.

Толико о имену.

А сад да погледамо малко у прошлост. Не ћемо се бацати у давнашњу старину, када је, по причању врањанаца, испод Врање било велико језеро, које је отекло и пресушило тек по што је просечена *Просеченица* испод Цепе, према селу Граову. Него ћемо тек летимице погледати на оно што се на Врањи и око Врање догађало од краја XI века на овамо.

Године 1093 велики жупан рашки *Вукан*, крчећи пут којим ће доцније ићи Стеван Немања, нападе на земље грчкога царства, и освоји: *Врање*, *Скопље*, и *Полог* (испод планине Шаре). Али на скоро мораде се повући испред веће силе.

Први пут тада помиње се *Врање* међу местима која су Срби отели од Грка.

1. Неки врањанци причају да се варош Врања некад звала *Голубинац* или *Голубиње*. по властелину *Голубу* који је, веле, зидао град међу Плачевицом и Крстиловицом. Сада се тај стари градић зове *Марково Кале* (Марков Град), и мисли се да га је градио Краљевић Марко.

У другој поли дванаестога века, *Стеван Немања* оте од Грка: Ниш, Лесковац, Липљан (то јест Косово) и Врању и врањско поморавље.

И то освојење није остало непроменито. Кад је Краљ Милутин ступио на краљевски престо, нашао је, вели летописац, земљу српску јако притешњену. За то завојшти на Грке; оте од њих (1282): оба *Полога*, с градовима и окрузима њиховим; *Скопље*, *Овче Поље*, *Злетову* и *Пијанац*.

Он тада и *Врању* и *Врањско Поморавље* врати српској држави. Од тога доба Врања се није одвајала од српске државе, докле је нису освојили Турци 1455.

Године 1389 Цар Мурат, идући с војском на Косово, није хтео на Качаник, него се од Ћустендила упути на Мораву и Врању. Цар Лазар се надао томе; за то је гледао да му пресече пут; али Мурат разбије предње Лазареве војске, сиђе на Мораву, пређе је у шест колона за једну ноћ, и онда испадне с бока у Косово, где га је Лазар чекао с главном својом силом.

После косовске битке (15 Јуна 1389), у Врањи виђамо *Ћесара Угљешу* који се зове *„Господар Врањи, Иногошту*, и *Прешеву“*. Земља овога „Господара Угљеше“ могла се пружати од Прешева у Моравици[1] доле до Владичина Хана, а можда до Ушке или и до Просеченице, и од границе кумановске до северне међе иногошке према Лесковцу[2].

На тај начин, Угљеша је држао источне путове који су водили у државу Лазареву.

Бивши неко време наклоњен Турцима, Угљеша се користио приликом те познао њихову политику, и њихову ратну вештину.

Године 1402, Новембра 2, *Деспот Стеван Лазаревић*, код Грачанице, потуче Турке. За ту славну победу Стеван је имао много захвалити Ћесару Угљеши, који му је помогао боље него ико. Од тада је Угљеша постао „као неко крило Хришћанима на крајини[3].

1. Од Врање до Прешева (у Моравици) које је сада остало под Турцима има око 3 часа даљине.

2. *Ст. Новаковић*, у *Годишњици* III, 311

3. *Гласник* XLII, 282

Године 1412, у зимње доба, бесни Султан Муса, желећи како год отети од Срба *Ново Брдо* и његове богате руднике, крете се из Софије по снегу и цичи најбржим ходом, предре преко Трна, Знепоља, Чемерника, и груну на Врању тако из ненада да у мало не ухвати жива Ћесара Угљешу.[1]

Године 1454, Септембра 24, код Врањске Бање, војвода *Никола Скобаљић* потуче Турке и, тиме, за онај мах, заклони Врању од турске најезде.

Али Врања се није дуго сладила слободом и миром.

Султан Мехмед II, да би осветио погибију своје војске на Бањи, сам се крете из Једренета, пређе Врању, потуче се са Скобаљићем на *Трепањи*, разби му војску, и, као што је већ на свом месту казано, њега и стрица му живе наби на коље, 16 Новембра 1454.

Године 1455 Турци се опет упуте на Ново Брдо.[2] Ласно је замислити како је било Врањи, и њеном округу, кад је туда пролазила она војска која је ставила под мач новобрђане који су јој се на веру предали!

И тако је Врања пала под Турке 1 Јуна 1455.

Године 1878, Јануара 16, српска војска, идући уз Мораву, приближила се к Врањи, и отпочела бити се с Турцима који су Врању држали.

Мајор Радован Милетић, с три баталиона, и једном брдском батеријом, заће Врањи за леђа, по што је обишао утврђен турски логор на Плачевици.

---

[1] О овом *Ћесару Угљеши* глед. више у *Прилозима* г. Руварца (*Гласник* XLVII, 190 — 194).

[2] *Ново Брдо*, 10—12 часова на запад од Врање, у присоју *Веље Главе*, бејаше изишло на глас као прва и најславнија варош у унутрашњости Балканскога Полуострва од 1350—1450. Ту су били они богати рудници који су Деспоту Ђурђу давали на годину чиста дохотка 200.000 дуката. Турци су, више пута, великом силом, ударали на Ново Брдо, и, најпосле, по крвавој битци, оно им се је предало на веру 1 Јуна 1455.

18. Јануара би бој на Врањи. Турци нападоше на српску војску на Бресници и Девотину. Према Бресници у почетку успеваху, и Србе потискоше отевши им стâд *Камен*. Добивши помоћи, Срби Турке уставише, и сузбише их. Ту се борио пуковник Нићифор Јовановић.

Ђенерал Белимарковић упути једне трупе на вис Чевръугу, кључ турскоме положају; потпуковник Димитрије Ђурић управи друге на Турке с бока и с леђа. Српски топови груну врло успешно на турски положај. Њих је управљао мајор Милован Павловић. Пешаци, добивши помоћи, још жешће нападну на Турке, који почну узмицати. Срби тада отму Чевръугу на јуриш.

Турци бише истерани из свих својих положаја, осем *Плачевице* и *Три Брата*.

19. Јануара Турци, растерани с Чевръуге и с других положаја, не уставише се ни у Врањи, него побегоше даље.

Наша војска уђе у варош и заузе је.

Мајор Драгомир Путник, са хртницима, гони Турке који беже ка Куманову. На Бујановцу се бегунци уставе, огледају да се бкју, али на скоро побéгну опет.

Срби почну нападати на Плачевицу. Нападом управља потпуковник Јован Поповић. Турци опсађени, видећи да су остали сами, положише оружје (њих 4 баталиона), и предадоше се Србима.

Турској војсци на Врањи били су команданти: дивизијски ђенерал *Асаф-Паша*, и бригадни ђенерали: *Ибраим-Паша* и *Есад-Паша*.

У бојевима око Врање рањени су: поручици *Јован Шианиħ* (остао хром у ногу), *Љубомир Христиħ*, *Милан Божиħ*, и *Коста Бокшан*.

Варош Врања на месту је лепом, здравом. Од северног ветра њу заклања висока планина од које два виса, Плачевица и Крстиловица, наднела су се над саму варош. С јужне и источне стране, пепун час места, вијуга се река Морава, која ту није једрија од Млаве на ушћу. Само широко корито њено показује како ве-

лика може некад да дође. Са запада и истока зелене се грозни виногради.

У врх варош има једна џамија коју врањанци зову *Крстата Џамија*. Кажу да је озидана на месту где је некад била црква *Света Петка*. *Крстатом* су је прозвали за то што у оној стрелици која штрчи на врху сваке мунаре има некакав мали крстић, или нешто налик на крстић.

Црква у Врању велика је, висока и пространа, ма да се с поља не познаје да је така. Она се мало разликује од нове цркве у Пироту, и од цркве Светога Краља Милутина у Софији.

Кад су наши, 1879 пописали Врању, било је у њој 8271 душа, Варош Врања за Турака је била раздељена на 14 махала. и те су се махале звале:

1 *Једик-Паша*
2 *Дурмиш-Бег*
3 *Курт-Оглија*
4 *Поп Никола*
5 *Сефер-Челебија*
6 *Јеребакан* (гледа у земљу)
7 *Клисе*
8 *Табан*
9 *Панађуриште*
10 *Сефер-Челебија Хришћански*
11 *Једик-Паша Верум*
12 *Варошка Махала*
13 *Ковачка Махала*
14 *Амбарска Махала.*

У *Амбар-Махали* била је црква *Јован Крститељ*. По што је Патријар Арсеније IV отишао преко Саве 1737, Турци су ту цркву претворили у текију; а Срби, кад су освојили Врању, ту су текију срушили.

За Турака, особито последњих година њихове владе, кад већ беше покренуто бугарско црквено питање, у Врањи су се укрштали утицаји: српски, бугарски, и грчки. Жалост је слушати какве су последице некад излазиле из тих супротних радња, и како су се од тога трвења свакад користили само злотвори и Срба, и Бугара, и Грка.

Поред многих обичних радња и заната, у Врањи се израђује многа конопља. Села у Пчињи сеју многу конопљу *јужарку*. Ту конопљу, после, у највећој мери, преду, сучу и израђују врањанци. И од оне конопље која се сеје око Лесковца велика се количина довозила у Врању на израду.

Осем тога, у Врањи се тку врло лепи покровци, који су онако на гласу, као што су на гласу пиротски ћилими међу другим ћилимима.

Док није било границе српско-турске, у Врањи је човек могао купити западних фабриката јевтиније него у Београду, јер их је она добијала преко Солуна митровачком железницом. Данас пак, пошто је граница одсекла од Врање горња моравска села, и целу Пчињу, не само да је радња с конопљом јако опала, него и цела Врања тек животари.

Села која су остала за границом у Бугарској вапију, да им се допусти долазити у Врању на пазар. Најживљи интереси светују и једној и другој влади да ову молбу чују.

За просвету народа у Врањи данас има:

1 *нижа гимназија*, са 3 разреда[1] и 7 наставника, 77 ученика и 2 ученице.

1 *основна школа мушка* с 10 наставника и 566 ученика.

1 *основна школа женска* с 2 наставнице и 87 ученица.

Свега дакле учионица у Врањи има 3, наставника 19, ученика 643, ученица 89 = свега 732. Ово су бројеви из школске године 1882—83.

Ево имена свих села у врањском округу редом:

[1] У почетку 1883—84 школске године отворен је и IV. разред.

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
I	**Варош Врања**	1858	1245		
II	**Масурички срез**				
1	Алакинци		42	$5^3/_4$	
2	Бацијевац		25	7	
3	Биновци		37	6	
4	Битврђа		53	8	
5	Бричевје		33	9	
6	Власина	1879	492	11	
7	Вучој Део		35	9	
8	Гарије		38	8	
9	Горњи Романовци		44	7	
10	Гузевље		13	11	
11	Дикава		48	7	
12	Длугојница		31	5	
13	Дојино Село		22	9	
14	Доњи Романовци		37	$6^1/_2$	
15	Дуги Део		11	$6^1/_2$	
16	Дупљани		52	$6^3/_4$	
17	Житорађа		39	6	
18	Загужани		28	6	
19	Јелашница		143	3	
20	Калиманци		10	5	
21	Кијевац		134	7	
22	Козница		29	7	
23	Конитарци		20	$7^1/_2$	
24	Кржинци		30	$6^1/_2$	
25	Лебет		18	10	
26	Лескова Бара		30	8	
27	Луковица		7	6	
28	Љутеж		37	9	
29	Манојле		28	6	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
30	Мањак		55	10	
31	Масурица		87	$5^1/_2$	
32	Мачкатица		109	10	
33	Предеана	1873	59	9	
34	Прекодолци		51	6	
35	Ружињи		85	7	
36	Сурдулица	1879	129	6	
37	Сушевје		38	8	
38	Топли До		29	10	
39	Цена		25	7	
		Свега	2235		
	III Пољанички срез				
1	Бачвиште		46	4	
2	Белановци		74	4	
3	Белишево		120	$4^1/_2$	
4	Брестово		34	$5^1/_2$	
5	Власи		112	$4^1/_2$	
6	Големо Село	1879	271	5	
7	Горње Јабуково		51	6	
8	Градња	1870	112	5	
9	Доњи Балиновци		26	$5^1/_2$	
10	Доње Јабуково		45	6	
11	Дреновац		121	2	
12	Зебинци		38	$6^1/_2$	
13	Јагњило (или Бабин Нос)		32	$5^1/_2$	
14	Јастребац		87	7	
15	Јовац (за Турака Јаовац)		108	$3^1/_2$	
16	Калиманци		33	5	
17	Кацапун		39	4	
18	Костомлатица		13	$5^1/_2$	

Села 1, 2, 3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 41, 43 и 44. била су старога *Иногошта* а друга су, и за Турака, припадала *Пољанци*.

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
19	Крушева Глава		59	6	
20	Кукавица		13	7	
21	Куново		126	5	
22	Лалинци		45	6	
23	Лепеница		58	3½	
24	Летовиште		39	6	
25	Мазарач		29	2½	
26	Мијаковци		28	6½	
27	Мртвица		88	9	
28	Островица		62	2¾	
29	Прибој	1879	64	2	
30	Равна Река		79	5½	
31	Рдово		22	6½	
32	Репинци		32	5½	
33	Репиште		88	10	
34	Рождаци		31	10	
35	Секирје		80	3	
36	Сена Солачка		41	5½	
37	Смиљевић		46	4	
38	Срнећи До		14	5½	
39	Станци		29	4	
40	Стрешак		69	6	
41	Стубао		129	2¾	
42	Студена		38	6½	
43	Сува Морава		43	4	
44	Теговиште		54	8	
45	Тумба		28	6½	
46	Урманица		40	4	
47	Ушевци		53	3½	
	Свега		2889		

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
	IV пчињски срез				
1	Александровац (за Турака — Бок)		65	1¾	
2	Бабина Пољана		64	6	
3	Бања		129	2	
4	Барбарушинци		50	3	
5	Бели Брег		10	1½	
6	Богошевац		49	4½	
7	Бојин Део		42	2	
8	Брезовица		84	5	
9	Бресница		29	1½	
10	Бујковац		78	2	
11	Буљесовци		18	2½	
12	Бунушевци		42	½	
13	Буштрање		215	3	
14	Вишевци		59	3¼	
15	Врбово		73	4	
16	Гор. Балиновци		24	½	
17	Гор. Вртогош		84	2	
18	Гор. Жапско		41	2¼	
19	Гор. Нерадовци		34	1	
20	Гор. Отуља		23	1¾	
21	Гор. Требешиње		34	2	
22	Гумериште		62	2	
23	Давидовци		48	2	
24	Декутинци		12	4	
25	Дуга Лука		58	4½	
26	Доброшево		9	1	
27	Доње Врање		37	¼	
28	Доњи Вртогош		101	2	
29	Доње Жапско		68	2	
30	Доњи Нерадовци		84	1	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
31	Доња Отуља		24	1 3/4	
32	Доње Требешиње		169	1 3/4	
33	Дубница		127	1 1/2	
34	Дулан		29	1	
35	Златокоп		65	1	
36	Изьмна (Изумна)		61	2 1/2	
37	Катун		57	2 1/4	
38	Клашница		27	1/2	
39	Клисурица		83	3 1/2	
40	Коньско		43	2	
41	Копањани		37	4	
42	Корбевац		97	2	
43	Крива Феја		128	7	
44	Кумарево		47	1 3/4	
45	Купининци		20	1 1/2	
46	Лева Река		53	3	
47	Лепчинци		71	4	
48	Липовац		26	2 1/2	
49	Луково		91	2 1/2	
50	Марганци		14	4	
51	Мечковац		12	1	
52	Миливојци		21	2	
53	Моштаница	1879	102	2	
54	Наставци		27	3	
55	Несврта		44	5	
56	Ново Село		78	9 1/2	
57	Обличка Сена		43	2	
58	Павловци		65	1 1/2	
59	Паневје		29	2 1/2	
60	Плачковица		5	1/2	
61	Преображење	1852	98	2	
62	Полом		40	4 1/4	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
63	Првонек	1883	108	4	
64	Превалац		11	2 1/4	
65	Пуношевци		18	4	
66	Рајистовац		64	2	
67	Ранутовац		19	1	
68	Ратаји		103	1 1/2	
69	Рашка		5	1/4	
70	Рибинци		40	3/4	
71	Русци		33	4	
72	Рђавица		16	4 1/2	
73	Себе-Врање		70	4	
74	Сливница		60	5 1/2	
75	Собина		71	1/4	
76	Содерци		44	1	
77	Средњи Део		56	2 1/2	
78	Стајковци		42	5	
79	Стари Глог		23	4	
80	Стропско		10	1	
81	Струганица		23	2	
82	Суви До		17	3/4	
83	Сувојница		94	5	
84	Сурдуљ		58	4	
85	Тесовиште		46	2 1/2	
86	Тибужде		142	1 1/2	
87	Топлац [1]		91	1 1/2	

[1] Неки наши писци од имена овога села *Топлаца* хоће да начине ону *Топлицу* и оно поље *Добрич* где је Дечански, по Данилу, искупио своју војску 1330, кад се оно спремао да одбије зета свога Краља Михаила.

Желећи сазнати штогод више о тој претпоставци, много сам распитивао и у Врању и у околини, и од свуда сам добијао једнаке одговоре: да тамо нема *никаквога великога поља*, и да нико не зна места које би се звало *Топлица*, или *Добрич*.

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године установљена	Број пореских глава	Приближна даљина окружног места у часовима	Примедба
88	Ћуковац		151	$1^1/_2$	Шапранци су заселак, који је састављен с Врањом а долаг је општини собинској, којој је додат и један део од саме Врање.
89	Ћурковица		35	4	
90	Црни Врх		50	6	
91	Црни Луг		48	2	
92	Честелин		12	$1^1/_4$	
93	Шапранци		47	—	
		Свега	5166		

У овом округу има још напуштених — пустих арнаутских села:

1 Биљаница, 2 Гагинци, 3 Гор. Округлица, 4 Девотин, 5 Добројанци, 6 Доња Округлица, 7 Драгобужде, 8 Дупељево, 9 Липовица, 10 Меосово, 11 Мијовци, 12 Остра Глава, 13 Равни Део.

Пре неколико дана јави ми начелник среза пољаничког, г. М. Богићевић, да је нашао једног сељака, који му је казао: да се у старо време звала *Добрич* сва десна страна моравска, од села Топлаца до Бање (Врањске); и да је он то чуо од г. Панте Срећковића професора.

Али та десна страна није сва поље ни равница. Од мештана ту нико не зна места које би се звало *Добрич* или *Топлица*.

Прави, Данилов Добрич, гледај ниже међу знатним местима у округу топличком.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ВРАЊСКОГ

Редни број	Срезови	Број варошиа	Број села, зас.	Број насељених места	Основних школа: мушких	Основних школа: женских	Основних школа: свега	Становника: мушких	Становника: женс.	Становника: свега
1	Врања	1	—	1	1	1	2	4.350	3.941	8.291
2	Масурички	—	39	39	3	—	3	6.994	6.797	13.791
3	Пољанички	—	47	47	3	—	3	8.540	8.197	16.737
4	Пчињски	—	93	93	3	—	3	13.354	12.671	26.025
	Свега	1	179	180	10	1	11	33.238	31.606	64.844

Врањски округ заузима 1915 ккм., и по томе мањи је од остала три округа.

Једно насељено место долази на 10.6 ккм.

У свима местима биле су 10.134 куће; долази дакле на једно место у средњу руку по 56 кућа.

Кад број насељених места поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је у једном месту било по 360 становника, а посебице долазило је на једно насељено место у срезу:

пољаничком по 356 становника
масуричком „ 354 „
пчињском „ 280

У овом округу има само једна варош. Од свега становништва долази на варошко 12·8 процената.

Сексуалне размере ове су: на сто мушких долазило је женских

у Врањи 91
по селима 96
у опште 95

Пописом од 1879 године нађено је у врањском округу свега 2251 становник турске вере, и то:

у Врањи . . .	437	или	5·27 процента
„ срезу масуричком	1·410	„	10·22 „
„ „ пчињском	279	„	1·07 „
„ „ пољаничком	125	„	0·75 „

У целом округу долази на Турке 3·47 процената.

Кућа у врањском округу има 10.134; махом су плетаре (од чатме). Покривене су кровином а ређе ћерамидом (Ћерамида се јавила на крову српских сељачких кућа тек после ослобођења). Подрума под кућама ретко има. Становници сами граде себи куће.

Боља сељачка кућа има ове суворе: напред је *чардак* (то је оно што се у Шумадији зове *диванана*), за тим *кућа* (или куjна, где гори ватра), и *соба*.

У кући је, осем огњишта, *полица* за *каленице* (куjинске суде), *водник* где стоје *канате* с водом (то јест, крчази). Канате се у нишком и пиротском округу зову: *стовне*.

По собама (где их има) пећи су земљане.

Око куће обично су још ове зграде: *кош* за кукуруз, по негде *амбар* за бело жито; *плевња* за сено, сламу и шашу. Плевња често служи и као кошара за стоку.

д. Занимање, стање

Занимање становника у врањском округу јесте земљорадња и сточарство.

У самој *Врањи*, која је једина варош у округу, има на 1500 дана земље под разним усевима; винограда има на 10.000 мотика, ливада на 100 коса, и воденица 15 са 23 витла.

У округу врањском има, и то:

1. *у срезу пчињском:*

Под разним усевима	16.979 дана орања
Под виноградима	6.180 мотика,
Под ливадама за	3.931 коса.
Воденица има	227 са 260 витлова

2. у *срезу пољаничком* (и старом Иногошту):

Под разним усевима	12.801 дан орања
Под виноградима	128 мотика
Под ливадама	5311 коса
Воденица има	142 са 146 витлова.

3. *у срезу масуричком:*

Под усевима	33.119 дана
Под виноградима	77 мотика
Под ливадама	20.940 коса
Воденица има	90 са 118 витлова.

У целом округу пак има:

Под разним усевима	64.399 дана
Под виноградима	16.385 мотика
Под ливадама	30.282 косе,
Воденица	474 са 547 витлова.

Од живога блага врањски округ има, и то:

1 Варош Врања

Коња	300 грла
Магараца	200 „
Говеда и бивола	500 грла
Свиња	150 „
Оваца	1.500 „
Коза	500 „
Кошница	180 преседа.

2. срез пчињски

Коња	942 грла
Магараца	127 „
Говеда и бивола	6.809 „
Свиња	2·664 „
Оваца	21.683 „
Коза	6.653 „
Кошница	462 преседа

3. срез пољанички

Коња	773 грла

Магараца	3	грла
Говеда и бивола	4.045	„
Свиња	4.848	„
Оваца	12.643	„
Коза	7.983	„
Кошница	1.109	преседа.

4 *срез масурички*

Коња	2.143	грла
Магараца	33	„
Говеда и бивола	12.203	„
Свиња	1.931	„
Оваца	27.028	„
Коза	3.032	„
Кошница	628	преседа

У целом округу, дакле:

Коња	4.158	грла
Магараца	353	„
Говеда и бивола	23.557	„
Свиња . . .	9.593	„
Оваца	62.854	„
Коза	18.170	„
Кошница . . .	2.389	преседа.

Сеје се: пшеница, рж, јечам, овас, мумуруз (кукуруз), просо, лимац (крупник), леће (сочиво), грах, и *уров* (неки усев као леће), а највише конопља.

У број воденица узета је и једна ваљавица.

А треба поменути и једну *барутану*, у селу *Загужанима*, која гради врло добар барут за потребе онамашњих сељака.

Конопља је усев од кога многи живе у овом округу. Врања као и Лесковац, води велику трговину конопљом, и рађевинама конопљаним, које највише раде становници са сêлâ.

Доста их је који се баве занатом *мутавџиским* израђујући покровце, вреће, струнице, и друге торбе од кострети.

Стање становника, према томе, доста је танко. Но је срећа

што они, при тако танкој својој заради, живе врло смерно, те тако немају потребе падати у дугове.

е. Одело

Одело у мушкараца јесте:

Шубара, од јагњеће коже, средње величине. У новије време многи носе капе војничке (шајкаче);

Кошуља, од конопљана платна, дугачка до колена;

Чакшире (гаћа не носе), од белог, или сигавог сукна;

Јелек, од црног сукна, без рукава;

Појас, шарен;

Долама, с рукавима, дугачка до појаса;

Гуњче, дугачко до колена, с рукавима до лаката;

Чарапе, и

Опанци, обувени врпцама.

Чарапе у пољаничана плету се од жутог плетива, па преплећу црвеним, зеленим, и плавим. Међу свим саљацима из околине, пољаничанин се познаје по своји чарапама.

Жене носе:

Кошуљу, од конопљана платна:

Сају, хаљину без рукава, до повише колена;

Долактницу, то је опет хаљина, везена ширитима, с рукавима до лаката;

Хаљину, без рукава а дугачку до повише колена.

Главу жене повезују шамијом; око врата носе ђердане од ђинђува и од новаца, а опасују се, осем појаса, коланом на коме су *павте*

На ноге обувају чарапе и опанке.

На женском оделу виђају се ове боје: жута, црвена, алена, крмезна, рујева (највише), „мировиљка“(?), зелена, и врана.

У брдским крајевима, ближе к Власини, женске носе поврх кошуље „*Литак*“ од вранога шајка, који саме жене ткају, врâне, кроје, и шију. То је као црна поповска доња хаљина, само без рукава. На недрима је расечена, а по дну оивичена шиком. По њој се опасују, и онда облаче лети *ћурче* а зами — *џубе*.

Девојке иду гологлаве, а жене се повезују белом марамом.

Ж. ГОВОР

У вароши Врањи опажа се у говору више грешака, него што их се срета у говору по селима. Па и у селима није свуда једнако: у селима која су у источној поли округа чешће се чују особине говора бугарскога, а у онима која су у западној поли — особине говора српског.

1 Септембра 1880 покојни Даничић бејаше се извезао с г. Дрм Матковићем и г. Р. Бадемлићем у Грдиличку Клисуру.

Г. Бадемлић, разговарајући се с неким сељацима, упита:

— Колико је одавде до Просеченице?

— Биће *комај* пола сахата, одговори један сељак (а то ће рећи: биће *од прилике* пола часа).

Даничић се врло обрадовао, чувши реч *комај* у Грдиличкој Клисури. А та се реч говори у Врањи и у свему врањском округу.

Осем те чују се и многе друге речи, као што су: *гревје* (плитке ципеле), *клачиста* (израђена обућа), *царевица* (кукуруз), *синаџ* (слачица), *зограф* (живописац), итд.

Мале заменице: *ми, ти, си, му*, врло се често говоре, на прилику: Мени *ми* је за тебе, а за мен' *ми* је колај работа; теби *ти* је добро овдека; њему *му* је жал за дете, а жена нека иде. Ћу *си* купим кућу, итд, итд.

Врло се често премештају гласови, и слогови у речима, на прилику: *черемика* (место чемерика), *забоварити* (место заборавити), *покрива* (м. коприва), итд.

У врањском округу Цигани се зову само они који су турске вере, а који су крштени, ма и да су соја циганскога, зову се *Ђорговци* а не Цигани.

За познавање говора у врањском округу могу, у неколико, помоћи и особна имена мушка и женска која се дају на крштењу, или која се надевају од милоште.

Ево неколико десетина тих имена. Тек ваља казати да се многа од њих чују и у друга три нова округа.

Адам
Агич
Агна
Анакије
Андон
Анђа
Анђелаћ
Анђелинко
Анта
Апостол
Ариз
Аризан
Арсен
Атанас
Ацко
Ашлан
Ашлутин

Бавко
Богдан
Богоје
Богосав
Богосава
Божил
Божица
Бојана
Бојко
Боца
Бошко

Ване
Васиљко
Вача
Велија
Велин
Величко
Велоје
Велча
Вељча
Вељин
Вељко
Вемија
Весел
Виден
Видојко
Видосав
Вилимон
Витан
Витко
Влаја
Власаћ
Влатко
Војин
Војча
Вота
Вујадин
Вујко
Вука
Вукадин
Вукан
Вукашин
Вулета
Вуча
Вучић

Гаца
Ганча
Гвозда
Гвозден
Гига
Гила
Глиша
Гмитар
Гога
Гоња
Голуб
Гопа
Гопча
Горча
Гоџе
Гоца
Господин
Грга
Гргур
Грига
Гроза
Гроздан
Грујa

Давитко
Данчко
Даноил
Данча
Дејан
Делча
Денко
Денча
Дика
Диконија
Димитр
Димша
Дина
Динча
Диса
Дича
Диша
Добрен
Добровтије
Дода
Дона
Донча
Драган
Драгија
Драгосав
Драгосије
Дуган
Душан
Душко

Ђаконије
Ђева
Ђела
Ђерго
Ђига
Ђорго
Ђорђије
Ђоша
Ђурђе
Ђурђен

Железко
Живул

Зајко
Зарко
Зафир
Звездан
Зелен
Златан
Златко

Ига
Иносава
Искрен
Истатије
Истатко
Ица
Ицко

Јаблана
Јагруш
Јакона
Јеврема
Јегруна
Јеленко
Јеленча

Јовка
Јовча
Јонча
Јордан
Јота

Кадова
Камен
Кара
Каравил
Китан
Коле
Колча
Кона
Копча
Костадин
Кота
Коца
Крагуј
Крепуј
Крсман
Крстана

Лала
Лата
Латин
Лаћа
Левко
Лека
Лепоје
Лила

Љота
Љубан
Љубен
Љубисав

Мада
Мака
Максијана
Мален
Малин
Мана
Манасија
Манасије
Манча
Марисав
Марко
Мартин
Маћин
Менко
Метоћије
Микаило
Милацко
Милаћ
Милен
Милија
Милкан
Милојко
Милошин
Милутин
Милча
Мина
Минча
Миона
Мира
Мирјана
Мисаил
Митан
Митрашко
Миче
Мичко
Момчил
Монко

Најдан
Нака
Наско
Наца
Негоје
Недељко
Нејко
Ненко
Ниче
Новак
Новко
Ноја
Нона
Неранџа
Нина
Нинко
Нинча

Огњан
Огњана
Ордан

Павал
Павунко
Панча
Паунко
Пејча
Пенча
Перун
Петројка
Петрун
Пеца
Пеша
Постол
Пота
Првул
Прокоп
Пужа
Пуја
Пуна
Пунча

Раденко
Радичко
Радојло
Радоил
Радоња
Радосава
Радошин
Радул
Разуменка
Рајка
Рака
Ранча
Ранћел
Ранћео
Ратко
Раша
Рашко
Ресимија
Ризан
Ризван
Ризна
Риста
Ристосија
Руменија
Русијан
Русин

Саздан
Салтир
Самвила
Свилен
Сева
Севка
Секула
Сенија
Сента
Сибин
Синадин
Синиша
Славко
Сокол
Сота
Сотир
Сотирко
Спаско
Срдан
Сретеније
Ставра
Стајко
Стамен
Станијан
Станисав
Станимирко
Станиша
Станојко
Станул
Станушэ
Станча
Стојан
Стојанче
Стојимир
Стојмен
Стојица
Стојча
Стоиљ
Стоиљко
Стола
Стоша
Стратија
Стратије
Страхин

Така

Тане
Танча
Таско
Тача
Ташко
Тијана
Тимча
Тодорча
Тошко
Тренча
Тричко
Тројан

Ћира
Ћирко
Убавенко

Цака
Цаца
Цветан
Цека
Ценко
Циља
Цола

Цика
Цона
Цуна

У врањском округу многи се људи баве *мутавџиским занатом*. Отуда многи знају и језик *мутавски* (мутавџиски). Томе језику нисмо моглиући у траг, него ево бележимо из њега тек неколике речи, које су нам умели казати познаници с којима смо о том говорили.

Ево тих речи:

1	*Големаш*	Господин	12	*Цицља*	Нога
2	*Тоњар*	Трговац	13	*Нерен*	Турчин
3	*Калцан*	Поп	14	*Крша*	Арнаутин
4	*Чкаваџ*	Човек	15	*Досанка*	Свиња
5	*Пљака*	Жена	16	*Цицљати*	Доћи
6	*Ваџза*	Девојка	17	*Мостати*	Ћутати
7	*Ђеларче*	Дете	18	*Фољати*	Говорити
8	*Ижа*	Кућа	19	*Фољај!*	Говори!
9	*Букар*	Хлеб	20	*Нерен чкаваџ*	Рђав човек
10	*Ордуј*	Вино	21	*Вољати*	Обећати
11	*Дзура*	Вода			

3. Игре, песме, приче, и друге карактеристике

Певало се мало у врањском округу кроз равне 423 године. За то је и сада тамо мало песама. Чак глас на који се певају

те песме, више личи на глас туговања, него на глас весела певања!

И народна песма носи знаке од народне судбине; носи обележје од прилика кроз које народу живот пролази.

Ево неколико песама:

Девет ћери и један син

Имала мајка до девет ћерке,
И само једно мушкарче дете.
Па ми дођоше Црни Арапци,
Ти црни Турци доњоземци,
И покараше мушкарче дете.
А повикнуше тија девет сестри:
„Немојте Трци, мушкарче дете,
Само њег' једног мајка и има,"
Оставише га Турци Арапци,
А откараше сестру најмању,
Сестру најмању, мому Фидику!

Стана и Јелен

Садила Стана босиљак
А у тој гори зеленој.
Доходи нешто те пасе.
Отиде Стана да чека.
Дође си Јелен те пасе.
Потрча Стана по њега;
Заплива Јелен у Дунав,
Заплива — па и преплива
Заплива Стана — не може!
И виче Стана до Бога:
„Да л' имам кога од рода?

Лазаричка песма

Голубица воду пије, дост, дост!
Насред село, на језеро, дост, дост!
Спазио гу сиви соко, дост, дост[1]!
Па се сагну да је узне,
Спазила па стара нана:
„Немој соко! сиви соко!

[1] После сваке врсте узвикује се: Дост! дост! То јест, пријане, пријане:

Та то није голубица —
То је мајке мушко дете!..

Лудо Младо

Лудо младо коња игра,
Коња игра, џилит џита;
И фрљи га моме двору[1],
Искрши јој струк босиљак!
Мома га је љуто клела,
Љуто клела и проклела:
„Кол'ко реда на мој ђердан,
Тол'ко града да проминеш,
Како мене — да не нађеш!
Тако белу и црвену,
Тако танку и високу!

Ђавол Мома

Ђавол мома, ђавол очи,
Ђаволски се чардак качи,
Чардак јој се зеленеја,
Грло јој се забелело
Дукат јој се зажутеја,
Сва момчета испуцаше:
Што си беше нежењено,
Ален појас искидаше,
Стезајући половину:
Да су танки и високи,
Да су бели и црвени!
Што си беху ожењени,
Младе жене исфрљаше!

Да Паун перје шири . . . . .

Ласта вице, по небо летиш, дост, дост!
Облаци збираш, роса да роси, дост, дост!
Трава да ница, паун да пасе, дост, дост!
Паун да пасе, перје да шири, дост, дост!

Христу уз Колевку

Усред двори сребрни столи, дост дост!
На столи седи млада невеста, „ „

[1] Моме двору = момином двору.

У руке држи сина Христоса, дост, дост!
„Расни ми, расни, сине Христосе, „ „
Да ми пораснеш, до врана коња „ „
До танке пушке, до оштре сабље! „ „

Ђура тамничар

Два се орла на планину вију..
Од њих тече река Романија.
. . . . . .
У тамнице Ђура тамничарин.
На руци му сиви соко седи.
Прсте крши, те га месом храни.
Сузе рони, те га водом пои!
Пита соко Ђуру тамничара:
„Да л' ме храниш, да ме препродаваш?
Ил' ме храниш, далеко да праташ?
„Не храним те, да те препродавам,
Но те храним далеко да пратам,
Да те пратим у моје дворове.
„Тако м' Бога, Ђуро тамничаре!
Синоћ сам ти кроз двор прошетао.
Твоји двори у пелин зарасли;
У сред двора суво дрво стоји.
На њем вију до три кукавице:
Једна кука, и већ је промукла;
Друга кука јутром и вечером;
Трећа кука вече, кад се сети.
Њему вели Ђуро тамничаре:
„Та што кука и већ је промукла,
То је моја остарела мајка;
Та што кука јутром и вечером
То ми јесте мила сеја моја;
Та што кука вече, кад се сети,
То ми јесте вереница љуба.
Таг се Ђура с душом растануо.

Брат и војно

Повела је Јелка
Два коња на воду:

1 У нишком округу, стр. 139 ове књиге, има овака песм., али краћа од ове

Један коњиц војнов;
Други коњиц братњев.
Војновога коња
Бистром водом пои
Из сребрне чаше!
Братњевог коња
Мутном водом пои
Из калене чаше.
Питају је друшке:
„За што тако, Јелке?
„Ето тако, друшке:
Кад било размирство,
Брат ме је одвео
У Невен планину,
Па ме оставио!
Војно ме је наш'о
Па ме је узео,
Па ме је обук'о
У чобанско рухо,
Па ме је провео
Кроз три китке војске.
Једна кита збори:
„Ој, чобан' чобанче!
Баш да си девојче,
Пусат бих си дао,
Па бих теб' земао.
Друга кита збори:
„Ој, чобан' чобанче!
Баш да си девојче,
Сахат бих си дао,
Па бих теб' земао.
Трећа кита збори:
„Ој чобан' чобанче!
Баш да си девојче,
Хата бих си дао,
Па бих теб' земао!
Ето тако друшке!

Јован чобан и три девојке

Заљуби Јован, заљуби чобан,
Заљубио је до три девојке !
Једна девојка из винограда ;
Друга девојка из Овче Поље ;
Трећа девојка из Цариграда.
Та што девојка из винограда,
Она му праћа хабер за хабер,
Хабер за хабер, писмо за писмо :
„Нек' дође Јован, нек' дође чобан,
Много му се је вино родило !
Та што девојка из Овче Поље,
Она му праћа хабер за хабер,
Хабер за хабер, писмо за писмо :
„Нек' дође Јован, нек дође чобан,
Много су му се овце јагњиле !
Та што девојка из Цариграда,
Она му праћа хабер за хабер,
Хабер за хабер, писмо за писмо :
„Нек' дође Јован, нек дође чобан,
Мушко му се је чедо родило !
Стаде се Јован чудом да чуди :
Да ли да иде у винограда ?
Да ли да иде у Овче Поље ?
Да ли да иде у Цариграда ?
Вино је вода — расипаће се ;
Овце су роса — полипсаћеју :
Мушко је чедо — кућа голема !

Лепотиња и хубавиња

Стано, Јано, црвена јабуко !
Црне очи, црвени образи,
Бело лице, црне обрвице,
Омиле ми твоја лепотиња,
Омиле ми твоја хубавиња !

* * *

Ако сам ти тол'ко омилела,
А ти дојди к ноћи полу ноћи.
Не узјахуј коња аџамију,
Не припасуј сабљу димискију,
Нит' си турај сокола на руку !

* * *

Од радости момче не дочуло,
Па узјаха коња аџамију,
И припаса сабљу димискију,
И тури си сокола на руку.
Па си појде девојкину двору.

* * *

Коњ завришта — двори озавнеше,
Сабља сину — двори огрејаше,
сокол прну — прапорци грмнуше!
Пробуди се девојкина мајка:
„Што ћеш овде, море, лудо младо!
Ја не имам ћерку за давање,
Нити имам сина за женидбу."

Нејаки Јован

Мајка ниша Јову, лудо дете ;
Ем га ниша, ем му песму пева :
„Нини, нини, моје мушко дете !
Да ми спијеш, ем да ми порастеш ;
Да порастеш коњу до зенгије,
До зенгије, и до остре сабље.
Таг ће нана тебе да ожени,
Да ожени од цара девојком,
Царском ћерком, бановом унуком.
Ега би нам царство припаднуло,
Ега би ми на столи седнали !"
То дочули царски саанари.[1]
Доказаше цару на дивану :
„Слушај царе, слушај господине !
Мајка ниша Јову, лудо дете :
Ем га ниша, ем му песму пева :
„„Нини, нини, Јово, лудо дете !
Да ми спаваш, те да ми порастеш !

[1] *Саанар* = од персиско-арапскога *Сенаћар* = поштовалац, онај који се моли Богу за здравље и напредовање царево. Слично је с тим *Сенавер*.

Да порастеш коњу до зенгије,
До зенгије, до јуначке сабље!
Царе шиље своје саапаре:
„»Отидите Јованове мајке,
Узмите гу Јову, лудо дете,
Фрљите га на дно у тамницу,
Нека лега за девет година!
Јова лега девет годиница.
Мајка кука како кукавица,
А преврће како ластавица.
Дочуо је царе са дивана,
Па говори царе са дивана:
„Чујете ли, моји саанари!
Отидите у тамницу клету,
Извадите кости Јованове,
Однесите Јованове мајке,
Ега би јој гласи престанали!..
Отидоше царски саанари.
Отворише те доње тамнице.
Јован лежи на меке постеље.
У левој му руци Света Петка,
А у десној Света Недељица![1]

Илија и Марија

Сабра се сабор големи;
На тоја поље широко,
Под тоја дрво високо.
Нај на крај седи Илија,
До њега сестра Марија,
У руке држи Ристоса.
Духнуше вихри ветрови;
И однесоше Ристоса!
Виче Марија да плаче.
Брат је Илија тешаше:
„Не плачи, сестро Марије!

[1] Предмет ове песме, само лепше опеван, слушао сам од своје мајке у Рипњу још кад сам био дете. Ту песму, доцније, штампао сам у *Часовима Одмора*, књ. I. стр. 31.

Ујахни коња крилата,
Па стигни сина Ристоса!

Стојан и Љиљана

Стојане, сине Стојане!
Послушај мајку што збори:
Купи си сиви волови,
Поори њиву голему,
Посеј си белу пченицу,
Намоли мобу голему,
Све ћев девојке да дођев,
Љиљана мома ће дође.

* * *

Стојан си мајку послуша,
Купи си сиви волови,
Поора њиву голему,
Посеја белу пченицу,
Намоли мобу голему,
Све му девојке дођоше,
Љиљана мома не дође!

* * *

Стојане, сине Стојане!
Послушај мајку што збори:
Направи чешму шарену,
Све ћев девојке да дођев,
Љиљана мома ће дође!

* * *

Стојан си мајку послуша.
Направи чешму шарену;
Све си девојке дођоше,
Љиљана нема да дође!

* * *

Стојане, сине Стојане!
Послушај мајку што збори:
Направи цркву у село,
Све ћев девојке да дођев,
Љиљана мома ће дође!

* * *

Стојан си мајку послуша:
Направи цркву у село,

Све си девојке дођоше,
Љиљана нема да дође.
* * *
Стојане, синко Стојане!
Послушај мајку што збори:
Полегни, сине, те умри,
Мајка ће простре покрови,
Мајка ће свећу упали,
Па ће да викне да плаче;
Таг' ће Љиљана да дође.
* * *
Стојан си мајку послуша:
Полеже Стојан те умре,
Мајка му простре покрови,
Упали свећу воштану,
Повикну мајка да кука!
* * *
Љиљана двори метеше;
Фрљи си метлу из руке,
Па си улезе у кућу:
„Ој мајке, мајке, мајчице!
Пусти се гласи разносав,
Да ми је Стојан умреја.
* * *
Уђе у башту зелену,
Набра си цвеће шарено,
Усука свећу воштану,
Однесе момку Стојану.
Запали свећу Стојану,
Тури му китку на груди:
„Ој Боже, Боже, Божице!
Оваког мрца не видех:
Што су му уста на посмех,
Што су му очи на поглед,
Што су му руке на похват,
Што су му ноге на поскок!
* * *
Тада си Стојан рипнаја,
Па си ухвати Љиљану:

„Пушти ме, пушти, Стојане!
Да си отидем код мајке,
Да ти донесем дарове,
Да ти дарујем сватове!
Стојан Љиљану не пушта!

Стојанка и Сулиман војвода

Стојанке, мори, девојко!
Куде си била шетала?
По пусти бели пазари:
Стојанке, мори, девојко!
Што има нема по пазар?
Сулиман, мори, војводо!
Чудно сам чудо гледала,
Куде се Турци писујев.
Стојанке, мори, девојко!
Да ли ме мене писаше?
Писаше, Суљо, писаше;
Најнапред тебе писаше;
Млад буљубаша да биднеш,
Пред силна војска да идеш,
Тај бели бајрак да носиш,
И остра сабља да пашеш!
Стојанке, мори, девојко!
Да ли те тебе писаше?
По тебе мене писаше:
Младо сејменче да будем,
Твојега коња да шетам!

Лепа Аничица

Аничице, девојко, не стој према мене!
Не стој према мене, изгорех за тебе!
Изгорех за тебе, како лан за семе;
Како лан за семе, босиљак за воду;
Босиљак за воду, Турчин за кокошку;
Турчин за кокошку, ерген за девојку!

Колико су драги девојачки цепови

Изгори ме, Јовке, исуши ме!
Направи ме, Јовке, суво дрво;

Суво дрво, Јовке, орахово.
Иструпи ме, Јовке, на три трупа,
Наклади ме, Јовке, на три огња,
Направи ме, Јовке, прах и пепел,
Па ме збери, Јовке, у шилвета,
Па ме носи, Јовке, на мумџије,
Да направе, Јовке, ракли-сапун;
Да ме дају, Јовке, на девојке,
Да ме носе, Јовке, у депчета!

Где су каке лепотице

1

Седех, што седех, нане, појдох од Битоља
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!

2

Појдох од Битоља, нане, дојдох на Прилеп;
Прилепски моми, нане, све чарапчики.
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, кузун Манастир!

3

Појдох од Прилепа, нане, дојдох на Велес;
Велешанки моми, нане, све *алафранга!*
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, Бабо-Манастир!

4

Појдох од Велеса, нане, дојдох на Куманово;
Кумановски моми, нане, све боси ходав;
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох,
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, Бабо-Манастир!

5

Појдох од Куманова, нане, дојдох на Врање;
Врањански моми, нане, све плавооки;
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.

Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, Бабо-Манастир!

6

Појдох од Врање, нано, дојдох Лесковцу;
Лесковачки моми, нане, све конопљарки;
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, кузун Манастир!

7

Оставих Лесковца, нане, дојдох до Ниша;
Нишевачки моми, нане, гологлави ходат;
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, кузун Манастир!

8

Појдох од Ниша, нане, дојдох на Прокупље;
Прокупачки моми, нане, сами вода носат;
Како тебе, бело Маруш, нигде не најдох.
Битоља, ђене, кузун Битоља!
Манастир, ђене, кузун Манастир!

Лепа Шана

Шане, душо Шане, мори отвори ми врата,
Отвори ми врата, душо, да ти дам дуката!
Ој, леле, леле, изгорех за тебе;
Изгори ми срце, душо, за тебе!
Кад ти видех лице, Шане, пукнах за тебе.
Ој, леле, леле, изгорех за тебе;
Изгори ми срце, душо, за тебе!
Кад ти видех очи, Шане, морски пијавици,
Ој, леле, леле, изгорех за тебе;
Изгори ми срце, душо, за тебе!

Игре колске најобичније зову се: *Четворка*, *Србијанка*, *Чачанка*, *Ситниш*, *Вртешка*, *Осмача*, *Корча*, *Потрбушка*, *Влахиња*, *Арнаутка*, „*Шано, душо!*“ Ове две последње играју се уз *гоч* (бубањ).

Свирке, у које се обично свира, зову се:

Сурла (зурла), подужа свирајка, на дну раширена.

Гоч, то јест, бубањ.

То су инструменти које носе *Ђорговци* (покрштени Цигани).

Дудук, дугачка свирајка.

Шупељка, мала свирајчица, и

Гајде с мешином, као и по другим местима.

Слава се слави у врањском округу, као и по другим местима. Неки славе један пут у години, а неки два пута.

Од *прича* у врањском округу поменућемо ове две:

Страшна клетва

На десној страни моравској, у Клисури, у хатару села *Дупљана*, има много каменова који стоје усправо, као какве пирамиде. Једна така стена из далека јако личи на оне статује које представљају грчке богиње. Тај камен зову мештани *Мома* (девојка), а Арнаути су га звали *Пеша* (девојка).

Мештани о тој каменитој моми (девојци или цепи) причају ово:

Горе по брду, изнад места где данас стоји каменита Мома, по камењу, било је село. Из тога села људи су слазили на Мораву да захватају воду. Жене и девојке обично су на Морави белиле платно и прале рубље.

Поред Мораве ишао је од памтивека царски пут, који се и сада познаје.

Девојка једна сиђе на Мораву да бели платно; за њом пође од куће и мало куче, које је она врло волела.

Девојка је белила платно, а куче се играло, па најпосле, кад угреје врућина, завуче се негде у хлад и легне.

На један мах девојачка мајка, видевши из далека турску војску, завиче ћери својој да бежи кући.

Девојка сабере платно; метне га себи на главу и пође, али се сети кучета, које је веома миловала, и стане вабити га.

Нестрпљива мајка учеста викати ћери да бежи, а ћи, измичући, често се осврtала и застајкивала, да би довабила куче.

У једном таком застанку мати смотри ћер да не иде; па, мислећи да се она осврће да гледа војнике, цикне и прокуне је тешко:

— Ај ћерко, ћерко, да Бог дâ окаменила се и ти и то твоје псето!

Клетва се збуде! . .

И девојка с платном на глави, и ниже ње псето, претворе се у камен!

То се данас зове *Мома*.

По тој моми, зову многи и овај теснац *Момина Клисура*, ма да има и друга *Момина Клисура* чак иза Витоша.

Друга прича је о Светоме Сави:

Ишао Свети Сава по овим крајевима, те учио народ. Он је носио уза се петла, који му је певао, те казивао које је кад време. У Власотинцима му неко украде тога петла. Светац се наљути, и прокуне: да у том месту петлови певају и дању и ноћу!

Кажу да одиста петли много певају и данас у Власотинцима!

Кад светитељ дође у Грдилицу, украду му лејку (врг), а он их прокуне: да им лејке по грлу скачу! И сада су гушави многи грдиличани.

Из Грдилице Св. Сава дође на Власину. Ту га власинци угосте лепим сиром, и он их за то благослови: да до века имају добра сира.

И сад се власинци хвале да се за њихов сир зна чак на цариградској пијаци!

Још нешто. У овим крајевима људи врло поштују јелене, и не убијају их. Кад су Турци дизали хајке и ловили, сељаци су навалице одводили ловце од оних места, на која су мислили да ће ударити јелени.

Кажу да и данас у Лужници живи некакав јелен коме има преко 50 година! Њега би могао многи убити, или не ће ни за које новце; јер се држи да он чува летину (беријет).

Село *Црна Трава*, на реци Власини, у старо време, давало је 7 ока и 1 литру суве пастрмке (стрвке) некој џамији у Цариграду. Другога никаквог пореза нису Турци тражили од Црнотравaца. Тако се прича.

и. Управна подела

Врањски округ, за турске власти, био је, *за управу*, раздељен на четири среза (кола), који су се звали:

1. *Срез моравски* (Морава-коли),
2. *Срез пчињски* (Пчиња-коли),
3. *Срез иногошки* (Виногош-коли)
4. *Срез власински* (Власина-коли).

Кад су наши освојили Врању и врањски округ, поделили су га на ове срезове:

1. *Власински*, са столицом у селу *Сурдулици*.
2. *Пољаничкн*[1], са столицом у селу *Градњи*;
3 *Моравски*, са столицом у *Врањи*, и
4 *Пчињски*, са столицом у селу *Шајинцима*[2].

Доцније, по што је, по берлинском уговору, повучена граница између Србије и Турске, и по што је велики део врањскога округа остао онамо за границом, учињена је нова подела за управу[3]; и тада су изашли ови срезови:

1. *Пчињски*, са столицом у *Врањи*;
2. *Пољанички*, са столицом у *Големом Селу* (а за време у *Врањи*);
3. *Масурички*, са столицом на *Власини* (за сад у *Сурдулици*).

Та подела стоји и сада.

За Турака, Врања је имала свога владику, који је седео у тој вароши. Данас су Врања и врањски округ део нишкој јепархији.

---

[1] У овај пољанички срез узета су и села среза иногошкога, а на име: Прибој, Стубао, Островица, Мазарић, Лепеница, Бачвиште, Кадапун, Сува Морава, Јаовац, Равна Река, Белишево, Белачовци, Куново, Брестово, Јагњило, Срнећи До, Костомлатица, Солачка Сена, Кукавица, Калиманци, Репинци, Доњи Балиновци, Горње Јабуково, Доње Јабуково, Јастребац, Зебинци, Летовиште, Рдово, Мртвица, Репиште, Теговиште.

[2] *Зборник XXXII*, стр. 308.

[3] *Зборник XXXIV*, стр. 196.

ј. Нове Тековине.

Нова тековина није велика у врањском округу. Они који редовно затиру и руше где год владају, нису ни у Врањи чинили изузетака од свога духа и својих правила. Једини Митад-Паша, чувени реформатор турски, желећи се показати као човек подобан за јевропску цивилизацију, просекао је и преко врањскога округа неколике путове, и то:

Пут који иде од Ниша и Лесковца преко Врање за Куманово и Скопље; и

Пут од Приштине преко Врање и Власине к Трну и Софији.

Овај последњи само је довршен од Приштине до Врање, а од Врање преко Власине негде је просечен и насут, негде само просечен, а негде тек трасован, па тако и остао.

Наши су, по освојењу, овај пут просекли и насули од Мораве до Сурдулице. За тим начињен је пут за ратне потребе из долине моравске до у Големо Село.

У вароши Врањи начињена је лепа зграда за војничку болницу.

То је све што је за овај мах готово.

Међу тим баш сада се гради железница од Београда преко Ниша на Врању. Ова ће се пруга везати са железницом солунском.

Ово је једна велика, скупа, историска тековина, од које не само Врања и њен округ, него и сва отаџбина наша има да се нада великим последицама!

IV

Топлички округ

1 Границе

Границе су топличком округу: са севера — *округ крушевачки* (билом Великога и Малога Јастрепца); с истока — *о крузи нишки и врањски* (од Суповца до спрам села Брестовца — Моравом; даље — неприметним билом које дели воде Јабланици и Пустој Реци до близу Прекопчелице; одатле граница слази на Јабланицу, пресеца је близу села Свираца, излази на водомеђу Јабланици и Ветерници, иде к југу до изнад села Барја, спушта се Ветерници у долину, и одатле се сучељава с округом врањским, до границе српско-турске на Копиљаку); од југа и запада *граница* је она иста пруга која, на тој страни, дели Србију од државе турске. Та граница, по белегама међународне граничне комисије[1], иде од Копаоника билом које цепа воде: на запад — Ибру, на југ — Морави, а на север и исток — Топлици, Косаници, и Ветерници.

Наше страже, које чувају ту границу, намештене су на по-

---

[1] Прилажемо овде једно писмо из времена када је та граница повлачена. Оно није без интереса за читаоце. Гласи овако:

„На Преполцу 1 Јула 1879

„Драги и поштовани Господине!

„После 9 дана путовања из Ниша, ево нас данас на Преполцу. Знам да с нестрпљењем очекујете од мене извешће о путовању и раду комисијском; па да не би ваше нестрпљење било потенцирано мојим ћутањем са овако важне тачке, ево вам подробног извешћа о путовању и раду делимитационе комисије:

„21. Јуна, у $6^1/_2$ сата у јутру, пошли смо из Ниша. У по дне дођосмо у Лесковац, гди смо ручали и мало се одмарали. Конак је

требној даљини једна од друге дуж граничнога плота. Ово су имена местима на којима стоје наше страже:

1 *Китка*
2 *Бели Камен*
3 *Шајић*
4 *Метла*
5 *Свирци*
6 *Новакова Чука*
7 *Дабишевачки Вис*
8 *Хајкобила*
9 *Дабишевац*
10 *Трха*
11 *Прапаштица*
12 *Гуриште*

тога дана био у селу Мирошевцу, 4 сата у југо-западном правцу од Лесковца. Путовање је било повољно, изузимајући што се је Француз мало љутио и викао, када смо из Ниша пошли, а то за то, што кочијаши нису дошли у 6 већ у $6^1/_2$ сата. Разуме се да је та љутња била по његовом темпераменту моментана, јер се је при ручку у Лесковцу већ одобровољио. Када смо у Мирошевце стигли, дознадосмо да су Арнаути, пре 1 дана, силазили у село, и отерали 30 грла говеда, и ако је граница више од 6 сата далеко од села.

„22. Јуна пођосмо из Мирошевца у 7 сата изјутра, и, путујући уз реку Ветерницу, стигосмо у $3^1/_2$ сата по по дне на место тако звано Копиљак (на карти га нема) на Голаку. Ту смо затекли 1 батаљон стајеће војске из Врање, који је одређен био да нас прати границом. На Копиљаку седили смо до 25. Јуна, чекајући на турског комесара, који је требао да дође из Врање пошто је пређашњи комесар Јаја-Паша због слабости? остао у Нишу. Комесари су због турске комотности били веома нестрпљиви, и 24. отправили су једну депешу Јаја-Паши у Ниш, којом су се тужили на турски јавашлук. Особито се љутио аустриски комесар, који је и на Енглеза био напао, када је исти хтео да извини Турчина, са речима: „Јесте ли ви Турчин или Енглез“ ?

„25 Јуна дошао је и жељно очекивани турски мајор Абдул-Хамид уз пратњу 2 чете турских низама, те смо са грдном свитом

13 *Мали Брајински Вис.*
14 *Брајина*
15 *Брвеник*

Осем ових 15 великих стражара, има на Брајини и две мале страже (два пикета).

Даље су ова места где стоје страже:

16 *Камењар*
17 *Скреш*
18 *Барајина*
19 *Мокри Камен*
20 *Мокри Кремен*
21 *Вулово Брдо*
22 *Хртица (брдо)*
23 *Мировачки Врх*

и треном од 40 и више коморџија ишли вододелницом уз Голак планину. Конак нам је био Већа Глава. Обележавање ишло је без икаквих сметња.

„26ог Јуна пошли смо у $6^1/_2$ сати изјутра из Веље Главе а дошли смо у $6^1/_2$ сати пред вече на конак у Зајечевац. На карти је одстојање мало, али је де факто много веће. Ишло се такође вододелницом, и није било никаквих сметња, само што се је код једног малог арнаутског села — Шајића — врло мало одступило од средине вододелнице. По правилу требало је да се село сече, и тада би 2 куће арнаутске и једна мала њива од 1 дана ораће земље остала на нашој страни. Но како је већина комисије, с призрењем на то, што исто село нема никаквих поља, пошто су им остала поља на нашој страни у потоку, била за то да им се на молбу учини та мала концесија, те да им се уступе те две сламаре и она њивица то је и наш комесар на то пристао, констатујући да је тиме учињена: Турцима концесија. По моме мишљењу врло је добро учињено, јер за такову једну маленкост, која нема вредности ни 200 гроша, платило би главом бар 5 до 6 људи приликом подизања плота. Када смо, идући даље, дошли до села Свираца, од кога је доња половина на нашој а горња на турској страни, осечена је једном Арнаутину њива од прилике за пола дана ораће земље. Молио је да му се то не чини, наводећи да смо до сада били добре комшије

24 *Мировачка Висораван*
25 *Репоња* (врх)
26 *Орлишки Врх*
27 *Друм Куршумлија — Приштина*
28 *Горњо-Дубњачки Вис*
29 *Превитачки Вис*
30 *Буњачки Вис*
31 *Доњореписки Вис*
32 *Пецискн Вис*
33 *Тачевачки Вис*
34 *Смиљевић* (висораван)
35 *Кртињак* (врх)
36 *Угљарски Крш*
37 *Мадљика*

и да краљу није стало до пола дана земље. На послетку, када му није било поможено, рекао је да ће он сам ићи краљу у Ниш, и молити га. Држим да се и ту не ће моћи плот лако подићи. Међу тим то парче нема баш никакове вредности ни са војеног ни са другог каквог гледишта.

„27. Јуна пођосмо изјутра из Зајечевца а дошли смо у подне код Грапашнице, које је село на турској страни. Ту смо ноћили, и сутра дан дођосмо на конак у Сикирачу. И туда је обележавање ишло без икаквих сметња, јер се је свуда тачно придржавало вододелнице.

„29, на Петров дан, била је цело пре подне киша и магла, те смо се тек у по дне могли даље кренути, и тог дана дошли смо на конак код тако зване Мачије Стене. (На карти нема ни Сикираче ни Мачије Стене). Од Мачије Стене граница иде са свим друкчије него што је на картама комесара обележена, и то друкчије односи се на нашу корист. На карти је обележено зеленом бојом да иде поред брда Ђака, али вододелница иде сасвим друкчије, пошто река Брвеница на карти није добро означена, јер она не извире близу Ђака брда, него негде код Хртице-Васиљевца, и тако ми добијамо неких близу 30 километара више него што је на карти географског друштва обележено. Граница наша иде поред Хртице на Мировце

38 *Сувоја* (висораван)
39 *Тупоњар*
40 *Сребрница* (висораван)
41 *Јавор*
42 *Пилатовица*
43 *Калуђерски Вис*
44 *Шанац Врело*
45 *Локвица*
46 *Солила*
47 *Травнички Вис*
48 *Ушће Курељског Потока*
49 *Обадски Вис.*

Даље је већ крушевачки округ.

Стражаре од 1 — 15 припадају срезу *јабланичком*, а оне од 16 — 49 према срезу су *косаничком*.

спрочу Подујева, остављајући нама дивне позиције, које доминирају над целом долином Лаба, тако да је Преполац, по мишљену свију комесара, према овим позицијама, позиција другог реда. То ми је потврдио и руски а и пруски комесар. Турци су почели били да се одупиру што се је граница удаљила од Ђак-брда, али су их комесари убедили да је то погрешком карте учињено те је граница тако обележена, и да се они морају придржавати вододелнице, а вододелница иде сасвим на другу страну. — Са једног виса поред села Хртице, гди је наша граница, види се лепо Косово Поље и султана Мурата гроб. Какове тужне успомене човека обузимљу кад баци поглед на жалосно Косово ?!

„Са Мачије Стене стигосмо синоћ на Преполац. На нашој страни с леве стране идући из Куршумије Приштини има 2 велика виса, од којих први нижи до самог је насипа за Приштину, а други виши, који доминира над првим, и који је главна позиција наша, лежи за 1 километар источно од првог а у продужењу од истог. Питање о Преполцу решиће се сутра и то, како ме уверава руски и аутријски комесар, у нашу корист. Главна позиција остаће код нас, а први вис до самог насипа, можда ће се мало сећи, али опет

2 Планине

Планине топличког округа све су гране и огранци Копаоникови. Копаоник пак једном својом полом, и то већом, припада округу крушевачком, а другом иде у округе: топлички, и вучитрнски (последњи је сад у Турској).

Планине топличке све су обрасле гором, боље него ма које у предња три округа.

Од Сувога Рудишта, највишег темена копаоничкога, одваја се једна планинска грана на исток, или на североисток. Било тој грани веруга се онако као што се обично веругају планински повијарци, али кад му се сва дужина у цело разгледа, види се да оно иде од запада или од југозапада на североисток. То се било снизи тек кад хоће да удари у Мораву, код села Суповца.

На том планинском билу вреди поменути ове више тачке:

толико, да ће на нашој страни остати довољно простора, да друго утврђење подигнемо. По казивању руског комесара, а и по мишљењу наших стручњака (комесара), када је главна позиција у нашим рукама, онда овај први вис нема никакове вредности, јер се са главне позиције у главу туче, и тако ће се питање код Преполца у нашу корист решити. Остаје још Канилуг, о коме сам данас руског комесара за мишљење његово питао. Рекао ми је да се на сигурно нада да ће и тамо по нас повољно испасти, и да неће бити никога осим Турака, који нам могу сметње правити, но то неће ништа кварити. На питање да не буде аустријски комесар противан да се оно неколико српских села око Канилуга нама да, одговорио је: да то никако не држи; јер кад је Аустрија, сигурно не познавајући израније ове ужасне позиције око Преполца, предложила на конгресу, да се иде гребеном, и тиме дала у руке Србији овакове позиције, што би имала узрока и интереса да брани и да стане на пут, онда неће ни тамо сметати, већ ће гледати да нам се покаже пријатељски расположена, јер то неколико српских села припадало нама или Турској, за њу ће све једно бити. Међу тим он ће се такође заузети, „као што се је и свуда заузимао а уз њега ће сигурно бити пруски и талијански комесар“, да и тамо у нашу корист граница испадне. — У опште могу вам казати да сам констатовао, да се је мишљење

Вис Мрамор, први до Сувог Рудишта, личи на пласт сена, а између села је Брзећа и Кнежева.

Вис Брложник, као камара сламе, шумовит; туда иде пут између села Радманова и Левића.

Вис Огледник, шиљаст и голетан.

Вис Владичинац и

Дељанска Чука, која личи на јаје; између села Шошића и Грашевца.

Даље су нижи висови: *Жаревачко Брдо*, с преслапом на *Локвенику*, међу селима Жаревом и Липовцем.

Маговско Брдо, па онда

Вис Тупанац. Оба су ова виса шиљаста и шумовита.

Мала Лиша, између села Паваштице и Батота.

Коњски пут иде од села Батота к селу Сагоњеву на вис *Црну Чуку*.

код свију комесара од последње наше ноте, управљене силама, знатно у корист нашу променило.

„Што се самих комесара тиче они су према нама различно расположени. Руски и талијански комесар увек су за нашу ствар заузети, за тим долази аустријски, који нам се такође доста пријатељски показује, и сваком могућом приликом доказује ми како Аустрија за нас чини, и како је рада с нама да буде у пријатељству. Истина да му и ја подилазим и уверавам га да су наши интереси тесно скопчани са њиховом монархијом, и да смо ми увек ради да живимо у пријатељству с Аустријом, и да његово мишљење није ни у колико основано: да ми Аустрију мрзимо. Тако ми се исто жалио и руски комесар. Разуме се да сам и њега уверавао да није све тако као што он мисли, да немају пријатеље у Србима, и да ми умемо ценити добра која нам је Русија учинила. Због дописа оног, што је у *Истоку* изишао, страшно је био озлојеђен, и неколико дана био је сасвим нерасположен. Данас ми је говорио да је он увек био на српској страни. Да у омеђавању српско-бугарске границе није био пристрастан, и да је онај допис у *Истоку* лажан. Он није ишао у Софију да тражи од Дондукова војску да пошаље у Трн, већ је ишао што га је Дондуков звао, да се извести о раду комисијском, и да се с

Даље већ иде *Јастребац Велики* на *Јастребац Мали*.

Ова планинска грана заклања Топлицу од северних ветрова; она је на свом присоју равнија и удобнија за обрађивање, а на осоју је обрасла лепом храстовом и церовом гором.

Било те планинске гране беше граница између Србије и Турске од 1833 до 1878. Данас је оно граница између округа крушевачкога и округа топличкога.

То било од Сувог Рудишта до Суповца има више преслапа; али вода га пробија само на *Јанковој Клисури*, кроз коју протиче речица Блаташница[1].

Друго планинско било, пошавши од *Сувога Рудишта*, иде на југ, или на југоисток ка Голаку. Оно дели воде: Бањској, Косаници, и Медвеђи на лево, а Ибру и Лабу на десно.

Овим је билом проведена 1879 граница између Србије и Турске.

њиме споразуме односно предавања власти у Трну. Што се тиче војске што је нешто у Три дошло, то је учињено ради одржавања реда, јер су били многи људи доста раздражени, па да се не би какови неред десио и т. д. Он је, шта више, имао нарочиту инструкцију да буде сасвим беспристрастан, а мисли да је такав и био, и да ми као нигде нисмо, према берлинском уговору, били оштећени. Рекао ми је да је тај допис сковао сам уредник *Истока*, па га је онај руски дописник *Зусман* из истоковог прес-бироа узео и у руске новине послао.

„Што се Француза тиче и он је према нама доста добро расположен, премда лично симпатизира према Арнаутима, или, као што их он а и остала комисија назива, Албанезима. Он је по темпераменту свом пзница, и за мале којакакове ситнице нађути се и виче, али се опет брзо одобровољи, особито чим му поднесем по коју чашицу горке ракије — amer — коју за њега увек у приправности држим.

„Енглески комесари више нагињу Турцима, и ми се надамо да ће они мало сметње како сутра код Преполца, тако и код Канилуга

[1] Овде се природа, на чудо људима, мало поиграла. Постављајући велики и ињен раздељак водама топличким и расинским, она је, на један мах, између села *Блаца* и *Стубле*, спустила тај раздељак толико ниско да га невичне очи не могу ни да опазе, а олакшала је Блаташници да велико Јастребачко било пресструже, и тако да начини чувену у потоња времена *Јанкову Клисуру*, кроз коју данас тече те се слива у Расину.

На том билу има више висова и преслапа. Ми ћемо овде поменути неколике:

Туртеново, вис, личи на камару сламе, са запада шумовит а с истока голетан; за тим преслап *Влашка Раван*. На западној страни ових висова и преслапа села су: Марушићи и Бело Брдо, а на источној , у Србији, село Бозољин.

Чир, вис, налик на пласт сена, а голетан са свих страна; већи је од Туртенова.

Копривница, вис, као камара сламе, голетан. За њим долази преслап *Рајчев Крст*, преко кога иде пут у село Црешњицу на западној страни (у Турској) из села Боранца на истоку (у Србији).

Од Копривнице планинско било иде право на исток. Први му је вис (после Копривнице): *Пилатовица* који је, после Копаоника, на целој овој грани највиши. Он личи на пласт сена, и голетан је. У присоју Пилатовице, у Турској, село је Борчани, а у осоју, у Србији, село Штава.

Даље, вис *Тумба*, шиљаст и голетан.

Кркина Чука, која је шиљаста, али шумовита.

За тим, вис *Мадљика*, личи на камару сламе, и голетан је.

Између Мадљике и Кркине Чуке има пресло преко кога иде пут из осоја у присоје к селу Речици. Преко саме Мадљике прелази пут из села Пардуса на северној страни, у село Речицу на јужној.

После Мадљике долази *Угљарски Крш*, личи на пласт сена, и шумовит је.

правити заједно са Турцима, али ће, по речима руског комесара, бити „furchtbar geschlagen" (ужасно потучени) Vederemo!

„Што буде даље ново јавићу вам, а ово нека вам буде за данас доста, јер не могу више; незгодно ми је под шатором.

„Пишите ми шта има ново. Како је стање здравља у округу, како је са говеђом болести?

„Поздравите све моје укућане. Данас сам добио од куће одговор на моју јучерању депешу.

„Поздравите, итд.

Ваш

Dr. Д.

За тим долази *Бесонички Вис.*

Између Угљарскога Крша и Бесоничког Виса има пресло преко кога иде пут из села Растељице у осоју, у село Мавриће у присоју.

Даље је *Буњачки Вис* на коси којој су на северу села Бесоница, Дуги Део, и Тачевац, а на јужној страни Репа и Метохија

Горњодубњачки Рид, личи на подину сена; по врху је голетан а около шумовит.

Од Горњодубњачкога Рида било иде на *Преполац*[1]. На овој је коси прелаз куда иде главни пут из Топлице у Приштину.

Од Преполца идући на исток, вис је *Орлишки*, коме је на северу село Орлиште, па за тим

Врх Репоња који је као пласт сена, и обрастао је шумарицама.

Сад долази *Мировачка Висораван* која је по врху равна и голетна.

Туда је пролазио стари пут из Мале Косанице на Косово, и на самом преслапу извор је Малој Косаници, а ту је и село Боранац, са северне стране.

После Мировачке Висоравни долази *Васиљев Врх* који је шиљаст и голетан, и коме је у осоју село Васиљевац и Шаша Лука.

Па *Вулово Брдо*[2] шиљасто и шумовито, а иза овога

Барајински Вис, већи од околних, личи на кров од куће, и шумовит је. Према њему је, преко преслапа, *Марков Вис*, који личи на онај горе, само је мањи.

Одатле се прелази на *Голак*, који је голетан до самог *Сикирачког Камењара.*

Од тога главнога планинскога била одваја се један огранак на север, између Косанице, Топлице, и Пусте Реке, и дроби се у многе мање огранке и оделите висове. У том планинском опсегу јесу:

Мадан, и његов огранак *Гајтан-Планина.*

[1] Мештани изговарају *Препелац* а не *Преполац*

[2] Неки веле и *Вуљево Брдо*

Прапаштица, које билом неко време иде граница Краљевине Србије, и ту се је најближе примакла к Приштини.[1]

Радан, и његов огранак *Пасјача*, која се види из Ниша.

За тим *Планина Ђак* и *Петрова Гора.*

---

3 Воде

Вода најживља у овом округу јесте река *Топлица*, која је дала своје име свему овом округу.

О реци *Топлици* вреди рећи коју реч више.

У Копаонику, испод Сувог Рудишта, има село *Равниште.* На врх тога села има једно место које се зове *Запланине.* Ма да сељаци причају да се то место некад звало *Златне Планине*, ми ћемо се држати његовога данашњег имена. У тим *Запланинама* има два извора: Један извор зове се *Врело,* и око њега, кажу, има више старих црквина. Вода од тога Врела тече кроз села: Штаву, Мрче, Луково, Калиманце, Жалицу, и Мерћез. Ова се вода најпре зове *Штавска Река*, а после *Луковска Река.*

У селу Мерћезу била је, за Турака, једна путна кула, са 10—15 чувара и једним десетаром (онбашом). Ту су била и три четири дућана, у којима су продавани клинци, потковице, кремење, барут, и др. А могло се наћи и довољно соли, јер је ту било главно стовариште оној соли која се преко Јанкове Клисуре, кришом, преносила из Србије у Турску.

Вода од онога другога извора у Запланинама тече кроз села: Ђерекаре, Горњи Левић, Судимље, Доњи Левић, Бабицу, Трећак, Магово, па у Мерћез. Ова се вода зове *Ђерекаруша* до Мерћеза, где се састаје с оном првом водом која тече од *Врела*, и која се дотле зове *Луковска Река.*

Кад се пак састану Ђерекаруша и Луковска Река, добијају обе једно корито и једно име: *Топлица.*

Уз реку Ђерекарушу иде пут за Пазар; и кад изиђе на Влашке Равни, обори се на ниже к Ибру.

[1] Кажу да се одатле стиже у Приштину за 4 часа

И Ђерекаруша и Луковска река имају од извора до става око 25 км., или 5 часова тока.

Од Мерћеза, Топлица тече поред села Пачараће, Сенове, Жуче, Влахиње, Перунике, Дуге Луке, Срнића, Данковића, Доње Микуљане, и, код Куршумлије, прима с десне стране реку *Бањску*, а на 800 метара ниже и *Косаницу*. Ток топлички довде има око 22 км., или $4^1/_2$ часа.

Одатле Топлица тече поред Крчмара, Мачковца, Грабовице, Богујевца, Точана, Барлова, Плочника, Виче, Баца, где прима у се с лева Гргурску Реку, која се овде зове *Бацка*, а докле тече кроз Тмаву — *Тмавска Река*.

Даље, Топлица иде поред Коњуше, Прекадина, Топонице, Дреновца, Кончића, Губетина, Прокупља.

Дотле прима у се, с леве стране, Велико-Планску и Речичку Реку, које обе извиру Јастрепцу у присоју, а с десне стране реку Арбанашку.

Од Куршумлије до Прокупља ток топлички може имати 35 км., а од Прокупља до утока у Мораву 25 км.

Бањској је један извор под самим Преполцем; одакле до Куршумлије има 20 км; други јој је извор на југоисточној страни Виса Мадјике, у селу Растељици.[1] Одатле тече кроз Жегрову, Шатру, Врело, Црквиште, па се састаје с оним другим потоком од Преполца, код саме Бање, у селу Бањској. Ова се вода до ових става зове *Жегровска Река*, и дугачка је 22 км. А од тих става до утока свога у Топлицу зове се *Бањска*, и има 10 км. Више саме Куршумлије Бањска прима у се *Мирничку Реку*.

Косаница извире из једног огранка планине *Мадана*, на име из *Трхе*. То се зове *Велика Косаница*. Она тече поред: Заграће, Иванове Куле, Зебице, Мачије Стене, Васиљевца, и, код сеоца Купинова, више села Раче, састаје се с *Малом Косаницом* која извире у осоју Мировачке Висоравни, код села Боранца.

[1] Осем села Растељице, има и шума *Растељица*.

Велика Косаница, од свога извора до састанка с Малом Косаницом, дугачка је 20 км., а Мала — око 7 км.

Од Купинова пак до Кастрата, где се слива у Топлицу, има око 16 км.

На овој Косаници села су: Рача, Лубница, Рудари, Висока, и Кастрат.

Код Лубнице, с десне своје стране, Косаница прима реку *Поломску*, а с леве један поток који извире у Самокову.

Пуста Река зове се и вода, и предео дуж те реке.

Пуста Река је онај предео, у јабланичком срезу, који се пружа испод планина *Радана*, *Петрове Горе*, и *Мадана* до *Кременске Шуме* изнад села Печењевца, и између реке Топлице и реке Медвеће.

Средином тога предела тече вода *Пуста Река*, која у свом току окреће на југ, а за тим се улива у Топлицу близу утока ове у Мораву према Курвинграду.

Пуста Река извире у планини Мадану, огранку Раданову, на врх села Богујевца, где се зове *Богујевачка Река*. Док тече кроз ово село, она се пробија кроз врло велике кршеве и просеца Петрову Гору. Код села Драгог Дела спушта се у равницу, протиче између села Буклице и Магаша; даље, тече поред села Брестовца, Славника, Речице, Црквице, Бојника, Драговца, Ђинђуше, Лопатнице, Стубле, Кацабаћа, Горњег и Доњег Бријања, и, као што је већ казано, према Курвинграду пада у Топлицу.

Дужина ове реке од извора до села Драгог Дела (где излази из Планина) може имати 15 км., а одатле до утока око 35 км.

Пуста Река прима у се с десне стране:

Бориначку Реку, која извире из самог врха Петрове Горе, више села *Боринца*, па, протичући кроз села *Ображду* и *Иваће*, утиче у *Пусту* код села Речице. Дугачка је око 15 км.;

Каменичку Реку која извире такође из Петрове Горе, више села Слишана, па тече поред села Лозана, преко села Каменице

и, између Драговца и Бојника, утиче у Пусту. Дугачка је око 12 км.

Прекопчеличку Реку, или реку *Ћак*, која извире из Петрове Горе, више села Бучумета, тече кроз село Мијалницу, Прекопчелицу, и Мрвеш. Овде се та речица зове *Ћак* или *Ћáка*, јер се прича да су се некад ћаци од *Мрвешке Цркве* подавили у њој. Утиче у Пусту испод села Драговца. Може имати дужине до 20 км.

С леве стране пак у Пусту утиче река *Злáта*. Река *Злата* има два извора, или две приточице које се састају у селу *Злати*, и тако чине *Реку Злату*. Прва Златина приточица извире у селу *Статовцима* у планини, а друга у планини *Пасјачи*, више села Мачине па, протичући поред селанца Момчила, састаје се са Статовачком реком, која дотле већ прође кроза село Житни Поток.

Обраћамо пажњу историцима на предео који се данас зове *Пуста Река* а који, до нашега рата 1878, није био пуст ни родом ни народом, и који се можда до одласка Срба у аустро-угарске земље није ни звао *Пуста* него само *Река*.

Да ли то није онај крај који Немањини биографи пишу „**и глаголѣмнє рѣкє**?“[1]

Крајковачка Река, а неки је зову и *Мерошинска Река*, извире у присоју Малога Јастрепца, и тече најпре на југ до села *Мерошине*, а одатле окрене на север, и пада у Мораву према селу Међурову.

Бугариновачка Река. И ова извире Јастрепцу у присоју. Тече на југ до пута који води од Ниша к Прокупљу, а одатле се обрне к северу до утока свога у Мораву.

Језера: Забарје, језеро у хатару села Бошњака, у срезу јабланичком; и *Петрово Језеро*, у хатару села Слишана, такође у срезу јабланичком.

[1] *Ив. Павловић, Извори за сриску историју*, стр. 4.

Минералне Воде: Бања Сјаринска. На левој страни речице Бањице, између села Свираца, које је на левој, и Сјарине, на десној страни, има једна *Бања*. Купатило, и друго што је било зидано, сад је већ јако порушено. За време рата 1878 та је Бања мало прочишћена, и у њој су се наши војници купали и лечили. Неколико корака више купатила кључá врела вода, у којој се скува јаје дакле се изброји 20.[1]

Топла Вода у селу Лукову, поред Луковске Реке која је притока Топлици. Вода је топла до 55° С. Осем топлоте она је још мало и накисела.

Бања, у селу Бањској, у срезу косаничком. Има два извора: један накиселе а други сумпоровите воде. *Г. Ракић* вели да је била топла 37° R. када је је он мерио.[2]

4 Равни

Равни топлички округ може имати бар онолико колико нишки с Лесковцем.

Међу веће и родне равни понајпре се може узети поље *Добрич*, на левој моравској страни, међу Малим Јастрепцем и Топлицом.[3]

После Добрича, највеће су и најродније равнице у доњи Пусте Реке, која носи име супрутно правоме своме стању. Предео *Пуста Река*, као што рекох мало пре, до нашега рата 1878 имао је

[1] *Ракић, Отаџбина*, књ. 16, стр. 551.

[2] *Ракић, Отаџбина*, књ. 14, стр. 208.

[3] Управо поље *Добрич* не допире Топлици до обале, јер од Комиге (према Курвинграду), између леве обале Топлице и десне обале реке Крајковачке, пружа се једно ниже бíло, које најпре иде на запад, а после на северозапад, докле се не споји с Малим Јастрепцем. То бíло не дá водама с присоја Малога Јастрепца сливати се у Топлицу, него их повија те се стачу у Мораву. На аустрíјској карти од године 1876 то је бíло правилно оцртано, и записано: *Dobrič pl.*; а на издању од 1881 процртано је од Комиге ка Суповцу напоредо с Моравом. Не знам рашта тако? Записано је ипак *Dobrič pl.*! На нашем *Сливу Јужне Мораве* то је било оцртано како треба, али је записано: *Јазбине*. Међу тим, цело то бíло нема једнога општега имена, него равни његови висови и увале имају своја властита имена, као: *Комига, Китица, Кулина, Старо Лојзе, Нешина Коса, и Дубоки Поток*. У том потоку тек имају неке *јазбине*.

112 села, и није био пуст ни родом ни народом, него напротив народом најнасељенији а житом најбогатији.

Може бити да је овај лепи и богати предео био опустео онда кад су га Срби оставили, и врат сломили преко Саве и Дунава, да траже нову отаџбину. У тако *опустелу Реку* уселили су се Арнаути, па јој задржали име *Пуста* и доцније, када се је она на ново напунила народом!

Има равни и у Горњој Топлици, око места Крње Џамије, између Великог Јастрепца и реке Топлице; за тим, у опом простору између Куршумлије и Јанкове Клисуре, а и дуж реке Косанице.

---

5 Шуме

Шумом је топлички округ богатији од сва три предња округа (нишког, пиротског, и врањског).

Шуме има

у срезу добричком:

На планини *Пасјачи*, на којој је по врховима лепа крупна гора, махом букова и храстова.

У срезу прокупачком лепа је шума на брду *Видојевици*, највише букова и храстова; крупне горе има изнад *Букове Равни* и око засеока *Пестиша*, само у мањим честама. Даље, *Црна Чука*, на десној обали топличкој, обрасла је лепом, младом шумом; Брдоравањ изнад *Тулара*, *Белоњина* и *Баца*, има лепу младу растову шуму. *Крушевичка* је општина врло брдовита и врло шумовита.

У срезу јабланичком:

Планина *Радан* обрасла је крупном буковом гором:

Петрова Гора покривена је младом највише изданачком храстовом гором;

Мадан (планина) сав је под лепом буковом и другом гором;

Планина *Клајићско-Радевачка* сва је под старом буковом гором.

Планину *Кремен* обујмила је млада храстова шума.

Сав простор овога среза од *Бучуметског* и *Бувачког Виса*, од

Радана и *Петрове Горе*, па све до *Мадана* и до границе турске, врло је брдовит и шумовит.

У срезу косаничком:

Сва брда у овом срезу обрасла су шумом, нарочито храстовом и буковом.

На огранцима планине *Мадљике*, нарочито на *Дамњан-Чуки*, лепа је гора церова, бељикова, лужникова, грабова, брестова, а на висовима, букова измешана с јасиковом.

Близу *Куршумлије* и села *Пљаковића*, има једна врло добра још млада честа, која ће некад, ако се сачува, вредети много.

На планини *Ђаку* гора је лужникова и церова.

Планина *Соколовица* сва је у густој старој, мешовитој гори.

Планина *Трнско-Вучанска* има доста храстове и букове горе.

---

6 Рудно благо

Рудно Благо није још добро знано у топличком округу; али кад се узме: да већу полу земљишта топличкога чине косе и огранци копаонички, а рудно богаство копаониково чувено је и слављено још одавна; кад се зна да је у присоју *Голака*, планине овога округа, *Ново Брдо*, тај стари сребрни српски град; кад се, најпосле, помисли на многе закопине, поткопе, окна, и топионичке остатке, или на остатке од справа за испирање злата (какви су, на прилику, у селу *Злати*) који се и сада виђају овде онде у овом округу: онда се с великом вероватношћу сме тврдити, да топлички округ има доста руднога блага, које чека ум и капитал, па да изиђе на површину људима на корист.

Испод вароши Прокупља, поред реке Топлице, место је *Марков Камен*. Ту се опазило да је геолошка природа прокупачке околине: микашист, гнајс, гранит, и гранулит.

---

7 Остаци од старина

Међу *старинама* у топличком округу било би у реду најпре поменути *Хисар*, стари град, на чоту поврх Прокупља, на левој

страни реке Топлице, баш у сутесци која раздваја Горњу Топлицу од Топлице Доње, али о томе граду биће говора кад дођемо на варош Прокупље.

За сад да поменемо друге остатке од старих утврђених места.

Злата, село у лепој питомој доли, које има остатке од некаких зидина, као од некака града. Међу зидинама имају и остаци од неке цркве која није окренута право на исток, него на југоисток. За тим има стари зид, к југу окренут, који пресеца река од села *Житнога Потока*. До реке има зида 12 метара, а широк је 2 метра. Све је од саме старе цигље без камена. У самој реци има одломак од зида 2^m висок и 3^m широк. Њега прекида речица. За тим опет настаје, у истоме правцу, зид 16^m дугачак а 10^m висок!

Село је то 1878 било опустело.

Мисли се да је онај зид преко реке био устава којом је зајажавана вода, па је морала отицати само кроз отоку, која је била високо у зиду, а све, што је вода собом снела, морало је у том кориту остати, па наравно и златни песак, који је вода из Мачинске речице доносила. По што би вода отекла, тај би се песак копао и препирао.

Према свему, изгледа да је *Злата* била главно место за *испирање злата*.

Има и прича: да је ту седела некака краљица *Злата*.

Г. *Хан* мисли да је то морао бити римски *Nattеит*[1]

Царичина или *Старичина*. — Ниже села Мијалнице, а више Прекопчелице, река прекопчеличка обилази једну висораван, и окружује је као како полуострво. Површина те висоравни може имати 10 хектара, или до 15 дана орања. Сва је опкопана малим шанцем. То се место зове *Царичина* (неки веле: *Старичина*). Ту се сачувало платно од неке куле, високо 3, а широко 2 метра, зидано старинском четвртастом опеком (цигљом). Говори се да тога зида има далеко у наоколо.

Има прича да су *Злату*, *Царичину*, и *Курвинград* градиле три рођене сестре! —

[1] *Ракић, Отаџбина* 15, стр. 356 — 357.

Иванова Кула. — На десној страни *Велике Косанице*, једно пет часова хода од њенога ушћа у Топлицу, на једном чоту од рта који се одваја од планине *Ђака*, има стари градић, који су Арнаути звали *Иван-Кула*, Турци просто: *Куласи*, а Срби: *Иванова Кула*, или и они *Иван-Кула*.

Чот на ком је *Иванова Кула* биће висок (над морском површином) 881.0^m. По томе од Авале је виши 365.0^m; од планине Ђака нижи је 488.0^m; а од Куршумлије је виши 519.0^m.

Од Иванове Куле, билом планинским, може се отићи на Ђак, а одатле опет билом на Пасјачу, па, поред *Латинске цркве*, сићи на Топлицу на мост код Прокупља.

Кула је на дивном месту, с кога је милина погледати на све стране.

Кула је зидана у четврт; стране су јој широке по $7{\cdot}0,^m$ а у висину има је сада $11{\cdot}0^m$. Зидана је врло солидно каменом и малтером. Што је од зидова још остало, то се држи врло добро.

Поред куле, на северној и североисточној страни, било је још неких зграда, и дубоких врло солидно зиданих подрума. То је све сада срушено; само стоје гомиле камења. На јужној страни нема трагова од каких зграда.

Чот је према Великој Косаници врло стрмен.

Од става двеју Косаница (Велике и Мале) до Иванове Куле биће скоро час хода.

Од Иванове Куле до града *Новога Брда* биће 8-10 часова. Најпоузданије би било ићи од Иванове Куле на Сикирачу, преко брда Брвеника, села Прпора, Браљине, планине Грапашнице, села Прапаштице, па к Новоме Брду. Туда се може отићи на коњу за 8 часова.

Сва је прилика да је римски пут ишао од Топлице уз Косаницу до става, а одатле уз Малу Косаницу на *Мрдар;* јер је туда земљиште врло повољно за колски пут. Туда су Турци били трасовали железничку пругу. У том случају Иванова је Кула остајала за један час на страни од тога пута.

Али прича се да је један пут водио од Прокупља за Приштину преко Пасјаче, Мрљака, Статовца, па испод планине Ђака на село Заграђу (до Иванове Куле), и спуштао се у Велику Косаницу, а одатле се пео на Трпезу (Цара Лазара), па преко Мачије Стене и Хртице слазио ка Приштини.

И на Пасјачи и на Трпези има трагова од некаквог великог крченика.

За *Трпезу* Арнаути чак причају да је ту била она *Косовска Вечера* у очи славе Цара Лазара (15 Јуна 1389)! За то се, веле они, и зове та висораван *„Трпеза."*

Село *Кула* (са 3 — 5 кућа) врло је близу Ивановој Кули, а тако и *Заграђе*, које има 15 кућа.

По зидинама Иванове Куле има доста отровних змија — шарана. Испод Куле, на преслану, кључâ извор лепе воде. Воћа има и доста и лепога. А за неке крупне орахе причају да им је семе остало још од Иван-Бега.

Крупне горе око Иванове Куле нема толико колико би требало да има у том планинском крају.

Прича се да су Арнаути штедили Иванову Кулу, и нису давали ником да је руши.

Они пак Арнаути, који су живели у селу Ивановој Кули, говорили су да су ту од Косова, и да су божем наследници тога имања још од Иван-Бега!

Градиште. — На левој страни реке Мораве, за $2^1|_2$ до 3 километра од *Мрамора*, а за $1^1|_2$ до 2 километра од Мораве, село је *Градиште*. На ћенералштабној аустријској карти то је место забележено. Находи се у потоку *Крајковачком*, који тече с *Јастрепца* (На карти пише *Мерашина-Merašina*, али га у месту слабо зову тако). То је село готово састављено с другим селом које се зове *Балајинци* (на карти погрешно *Balasince*).

Сељаци из Градишта тај поток зову само: *Река;* када се пак почну питати: „која река? онда неки кажу *„Крајковачка Река,"* а неки — *Мерошинска Река*, јер долази од села *Мерошине* (није Мерешине, као што стоји на карти).

Над самим селом *Градиштем* има један стари *градић*, који се зове *Кулина.*

Лева страна Крајковачке Реке блага је стрмен, која се постушно спушта к реци, без икакве теренске промене. Десна пак страна, одмах од саме реке, стрмена је, и диже се у вис у облику *врхова, главица* са *преслапима* између виса и виса. На једном од ових врхова или главица, над самим селом *Градиштем*, био је стари град, за који један стари човек причаше ово:

„Кад сам ја био млад, и кад сам ишао за стоком, овај град је био онако висок као и *Курвинград.* Па једном дође заповест од Турака, те су сељаци раскопавали зидове, и камен и цигљу носили у Ниш, где су се онда зидале неке џамије, и друге неке грађевине. На том граду било је много оне старе лепе четвртасте цигље. Тада је цео тај град порушен до земље, и све су цигље однесене у Ниш.

„Онда, наставља тај сељак, кад су сељаци разваљивали тај град, и носили цигље у Ниш по турској заповести, бејаше у нашем селу неки *Чича Никола*, врло стар човек. Тај Чича Никола причаше, како је он слушао од старих људи, да је од Курвинграда и Комиге (оне црквине на левом моравском брегу, према Курвинграду) свуда овим венцем био град до града. Од Мерошине до Комиге према Курвинграду могла је прећи мачка све с ћерамиде на ћерамиду". А сад је остала само ова једна Кулина.

Из тога старога града, више села Градишта, прича се да је извађен некакав сто из некакве цркве, и однесен је у Ниш; али та црква није била унутра у граду, већ венцу на боку кад се слази ка Градишту.

Сељаци уверавају да је на том месту био велики град, и да је јужно од града била врло велика варош. И доиста се туда, свуда где се закопа, находе темељи од кућа и велике четвртасте римске цигље.

Осем оне горе поменуте порушене цркве, има друга у самом селу, стара и опала, али се још може оправити. Село мисли да

је оправи. У овој цркви има један камен, за који се мисли да је био *часна трпеза*.

Из оне прве цркве један је камен давно донесен у Ниш. Донео га је неки *Хасан-Бег*, господар села Градишта, и наместио пред свој хамбар.

Константин Философ, који је писао живот *Деспота Стевана Лазаревића*, прича како су *Стеван* и *Мехмед*, утврдивши у Крушевцу сајуз против Мусе, дошли под *Коиријан*: **проснти єго Отвєшташє сущтєн въ немь: Иже оубо по бон царь боудєть, градь єгокь єсть. Тоу же на Добрную и Арвенезь прнидє, бѣже отъ Моусніє**[1]! . .

Према овим нарочито последњим речма, ја бих град *Коиријан* тражио пре у *Градишту*, о ком је напред реч, него игде на другом месту! —

Комига или *Комиг*. — На левој обали моравској, према Курвинграду има стара црква, од које сада стоје тек зидови до 3 метра високи. Неки сељаци зову *Комига* цело брдо на ком је та црква. На север од црквине има један шупаљ камен, који сељаци држе да је лековит; за то се у болести провлаче кроз њега.

До Мораве пак има врло родно поље које се зове *Бисерка*.

Градиште бресничко. — Више села Бреснице, у општини крушарској, имају развалине од старога града које сељаци зову *Градиште*. Оно је на ушћу двеју река које теку од старе границе Кнежевине Србије. Од тога Градишта до Мораве биће један час хода и нешто јаче.

Коипа. — У селу Сечаници, по часа од Мораве, има брдо које се зове *Коипа*; а неки га зову и: *Коипина Чукара*. Кажу да је пре 50 — 60 година некакав *Стеван Коипа* био господар томе брду. Отуда је месту остало име *Коипа*. Никаквих зидина нема на *Коипи*.

Света Богородица, према ушћу Косанице у Топлицу.[2]

[1] *Гласник XLII*, стр. 308.

[2] *Ивана Павловића, Извори за Историју* (Житија краљева српских) стр.

Пошто је Стеван Немања примио део своје очевине: *Топлицу*, *Ибар*, *Расину*, и *Реке*, озидао је, на левој страни реке Топлице, баш према ушћу Косанице, *Цркву Светој Богородици*.

Давши тој цркви земаља за издржавање, украсивши је сваким украсом црквеним, и сабравши у њу велик број побожних калуђерица, предао ју је на управу жени својој *Ани* која је, по том, водила бригу о том манастиру.

А кад се Немања, после 37 година владања, покалуђерио у Студеници (на Благовести 1195), онда се је, исти тај дан, покалуђерила и његова жена Ана, добила име *Анастасија*, и отишла у *Расу*, у *манастир Свете Богородице* (по свој прилици у овај исти); и ту је провела остатак живота свога.

Кад се иде од Прокупља у Куршумлију, па се већ дође спрочу реке Косанице, онда се лево од пута, у шипрагу, према ушћу Косанице у Топлицу, виде развалине од те *Богородичине Цркве*. Данас стоји усправо само један западни зид: друго се све срушило, и пало по земљи, па по њему никло трње и шипраг тако да се, без велике муке, не може да распозна колико је места заузимала та црква, и да ли је око ње било каквих других зграда. Око цркве је било и надгробних плоча, па је неки Арнаутин и те плоче и други бољи материјал од те развалине однео те зидао воденицу на Топлици. Доцније му је вода ту воденицу однела, а боље камење разнели су околни сељаци.

Свети Никола у Топлици[1]. — Немања је, по сведочанству сина његовога, после оне Богородичине цркве, озидао *Манастир Светоме Николи*, на левој страни реке Топлице, баш према ушћу реке *Бањске*.

Зидање овога манастира који је, уз пред буди речено, морао бити необично леп, даде повода старијој браћи Стевановој да га упитају:

— За што радиш тако, без договора с нама, старијом браћом својом?

[1] *Ив. Павлов. Извори*, итд стр. 5.

— Ми јесмо браћа, одговорио им је Немања: — али ја што радим, радим на мојој деоници. И ви, сваки на својој деоници, радите што вам срце жели. Ово што чиним ја, ако је добро — моје је; а ако је зло — опет је моје".

Овај одговор не умири браћу. Него, напротив, букну унутрашњи рат, из кога је као победилац изишао Немања.

У том манастиру Светога Николе, Свети Сава је био наместио столицу топличкој јепископији.

Црква Свети Никола одржала се много боље од цркве богородичине. Она стоји и данас готово цела; проваљено јој је кубе, пробијен је десни зид, и оборен леви ступ (она је имала са западне своје стране, једноставно с њом зидана, два ступа, као два тороња), иначе се држи још цела зграда.

По незнању, неки су ову цркву приписивали Страхинићу Бану.

У патосу, у цркви, има три старе гробне плоче, и на свакој по један стари запис[1].

---

[1] По молби мојој, г. капетан *Лазар Чизмић* снимио ми је ове записе. Пашиљући њих, каже да је нашао један прицрквак дозидан уз велику цркву с леве стране, гледајући к олтару. Над зидовима од тога параклиса каже да је било са читава два човечија боја рушевине, која се сва морала откопати, па се тек тада дошло до патоса. Тада се нашла каменита часна трпеза у олтару. По зидовима се познаје да је овај прицрквак (параклис) био спојен с великом црквом, и да је с њом општио кроз једна врата, а и с поља је имао одделити улазак. Обоја врата су затворена доцнијим зидом у колико се то може познати по начину зидања и по материјалу. Патос је од обичних неправилних плоча, али га нема на толиком простору, колики би могле заузети две гробнице, и на њима две велике надгробне плоче.

Продуживши копање одмах до часне трпезе, на једну стопу даљине, а на левој страни зида, г. Чизмић је нашао неколико малих комада већ трула дрвета. За тим, од прилике две стопе испод патоса, нашао се је са свим пожутели човечији костур, покривен црном свилом. Од костију стоје: ноге, стопала, пете, цеванице, колена, и бедре до кукова. Све је то здраво. Само кукови нису потпуни, а од кошa, руку, главе, нема ни трага. Свила се распада чим се додирне, и није се могла никако од земље одвојити ни за један или два квадратна сантиметра одржати цела. По саставу земље на оном месту где би требало да се находи труп, види се да је туда већ раније прекопавано.

Да ли је костур мушки или женски, није се могло распознати. Гледао га је и окружни физикус, па и он није могао ништа одређено казати. Изгледа да су два лица била укопана у том параклису.

Године 1880, Септембра 3, с Даничићем и Матковићем, бејах у овој цркви. Записе те видесмо, али их немасмо кад прочитати. После тога ме пут ни једном не одведе у Куршумлију. За то сам се морао обраћати и власти и познаницима. И они су чинили што су више могли, али се снимци са записа не могоше добити таки, да би се могли прочитати. Остаће да их прочита и обелодани ко буде срећнији од мене.

Први запис има 19 реда. Он је из године 1292 или из 1343. Тако се бар може мислити по словима која означавају летопис. Друго се ништа, без марљивијег снимања, не да прочитати.

Други запис има 8 врста. Он је од 5 Јула 1349. У њему се каже да се је тада представио, утонувши у реци Нишави, *Никола* звани *Вратко син Чи(хо)рића Вратка.*

Трећи је запис од 13 врста. Из године је 1332 или 1339, месеца октомбра. У њему се каже да је преминула, и ту сахрањена, *Агрипина*, световним именом *Мирослава*, кћи *(Ба)лшина*, а жена жупана *Ми(ле)на.*[1]

То је све што ја за сад о њима могу казати.

Штавска Црква. — У селу Штави, у Копаонику, у срезу косаничком, на запад од Куршумлије једно 7 часова хода, има стара црква у којој имају записи које би ваљало марљиво прочитати. Из записа тих види се да је та црква грађена *„при архијепископу свих сриских и поморских, и подунавских земаља, патриарху пећскому кир Пајсеју, и митрополиту грачаничкому кир Силвестру."*

Мештани пак причају, да је црква та грађена на 37 година после Косова.

Зидана је тесаним каменом, а у сводовима сигом. Дугачка је 6 хвата, а широка 3 хвата; покривена је плочом.

Изнутра је сва живописана, и живопис се одржао добро, осем што су многим светитељима очи поизбадане.

---

[1] Што је у загради то је сумњиво прочитано.

Ображда, стара црквина у селу *Ображди*. Прича се да је та црква, док је служила, славила *Свету Ображду*. За ту светитељку сељаци веле да пада оних дана кад се први пут оре и бразда брâзди (?!).

Црква је веома порушена. Има две препрате по 6 корака дужине, и по 4 ширине. Познају се остаци од живописа; над вратима је *Богородичино Успеније*. Прозора нема, осем једне уске пушкарнице на олтару. То показује да јој је светлост долазила озго кроз кубе.

Вреди прочитати оно што онако лепо пише *Ракић* о тој цркви, и о светитељци *Ображди*, у *Отаџбини* XV, стр. 361.

У *Мрвешу*, стара, разваљена црква. На зидовима се још познају ликови светитељски.

Стара црква у селу *Космачи*, у Пустој Реци, доста добро одржана. У ове су цркве стубови пред олтаром и рамови од врата од тесаног гранита. Црква је имала две препрате и олтар.

У селу *Плочнику* (које се помиње и на другом месту) има стара црквина, од које се тек зидине познају. На $^1/_4$ часа од Плочника, у селу Точанима, била је нека зидина коју народ зове *Јеринина Кула*.

У селу *Ивањи* има стара црква од које стоји још само зид од врата: друго се све срушило.

Више Сјарничке Бање, у срезу јабланичком, имају неколике старе црквине, које су већ јако порушене.

У долини реке Медвеђе има неколико старих, већ јако порушених цркава, које не привлаче пажњу путникâ ни својом величином, нити својом грађевинском страном.

Најпосле, прича се да је у присоју јастребачком, од Суповца код Мораве, па горе до Јанкове Клисуре, било 77 цркава!

Сада су те цркве готово све пусте. И причање о њима само служи као сведочанство о густини некадашње насељености у Топлици.

---

8 Становници

а. Њихове историјске судбине

Историја становника топличког округа, кад би се потанко сазнала и описала, изишла би доста различна од историје нишевљана, ма да су они топличанима први суседи.

На топличкој земљи подиже Стеван Немања оне две цркве (Свету Богородицу и Светога Николу) због којих браћа његова усташе на њега, и тако му дадоше прилику да их надбије и, доцније, да све српске земље уједини.

А кад је, у потоња љута времена, туђинска најезда ударила на српску државу, и срушила је, онда су Ниш притискивали Турци, а Топлицу и Турци и Арнаути.

У летописима се обично бележи врло кратко, на прилику, овако:

„Лето 6962 = 1454 оузе Мехемедь опеть Топлицоу, и пороби Србле, и оузе Острвицоу.“[1] Али ми већ знамо, поред све те краткоће, како је било Топлици која је на путу сваком кретању турском, или низ Мораву и Нишаву, или уз Мораву.

Михаило Островичанин пише да је Султан Мехемед, имајући намеру да отме Цариград од Грка, и желећи, тога ради, бити миран од стране српске, углавио с Деспотом Ђурђем примирје, које, вели, није мислио одржати. Тада је он, да би дао више доказа о своме пријатељству, испратио с великом чашћу у Србију царицу Мару, ћер деспотову, која је била за Царем Муратом, давши јој, вели, *Топлицу* и *Глубочицу* на уживање.[2]

У потоње време, кад зло турско већ беше дотужало, српски првосвештеници, вођени клетом мишљу: *да народ може наћи среће ван своје отаџбине*, дигоше и топличане, и одселиште се с њима преко Саве и Дунава. Онда Топлица, особито Горња, оста пуста, и у њу се спустише Арнаути, и заселиште је тако да је то, до нашега другога рата, била готово са свим арнаутска земља, у

---

[1] *Гласник* X, стр 272.
[2] *Гласник* XVIII. 108.

коју хришћанска нога није ласно могла ступити. Ту је била права државина арнаутска, у којој је владало пра̑во пе́сничко право, или, још правије, у којој је владао грлић од арнаутскога пиштоља.

Арнаути, који су живели на земљи данашњега топличког округа, били су, по казивању неких између њих, од седам фисова или племена. Та се племена зову: *Со̏па*, *Краснѝч*, *Барѝш*, *Кьлмен*, *Жѐра*, *Бътѝч*, и *Хо̏и*.

Племе *Со̏па* држи се да је близак род, и не узима се. Друга се сва узимају.

Највеће је племе *Краснѝч*, а најмање *Бътѝч*.

Топлички Арнаути, дајући турскоме цару све дажбине, причали су с неком поноситошћу, да *Горња Дибра*, у правом арнаутлуку, и *Шкодарска „не дају ништа!“ Малесија пак „дава што хоће*[1]*“*.

Све то побележено је по причању самих Арнаута.

У први мах, кад је наша војска освојила Топлицу и Пусту Реку, Арнаути су се сами иселили испред наше војске, а доцније, после Сан-Стефанског мира, многи су се повраћали у своја села. Ове су наше власти иселиле силом.

Ова мера извршена је оштро; али до сад још није осветљена са сваке стране: једни мисле да је тим учињено добро; а други се боје да ми не будемо, тим насилним исељењем Арнаута, наудили даљим интересима своје отаџбине?

Да морална слика становника овога округа буде потпунија, прилажемо овде *Статистички Преглед* рђавих дела у топличком округу за последње четири године (1879, 1880, 1881, и 1882):

[1] *Ракић, Отаџбина*, свеска 16, стр. 549.

СЛУЧАЈЕВИ		1879	1880	1881	1882	СВЕГА
Разбојништва		5	—	2	—	7
Крађа	ствари	2	2	3	2	9
	стоке	8	5	4	6	23
	пића и јестива	—	3	—	2	5
	новаца	4	1	1	-	6
Пожара	број	9	15	16	9	49
	вредност у динар.	6.430	3.054	4.653	7.035	21.172
Паљевина	број	6	7	5	11	29
	вредност у динар.	1.552	2.279	1.376	7.310	12.517
Убиства	пушком	2		2	16	21
	другим оруђем	—	—	1	2	3
	дављењем	—	—	1	1	2
Узроци убиства	свађа	—	—	1	2	3
	омраза	—	—	—	6	6
	непознати	2	1	3	12	18
Самоубиства	пушком	1	1	–	—	2
Узроци самоубиства	непознати	1	1	–	—	2
Случајне смрти	од пушке	2	2	3	—	7
	од мраза	—	—	—	2	2
	од ватре	—	—	1	—	1
	утопљено	—	1	1	—	2
	од грома	—	1		—	1
	пало с дрвета	—	—	2	—	2
	непознати	—	—	–	1	1

Крађа било је у ове четири године свега 43 или по 11 годишње. Највише крађа (14) било је у 1879, а најмање (8) у 1881 години.

Пожара и паљевина било је свега 78, и штета овим нанесена износи 33.689 динара, или у средњу руку по 8422 динара годишње. Кад ову штету поредимо с бројем становника, онда налазимо да од исте долази на једног становника по 20 пара.

Самоубиства била су само два за све четири године.

Убиства било је свега 26 или 6.5 годишње. Највише (19) у 1882 години. Једно убиство долази у средњу руку на 6.464 становника

Случајно погинулих било је 16, или по 4 годишње, и према томе долази један случај на 10.500 становника.

У наведене четири године било је

	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
Самоубиства	2	4.55
Убиства	26	59.09
Случајно погинулих . .	16	36.36
Свега	44	100.00

Од неприродне смрти умрлих долазио је дакле годишње један на 3819 становника.

Стављамо овде податке о природном кретању становника округа топличког у 1882 години.

Те године било је свега 735 венчања. На 1000 становника долазило је дакле по 17 венчања. Родило се 1324 мушке, 1209 женске, свега 2533 деце. Долази дакле на 1000 становника по 60 рођених. Интересна је та околност да није било ни једног ванбрачно рођеног детета.

Умрло је 575 мушких и 527 женских, свега 1102. Кад овај број поредимо с бројем становника, онда видимо да је на 1000 становника долазило по 26 умрлих; вишак рођених износи дакле 34!

При поређењу рођених с умрлима налазимо да је долазило на 100 рођених

мушких	43 умрлих
женских	44 умрлих
у опште	43 умрлих

Сад да бацимо један брз поглед на школовање становника у Топлици.

И школама је овај округ веома сиромашан; према томе је и народно школовање доста назадно.

На крају 1882-83 школске године, било је у топличком округу свега 11 основних школа, и то 10 за мушку и једна за женску децу. Од школа биле су три варошке и 8 сеоских.

Кад број основних школа поредимо с бројем становника, онда налазимо да је долазила једна школа:

варошка	на	927 становника
сеоска	„	4.904 „
у опште	„	3.839 „

У овим школама радило је свега 16 наставника, и то: 12 учитеља и 4 учитељице. У варошким школама радило је 8 наставника и то: 4 учитеља и 4 учитељице.

У варошким школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . .	279	70	349
на крају године . . .	259	62	321
школу је оставило . .	20	8	28

У сеоским школама било је

	УЧЕНИКА	УЧЕНИЦА	ЂАКА
у почетку године . .	352	—	352
на крају године. . .	256	—	256
школу је оставило . .	96	—	96

Од сто уписаних напустило је школе

	ВАРОШКЕ	СЕОСКЕ
ученика	7.2	27.3
ученица	11.4	—
ђака	8.0	27.3

Кад број ђака поредимо с бројем школа и наставника, онда налазимо да је долазило на једну школу

варошку	116 ђака
сеоску	44 „
у опште	64 „

На против долазило је на једног наставника школа:

варошких . . . . . 44 ђака
сеоских . . . . . 44 „
у опште. 44

Кад број становника поредимо с бројем ђака, који су походили основне школе, ми налазимо да је од једне хиљаде становника

	мушких	женских	у опште
	било у основним школама		
	ученика	ученица	ђака
по варошима . . .	182	56	126
по селима	17	-	9
у опште	29	4	17

Интересне су размере које добијамо кад варошку децу поредимо с децом сеоском. Тако, ако узмемо да је од извесног броја мушких становника било у основним школама сто ученика, онда имамо од равног броја женских становника

по варошима . . . . . 31 ученицу
по селима . . . . . 0 ученица
у опште . . . . . 14 ученица

У топличком округу има цркава 6
црквишта 4

Свега 10 места

где се служба Божја служи.

б. Личности чим било заслужне.

Личности заслужних јамачно је било доста у Топлици која је и положајем својим и односима становника давала повода и прилике родољубима заузимати се за користи свога народа. На жалост о таким људма ми, за овај мах, немамо никаквих гласова: нити прича, нити записака! За то се морамо задовољити само поменом имена главнијих ратника који падоше на мртво, докле се Топлица не ослободи.

Та честита имена ово су:

Сима Петровић

Сима Петровић, из Гроцке, у београдском округу. Ступио у војску 19 Априла 1870; постао официр 19 Маја 1876; доби

чин поручички 10 Октобра 1876; борио се свуд као прави јунак; пао је на Куршумлији 28 Декембра 1877.

Слава му!

Драгутин Аранђеловић

Драгутин Аранђеловић, рођен у Пожаревцу 26 Октомбра 1852; учио полугимназију и војну школу, постао официр 1 Јула 1875. У оба рата био се јуначки па, за време примирја, убише га Арнаути из преваре, 26 Маја 1878, код села Лопаштице.

Милан Петровић, поручик, и *Мијат Црноглавац*, четовођа, падоше у бој на Куршумлији, 31 Декембра 1877.

Сва је прилика да су ова два честита борца најпре била тешко рањена, па онда пала у руке непријатељу, који их је уморио страшним мукама.

Главе њихове нашли су наши на плоту испред турског меџлиса, кад су, 7 Јануара 1878, по други пут ушли у Куршумлију.

Осем ове четворице пало је око Куршумлије, на разним местима и у разне дане, близу 200 мртвих и око 1.000 рањених војника, докле је Топлица на тој страни очишћена од непријатеља.

Мир нека је праху њиховом! На костима мученичким и зида се она света зграда која се зове именом нада сва имена, која се зове — *Отаџбина*!

в. Места чим било знаменита

Од *места* у овом округу, на којима се догодило што знаменито у историји, ваља нам понајпре поменути

Добрич (неки изговарају *Добриче*) поље међу Јастрепцем, Моравом, и Крајковачком Реком.

Добрич је право поље; на њему се тек овде онде види по које веће дрво; а има повише некога нискога трња, које се зове *чалија*.

Добрич није онако глатка раван, као што је Мачва или Банат. Идући од Мрамора преко Добрича ка Прокупљу, путник има да превали неколике косе и неколике падине међу тим косама. И косе

и падине те пружају се од Јастрепца к Топлици или, правије казати, ка Крајковачкој Реци, која тече поред оне највише косе што дели воде Топлици и тој Крајковачкој Реци.

Писац Цароставников, *Архијепископ Данило*, каже да је *Стеван Дечански*, спремајући се (1330) да одбије напад зета свога краља *Михаила Шишмановића* (1323 — 1330), био прибрао своју војску на *пољу Добричу*,[1] па тек одатле отишао к Велблужду и к Струми, где је победио нападача.

Неки наши писци, узимајући на ум где је била столица краљу српскоме, а где је место на ком су се сударише војске српска и бугарска, пишу да српска војска није ни долазила на *ово* поље Добрич, него се сабрала на некакву пољу сирочу Врање, код данашњег села *Топлаца*[2].

Нама је тешко претпоставити да је Данило могао толико погрешити. Та он је био толико близак Краљу Дечанскоме, и места је тако добро познавао, да се не може мислити да се је помео, или рђаво обавестио. Напротив, баш по његовом описивању, ми тврдо верујемо да је Дечански сабрао војску своју на овоме Добричу о коме говоримо. Ево разлога за што тако мислимо:

Бугарски краљ Михаило Шишмановић седео је у Видину. Кад су се пријатељски односи побркали, и кад је наступила опасност да се зет и шурак зарате, онда је Дечански, са свим путно, могао мислити да ће његов противник, полазећи из Видина, ићи правце преко Ниша. За то је и сабрао војску на Добричу.

Али дрски Шишмановић облети около, и појури да Стевана обаиђе, да му чак с истока упадне у државу, и да јурне на престоницу његову.

Ту дрску маневру сазнао је Дечански тек на пољу Добричу, од својих *сходьника*. За то се онога часа крену с Добрича, и журно похитао пред дрскога противника!

За ондашње војске које нису возиле данашњих тешких топова,

[1] *Ив. Павловића. Извори за срп. историју*, стр. 273.

[2] О том је говорено у врањском округу, стр. 307.

с Добрича је било више путова којима се могло проћи на Струму, у предсрет непријатељу.

Прочитавши све што Данило пише о том догађају, и поставивши непријатеље једнога према другоме из столица њихових, ми находимо, да се је војска Дечанскога, године 1330, била сабрала на Добричу, који се находи између Мораве, Јастрепца, и Топлице; и да је оданде журно потегла на Струму пред непријатеља.

На Добричу су се уставили Деспот Ђурађ Бранковић и мађарски краљ Владислав, пошто су разбили Турке на Куновици. *Михаило Константиновић* вели, да су ту углавили с Турцима мир[1].

Плочник, мало село, у срезу прокупачком, на левој страни реке Топлице, поред пута који води у Куршумлију, два часа испод тога места.

На *Плочнику*, године 1387, Цар Лазар и босански краљ Твртко, са 30.000 војника, разбише војску султана Мурата тако да је, по сведочанству историка, једва пети Турчин изнео главу из тога страшнога боја.

И друго једно село у Косаници, 4 часа од Куршумлије, које се за Турака звало *Прекорађа*, Срби су, не знам ранта, прозвали *Плочник*[2].

Бојник, велико и леко поље дуж Пусте Реке. Томе је пољу са запада *Петрова Гора*, а са северозапада *Радан* планина. Прича се да је некад на томе пољу био некакав страшан бој. По *боју* томе веле да се и поље прозвало *Бојник*.

Мрамор, село на левој обали моравској, онде где преко Мораве прелази пут од Ниша к Прокупљу.

Турци су били утврдили Мрамор, и бранили су га и у првом и у другом рату.

Декембра 6, године 1877, Краљ Милан, јашући на коњу, дође из Алексинца на Мрамор. Студен беше велика. А Турци, ви-

[1] *Гласник* XVIII, 92 — 98

[2] Кажу да су у том селу живели сами Арнаути, који су испред наше војске *сви* побегли, а наши, не знајући имена остављену *пусту* селу, назову га *Плочник*?

дећи да се српска војска приближује, оставише утврђења на левом моравском брегу, и повукоше се на десну страну, покваривши у неколико иза себе мост на Морави.

Краљ је ту остао цео дан, наређујући шта ће ко радити, и соколећи свакога на своју дужност.

Тако је он прославио своје крсно име, Светога Николу, 1877!

Други пут Краљ Милан је био на Мрамору 26 Декембра 1877; прешао је преко оправљена моста к војсци, која је нападала на *Абди-Пашину Табију* на Бубњу. Овај је напад чињен за то, да би се олакшало оној нашој војсци која је, с друге стране, нападала на *Марково Кале*, на Горици.

Самоков. — У новим окрузима има више места која се зову *Самокови*. Ни један тај Самоков није Србину толико црн, колико овај изнад Куршумлије; ни на једном од њих нису Срби толико своје крви *узалуд*[1] пролили, нити видели толико љутих мука, колико на овом о ком је овде реч.

Од Преполца, или, боље рећи, од онога била које везује Копаоник с Голаком, одваја се, и иде на север, или можда на североисток, међу Бањском и Косаницом, један рт који својим крајњим чотом удара чак у Топлицу. Тај чот, а и сав рт, зове се *Самоков*. И о њему, као месту које је заливено српском крвљу, имамо тешку дужност да речемо две речи.

Чот Самоков наднео се над варошицу Куршумлију, и ту је оном својом страном која је окренута Бањској и Топлици, врло омчаст. Самоков је Бањској на десној страни, а Косаници на левој; Куршумлија пак находи се у ставама међу Бањском и Топлицом, према Самокову.

Децембра 12, године 1877, српска војска, под командом Ст. Биничког, удари на Куршумлију. Изубивши 15 људи на мртво, и

[1] Ко би желео знати сву тежину ове речи *узалуд*, нека, у свесци 56 *Отаџбине* (Година Пета, књига XIV) прочита оно што је написано од стране 582 - 591, па ће се упрепастити кад види каквих је војвода имала српска војска!

37 рањених, Бинички заузме Куршумлију, а Турци се повуку на Самоков.

Од тога дана, борба се понављала на Самокову, на брду Соколу, и на селу Механи: 22, 25, 26, и 31 Декембра 1877; за тим 11, 16, 17, 18, 19 и 22 Јануара 1878.

22 Јануара српски војници нападаху на турска утврђења на Самокову. Беше љута зима и цича. Војске се обе бију очајнички. Срби отму предња утврђења турска и стрељачке ровове под самим главним утврђењем. Ту их ухвати мрак. Они остану ту да преноће, па сутра изновице да нападају. Али те ноћи стиже глас о примиру. Борба се устави. Српски војници, због тога, повукоше се на своје раније стади (позиције).

У тим бојевима ми смо изгубили 168 мртвих, 124 нестала, и 874 рањена војника!

Главну команду на овом месту имао је *Милојко Лешјанин*. Ниже старешине биле су: *Јован Прапорчетовић, Аксентије Јаковљевић, Бранко Василевић*, и *Сава Петковић*.

Одликовали су се: *Стеван Ђорђевић, Миладин Лишанин*, и *Петар Грубић*.

Рањени су: *Коста Стојковић*, поручик; *Стојан Николић*, капетан; *Марко Шиљковић*, наредник (који је умрьо од ране); *Јаков Максић* и *Милан Стојановић* капетани, и најпосле, *Тимотије Ивковић*, поручик.

Белоњин и *Мачковац*. — 31 Декембра 1877 Турци нападоше српску војску у ова два села. Бој би жесток. Турци бише одбијени.

Орлић и *Кнежево Брдо*, на Копаонику. — 3 и 4 Јануара 1878 ту беху бојеви. Турци бише потиснути са својих места (положаја).

Бријање, Кацабак, Придворица, и Дубоко, у Пустој Реци. На тим селима, 6 и 7 Јануара 1878 бише бојеви с Арнаутима који су потиснути даље.

Кривача и *Текија*, у долини реке Медвеђе. Ту је био бој 8 Јануара 1878. Арнаути су разбијени и растерани.

Слишан и *Гајтан*. 13 Јануара 1878, био је сукоб између Арнаута и наше војске на *Слишану* и *Гајтану*, на окомцима *Петрове Горе*. Наши заузеше и Слишан и Гајтан.

Мадан, спрам *Преполца*, и *Рујанковац* на реци Медвеђи, где, 14 Јануара 1878, Арнаути бише потиснути и растерани.

Свилиште и *Вртоп*, на планини Ђаку. На тим местима, 15 и 16 Јануара 1878 беху омањи сукоби и пушкарања између Срба и Арнаута. Арнаути су растерани.

Трха, *Трпеза*, и *Доња Хртица*, на Мадану и на Ђаку (планини). На свим тим местима било је бојева с Арнаутима 17 Јануара 1878. Свуда су потиснути Арнаути.

Механа, село у Косаници. 17 Јануара, тражећи везу с дивизијом дунавском, наши се сукобе с Арнаутима на десној страни Косанице. После жестоког боја с Арнаутима, један јагодински вод залута и изгуби се.

Ту је командовао пуковник М. Лешјанин.

Шајковац, село у Лабу, на ком је био бој с Арнаутима 19 и 20 Јануара 1878. После кратког боја, непријатељ се повукао, а места су му заузели наши.

Маћидомци и *Мачедол*, у долини реке Медвеђе. Ту су 21 Јануара 1878 Арнаути растерани, и села је та заузела српска војска.

Ту је рањен пешачки поручник *Јевђеније Јуришић* (Штурм).

Вароши, села, куће

Варош је окружна у топличком округу *Прокупље* (турски и арнаутски: *Урћуб*), на левој топличкој обали, у оној сутесци која раздваја Топлицу Горњу од Доње.

Река Топлица од Крње Џамије тече на исток, нагињући врло мало на североисток. Дошавши до Прокупља, она удара у један каменити чот, који јој се на пут испречио. Не могавши пресећи тога чота, она га мора обилазити. Тога ради се повија у десно на југ, и чак на југозапад, докле ту пречагу не обиђе, па се онда упућује на север, за тим, остављајући на својој десној страни леп у равницу, окреће се к југу, и тек доцније узима свој обични правац ка истоку.

На оном чоту, који је Топлицу натерао да га толико оптиче, познају се зидине од старога римскота града. Варош пак Прокупље испод тога је града, мало на североисток.

Прокупље је место врло старо. Зидине од старога града, на оном чоту више вароши, Турци су звали *Хи̏сар*. Том арапском речју, која означава замак (градић), они су звали све такве старе градове.

Срби пак веле да је то био *Град Југбогданов*. По народним песмама требало би да тако и јесте. Јер, кад оно *Маргита Девојка* кори сремског *Војводу Рајка*, зашто Турци земљу преотеше, Рајко, правдајући себе својом у борби инокоштином, и набрајајући старе српске градове, и у њима војводе, који су земљу бранили од Турака, за Прокупље вели:

„У Прокупљу граду бијеломе,
Онђе бјеше стари Југ Богдане“!

Да допустимо да је Богдан био војвода у Топлици, и заповедник у Прокупљу, ништа Хисару не смета бити постањем много старији од Богдана. И сумње не може бити: то је био град римски. Сва је прилика да је то био један од оних градова који су чували пут из долине моравске у долину лапску и ибарску.

На ту околност позваћемо пажњу читалаца доцније.

Сад ћемо погледати на старину овога места, у колико се она може познати по остацима од самога града, и по другим некадашњим зградама.

Прокупчани, кад копају подруме, наилазе на врло старе зидове од цигаља. Један је домаћин у Прокупљу, копајући темеље за неку зграду, нашао пет старих бакарних новаца римских. Новци су ти још једном онолики колика је наша динарска пара. На једном од тих новаца пише: *Secur*: *republ.*; и на другим новцима натписи су латински, али се не могу да прочитају. Нађен је и један златан новац римски, колико наш златник.

На источном крају вароши имају зидине од некаквога купатила, за које се држи да је остало од Римљана.

Сам Хисар, као што већ рекох, првобитно је дело римско. У доцније време могао је у њему заповедати и Југ Богдан; могао му је он што и дозидати, или президати; али су Хисару Римљани били први господари.

Градови из старога доба разликују се од градова које је градио средњи век.

Они први грађени су или око варошй, да их заклоне од напада; или на важним сутескама, да затворе пролазе; или су, најпосле, били *утврђени одморци* за војску (етапе).

Као што се зна, у старо доба, људи су били врло вешти у опсађивању градова, и у проламању градских зидова; с тога су градови из тога доба обично дебели и високи. И куле у тих градова некад су високе до својих 15 метара!

И Хисар је био један од оваких градова. Сведочанство је томе она кула на запад од града, на топличкој обали, која је цела и данас.

У средњем веку пак навалише са севера на Јевропу многи народи, који не беху вешти у опсађивању градова, као што су били вешти стари. Онда су се против оваких нападача могли дизати градови и нижи и слабији. За то су у тих градовâ из средњега века нижа и платна и ребарне куле.

Само они градови, који су грађени на измаку средњега века, личе на градове старе, ако још не иду у нови век, наравно, с новим склопом и с новом нâправом.

Градови средњега века обично су властеоски замци, а ови, који се находе по нашим земљама, личе на утврђене збегове; јер су највише на местима заклоњеним, по висовима, по чотовима, којима је тешко приступити. Ласно може бити да су многи од њих зидани у време Деспота Ђурђа Бранковића, кад су таке тврђаве баш биле од потребе, и кад народне песме криве Ђурђеву Јерину за то, по њиховој оцени, раскоштво у зидању.

У старо време Ниш су окружавали многи градићи, који су држали у својој власти све пролазе који воде к Нишу. Ту службу са западне стране чинило му је Прокупље. Али се помиње да су нишки градићи били на 9 километара далеко од Ниша, и, по том рачуну, Прокупље би било ван нишкога прстена од градићâ. Тек то не смета; јер на овој страни нема ни једног угоднијега за одбрану места од прокупачке сутеске. Поред тога, од Прокупља левом топличком страном, венцем на *Градиште*, на *Комигу*, према *Курвинграду* к *Маркову Калету*, морао је бити појас од тврђава које су Ниш заштићавале.

Само би, у такој претпоставци, од Прокупља и до Јастребца морало бити још какво год утврђење, које би затварало приступ и с те стране.

Сад да погледамо на пут који је у старо време ударао на Прокупље.

Нама се чини много приличније, да је стари римски пут из долине моравске у долину ланску ишао Топлицом и Косаницом, на се, преко планинскога бйла, спуштао у долину ланску. Али овде народно причање казује другу линију.

На реци Топлици, испод данашњег општинског прокупачког суда, стоје два стара ступа (тумбаса) од старога моста преко Топлице.

Прича се да је туда ишао стари пут на Косово, и да је тим путем прошла и војска Цара Лазара, и војска Сибињанина Јанка, када су оно грцале на Косово.

Од тога моста на Топлици, пут је, по причању, ишао на *Белу Воду*, па на села *Бучинац* и *Добротић*; одатле косом на село *Власе* испод планине *Ђака*, па на *Иванову Кулу*; преко косе *Трпезе* на *Васиљевац*, одакле се слази у *Подујево*.

Ово је најкраћи пут из Прокупља у Косово (Мало), јер се туда може стићи за 7 пешачких часова, а на Куршумлију и Преполац треба добрих 12 часова!

Између Бучинца и Добротића има једна црквина која се зове „*латинска*“, а око ње је гробље.

Ако је одиста пут ишао туда, онда је са свим за веровање да је прокупачки *Хисар* чувао тај пут на уласку у теснаце, а *Иванова Кула* му је била заштита на изласку.

Ближе проучавање овога предела, разбило би таму с овога као и с многих других питања.

Садашње је Прокупље варошица сиромашна; а у старо време оно је било велико и богато. Данашња је варош сва на рушевинама старе вароши, која се пружала и десном обалом топличком, а један њезин део био је и под самим Хисаром. Свуда се туда и данас находе зидине.

Не зна се откуд је дошло име *Прокупље*.

Неки мисле да је од некаког топличиног *прокопавања!* То мишљење не носи у себи никакве збиље.

Други би хтели да нађу неку везу између имена топличке окружне вароши и имена историка *Прокопија* (500 † 565) који је био секретар војводи византијском *Велизару*, и који је писао историју *Цара Јустинијана* и *Царице Теодоре*.

Трећи, најпосле, држе да је име ово дошло од имена *Светога Прокопија*, великога мученика за Христову веру, који премину 290 године после Христа, и кога су мошти неко време почивале у ово вароши.

Нама се чини да је ово последње мишљење најприличније.

После Византињана, у старо време, Прокупље је дошло у руке Србима.

Од Срба су га отели Турци, али их је, ако је веровати причи, стало скупо.

Прича се да је седам паша, седам чувених војвода турских, бйло Прокупље; и сви седам да су изгинули, докле су Прокупље освојили!

Турци, захвални својим војводама, свој седморици су у Прокупљу и околини подигли *тулбе*, то јест, богомоље, као споменике на гробовима. Четири те тулбе стоје и сада, а од три се познају само темељи.

Освојивши Прокупље, Турци су га држали докле није, после дугог времена, хришћанска сила допрла да им га отме.

Тако находимо из аустрйских ратова с Турцима о Прокупљу ове белешке:[1]

„Године 1689, аустрйски ђенерал *Пиколоминија*, после освојења Ниша, заузео је Прокупље и Лесковац, сместио у њих посаду, па се вратио ка главној војсци.“

За тим у другом извештају вели се ово:

„У Прокупљу сам оставио Пиколоминијевце и Сардуовце, и један део коњика од регименте хановеранске. Показао сам како ће се утврдити палисадима, те да сузе пространство вароши и одбране, и тако да се заштите од напада из ненада.“

Године 1690: „Сутра дан писао сам принцу Хановеранском: да у Прокупљу остави само капетана *Рушамбаха*, са 40 добрих јахача и неколико Срба; а с осталом војском да се ноћу повуче к Нишу. Прокупље им је служило и чинило добре услуге, све до свршеног нашег одступања, и ја сам га све дотле држао у нашој власти.“

Те исте године, сами Немци о Прокупљу пишу ово:

„Истина да је лукави непријатељ имао намеру да посаду у Прокупљу из ненада нападне, али му је та нада била узалуд, јер је чувени српски капетан *Антоније*,[2] још за приближавања непријатељева, *Прокупље* порушио, па се, за тим, кроз тешко пролазне планине, повукао ка Крушевцу.“

Као што је познато, Свети Сава је дао топличкој јепархији нарочитога јепископа, коме је столица била у манастиру Светога Николе, у данашњој Куршумлији, према ушћу Бањске у Топлицу.

Не зна се да је та столица кад год преношена у Прокупље, а не зна се ни да је име јепархији топличкој мењано. Међу тим

---

[1] Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen. Wien, 1854.

[2] Не могах ништа више сазнати за овога капетана *Антонија*. Само се још помиње неки *Капетан Антоније* (и *Поп Тома*) као командант призренске посаде, која је, при повлачењу, страдала од Турака.

у вароши Прокупљу, испод цркве, има нека црквена кућа, која се зове *Митрополија.*[1] У цркви ариљској пак, у ужичком округу, међу свецима на зиду, има лик једног светитеља с оваким записом:

„Св. арх. прокоупски и моравски Ѥвстатиѥ.[2]

Према чему излази: или да је столица јепископска била преношена из Куршумлије у Прокупље, или да се је јепархија топличка некад звала *прокупска и моравска.*

Године 1734 у Нишу беше митрополит *Јаниќије.* Он се звао *„нишки и белоцрквански“* (то јест куршумлйски). Тај митрополит записао је у својој књижици за прокупачку цркву, и за сав округ ево ово:[3]

„Лета господња 1734, да се зна, когда се поче понављати у Прокупљу црков Светога Великомученика Прокопија, месеца маја 27, ва понедељник, ва дни царствујуштаго цара Султан-Махмута турскаго, и тогда бивши на Урумелији Беглер-Бег Ахмет-Паша Топал, Осман-Пашин син, и то бист прво Божијим повељенијем и честитаго цара помилованијем, при блажењејшему господину патријарху пекскому, кир Арсенију Јовановићу, и при нам грешним митрополиту Јоаникију, нишкому и белоцркванскому, и тогда придоше прокупски варошани к нам у Ниш, и од прокупске нахије кнезови и кметови и обште христијани, и узеше у Божји зајам од Исака Јенишехерлије Ахмет-Пашинота Сараф-баше 1240 гроша, и сви се учинише један за другога јемци ниже писани, и узеше аспре Јунија 1-ога.

Прво варош Прокупље. Јемци: Живан Ћурчија, Николче Кафтанџија, Ђура Туфекџија, Јован Самарџија, Иван Ћурчија, Вуча Ћурчија, Стојко Терзија, Јаћим Сапунџија, Марко Терзија, Гмија Механџија.

---

[1] Питао сам у Прокупљу: за што се та кућа зове Митрополија? Одговорише ми неки прокупчани, да је у тој црквеној кући одседао нишки владика кад би долазио у Прокупље, па се за то кућа та прозвала *Митрополија!...*

[2] *Гласник* X, 333.

[3] *Гласник* XLIX, 11, 12 и 13. Ово се могло штампати и ћириловским словима, али овако ће се боље разумети. У језику пак није мењано *ништа.*

Нахија Прокупска

Од Кацулице Кнез Маринко, од Судимње Јован Милошевић, од Музаћа Вучета, од Рашице Јанко, од Ђуревца Филко, од Јошанице Павун од Потурћије Павле, од Драгуше Милован, од Претежана Станоје, од Горње Сварче Петар, од Бреснице Кнез Ђора, од Горње Бреснице Радосав, од Коњухчића Никола, од Меровца Јован, од Ресинца Петар, од Плане Никола Јаблан, од Доње Трнаве Вуча од Релинца(?), од Доње Речице Станиша, од Горње Речице Степан, од Баботинца Самарџија Стојан, од Бајчинца Живадин, од Костенице Вукан, од Жигоље Станоје, од Девче Стефан, од Горње Девче Радован, од Ћешуловца Јован Шиндар, од Крушевице Веселин, од Пркаштице Миља, од Ћурковца Милосав, од Коњуша Станоје, од Шишмановаца Златоје, од Губетина Живво, од Топонице Јован, од Бериља Станко, од Лукомира Младен, од Божурна од Младен, од Подине Цветко, од Главшинце Стојан, од Смрдића Ђорко, од Житорађе Стојан и Дамњан, од Јасенице Јанко, од Клекуша Митар Стамболија, од Поличинца Живко, од Бадњевца Марко, од Горњег Црнатова Никола, од Доњег Црнатова Риза, од Шарлинца Милутин, од Шаиновца Илија, од Кочана Стојан, од Пуковца Митар, од Орљана Секула, од Мекиша Митар, од Дражановца Јован, од Ђакуса Јован, од Бучића Богоје, од Расохаче Ђора, од Батужинца Ђора, од Баланице Ђорго, од Градишта Степан, од Бреста Прокопије, од Мерошине Марко, од Рожине Ђора, од Облачине Станисав, од Биљега Сава.

И паки на том потврждујемо ми више писани како јесмо један за другога јемци и остасмо дужни Ахмет пашину Сараф-баше Шиор Исаку хиљаду и две ста и четиридесет гроша за 6 месеца дана. Тако знати се свакому. То бист јунија *а.* у Нишу“.

Године 1877, Декембра 6, у 3 часа после по дне, наша је војска заузела Прокупље и сва утврђења око њега. Турци су огледали да се одупру, али, после кратке а врло жестоке артилериске ватре, повукли су се. Одступајући, запалили су варош, те је изгорело око 30 кућа и дућана; остало је спасла наша војска.

Још су Турци, пре него што ће оставити Прокупље, тројицу прокупчана Срба, који су им пали шака, исекли на комаде, а двојицу су тешко обранили.

Прокупље је данас главно место топличком округу. У њему су оружне власти: начелство и суд за сав округ; даље, ту су канцеларије за срезове добрички и прокупачки.

Прокупље има једну школу мушку са 5 наставника и 235 ученика, и једну школу женску са 2 наставнице и 64 ученице.

У Прокупљу данас међу пореским главама 19 њих верују веру Мухамедову.

Куршумлија, варошица у топличком округу, у ставама међу Бањском и Топлицом[1].

У овој вароши или, боље рећи, код ове вароши, у манастиру Светога Николе, који је зидао Стеван Немања, Свети Сава је поставио столицу епископу топличке епархије[2].

Како се то место онда звало не знам; сва је прилика да се звало *Топлица*.

Доцније, то се место прозвало *Беле Цркве*, јамачно по двема белим Немањиним црквама. Епархија пак, коју је свети Сава назвао *топличком*, доцније се звала *белоцрквanска*; а има бележака по којима се може мислити да се некад звала и: *прокупска и моравска*.

Топличка епархија, у доцније време, спојена је с епархијом нишком тако да се године 1734 и 1737 митрополити нишки *Јаникије* и *Ђорђе* називљу: *нишки и белоцрквански*.

Године 1737 митрополит нишки и белоцрквански Ђорђе, у друштву с патријаром *Арсенијем IV*, оставио је своју столицу и своју отаџбину, па се одселио преко Саве и Дунава. Тада Топлица сва па, наравно, и Беле Цркве, оста пуста. У тако родна места, а без становника, спусте се Арнаути, и населе их тако да,

[1] По мерењу наших официра, средина варошице Куршумлије само је 154.0 метра нижа од наше Авале.

[2] Од епископа топличких старога доба знамо *Ерасима* који је био топлички владика за владе Краља Милутина, и за архиепископа *Јевстатија* второг (*Миклошић, Monumenta Serbica, p. 60*)

до нашега другога рата, у Куршумлији није било више него три Србина; па и за њих се готово није знало да су Срби.

По својој прилици, тада се је и име *Беле Цркве* заборавило, а никло име *Куршумлија*, како неки веле, од тога што је црква *Свети Никола* била покривена оловом (куршумом).

На Куршумлију је, у старо време, ударао онај пут који је од Дубровника (с мора) ишао на Пазар, преко Ибра и преко копаоничких коса низ Топлицу на Прокупље к Нишу, и даље на Софију к Цариграду.

Тај пут је ударао на ова места: *Свој Бог*, *Цековиће*, *Врачеве* (црква), *Хрватску*, *Велуће* (овде је прелазио преко Ибра), *Камен*, *Остраћ*, *Симчиште*, *Обаде*, *Лескову*, *Бело Брдо* (овде је прелаз преко планинскога била), *Влашке Равни*, *Ђерекаре*, *Горњи Левић*, *Трећак*, *Мерћез*, *Пачарађу*, *Сенову*, *Перунику* и *Станце*. Одатле тмавском реком у топличку равницу.

У Станцима се још види нешто мало старе калдрме.

Од Куршумлије пак ка Прокупљу пут се тај држао највише саме Топлице.

А од Прокупља, идући к Нишу, могао је хватати више у лево, ако није ударао на Градиште, кад је оно било онако велики град, како се данас само прича.

Године 1877, Декембра 12, већ бише крвави бојеви између српске војске и турске на утврђењима око Куршумлије. Турци бише стерани у Куршумлију; 13 Декембра они се повукоше из ње, и заузеше висове самоковске, на десној страни Косанице.

Српској војсци старешине беху: потпуковник *Стеван Бинички*; мајор *Илија Ц. Живковић*; и капетани: *Милан Стојановић* и *Лазар Павловић*.

Одликовали су се у бојевима: поручик *Сима Петровић*; четовођа *Арсеније Златојевић*, и капетан *Илија Цветковић*.

Године 1878, последњих дана месеца Августа, први пут сам видео Куршумлију. Тада сви њени житељи беху војници, и тек нешто дошљака. Казиваше ми да у целој вароши има само једна

једна жена. И чиновници су, који се онда ту нахођаху по служби, чак у Ниш и у Алексинац слали своје рубине да се перу; у Куршумлији их није имао ко опрати, поред све воде која дере Бањском и Топлицом!

Сад у Куршумлији има 752 душе; једна основна школа с једним учитељем, 44 ученика и 6 ученица.

Ту је наша царина спрођу вароши Приштине.

Ту стоји један баталион редовне војске.

Села у топличком округу, по службеним списковима, има 486. Ево овде њихових имена по азбучном реду:

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
I	**Прокупље (Урђуб)**		553		Заселак Гарићи с 8 пореских глава, припада Прокупљу.
II	**Добрички срез**				
1	Александровац		—	2½	има 20 кућа
2	Арбанасац		32	1	
3	Асановац		6	3½	
4	Бабин Цоток		25	¾	
5	Бадњевац		50	3	
6	Бајчинац		23	3	
7	Балајинац	1879	95	3	
8	Балиновац		16	2	
9	Баличевац		73	2	
10	Батушница		60	4	
11	Бела Вода		12	¾	
12	Берпље		7	½	
13	Биљег		28	2½	
14	Божурња		20	¾	
15	Бресница		105	3	
16	Брест		48	2¼	
17	Бугариновац		25	1	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
18	Бучинац		—	2½	има 8 кућа с 8 глава.
19	Бучић		35	1½	
20	Влахово		28	1	
21	Водице		11	¾	
22	Вољчинци		59	2½	
23	Глашинци		17	2	
24	Гор. Девча		9	2	
25	Гор. Дреновац		24	3½	
26	Гор. Кординци		12	2	
27	Гор. Ресавча		17	1	
28	Гор. Стржава		36	¾	
29	Гор. Црнатово		28	3	
30	Градиште		43	3	
31	Грудеш		12	3	
32	Губетин		20	¼	
33	Дешиновац		23	2½	
34	Добротић		—	1	има 12 кућа с 13 глава
35	Доња Девча		9	2	
36	Д. Дреновац		24	3½	
37	Д. Кординци		15	1¾	
38	Д. Ресавча		32	1¼	
39	Д. Стржава		11	¾	
40	Д. Црнатово		28	3	
41	Дољевац		11	3½	
42	Драшковац		32	5	
43	Дражановац		30	2½	
44	Дудулајица		37	3¼	
45	Ђакус	1879	46	2	
46	Житорађа	1879	103	2	
47	Злокућани		3	1	
48	Јасеница		38	2½	
49	Клисурица		17	2½	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
50	Костадиновци		22	1	
51	Костеница		6	3	
52	Кочани	1879	97	4	
53	Крајковци		77	3	
54	Крушци		53	3 1/4	
55	Лепаја		31	2	
56	Лукомир		54	1 1/2	
57	Међа		27	3 1/2	
58	Мекиш	1879	61	3	
59	Мерошина		32	2	
60	Микуловац		28	3	
61	Момчилово		23	3 1/2	
62	Мрамор		43	3	
63	Нова Божурња		—	3/4	има 16 кућа.
64	Ново Село		4	1/2	
65	Ново Село		9	2 1/2	
66	Облачина	1879	27	2 1/2	
67	Орљани		102	3 1/2	
68	Пасјача		—	2	има 10 кућа са 17 глава.
69	Пејковац		69	2 1/4	
70	Петровац		27	2	
71	Подина		36	1	
72	Појата		4	1/4	
73	Поток		13	2 1/2	
74	Пуковац		202	4 1/2	
75	Речица		39	2	
76	Рожина		54	2 1/2	
77	Самариновац		34	2 1/2	
78	Сечаница	1881	100	4	
79	Смрдић		21	2 1/4	
80	Студенац		8	2 1/2	
81	Топоница		16	3	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
82	Ћуковац		20	3/4	
83	Шајиновац		42	3 1/2	
84	Шарлинци		48	3	
85	Цигољ		42	2 1/2	
		Свега	2906		
III	**Јабланички срез**				
1	Балтич		—	—	
2	Богојевац		—	6	има 10 кућа
3	Богуновац		—	—	има једну кућу.
4	Бојник		58	6	
5	Боринци		21	6	
6	Боровци		—	15 1/2	има једну кућу
7	Бошњаци	1880	135	8	
8	Брајина		—	—	
9	Брајшор		—	—	види број 24.
10	Брвеник		—	—	
11	Брестовац		41	5	
12	Бублице		36	4 1/2	
13	Бувци		12	10 1/2	
14	Бучумет		29	10	
15	Велики Копрен		—	—	
16	Власи		—	14	има 2 кућа
17	Врановци		26	8 1/2	
18	Врапци		—	16	има 8 кућа
19	Велики Војиловци		42	8 1/2	
20	Врбовац		—	—	
21	Врновци		—	9 1/2	види број 105.
22	Вртоп		—	—	види број 24
23	Вујаново		21	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
24	Гајтан		29	7	Села под бројевима 9, 22, 24 40, 65, 93, 119, 125 сада састављају једно село под именом Гајтан
25	Газдари		—	10	Има 10 кућа са 16 п. глава
26	Гегља		17	8	
27	Гласовик		32	4	
28	Гор. Бријање		34	6	
29	Гор. Коњувци		29	6	
30	Грабовица		—	—	
31	Граница		13	5	
32	Грбовци		—	15	Има 12 кућа
33	Гргуровац		36	10	
34	Губавци		—	—	Има 2 куће.
35	Дедић		—	10	Има 16 кућа
36	Дервиш		—	—	Види број 108.
37	Доњи Коњувци		39	6¼	
38	Драги Део		20	6	
39	Драговац		52	6	
40	Дражинци		—	—	Види број 24. — Има 3 куће.
41	Дрводеља		—	11½	Има 8 кућа.
42	Дубово		69	4	
43	Дукат		—	4	Има 4 куће
44	Ђинђуша		—	6½	Има 12 кућа.
45	Ђулекари		—	11½	
46	Ждеглово		36	8	
47	Житни поток		77	4	
48	Зајечевац		—	—	
49	Злата		20	6	
50	Зуба		—	—	
51	Ивање		40	5	
52	Каменица		—	6	
53	Капић		9	11	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од округ. места у часовима	Примедба
54	Кацабаћ		66	6	
55	Клајићи		17	10½	
56	Кожинци		19	4	
57	Коњина		46	8	
58	Кривача		11	7½	
59	Лалиновац		25	8½	
60	Лапатинци		38	6½	
61	Лапаштица		—	11¼	Има 9 кућа.
62	Лебани		39	8	
63	Лозани		19	6	
64	Лугари		27	8¼	
65	Љеца		—	—	Има 3 куће. Види број 24.
66	Магаш		20	5	
67	Мајковац		—	6	Види број 81.
68	Мали Копрен		—	—	
69	Маровци		—	—	
70	Мађедомци		—	—	
71	Мачина		6	—	
71½	Медвеђа		—	—	17. п. гл.
72	Медевци		—	—	
73	Мијајлица		17	9	
74	Мискић		—	—	Има 6 кућа.
75	Мрвеш		—	—	
76	Мркоња		—	12	Има 8 кућа 6 п. гл.
77	Мушица		—	—	
78	Негосавље		—	10½	Има 6 кућа 6 п. глава
79	Несушта		—	—	
80	Ображда		10	6	
81	Оране (п Магаш)		23	7	
82	Пертати		107	8¼	
83	Петрића		—	—	
84	Плавци		15	5½	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
85	Поповац		20	9½	
86	Пороштица		—	—	
87	Прекопчелица		48	7	
88	Придворица		29	6¼	
89	Приоре		—	—	
90	Пусти Војиловци		13	8¼	
91	Пусто Шилово		—	10	Има 19 кућа 23 гл.
92	Равна Бања		—	14	Има 5 кућа.
93	Равниште		—	7	Види број 24.
94	Радевци		—	12	Има 19 кућа.
95	Радиновац		7	9½	
96	Речица		17	6½	
97	Ретко Церје		—	10½	Има 20 кућа, 1 1 п. гл.
98	Руњковац		44	10	
99	Сакицол (Цекицол)		10	7	
100	Свирци		19	14	
101	Свињарица		12	7½	
102	Сјарина		—	12½	Има 22 куће.
103	Славник		13	6½	
104	Слишани		66	7½	
105	Смрчје (с Врновцем)		35	—	
106	Спонци		—	—	
107	Стара Бања		—	15	ма 5 кућа.
108	Статовац		39	5	Места под бројевима 36. 108 и 111 образују село Статовац.
109	Стубла		56	8	
110	Стубла (Берина)		—	6¼	Има 11 кућа.
111	Тович	—	—	—	Види број 108.
112	Тогочевац		85	8½	
113	Топале		18	11	
114	Тулари		—	12	Има 9 кућа, 6 п. гл.
115	Турјани		21	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
116	Ћеновац		33	8¼	
117	Ћуковац		11	4	
118	Ћуревци		—	—	
119	Цекавица		41	8¼	
120	Црводник		—	7	Види број 24.
121	Црквица		21	6½	
122	Црни Врх		—	10½	Има 16 кућа. 17 п. гл.
123	Шајић		—	15½	Има једну кућу
124	Шарци		—	—	
125	Шилово		56	9	
126	Шљивово		—	7	Види број 24.
127	Штулац		32	7½	
128	Шумани		108	8½	
		Свега	2332		
IV	**Косанички срез**				
1	Бабица		30	13	
2	Бај-Бара		8	—	
3	Бањска		3	9	
4	Барлово		8	5½	
5	Бањоглава		13	7½	
6	Бачићи		4	17	
7	Бело Брдо		25	18	
8	Бело Поље		11	6	
9	Бело Поље		21	15¼	
10	Бесолица		ненасељ.	10½	
11	Блажево		20	15	
12	Бозољин		36	15¼	
13	Боранци		14	15½	
14	Боровци		—	—	
15	Брестовац		—	9	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
16	Буњаци		3	10	
17	Буринци		2	20	
18	Бучје		—	15½	
19	Васиљевац		ненасељ.	21	
20	Висока		24	9	
21	Витош		6	16	
22	Власи		11	8	
23	Влахиња		22	9	
24	Вобе		5	9½	
25	Водице		ненасељ.	21	
26	Водивић		—	—	
27	Врела		4	8½	
28	Вршевци		11	6	
29	Вучјак		2	20	
30	Галибара		5	10	
31	Гор. Дединац		7	7	
32	Гор. Крчмари		4	6¾	
33	Гор. Левић		29	14½	
34	Гор. Микуљана		8	8	
35	Гор. Шатра		8	9½	
36	Гошићи		2	16	
37	Грабовница		27	5	
38	Градац		17	15¼	
39	Гуревица		ненасељ.	—	
40	Дабиновац		6	11	
41	Данковић		11	7½	
42	Дегрмен		4	16½	
43	Дешишка		9	12	
44	Добри До		17	—	
45	Доњи Дединац		20	10	
46	Д. Крчмари		24	6	
47	Д. Левић		17	14	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
48	Доња Микуљана		10	7¾	
49	„ Шатра		4	9½	
50	Домишевина		19	15½	
51	Дуги Део		ненасељ.	10½	
52	Дуга Лука		7	8½	
53	Ђака		11	19	
54	Ђерекаре		5	15½	
55	Жалица		11	14	
56	Жегрова		18	9½	
57	Жељево		—	16½	
58	Жуча		22	9½	
59	Заграђа		22	18	
60	Зебица		9	17	
61	Земаница		7	19	
62	Иванова Кула		4	19	
63	Игриште		14	10	
64	Иричић		18	15	
65	Јелење		6	18	
66	Калиманци		3	15	
67	Калудра		3	13	
68	Каменица		3	13	
69	Кастрат		26	8	
70	Кнежево		14	15	
71	Ковизла		8	15	
72	Космача		20	9	
73	Кравари		ненасељ.	21½	
74	Кртог		15	9½	
75	Крчмари		—	—	
76	Купина		9	19	
77	Куршумлија (варошица)	1879	250	7	
78	Кутлеш		8	12	
79	Куч		13	6	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
80	Лескова		6	18	
81	Лозна		9	8	
82	Лубница		25	10	
83	Лугић		3	9	
84	Луково		25	14	
85	Љутена		3	9	
86	Љутова		5	15	
87	Љуша		26	8½	
88	Магово		12	12	
89	Мала Река		—	13	
90	Марчић		ненасељ.	6	
91	Марковићи		—	—	
92	Марушић		5	17	
93	Маторова		2	17	
94	Мачија Стена		ненасељ.	21	
95	Мачковац		67	6	
96	Мерђез		—	12	
97	Механе		12	8	
98	Мијоковић		19	18	
99	Мијочић		—	16	
100	Микуљана		—	—	
101	Мирница		31	9	
102	Мировци		—	21½	
103	Мрдаре		ненасељ.	—	
104	Мрча		10	15	
105	Муљевић		—	9½	
106	Невада		—	9½	
107	Ново Село		16	6	
108	Обади		1	19	
109	Орача		—	—	
110	Орлиште		3	18	
111	Поваштица		—	11	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
112	Папаштица		5	20	
113	Пардус		—	16	
114	Пачараћа		19	11	
115	Пепељевац		20	5½	
116	Перуника		14	9	
117	Планиница		8	17½	
118	Плочник		2	—	
119	Пљаково		26	6	
120	Полом		8	14	
121	Порада		3	15	
122	Преветица		4	—	
123	Прекораћа		ненасељ.	20	
124	Пупавац		5	11	
125	Пупавица		16	10½	
126	Равниште		13	16	
127	Радуње		5	15½	
128	Раковица		ненасељ.	20	
129	Рап		„	20	
130	Растељица		„	13	
131	Рача		31	10	
132	Рача (још једна)		—	15	
133	Рудари		14	9½	
134	Сагоњево		33	11	
135	Свињиште		ненасељ.	20	
136	Селова		14	10	
137	Сеоце		15	15½	
138	Сикирача		4	—	
139	Срнић		3	7¾	
140	Стануловић		6	18	
141	Судимље		29	14	
142	Тачевац		ненасељ.	10½	
143	Тијовци		10	8	

Редни број	Имена	Ако има школе које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
144	Товрљан		24	10½	
145	Трха		5	—	
146	Требиње		21	16	
147	Трећак		15	13¼	
148	Трешњица		ненасељ.	16	
149	Трмка		7	10½	
150	Трпеза		4	21	
151	Црквиште		1	—	
152	Црнатово		6	19	
153	Чокотар		8	15½	
154	Шајин-Бара		—	13	
155	Шама Лука		ненасељ.	19½	
156	Шиповац		—	14½	
157	Штава		50	17	
		Свега	1785		
	V Прокупачки срез				
1	Алабана		20	5½	
2	Арбанашка		17	7	
3	Баботинац		17	2	
4	Баце		44	5	
5	Барбатовац		—	6½	Гледај бр. 44
6	Белоњин		46	3	
7	Бејчиновци		—	6	Гледај бр. 109
8	Блаце		106	6	
9	Богујевац		14	5½	
10	Бресје (Бресник)		7	5	
11	Бресничић		46	2	
12	Букуло Равно		8	4	
13	Булатовац		—	1	
14	Бумберек		—	½	Гледај бр. 31

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
15	Велика Плана	1882	132	2½	
16	Више Село		—	7½	Гледај бр. 68.
17	Вича		11	4	
18	Гор. Беаштица		8	4	
19	Гор. Бресница		34	3	са засеок. Д. Брес. чине село
20	Гор. Врбовац		—	6½	
21	Гор. Драгуша		—	5	
22	Гор. Јошаница		53	—	
23	Гор. Јошаница		60	4½	
24	Гор. Гургуре		—	7	Гледај бр. 108
25	Гор. Куњуша		23	3½	
26	Гор. Кутловац		—	7	Гледај. бр. 44
27	Гор. Плочник		—	4½	
28	Гор. Пребраза		—	7½	Гледај. бр. 47
29	Гор. Речица		26	2	
30	Гор. Сварча		—	3½	
31	Гор. Трнава		25	1½	са зеоц. Бумб. и Коваилуком.
32	Гор Топоница		17	2½	
33	Гор. Точани		9	—	
34	Гор. Трбуње		—	6½	види бр. 51.
35	Гојиновац		17	3	
36	Грабовац		7	5	
37	Доња Беаштица		9	3½	
38	Доња Бресница		—	3	види бр. 19.
39	Доњи Врбовац		39	6	
40	Д. Гргуре		—	6½	види бр. 108
41	Д. Драгуша		24	5	
42	Д. Јошаница		60	4	
43	Д. Кокуша		44	3	
44	Д. Кутловац		44	7	са зас. Бербат. и Гор. Кутлов. има оволико пореских глава.
45	Д Плана		31	1½	

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина окружног места у часовима	Примедба
46	Д. Плочник		—	4½	
47	Д. Пребраза		42	7	са Гор. Пребр. има ово. пор. г.
48	Д. Речица		39	1½	
49	Д. Сварча		—	3½	
50	Д. Топоница		10	2	
51	Д. Точани		27	—	
52	Д. Трбуње		92	6½	Са. Дон. Трбу. има. ово. пор. г.
53	Д. Трнава		71	¾	
54	Древина или Крњи Град		13	3	
55	Дреновац		13	1½	
56	Ђуровац		21	6¾	
57	Ђушинци		15	3½	
58	Жегрова		—	—	
59	Жуча		—	—	
60	Здравиње		22	3	
61	Јабучје		11	4	
62	Калудра		—	5	
63	Качапур		—	6	
64	Кашивар		12	6½	
65	Кованлук		—	½	види. бр. ј 31.
66	Кончић		55	1¼	
67	Конџељ		20	2¾	
68	Коњува		37	7½	зас. Више-село прит. Коњуви.
69	Кривања		17	5½	
70	Манастирица		—	7½	види бр. 76
71	Крушевица		—	—	
72	Мађаре		47	3	
73	Меровац		29	2	
74	Међуана		32	5½	
75	Мрљак		15	—	
76	Мршељ		16	2	
77	Музаће		29	7½	с Манас. има овол. пор. гл.

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
78	Обртинци		7	1	
79	Орашац		19	—	
80	Пашинац		12	1	
81	Пестиш		9	5	
82	Пискаљ		10	3½	
83	Попова		35	6½	
84	Поток		22	1½	
85	Потурћија		—	6	види број 109
86	Прасковчић		—	8	
87	Прекадин		17	2½	
88	Прекаштица		9	3½	
89	Прескочња		—	—	
90	Прекопуце		27	2½	
91	Претежана		16	4½	
92	Прецрешња		25	6	
93	Придворица		43	6	
94	Равинци		43	—	
95	Рашица		18	8	са зас. „Цукела“
96	Ргаја		21	6	
97	Рељинац		—	2	
98	Ресинац (Ревсинци)		19	2	
99	Сибница		52	7	
100	Смрдан		22	2½	
101	Спанци		30	6	
102	Стубао		24	6	
103	Сувања		13	5½	
104	Суви До		68	5	
105	Тмава		45	5½	
106	Тович		—	—	
107	Трнов Лаз		12	6	
108	Тулари		41	4	
109	Церовица		68	7½	са засеок. бр. 24 и 40 има овол. пореск. глава

Редни број	Имена	Ако има школе, које је године постала	Број пореских глава	Приближна даљина од окружног места у часовима	Примедба
110	Чунгула		55	6	Са засеоцима број 7 и 84 има оволико пор. глава.
111	Чучале		28	7½	
112	Шиљемани		18	5½	
113	Широко Њево		10	6	
114	Шишмановац		13	3½	
115	Цепница		14	7½	
116	Цукела (Цекеље)		—	8	
	Свега		2558		

Села у топличком округу разликују се од сêлâ у другим окрузима За то је различна и њихова *статистика*.

Тако, у списку села овога округа, има:

1. Местâ поред којих је обележена даљина од окружне вароши, а није означен број пореских глава, него у примедби има само број кућа.

То је с тога што су та места скоро насељена, а насељеници, као дошљаци ослобођени законом за прво време од пореза, нису још ни пописани у пореске главе.

2. Има местâ у којима је означен број пореских глава, а није казана даљина од окружне вароши, или је казана даљина, а нема броја главама пореским, и, најпосле

3. Има местâ поред којих није означен ни број глава, ни даљина од окружне вароши, јер се ни једно ни друго није могло тачно да сазна.

И така места узета су у овај списак, колико да се и она помену, а на потоњима је да о њима кажу више.

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

ОКРУГА ТОПЛИЧКОГ

Редни број	Срезови	Број вароши	Број варошица	Број села, зас.	Број насељених места	Основних школа: мушких	Основних школа: женских	Основних школа: свега	Становника: мушких	Становника: женс.	Становника: свега
1	Прокупље	1	—	—	1	1	1	2	1.390	1.170	2.560
2	Добрички	—	—	85	85	7	—	7	7.251	6.696	13.947
3	Јабланички	—	—	129	129	1	—	1	5.172	4.689	9.861
4	Косанички	—	1	156	157	1	—	1	2.973	2.805	5.778
5	Прокупачки	—	—	116	116	1	—	1	5.235	4.633	9.868
	Свега	1	1	486	488	11	1	12	22.021	19.993	42.014

По простору, округ топлички највећи је у новим крајевима, јер заузима 3679 ккм., дакле више од једне трећине свега простора ова четири округа.

Према овом простору долази једно насељено место у топличком округу на 7·5 ккм. Округ овај најслабије је насељен, јер на једном ккм. живе тек по 11 становника.

Кад број насељених места поредимо с бројем становника, онда налазимо, да је, у средњу руку, долазило на једно насељено место по 86 становника, а посебице у срезу:

добричком	164	становника
прокупачком	85	„
јабланичком	76	„
косаничком	37	„

Кад становништво поделимо на варошане и сељаке онда имамо:

	мушких	женских	свега
варошана	1.536	1.244	2.780
сељака	20.485	18.749	39.234

Према том проценат варошана износи 6·62 од свега становништва.

На сто мушких долазило је женских у

варошана	81·0
сељака	91·5

Сексуална размера била је посебице за становнике:

У срезу косаничком	као	100 : 94·4
„ „ добричком	„	100 : 92·3
„ „ јабланичком	„	100 : 90.7
„ „ прокупачком	„	100 : 88·5
„ вароши Прокупљу	„	100 : 84·2
„ целоме округу	„	100 : 90·8

Становника, Мухамедоваца, било је

		од 100 становника
У варош Прокупљу свега	113	4·41
„ срезу добричком	347	2·49
„ срезу јабланичком	587	5·95
„ округу топличком	1047	2·49

Осем тога нађеноје приликом пописа 1879 године у Прокупљу и 7 становника Јевреја.

Куће становника у топличком округу, до ослобођења Топлице, могле су се разделити на две главне групе.

У Топлици, и у свим местима равнијим и насељенијим, где је власт била ближа, и потреба за самоодбрану мања, куће су биле и чатмаре, покривене кровином.

У Голаку пак, и у свим брдским селима, где је лична безбедност висила о пушци, куће су биле само од тврдих брвана.

И распоред унутрашњи у кућа није био једнак. Оне у местима равним имале су готово онаке исте изнутрице, као и куће по селима око Ниша и Лесковца. У Голаку пак цела кућа, срезана од брвана, има једну сувоту, којој на средини гори ватра, па на једној страни живи домаћин са својом чељади, а на другој му је коњ и друга стока.

Сада, после ослобођења, куће се граде лепше, и обично се покривају ћерамидом.

Д. Занимање, стање

Занимање становника у топличком округу јесте земљорадња и сточарство.

Земља је у овом округу боља и угоднија за свако културно семе, него и у једном од нових округа. По врх тога у овом округу има обилно горе и ситне и крупне.

По приближној оцени у овом округу обрађевине овако стоје:

1 *у срезу добричком:*

Зиратне земље (под разним усевима) има	25.930 дана
Винограда	5.955 мотика
Ливада	5.136 коса
Воденица (22 са)	37 витл.

2 *у срезу прокупачком:*

Зиратне земље	16.321 дан
Винограда нема	— —
Ливада	4.733 косе
Воденица (114 са)	129 витл.

3 *у срезу косаничком:*

Зиратне земље	1.674 дана
Винограда нема	— —
Ливада	1.930 косе
Воденица	87 витл.

4 *у срезу јабланичком:*

Зиратне земље	17.698 дана
Винограда	5 мотика
Ливада	5.651 коса
Воденица (134 са)	168 витл.

Најбоља су винска места: Прокупље и његова околина; за тим села: *Ђакус, Божурња, Орљани*, и *Биљег*.

Кад је година средња, вина се набере на 15.000.00 хектолитара (око 1,000.000 ока). Средња му је цена 20 динарских пара од оке, или 14·20 динара од 1 хектолитра.

Из села Биљега добија се најбоље вино.

За Турака, топличко се вино извозило у Босну, и нешто за Стару Србију. Сада се не извози готово никуд преко границе.

Од живога блага топлички округ има

1 *у срезу добричком:*

Коња	1.966	грла
Магараца	18	„
Говеда и бивола	9.121	„
Свиња	7.946	„
Оваца	21.915	„
Коза	2.644	„
Кошница	1.483	прседа.

2 *у срезу прокупачком:*

Коња	1.784	грла
Говеда и бивола	3.761	„
Свиња	5.149	„
Оваца	26.853	„
Коза	8.110	„
Кошница	745	преседа

3 *у срезу косаничком:*

Коња	402	грла
Говеда и бивола	2.433	„
Свиња	545	„
Оваца	5.675	„
Коза	3.436	„
Кошница	330	преседа

4 *у срезу јабланичком:*

Коња	2.245	грла
Магарца	2	„
Говеда и бивола	10.309	„
Свиња	3.715	„
Оваца	26.934	„
Коза	8.084	грла
Кошница	1.008	преседа

За обрађивање земаља и за подизање питомога воћа и Арнаути су саслужили да се помену.

Колико су Арнаути били тешки суседи и обесни господари, докле су Топлицу држали Турци, толико њих данас топличани помињу због њихове вредноће, њихове трезности, и укуса за питомо воће.

Сва су арнаутска села била окићена свакојаким питомим воћкама, а особито красним крушкама, које су чувене надалеко.

Арнаутским језиком *крушка* се зове *дарда*. С тога се мисли да је и име *Дарданија* дошло од крушака. На тај начин *Дарданија* би значила само један велики *Крушик*[1].

Држи се да, од свих места у новим окрузима, најбоље жито рађа у *Житном Потоку*, у *Злати*, и *Лозани* — селима у *Пустој Реци*.

У Пустој Реци, између Стубле, Плавца, Границе, и Лопатнице, има арнаутско село које се зове *Кацабак*[2]. То је један простор од својих 2.500 хектара (до 4.000 ланаца). Сва је та земља задржана за потребе државне, на прилику, за оснивање државне ергеле, или за какав други сточарски завод у оном крају. За то се и није ником давало да се ту насељава.

Још ваља забележити да у планини Пасјачи и под Копаоником има велики број *Црновунаца* с њиховим многобројним стадима.

е. Одело

Одело у топличана староседелаца слично је с оделом крушевљана и жупљана.

Сукно, од кога кроје хаљине, сигаво је, онако како је од природне вуне сигавих оваца. Главни су хаљетци: кошуља, чакшире, и гуњ с рукавима.

---

[1] По *Хану*, *М. Ракић*, *Отаџбина* 16, стр. 361

[2] Може бити да је то име постало од турске речи *Касабачик*, то јест, *касабица*, *варошица*.

Људи око главе завијају пешкире као и Арнаути. Наши чиновници у крушевачком округу забрањивали су и забрањивали те пешкире, па нису могли уништити тога обичаја. Можда ће садашње капе *шајкаче* више учинити против тих пешкира него најоштрије заповести старешинске.

И у тој ситници посведочава се она истина, да се навике лашње замењују него уништавају.

Због тих пешкира око главе, сељаци из других крајева, у којима нема тога обичаја, кад хоће да се подсмехну онима који те пешкире носе, рекну им да су *„пешкираши“*.

Одело у дошљака пак толико је разнолико, колико су разна места из којих су они дошли. Тамо видите и црногорску струку, и ужичке пеленгире, и ртањске скорње, и новопазарске црвене џамадане, итд. итд.

И то ће трајати док се не подере што је ко донео. Доцније ће одело у свију бити сличније.

ж. Говор

Говор је топличанима староседеоцима сличан с говором расинаца и жупљана.

У Горњој Топлици и акценат и употреба падежа ближи су ибровцима и студеничанима.

У Доњој Топлици пак сретају се оне особине које се опажају у језику нишевљана и лесковчана. Осећа се приметно уклањање од 6^{г} падежа, а 4 се редовно узима место 7^{га}.

У именима села и вароши у овим новим округзима, као и у многим другим крајевима нашега народа, опажа се често да се четврти падеж узима место првога.

Као што се онамо преко Дунава и Саве говори: Николинц*е*, Ртковц*е*, Лединц*е*, Винковц*е*, место: Николинц*и*, Ртковц*и*, Лединц*и*, Винковц*и*; као што се у Стигу каже: Макц*е*, Бикотинц*е*, Брадарц*е*, место: Макц*и*, Бикотинц*и*, Брадарц*и*; као што се у Старом Влаху рече: Ерчег*е* место: Ерчез*и*: исто се тако и у новим крајевима вели: Влас*е*, Белановц*е*, Братмиловц*е*; Брејановц*е*; Одоровц*е*, Трњан*е*, Винарц*е*, Крајинц*е*,

Синковц*е*, Дупљан*е*, Жабљан*е*, Кукуловц*е*, Мирошевц*е*, место: Влас*и*, Белановц*и*, Братмиловц*и*, Брејановц*и*, Одоровц*и*, Трњан*и*, Дупљан*и*, Жабљан*и*, Мирошевц*и*, итд.

Ја сам имена местима редовно писао у првом падежу, било једнине било множине; али у нишком округу (од стр 120 — 125) навлаш сам оставио триестину села с именима у *четвртом* падежу место *првога*, да се види како мештани говоре.

Дошљаци пак, који су сада главно насељење у Топлици, донели су сваки свој језик. И тако данас Топлица по језицима или, боље рећи, по говорима врло личи на оно што се прича о Вавилонској Кули.

з. Песме, приче, и друге карактеристике

Ахмед Пеливан и Скадарка Девојка

Излетела два бела голуба,
И паднула Скадру на крајине.
У суботу чадор курдисаше,
У недељу игру изводише.
Најнапред је Ахмет Пеливане;
Сву је војску Ахмет надиграо.
Гледала га Скадарка Девојка,
Гледала га, па је говорила:
„Благо мајке, што сина родила!
Благо сестре, што брата нишала!
Да је мени онај млади јунак,
С очи бих га водом напојила,
С уста бих га шећером хранила!

Опклада

Облага се момче и девојче:
Кад спавају, да се не дирају.
Момче даде хата и сахата,
А девојче ђердан испод грла.
Момче спава како вакло јагње,
А девојче како живи ђаво:
„Обрни се! — не обрнуја се!
Загрли ме! — усахла ти рука!

Целивај ме! — отпала ти уста!
Ја прежалих ђердан испод грла,
А ти немо'ш хата и сахата!

Златокрили Соко

Сиви соко по трпезе шета;
Златна су му крила до рамена,
И обадве ноге до колена,
А на главе круна од бисера.
Питају га редом господари:
„Сив соколе, право да ни кажеш:
Кој' ти злати крила до рамена?
Кој' ти злати ноге до колена?
Кој' ти даде круну од бисера?
Сиви соко господе говори:
„Је л' питате, право ћу ви кажем:
Служио сам Краља Милутина:
Краљ ми даде круну од бисера,
А краљица крила до рамена,
Краљско чедо ноге до колена! . .

Илија Делија

Што је врева у ту горњу махалу?
Да ли су ти силни Срби на конак?
Или ти је стара мајка умрела?
Нити су ми силни Срби на конак,
Нити ми је стара мајка умрела;
Већ ми дош'о млад Илија делија,
Те ми пије рујно вино окама;
Наздравља му Хаџи-Таса Хаџика:
„Здрав да неси млад делијо Илијо!
Ако љубиш другу моју, сем мене —
Пушку носиш — да Бог да те убила!
Сабљу пашеш — да Бог да те посече!
Коња јашеш — коњ под тобом цркаја!
Воду газиш — да Бог да те однела!
Ако љубиш другу моју крај мене!

Милош и Љуба

Синоћ ми дође Милош јунак
Из туђе земље,

А јутрос му књига стиже,
Опет да иде.
Верна љуба коња држи,
И сузе рони.
Не плач', не жал', верна љубо,
Опет ћу ти доћ',
Не ми квари чарне очи,
Опет ћу ти доћ',
Не ми квари бело лице,
Опет ћу ти доћ'.
Како ћеш прећи Вардар воду
Мутну, крваву?
Ласно ћу прећи Вардар воду,
Ноге белећи!
Како ћеш проћи широко поље,
Пуно чобана?
Ласно ћу проћи широко поље,
Коња трчећи!
Како ћеш проћи Шару планину,
Пуну хајдука?
Ласно ћу проћи Шару планину,
Пушке мећући.
Ласно ћу проћи,
И теби доћи!

Хаџи-Ђир-Јованче

Лов ловио Хаџи-Ђир-Јованче,
А по горе, а по Романије.
Лепога је лова уловио,
Лепа лова, невен до колена,
И босиљак дори до рамена.
У невену заспала девојка,
У босиљку младо неженето.
Туд' пролети соко са планине,
И пробуди младо неженето.
Пробуди га, па га упитује:
— Да л' си женет', да ли си неженет?
— Несам женет', нит ћу да се женим,
Док не љубим у ненен девојку!
То слушала браћа девојачка.

Саградише кулу од мермера,
И дуваре од ситна бисера;
И у кулу сестру затворише.
Бога моли из куле девојка:
„Дај ми, Боже, ветар са планине,
Да обори кулу од мермера,
Дуварове од ситна бисера.
Што молила, то гу Бог и даја.
Духну ветар озго од Горњака,
И обори кулу од мермера,
И дуваре од ситна бисера,
Те из куле изиђе девојка,
И отиде младу неженету.

Сва се војска Шишману предала...

Ој, ти горо, горице зелена!
Могу ли те за дан, за два минем?
За дан, за два, за целу недељу?
Да отидем Бану на вечеру?
Ја му не ћу господску вечеру;
Да му кажем до две, до три речи:
„Сва се војска Шишману предала!
Ја не жалим што се је предала,
Него жалим ту добру девојку.
Вредна беше за три нова града:
Чело гу је алтан хамајлија,
Зуби су гу два низа бисера,
Очи су гу два бистра кладенца,
Веђе су гу морске пијавице,
Уста су гу шећерли-кутија,
Лице гу је као јарко сунце!

Краљевић Марко и сестрић му Огњак

Коња игра Краљевићу Марко,
Сас Огњана мила сестричића;

[1] Ова песма, с другојачијим почетком, штампана је у нишком округу, стр. 143; али у првој поли ове песме има неколико реда, који ми се чине да још јасније подсећају на догађаје из године 1330. За то је и овде уврштујем.

Коња игра под гору зелену.
Играјући у ноћ улегнули.
Тој говори Краљевићу Марко:
„О, Огњане, мили сестричићу,
Куде ћемо к ноћи ноћивати?
Одговара Огњан, дете младо:
Мили ујко, Краљевићу Марко!
Да ноћимо у горе зелене:
Зелен' трава — свилена постеља,
Ведро небо — шарени јоргани!
Говори му Краљевићу Марко:
„О, Огњане, мио сестричићу!
Хајд' д'идемо у Латина града,
А оному краљу латинскому.
Туна ћемо конак да нађемо.
И одоше краљу латинскому.
Далеко их краљу упазио,
Од близу им врата отворио.
Прелеп ти су конак задобили!
Најпре служе жежену ракију,
По ракију господску вечеру,
По вечере оно вино рујно.
Кад почеше вино да си пију,
Искочила *за чудо девојка*!
Сама се је свећа угасила.
Она светли као јасно сунце,
И служи им оно вино рујно.
Кад је Огњан видео девојку,
Једнак дете ману да вечера.
Таг говори Краљевићу Марко:
„Тако т' Бога, краљу Латинине!
Можеш ли се сету досетити,
Межеш ли се чуду дочудити:
За што млади Огњан не вечера?
Краљ Латинин Марку одговара:
„Не могу се сету досетити,
Не могу се чуду дочудити,
За што млади Огњан не вечера.
Ондај вели Марко Краљевићу:
„Огњан хоће ћерку да ти проси!..

Зачуди се краљу Латинине,
Па говори Краљевићу Марку:
„Ако хоће ћерку да ми проси,
Када сутра зорно доба буде,
Нека спреми и себе и коња,
Нека иде у гору зелену,
Тамо има бездано језеро.
Нек' ухвати пловку златокрилку,
Нек' улови перо пауново,
И откине зрно малиново,
И донесе краљу на колено,
Па да води моју милу ћерку.
Када сутра зорно доба дође,
Огњан рани, свога коња стеже,
Коња стеже, ујку не питује.
Говори му Краљевићу Марко:
„О, Огњане, мили сестричићу!
Немо' д'идеш сас твојега коња,
Твој је коњак још'те ненаука;
Него узми ујкинога шарца;
Ујкин шарко језеру обик'о.
Иди право кроз гору зелену.
Када будеш језеру на брегу,
Окрени се и десно и лево,
Помоли се Богу јединоме,
И помени Светога Николу,
Па загази у бездан-језеро,
Када будеш језеру на среди,
Туја има хала трогдавиња,
Хоће шара у воду да стоне.
Немој ми се, дете, уплашити!
Већ извади сабљу из ножница,
Па ти удари шару по грудима.
Из шарца ће крвца полетети,
И шарац ће на брег да излегне!
Узе Огњан коња ујкинога;
Оде право кроз гору зелену.
Кад је био језеру на брегу,
Окрену се и десно и лево,
Помоли се Богу јединоме,

И помену Светога Николу,
Па загази бездано језеро
Кад је био језеру на среди,
Истин' шара у воду потону,
У мал' хтеде дете да потоне.
Ал' се Огњан брзо досетио,
Трже сабљу, удари шарина.
Црна крвца проли се из груди.
Па изиђе језеру на брега,
И ухвати пловку златокрилку,
И откиде перо пауново,
И довану зрно малиново,
Па закити и себе и коња.
Право оде краљу Латинину.
Кад Огњана сагледао краљу,
Много му се јесте зачудио.
Таг изведе своју милу ћерку,
И изнесе три товара блага.
Огњан благо своме ујку даје,
Себи узе прелепу девојку.
„Што ће мени три товара блага?
Благо ми је убава девојка!

Прича народних, оних целих, уређених створова народнога духа, нисам био срећан за овај мах наћи у Топлици, не мислим за то што њих не би било, него за то што сам мало прилике имао да их чујем и побележим.

То ће учинити други, срећнији од мене. У Топлици се врло често помињу многа имена из српске прошлости, и везују се за нека и нека места, и за неке и неке остатке од старина.

Од људи из народне појезије и историје најчешће се помињу: Југ-Богдан, Цар Лазар, Бановић Страхиња, Милан Топлица (за њега се тврди да је родом из ове Топлице), Милош Обилић, Краљевић Марко, Иван Косанчић (мисли се да је био из Косанице), Сибињанин Јанко, Карађорђе, Кнез Милош, Кнез Михаило; а све завршује Краљ Милан који је топличане ослободио од Турака.

У селу Штави, у Копаонику, има неки Васа Стевић-Јовић. Сељаци уверавају (ма да он одриче) да Васа има турски берат, и некаку чашу од сребра (неки веле да је чаша од сувога злата).

И берат и та чаша дошли су Васи овим путем: Давно још некакав Васин чукундед био је, веле, врло вешт рудар у копаоничким ковницама, па слије од сува злата једну јабуку, и пошље је на дар цару. Цар се обрадује и, као уздарје, пошаље вештоме ливцу берат на неколико околних села, међу којима је чак и *Белоњик* у данашњем прокупачком срезу, и скупоцену чашу да њоме пије вино.

Други опет веле да је цар тога Васинога прадеда, као врло вешта ливца, водио преко мора у Азију, у некаке своје руднике, те му тамо учио друге рударе. И за то му је, веле, дао берат и чашу.

и. Управна подела

Данашњи топлички округ за Турака није био једна управна целина; него су то биле неколике *казе* (срезови), које су припадале неколиким околним окрузима, на прилику:

1 Урћуб-казаси (срез прокупачки)

Имена села	Имена села	Имена села
1 Урћуб (Прокупље)	15 Доња Девча	29 Дудулајица
2 Костандиновци	16 Дешиловац	30 Сечаница
3 Горња Расовача	17 Ново Село	31 Крушци
4 Доња Расовача	18 Микуловац	32 Поток
5 Пејковци	19 Бајчинац	33 Мрамор
6 Самариновац	20 Арбанасац	34 Горња Стржава
7 Ћакус	21 Горњи Кординци	35 Бабин поток
8 Бучић	22 Доњи Кординци	36 Доња Стржава
9 Цигољ	23 Клисурица	37 Божурња
10 Костеница	24 Петровац	38 Ново Село
11 Бугариновац	25 Батушница	39 Појата
12 Злокућани	26 Балајинац	40 Водица
13 Балиновац	27 Градиште	41 Бела Вода
14 Горња Девча	28 Бресница	42 Ћуковац

Имена села	Имена села	Имена села
43 Губетин	80 Асановац	117 Претежана
44 Бучинци	81 Кованлук	118 Горња Сварча
45 Добротић	82 Бунбурек	119 Блаце
46 Балинчевац	83 Доња Трнава	120 Горњи Врбовац
47 Рожина	84 Булатовац	121 Доњи Врбовац
48 Мерошина	85 Пашинац	122 Попова
49 Брест	86 Доња Речица	123 Горња Пребреза
50 Биљег	87 Горња Речица	124 Доња Пребреза
51 Лепаја	88 Горња Трнава	125 Ђуровац
52 Крајковци	89 Рељинац	126 Цепница
53 Облачина	90 Баботинац	127 Чучале
54 Подина	91 Поток	128 Сибница
55 Глашинци	92 Доња Плана	129 Стубаљ
56 Вољчинци	93 Велика Плана	130 Музаћи
57 Смрдић	94 Ресинац	131 Рашица.
58 Лукомир	95 Доња Бресница	132 Концељ.
59 Речица	96 Горња Бресница	133 Доња Коњуша.
60 Влахово	97 Орашац	134 Вича.
61 Бериље	98 Меровац	135 Прекадин.
62 Пасјача	99 Мршељ	136 Јабучје.
63 Житораћа	100 Кончић	137 Горња Беашница.
64 Студенац	101 Мађари	138 Доња Беашница.
65 Мекиш	102 Доња Сварча	139 Обртинци.
66 Шарлинци	103 Прекопуци	140 Пискаљ.
67 Дражановац	104 Бресничић	121 Шишмановац.
68 Орљани	105 Дреновац	142 Гојиновац.
69 Кочани	106 Здравиње	143 Горњ Топоница.
70 Драшковац	107 Горња Драгуша	144 Доња Топоница.
71 Шапновац	108 Доња Јошаница	145 Ђутинци
72 Дољевац	109 Горња Јошаница	146 Смрдан.
73 Пуковац	110 Прецрешња	147 Букуло-равно
72 Јасеница	111 Придворица	148 Прекаштица
75 Доње Црнатово	112 Качапур	149 Пестиш.
76 Горње Црнатово	113 Међуана	150 Широко Дњево
77 Горњи Дреновац	114 Шиљемани	151 Рагаја
78 Доњи Дреновац	115 Сувоја	152 Трнов Лаз
79 Топоница	116 Алабана	153 Тович.

2 Куршумли-казаси (срез куршумлиски)

Имена села	Имена села	Имена села
1 Куршумлија	37 Кастрат.	73 Кнежево
2 Бело Поље	38 Ктог.	74 Жалица
3 Данковић	39 Полом.	75 Магово
4 Мирница	40 Власи.	76 Мерђез
5 Доњи Крчмари	41 Лубница.	77 Мала Река
6 Горњи Крчмари	42 Љуша	78 Шајин-бара
7 Рача	44 Каменица.	79 Бозољин
8 Бањоглава,	44 Грабовница.	80 Равниште
9 Бањска.	45 Дешишка.	81 Радуње
10 Пљаково.	46 Папаштица	82 Дервиш
11 Ново Село.	47 Буринци.	83 Кривања
12 Вршевци.	48 Влахиња.	84 Доња Драгуша
13 Пепељавац.	49 Жуча.	85 Горња Трбуња
14 Мачковац.	50 Селова,	86 Доња Трбуња
15 Љутена.	51 Перуника.	87 Горњи Гргури
16 Горња Микуљана.	52 Муљевић.	88 Доњи Гргури
17 Доња Микуљана.	53 Игриште.	89 Горњи Кутловац
18 Српић.	54 Брестовац.	90 Доњи Кутловац
19 Дуга Лука	55 Сагоњево	91 Бербатовац
20 Лугић	56 Невада.	92 Манастирица
21 Тијовци.	57 Паваштица.	93 Цукела
22 Врела.	58 Пачараћа.	94 Више Село
23 Жегрова.	59 Луково.	95 Коњува
24 Доња Шатра.	60 Порада.	96 Прескочња
25 Горња Шатра.	61 Љутова.	97 Церовица
26 Трика.	62 Шиповац.	98 Тмава
27 Куч.	63 Калпманци.	99 Спанци
28 Маричић.	64 Сеоце.	100 Чунгула
29 Лозна.	65 Гошићи.	101 Суви До
30 Космача.	66 Пардус.	102 Тулари
31 Барлово.	67 Растељица.	103 Горњи Плочник
32 Горњи Дединац	68 Бабица.	104 Доњи Плочник
33 Доњи Дединац.	69 Горњи Левић.	105 Калудра
34 Товрљан.	70 Доњи Левић.	106 Баце
35 Пупавица.	71 Трећак.	107 Бејчиновци
36 Висока.	72 Судимље.	108 Потурћија

Имена села	Имена села	Имена села
109 Белоњин	111 Богујевац	113 Бресје
110 Точани	112 Горња Коњуша	114 Грабовац

3, Лесковац-казази (срез лесковачки)

1 Мачина	29 Вујаново	57 Каменица.
2 Кожинци	30 Речица	58 Кацабаћ.
3 Злата	31 Славник	59 Мрвеш.
4 Бублица	32 Брестовац	60 Шилово.
5 Драги Део	33 Магаш	61 Гегља.
6 Богујевац	34 Равниште	62 Штулац.
7 Житни Поток[1]	35 Црводик	63 Прекопчелица.
8 Гласовик[2]	36 Шљивово	64 Лебани
9 Статовац	37 Мајковац	65 Шумани
10 Бошњаци	38 Гајтан[3]	66 Руњковац.
11 Тогочевац	39 Драјинце	67 Радиновац.
12 Пертати	40 Вртоп	68 Кривача.
13 Ћеновац	41 Љеца	69 Мијаилица.
14 Лугари	42 Брајшор	70 Свињарица.
15 Пусти Војиловци	43 Дубово	71 Сакицол.
16 Цекавица	44 Граница.	72 Лалиновац.
17 Врановци	45 Лапотинци.	73 Бучумет.
18 Велики Војиловац	46 Горње Бријање.	74 Врановац.
19 Коњина	47 Стубла.	75 Поповац.
20 Ждеглово	48 Плавци.	76 Гргуровац.
21 Смрчје	49 Придворица.	77 Клајићи.
22 Ивање	50 Ћинћуша.	78 Врбовац.
23 Слишан	51 Драговац.	79 Шарци.
24 Ображда	52 Бојник	80 Пусто Шилово
25 Боринци	53 Црквица	81 Дедић.
26 Орање	54 Горњи Коњувци.	82 Црни Врх.
27 Лозани	55 Доњи Коњувци.	83 Газдари.
28 Турјани	56 Ћуковац.	84 Негосавље.

[1] Махале су му се звале: Старо Село, Бреговина, Ћуревац.

[2] Махале су му се звале: Гласовик, Аматово, и Асан-Кута, пређе: Смрдљица, Тович, и Дервиш.

[3] Сва ова села сада се зову само Гајтан.

Имена села	Имена села	Имена села
85 Грабовица.	87 Грудеш.	89 Међа.
86 Лепоштица	88 Момчилово.	90 Бадњевац.

1 Вучитрн-казаси (срез вучитрнски)

1 Штава	6 Мијачић.	10 Домишевина
2 Бачићи	7 Требиње.	11 Боранци.
3 Мрча	8 Бело Брдо.	12 Бучје.
4 Жељево	9 Стануловић.	13 Витош.
5 Трешњица		

2 Приштина-казаси (срез приштевски)

1 Раковица.	17 Прекораћа.	33 Орача.
2 Купина.	18 Мачија Стена.	34 Стубла (Бериша)
3 Рудари.	19 Васиљевац.	35 Зуба.
4 Мрдари.	20 Трпеза	36 Мискић.
5 Зебице,	21 Свињиште	37 Ђулекаре.
6 Механа.	22 Рап.	38 Лапаштица.
7 Воде.	23 Калудра,	39 Ретко Церје.
8 Буњаци.	24 Кутлеш.	40 Копрен Велики.
9 Дабиновац.	25 Гуревица.	41 Копрен Мали.
10 Точевац.	26 Орлиште.	42 Несушта.
11 Дуги Део.	27 Шама-Лука.	43 Брајина.
12 Бесолица.	28 Дагрмен.	44 Прпоре.
13 Ђака.	29 Мировци.	45 Маћедомци.
14 Заграђа.	30 Водице.	46 Брвеник.
15 Иванова Кула.	31 Маторова.	47 Сионце.
16 Вучјак.	32 Кравари.	

Јени-Пазар-казаси (новопазарски срез).

1 Блажево,	6 Марушић.	11 Чокотар.
2 Мијоковић.	7 Земаница.	12 Градац.
3 Ковизла.	8 Јелење.	13 Бело Поље
2 Лескова.	9 Планиница.	14 Иричић.
5 Црнатово.	10 Ђерекаре.	15 Трешњица.

Гиљан-казси (срез гиљански)

Имена села	Имена села	Имена села
1 Тулари	8 Боровци.	15 Маровци.
2 Богуновац	9 Сјарина.	16 Стара Бања.
3 Мркоња.	10 Равна Бања.	17 Петриња.
4 Пороштица.	11 Власи.	18 Зајечевац.
5 Медевци.	12 Грбавци.	19 Губавица.
6 Врапци.	13 Шајић.	20 Балтич.
7 Свирци.	14 Мушица.	

Кад су наши ослободили Топлицу од Турака, начинили су од ње оделити округ, који се је најпре звао *куршумлијски*, и делио се на ове срезове:[1]

1 *Прокупачки* (погрешно су га писали *ирокупљански*), са столицом у *Прокупљу*;

2 *Куршумлијски*, са столицом у *Куршумлији*;

3 *Ибарски*, са столицом у *Крушеву* (ибарском), и

4 *Вучитрнски*, са столицом у *Подујеву*.

Доцније, кад јевропска комисија, по берлинском уговору, повуче границу између Србије и Турске, и кад села у водопађама Лаба и Ибра осташе за том границом, онда је, законом од 6 Фебруара 1879[2], *Куршумлијски округ* добио име: *Топлички округ*.

Столица окружним топличким властима јесте *Прокупље*.

Срезова пак има четири, и то:

1 *Добрички*, са столицом власти у *Прокупљу*;

2 *Прокупачки*, са столицом у *Белоњину*, а за сад је и она у *Прокупљу*;

3 *Косанички*, са столицом у Куршумлији; и

4 *Јабланички*, са столицом у *Лебанима*.

Та подела вреди данас.

[1] *Закон* од 14 Маја 1878, у *Зборнику XXXII*, стр. 308.

[2] *Зборник XXXIV*, стр. 196

[3] Лебани су ближе *Лесковцу* него *Прокупљу*. За то и пошту добијају преко Лесковца а не преко Прокупља.

ј. Нове тековине

Нових тековина још је врло мало у топличком округу.

Највећа нова тековина, која сва и не припада њему, јесте нови мост преко Мораве; но тај је мост поменут у округу нишком.

Начињен је *нови пут* од Прокупља до насипа нишко-лесковачког идући ка Лесковцу; а просечен је и, у неколико, насут и онај пут од Јанкове Клисуре до Бацког Хана.

Варошица Куршумлија, за време рата, сва је спаљена и порушена. Сад се диже и опоравља, али још у њој нема ни једне тврде зграде која би могла дуго трајати.

У Прокупљу је била нова врло лепа школа, па су је Турци запалили пред рат 1876.

Крај

РЕГИСТАР

I

НИШКИ ОКРУГ

СТРАНА

А

Аврам Петронијевић послан у Ниш да мири буну 1835 г. 37
Алекса Андрејевић, јепископ ужичко-ахиљски . . 32
Али-Пашу команданта Ниша погубио 1821 Хусејин Паша 66
Ами-Бује 6
Анатема због пазарног дана у Нишу 34
Ант. Орешковић, командант при освајању Ниша . . . 91
Арачић поручник, командовао бригадом при освојењу Ниша 91
Арсеније IV, патријар пећки, у народном покрету, 1736 год. 32
Атила описује Ниш с Хунима 88
Аустријанци, с помоћу Срба, освајају Ниш 1689 год. . 90

Б

Бабичко-јашуњска планина 3
Бабичко, село 120
Багрена Вода, место, има раствора галице од пирита и гвожђа 15
Бадинце, село 122
Бајир, место где је предат уговор о предаји Ниша . 85
Банцарево, село 125
Бања, нишевачка 11
Бања, село 125
Бањица, топло врело, у селу Островици 11
Бањска Река (Равнобањска) 9
Барје, село 122
Барометар у Нишу 106
Батуловац, село 118
Башталовац, планински врх 4
Беглик, данак за време Турака 134
Бедел, откуп од службе у војсци за време Турака . . 134
Беклеме, стара караула на Куновици 73
Белановце, село 122
Бела Паланка, варошица . 7
Бела Река, извор Топоници 7
Бели Камен, планински врх 4
Белимарковић Јован, ђенерал, при освајању Ниша . . 83, 91
Бели Мехмед, у Нишу . . 52
Бели Поток, село 122
Белова Глава, врх у Пчењевцу 82
Белотинац, село 125
Бербатово, село 125
Берчинац, село 125
Биљаница, село 120
Бинач 5
Благоје Маслар, откопао стару цркву на Горици . . . 19
Бобен, планински врх . . . 4
Бобиште, село 122

СТРАНА

Богојевац, село 122
Војишина, село 118
Бољари, село 118
Борба Срба усташа, у Вучју у Дилавербеговој кули, 1877 54
Бранковић Ђурађ, деспот, потукао Турке на Куновици . 74
Братмиловце, село 122
Брезник 7
Брезовица, село 118
Брејановце, село 122
Бреница, село 125
Брестовац, село 122
Брза, село 122
Брзи Брод, село, газ на Нишави, и пушкарање с Турцима 1877 год. . . . 84, 125
Брод, село 118
Бубањ, село 125
Букова Глава, село . . . 7, 122
Буковик, предео (сада срез власотиначки) 7
Буна у нишком округу 1835 36
Буниброд, село 10
Буруша, село 122

В

Ванос, брдо у општини печењевачкој 82
Вардар и Морава, на својим изворима 5
Вароши, села и куће у нишком округу 86
Велика Грабовница, село . 122
Велика Камара, планин. врх 84
Велика Копашница, село . 122
Велики Вртоп, село . . . 120
Велики Крчмир, село . . . 120
Велико Трњане, село . . . 122
Венедикт I, владика нишки 33
Венедикт II, владика нишки 34
Вергија, порез, који је Турцима плаћан 134
Ветерница, река 9
Ветрови у Нишу 107
Вешање Срба у Нишу 1860 г. 52
Вида и Ниша, прича о постању Ниша 86
Виктор, владика нишки . 34, 35
Виландрица, село 120
Вина, село 122
Винарце, село 122
Виник, брдо код Ниша, и турска утврђења на њему . 4, 80
Виногради у нишком округу 130
Вирмонтов путопис о зидању Ниша 93
Витез Валтер, вођ Крсташа у Нишу 88
Витина 5
Вишеград, планински врх и стара порушена градина 4, 17
Владисав Карановић, официр, погинуо при освајању Ниша 71
Владике у Нишу . . . . 31—35
Влајко Стојановић у Вучју у Дилавербеговој Кули . . 54, 71
Влајковић Ђока, на Грдилици 83
Власе, село 122, 125
Власина, језеро 7
Власина, река 7
Власотинци, варошица . 7, 115, 116, 118
Власотиначки срез, и села у њему 118
Влахиња, планина 3
Воде у нишком округу . . . 4
Воде пијаће у Нишу . . . 106
Воденице у нишком округу . 131
Воће у нишком округу . . . 131
Војска српска ушла у Лесковац 115
Врело, село 118, 125
Вртешка, планински врх . . 3
Вртиште, село 125
Вукманово, село 125
Вучанска планина 3
Вучје, село 9, 122
Вучји Дел, брдо и борбе с Турцима 83

Г

Габровац, манастир близу Ниша 28

СТРАНА

Габровац, село 125
Гаврило, владика нишки, последњи из пећске патријаршије 32
Газдарска Река (Грабовничка Река) 9
Галице има у Багреној Води 15
Гаре, село 118, 120
Где је здравцу најбоље, песма 141
Глигорије, владика нишки . 33
Гложани, село 118
Говор у нишком округу . . 137
Годеч, село 6
Годечка Река 6, 7
Голема Река 7, 9
Голуб Мутавџија, обешен у Нишу 65
Горина, село 122
Горица, планински огранак 4, 80
Горња Врежина, село . . . 125
Горња Јајина, село 122
Горња Локошница, село . 120
Горња Стопања, село . . . 122
Горња Студена, село . . . 125
Горња Топоница, село . . 125
Горње Власе, село 120
Горње Драговље, село . . 120
Горње Крајинце, село . . . 122
Горње Међурово, село . . 125
Горње Синковце, село . . . 122
Горње Трњане, село . . . 122
Горњи Барбеш, село . . . 120
Горњи Буни-Брод, село . . 122
Горњи Душник, село . . . 120
Горњи Комрен, село . . . 125
Горњи Матевац, село . . . 125
Горњи Присјан, село . . . 120
Грабовничка река, (в. Газдарска река) 9
Градашница, село 120
Град Николе Скобаљевића, стари градић од камена . 21
Градац, опао стари градић . 17
Градац, опале градине код Сићева и Малче 17
Градац, хумка испод Власотинаца 18
Градиште, село 118
Градић, више Кнез-Села . . 17
Градска, село 118
Градиште, рушевине на реци Топоници, и на вису Денској 18, 24
Градиште, порушени градић код манастира Црковнице . 28
Грајевац, село 120
Грамада, место 4
Грамада, прича о њеном имену 87
Грамада, ту обешен Живко Ранчић, из Сићева 70
Граница између Србије и Ниша, кад је повучена . . 36
Граово, село 122
Грацка Река 7
Грданица, село 120
Грдилица, остатак од старина 19, 83
Грдилица, стари (латински) градић, село у теснацу Мораве и догађаји ту . 19, 83, 118
Гркиња, село 120
Гризбах 6
Гроб погинулих на Нишу 1877 код манастира св. Богородице 28
Гроф Кастељан 6
Губеревац, село 122
Гундулић пева о Куновици . 74
Гундулић пева о родности нишкога предела 129
Гуњетина, село 118

Д

Дадинци, село 118
Дај Лено моме! песма . . 140
Да знаш мила, песма . . . 143
Данило, владика у Нишу . . 33
Дарковац, село 118
Дарковачка (Драјиначка) планина 2
Два се млада, песма . . . 146
Дебели Део, планина . . . 3

СТРАНА

Девѐтак, како је Турцима даван 135
Девица, планина 4, 7
Дев-Казан, језеро над Вучјем 10
Деда, каже се сваком духовнику 152
Деда Стојанова прича о Скобаљићу 62
Дедина Бара, село 118
Дедобарски Хан, бој Срба и Турака 1809 год. 79
Дејан, село 118
Денска, нема је као села . 82
Денум (види Дулум) . . . 134
Дервишка Чука, планински врх 4
Деруни-Баба, турски светац и гроб му у Нишу 98
Десна Чука (у општини габровачкој) 13
Десетак како је Турцима даван 134
Деспот Ђурађ Бранковић потукао Турке на Куновици 74
Дибочица, звао се Лесковац 112
Диздаров Поток, извор Топоници 7
Дилавербегова Кула у Вучју и бој с Турцима 1877 . . 54
Димитрије Ђурић, шеф корпусног штаба, у борби на Грдилици 83
Димитрије Манић, нишлија заслужан за цркву св. Пантелије у Нишу 104
Доба дана у Нишу 107
Добра Глава, стари порушени градић 23
Добровиш, село 118
Добро у чичиним дворима, песма 146
Добро Поље, село 118
Добротин, село 118
Доња Врежина, село . . . 125
Доња Градина, планинеки огранак, бој с Турцима 1877 83
Доња Јајина, село 122
Доња Лакошница, село . . 120
Доња Стопања, село 123
Доња Студена, село 125
Доње Бријање, село 123
Доње Драговље, село . . . 120
Доње Крајинце, село . . . 123
Доње Међурово, село . . . 125
Доње Синковце, село . . . 123
Доње Трњане, село 123
Доњи Барбеш, село 120
Доњи Буни Брод, село . . 123
Доњи Душник, село 120
Доњи Комрен, село 125
Доњи Матевац, село . . . 125
Доњи Присјан, село . . . 120
Драга све може, песма . . 144
Драгобужде 9
Драјиначка (Дарковачка) планина 2
Драшкова Кутина, село . . 120
Дрводеља, село 123
Дреновачка река 9
Дрћевац, село 120, 123
Дуга Пољана, село 120
Дукат, село 120
Дулум, турска мера за земљу. Један дулум има 207 и $^{84}/_{100}$ квадр. хвата 134
Дупљане, село 123
Дунав, река 5
Душан, причестио војску у манастиру свет. Богородице (Габровач. М.) 28

Ђ.

Ђенерал Рајперт, позиваше писмено Србе на устанак против Турака 32
Ђока Влајковић, командант војске на Грдилици . . . 83
Ђорђе Поповић, јепископ нишки 31
Ђорђе Цинцарин, свештеник, обешен у Нишу 65
Ђурађ Мрњавчевић на Куновици 1443 год., добија Ниш по сегединском миру . . 74, 89

СТРАНА

Ђурђан Јовић из Печењевца устаје 1832-33 на Турке . 69
Ђурђе Бранковић, деспот, потукао Турке на Куновици 1443 год. 74

Е.

Еминова Кутина, село, устанак у њој 70, 125
Емљак, пореза, коју је плаћао који је имао својих зграда 135
Епархија нишка 31, 161
Епархија нишавска, кад је установљена 33

Ж.

Жабљане, село 123
Живко Јовановић из Печењевца иде народним послом у Цариг. и Краг. . . 67
Живко Ранчић, обешен на Грамади 1876 год. 70
Железник, стари град на Топоници; устанак туна 1832 и 1833, и бој Срба с Турцима 1835 год. . . . 18, 80
Жижавица, село 123
Жути Камен, врело кутинској реци 8

З

Загонетке у нишком округу . 159
Залужане, село 123
Залужје, село 123
Занати, који се у Нишу раде 129
Занимање и стање у нишком округу 129
Заплање, предео 3, 8
Заплањски срез . . . 3, 120
Збежишка планина 3
Збеживте, село 123
Звериње у нишком округу . 14
Звркче, сељаци што се тако зову 158
Зелени Град, планински врх 3
Зелени Камен, планински врх 4
Земљорадња у нишком округу 129
Зли до, место где је врело Нишави 6
Зло од девера, песма . . . 145
Злокућани, село 120
Злоћудово, село 123
Знепоље, предео 7
Зољево, село 10, 123
Зрна, која се сеју у нишком округу 132

И

Ибровица, шумовито место . 13
Ивановић Љубомир, пуковник, на Нишу 91
Иверица, Св. Петка Трновска 23
Игре у нишком округу . . . 139
Игриште, село 123
Измет-Паша даје владикама камилавке 34
Илија Барјактаровић и његов шанац у Каменици 1809 76
Илија Јовановић, официр, рањен на Вучјем Делу . . . 83
Илија Стреља, у устанку у Власотинцима 116
Илија из Печењевца иде у Цариград и Крагујевац народним послом 68
Илија Ћирић, у сукобу с Турцима на чечинском мосту . 84
Имена села у нишком округу 118
Имовно стање неких сељака у нишком округу 132

Ј

Јабланица, река 8
Јабуке у нишком округу . . 132
Јабуковац, село 118
Јагликовац (Јагликовачки камен) врх на Сувој Планини 2
Јагличе, село 120

СТРАНА

Јана Аџамија, песма . . . 147
Јанићије, владика нишки, осветио темељ новој нишкој цркви 34
Јанкулов Збег, прича о њему 74
Јарсеново, село 120
Јасеновик, село 125
Јастребац Планина, у Буковику (срезу власотиначком) 3
Јастребац, село 118
Јашуња, село 120
Јашуњски Манастир, стара црква 26
Јефтимије, владика самоковски, у нар. покрету 1736 год. 32
Јефтимије Дамјановић, владика рашко-ново-пазарски 1736 год. 32
Јежевица, речица 6
Језера и баре у нишком округу 10
Језеро (мало) на Плочи и Куновици 10
Језеро, у лукама у Заплању 11
Језеро, Дев-Казан . . . 10
Јелашничка Река, вода . . 8
Јелашница, село 125
Јелашница рудно место . . 15
Јерма (Голема), река . . . 7
Јован Белимарковић, ђенерал при освајању Ниша 83, 91
Јован Вељковић, официр рањен на Грдилици 83
Јован Петровић мајор у сукобу на Чечини 84
Јован Поповић, командант на Грдилици 83
Јован Рајковић из Ниша, заслужан за цркву Св. Пантелије 104
Јосиф, владика нишки . . . 33
Јосиф Бркић, болестан кад се осваја Ниш 91
Југ-Богдан, и његови двори на Хисару код Лесковца 18, 131
Јулијан Апостата, утврђења Ниша за његово време . . 88
Јустинијан, цар римски утврдио Ниш 88

К

Кад се носе крста, песма . 140
Казим-Пашу заробио Ђурађ Бранковић на Куновици 1443 год. 74
Калетинац, село 121
Калиник, владика нишки . 35
Кална, село 118
Калотина, село 6
Калуђерица, село 123
Калуђерица, река 7
Камени угаљ, у Јелашници и Габровцу 15
Каменица, село; пропаст српска на њој 4, 36, 75, 90, 125
Карагрош, турски новац . . 32
Карановић Владислав, официр 71
Карлички Камен, врх на Сувој Планини 2
Касарна нова у Нишу . . . 106
Каштавар, село 123
Кита, планински врх . . . 3
Клаудије, римски цар, потукао Готе на Нишу 87
Клисура, село 125
Кључа Топоничкога села се побунила 1835 и људи изгинули 41
Кнез-Село 125
Кнежица, село 125
Кнез Милош, умирује нишку буну 1835 год. . . . . 37—47
Кнез Сеоски, да се зове Кнабаша, а кмет чорбација, заповедио нишки паша . . 46
Кнез Михаило, утврђење на Винику 80
Кнезу Михаилу туже се Нишлије на безакоња турска 1841 год. 47, 49
Ковачева Бара, село . . . 118
Козари, село 118
Коларница, планински врх . 4
Коле Рашић, долази у Лесковац с добровољцима 1877 год. 54

СТРАНА

Коловођина песма 139
Комарица, село 121
Комига, стара порушена црква 16
Комрен, вис; сукоб с Турцима 1877 год. 85
Консули страних сила у Нишу 110
Кононица, село 118
Конопље производи се највише око Лесковца . . . 132
Константин Велики, цар римски, родио се у Нишу . 59, 87
Копајкошарска Река . . . 8
Копашница, било, сукоб с Турцима 1878 год. 82
Копривница, село 121
Копријан, Курвинград или Градиште? 16
Кораћевци, село 123
Коритњак, село 126
Космовац, врх на сувој Планини 2
Коста Бучовић, при освајању Ниша 91
Коца Томић, из Липовца пде у Цариград и Крагујевац, народним послом 67
Коца Мумџија, вођ нишког устанка 1841 год. 49
Коџабаша, место дотадашњег имена Кнез 46
Кравље, село 8, 126
Краљ Милан, подиже споменик војводи Синђелићу . . 77
Краљ Милан на Ћеле-Кули 78
Краљ Милан на Горици . . 81
Краљ Милан на Чамурлији 85
Краљ Милан у непријатељској ватри 85
Краљ Милан и његово утврђење на Винику 80
Краљ Милан о Горици . . 85
Краљ Милан на студеном врху Суве Планине 85
Краљ Милан на Хуму . . . 85
Краљ Милан долази у Ниш; његов поздрав нишлијама . 91
Краљ-Миланов двор у Нишу 101
Краљ Милан у пашином конаку у Нишу 102
Краљ Милан гради цркву Немањи на кору нишке цркве 103
Краљевић српски Александар у Нишу 91
Краљевића Александра утврђење на Винику . . . 80
Краљица српска Наталија у Нишу 91
Краљевића Марка кула више Мирошевца 21
Краставче, село 121
Крива Буква, вис 14
Крпејци, село 118
Крушевица, планина . . . 3
Крушевица, село 118
Крушке у нишком округу . . 131
Крсташи у Нишу 88
Куће у нишком округу . . . 127
Кукавица, планина 2
Кукавица, село 118
Кулина, стара зидина у чукљеничком пределу 17
Кумарево, село 123
Куновица, изданак суве планине и догађаји на њој . 4, 73
Куновица, село 126
Куње, шумовито место . . . 13
Купиновица, село 121
Курвинград, зидине старог града 3, 16
Кутинска Река 8
Кутлеш, село 123

Л

Лабуковачко Ждрело, и село Лабуково 7
Ладовица, село 119
Лазарево Село, ... 126
Лалинац, село 7, 126
Латински град, рушевине на Карличком Камену 17
Латински град, порушен градић више Кнез-Села (Градић) 17
Латински пут преко Суве Планине 17

СТРАНА

Лафит Бег хоће да је господар Власотинцима 116
Леблебије (Наут) расту око Ниша 12
Лесков врх, планински врх . 4
Лесковац, варош (Дибочица) 112
Лесковац, град повраћен Ђурђу Бранковићу месеца Јула 1444 17
Лесковац, кад се је населио 24
Лесковац, пао под Турке 31, 112
Лесковац, окружно место . . 114
Лесковац, и Југ-Богданови двори у њему 113
Лесковац, родност и трговина у њему 113
Лесковац поклоњен Немањи 114
Лесковац и његова црква са оцаком и огњиштем . . 114
Лесковац, војска српска улази у њега 1877 115
Лесковац и школе у њему, насељеност, џамије 115
Лесковац у коме је округу . 123
Лесковачка раван 12
Лесковик, село 126
Лесковачки срез и села у њему 122
Лесковица, село 119
Лешјанин Милојко командант војсци на Нишу . . . 91
Ливаде у нишком округу . . 131
Липовица, село 119, 123
Личје, село 121
Лични До, село 119
Личности заслужне у нишком округу 59
Логор, брдо у хатару Еминове Кутине 82
Ломница, село 119
Лопушња, село 119
Лукавичка Река, речица . . 7

Љ

Љубераждa, река 7
Љубомир Ивановић, пуковник при освајању Ниша . 91
Љути Врх, планински вис . 4

СТРАНА

М

Мадан, планина 9
Мајка не познаје сина, песма 141
Макарије I. (Топал Макарије), владика нишки . . 33
Макарије II. владика нишки 33
Мала Грабовница, село 10, 123
Мала Камара, (Ћувик), планински врх 84
Мала Копашница, село . . 123
Мали Вртоп, село 121
Мали Крчмир, село 121
Малошиште, село 126
Малча, село 126
Мандаш, врх 4
Манојловце, село 123
Манојло, византиски цар у Нишу 88
Марина Кутина, село . . . 121
Маргал Камен, у Јелашници 15
Марково Кале, градиште на Горици 84
Матевац, село има плочни камен 4, 15
Махмуд-паша Призренац, зида текију Деруни-Баби у Нишу 99
Мађари освајају Ниш . . . 88
Масуров Камен, стене . . . 8
Медвеђа река, (Јабланица) . 8
Медено Гувно (место) . . . 82
Медошевац, село 126
Мезграја, село 126
Мелентије мученик, владика нишки 33, 65
Метиљ у оваца, у лесковачким равницама 133
Мехмед паша, подиже осморо вешала у Нишу 52
Мијајло Срећковић, командант војске на Грдилици . 83
Микашист камен у руднику села Рупја 15
Милица и Милош, песма . 147
Милован Павловић, командант артиљерије на Горици и Грдилици 83

СТРАНА

Милоје Јовановић, вођ устанка у Нишу 1844 49
Милоје Петровић, војвода, његов шанац на Каменици 1809 год. 76
Милојко Лешјанин, пуковник на Нишу 91
Милошевац, село 126
Милош Богићевић, при умиривању нишке буне 1841 . 51
Милоша Обилића лик у манастиру Габровцу 28
Миљковац, село . . . 121, 126
Минералне воде у нишком округу 11
Митад-Паша хоће да поруши Ћеле-Кулу 78
Митад-Паша помагао подићи српску школу у Нишу . . 103
Митад-Паша саградио многе друмове 103
Мира-Чивлик, село 123
Мирошевце, село и бој на њему 81, 123
Млад господар с младом госпођом, песма 147
Младен Овчаревић, обешен у Нишу 65
Модри Камен, старе порушене Кулице 18
Морава (Бинча Морава) . . 5
Моралија, механа и караула на Куновици 73
Моралност, у нишком округу 57
Мост, на Нишави у Нишу . 100
Мост на Морави код Мрамора 162
Мост код Чечине 163
Мостарина на мосту мраморском 162
Мрштане, село 10, 123
Мујурдар Ефендија, доноси уговор о предаји Ниша . . 85

Н

Навалин, село 10, 123
Наднице радничке у нишком округу 132

СТРАНА

Накривањ, село 124
Накривањска Планина . . 3
Насељеност Ниша 107
Насељеност Лесковца . . . 115
Натписи стари, римски, у Нишу 29
Натписи на капији града Ниша 94
Натписи на великом мосту . 100
Наут (Леблебије) расте око Ниша 12
Невесела голубица, песма . 146
Невље, село 7
Недај ме мајке, песма . . . 140
Неманица, село 124
Немања осваја Ниш 89
Немања добија Лесковац (Дубочицу) као поклон . . . 114
Немањићи градили манастир Габровац (Св. Богородицу) . 28
Немањина црква на кору нишке цркве 103
Несврта, село 124
Нетсор, владика нишки . . 35
Неша Попов син из Бербатова у устанку 1809 год. . . . 70
Никифор Јовановић, командант на Грдилици 83
Никифор владика нишки (Ћир Никифор) 34
Никола Скобаљић, где се родио 31
Никола Скобаљић, његов град, кладенац, живот, и смрт . 21, 61
Никола Срндаковић, вођ нишког устанка 1841 . . . 49
Никола Срндаковић, у логору у Еминовој Кутини . . . 82
Ниш град, остаци од старина 15
Ниш град и његове историјске судбине 29
Ниш град и пазарни дан у њему, анатема због тога дана 34
Ниш град, јепархијско место и владике у њему . . . 31—35
Ниш град и осморо вешала у њему 52
Ниш град и вешање Срба и владике Мелентија 65

СТРАНА

Ниш град и одговор о предаји Србима 1877 год. . . 85
Ниш град и његово име по народној причи 86
Ниш град и његова војна историја . . . . . 87—91
Ниш град, Клаудије, цар римски потукао Готе пред нишким зидовима 87
Ниш град и Атила на Нишу 88
Ниш град Ост-Готи освајају 88
Ниш град, његово утврђење у време Јулијана Апостате 88
Ниш град, утврђен за време цара Јустинијана 88
Ниш град, крсташи пролазе кроза њ 88
Ниш град, византински цар у њему 88
Ниш град освајају мађари . 88
Ниш град осваја Немања . 89
Ниш град осваја Краљ Милан 1877 год. 91
Ниш град, надписи на граду и зградама градским . . . 94
Ниш град, садањи кад је зидан, по Вирмонту 93
Ниш град, подела вароши, у граду, и Јагодин и Београд-Мали. 95
Ниш град и турски светитељи у њему 98
Ниш град и његов положај, подела вароши Ниша . . . 99
Ниш град и велики мост на Нишави 100
Ниш град и варош какви су изгледали за време Турака . . . . . 101—103
Ниш град и нова црква, Немањина црква и српска школа у њему 103
Ниш град, стара утврђења око вароши 103
Ниш град и црква Св. Пантелије и Св. Николе . . . 104
Ниш град и варош нема добре пијаће воде 106
Ниш град и барометар и температура у њему . . . 106
Ниш град и ветрови и доба дана у њему 107
Ниш град и џамије у њему 107
Ниш град и његова насељеност 107
Ниш град и трговина, и занати у њему 129
Ниш град и живот мисаони у њему 108
Нишава, река 4, 6
Нишка раван 12
Нишки округ 1
Нишке планине 2
Нишки путови 110
Нишки срез и села у њему 125
Нове тековине, у нишком округу 161
Ново брдо, српски рударски град 65
Ново Село, село . 119, 121, 126
Новоселски Рид 3
Норов, Рус пропутовао кроз Ниш 1835 46

О

Обилића Милоша лик у манастир Габровцу 28
Облик, планински врх . . . 4
Овсињица, село 121
Одело становника у нишком округу 135
Оловна руда, у селу Рупју . 15
Ораовица, село 124
Орашац, село 121
Орах, село 119
Орашје, село 119
Ореовац, село 126
Орешковић А., командант при освајању Ниша 91
Остатовица, стари градић на Сувој Планини 18
Остаци од старина у нишком округу 15
Ост-Готи освајају Ниш . . 88

СТРАНА

Остра Чука, шумовито место и борбе с Турцима . . 13, 83
Островица, село 126
Острозуб, планина 3

П

Павлово Брањиште, стари градић 23
Пазариште, остатци од старе неке вароши 19
Пазарни дан у Нишу и анатема због њега 34
Пазван-Оглу, у нишком округу 35
Паликућа, село и сукоб с Турцима на њену . . 82, 124
Паљина, планински врх и село 4, 126
Палмотић, пева Куновици . 74
Палојица, село 119
Параспурне њиве, рађене за Турке 135
Паси-Пољана, село 126
Пасјача, село 126
Патријаршија пећска продата цариградском патријарху 32
Пауљ војвода и његов шанац на Каменици 1809 76
Петар Амијен, вођ крсташа у Нишу 88
Петар Добрњац, војвода и његов шанац на Матевцу . 76
Петар Топаловић, командант војске при освајању Ниша 91
Перутина, село 126
Песме у нишком округу . . 139
Петар Прчић, вођ усташа и сукоб на Паликућама . . 82
Петронијевић Аврам мири буну у Нишу 37
Печењевци, село и прича о његовом имену . . . 81, 124
Пиколомини, немачки ђенерал на Нишу, Пироту и Паланци 90
Писани Камен, планински врх 3
Пискупово, село 119
Плаћања Турцима за њихове владе 134
Планине у нишком округу . 2
Плеш, планински вис . . . 4
Плоча, огранак од Суве Планине 4
Плоча, место на Куновици . 73
Плочник, камен у Матевцу . 15
Плочник, место где је цар Лазар потукао Турке . . . 89
Подринци, село 124
Попадика, веза Виника са Куриловом 80
Поповац, село и мост војни на Нишави у рату 1877 85, 126
Попова Глава, планински врх 4
Поп Ђорђе, вођ устанка 1841 год. 49
Поп Мита помаже устанак 1832—33 год. 69
Попчица, село 7
Прапаштица, планина . . . 8
Прво драго, песма 145
Пресечина, село 124
Преслоп, село 119
Прибој, село 124
Прилепац, село 119
Приче у нишком округу . . 148
Прокламација Кнеза Михаила у време нишког устанка 1841 год. 49
Прокопова Кутина, село . . 121
Просек, село 126
Протопопино (Протопопиначко Врело) село 6
Птоломије, стари писац о Нишу 87
Путови који се разлазе из Ниша 110

Р

Равна Дубрава, село . . . 121
Равни у нишком округу . . 11
Равниште, село, извор реци . 9
Равнобањска река 9
Радикина Бара, село . . . 126

СТРАНА

Радисав Екмекџија, обешен у Нишу 65
Радоњица, село 124
Радосин, село 119
Рајино Поље, село 119
Разгојна, село 121
Раков До, село 119
Ранчић Живко, обешен на Грамади 70
Раскрсје, шума 14
Рашид-Паша, мутесариф нишки 1877 год. 92
Рашин Лаз, село 124
Рашиначки Поток 7
Раутово, село 126
Репања Бања, село 124
Рибе у нишком округу . . . 10
Робин Део, место; ту потучени Латини 19
Родност Лесковца 113
Ртањ, планина 4
Рудари, село; некад велика варош 82, 124
Рудно благо, у нишком округу 14
Рујник, село 126
Рупје (Рупље), село; ту има руде: олова и сребра . 15, 119
Русна, село 121

С

Сава Јоксимовић, официр погинуо на Вучјем Делу код Ниша 70, 83
Салих-Паша, мутесариф нишки у време буне 1835 год. 36
Самуило, цариградски патријарх, купује пећску патријаршију 32
Сва се војска Шишману предала, песма 143
Свекрва сметња, песма . . 144
Света Богородица, манастир (Габровац) 27
Света Богородица, Сићевска црква 86
Света Богородица, Русалија (Русална недеља) 25
Света Петка Трновска, развалине под Вишеградом . 23
Света Петка, стара развалина и црква у Кутлешу . . . 24
Света Тројица, на Метох-Брду код Г. Матевца . . 25
Свети Димитрије, стара црквина 24
Свети Ђерман (Ђера) слави се у околини Ниша . . . 152
Свети Илија, порушена црква на падини Хисара 18
Свети Јован, стари манастир под Белим Врхом 24
Свети Никола, стара порушена црква на реци Топоници 18
Свети Никола, црква-џамија у Нишу 104
Свети Петар, црква код села Вртишта 24
Свети Прокопије, у Нишу и његова црква 31, 88
Свети Спас, стара црквина 24, 81
Светица, девојка турска у Нишу 96
Свињарник, планински врх 3
Свирце, село 124
Свође, село 7, 119
Сврљишки Тимок 4
Сејаница, село 119
Села у нишком округу . 117, 118
Селичевица, планина и Курвинград на њој 3, 13
Семче, село 121
Сердара Стевана Стојановића рапорт о буни нишкој 1835 41
Сибињанин Јанко, потукао Турке на Врбници 62
Сићевска Клисура 7
Сићевска Св. Богородица, црква 86
Сићево, село 126
Симеун, цар бугарски има Ниш 88

СТРАНА

Синђелићева смрт и споменик на Чегру 77
Синђелићево утврђење на Винику 80
Скобаљевићев Кладенац, извор, који тако сељаци зову 21
Скобаљић Никола, (в. Никола), прича Деда Стојанова о њему 62
Скрапеж, село 119
Славујевце, село 124
Сланиште, планински врх . 3
Слатина, село . . 10, 121, 124
Слатинска Река 10
Смедерево 6
Смиловачко поље 6
Смрдан, село 121
Снег (вечити) на Сувој Планини 11
Сопотница, село 121
Сребрна Руда, у Селу Рупју 15
Средор, село 119
Срезови у нишком округу 118, 127, 161
Срећа у женидби, прича . 148
Стајковац, село 7, 119
Станко Антоновић, бојација, вођ устанка 1841 год. . . 49
Становници Ниша и нишког округа 29, 108
Старо Црквиште и Старо Манастириште у хатару села Печењевца, рушевине 23
Стара Црква на Малој Горици сироћу села Ћурлине 19
Стара Планина 4
Старе Црквине, рушевине код села Слатине 23
Стари разрушени манастир, код села Островице више Сићева 24
Статистични преглед нишког округа 127
Стеван Јовановић, официр, рањен на Грдилици . . . 83
Стеван Немања, осваја Ниш 89
Стеван Поповић, прота, прича да нема Ширене Планине 3
Стеван Синђелић, војвода ресавски, на Каменици и на Чегру 75, 78, 90
Стојан и Каранфил, песма 143
Стојан Поповић, прота, обешен у Нишу 65
Стојан Н. издаје Петра Декића у устанку 1809 год. . 70
Стока жива, у Нишу и нишком округу 131
Стрељa Илија, у устанку на Власотинцима 116
Стројковачка планина . . . 3
Стројковце, село 124
Студенска Река, извор Јелашничкој Реци 8
Студенски Камен (Карлички Камен), врх на Сувој Планини 2
Студенски врх, Краљ Милан на њему 85
Ступница, село 121
Сува Планина 2, 8
Суводо, село 126
Сукоб Срба с Турцима, у устанку 1835 на Топоници 74
Суманути и живи свеци . . 153

Т

Тегоштица, река 7
Температура у Нишу . . . 106
Тице у нишком округу . . . 14
Тодоровце, село 124
Топал-Макарије, први нишки владика послат из Цариграда 33
Топоница, река и село 7, 8, 121
Топоничкога кључа села, побунила се 1835 год. . . . 41
Точила, место где има снега у сред лета 11
Трахит, има га у месту Багреној Води 15
Трговина у Нишу 129
Трговина у Лесковцу . . . 113
Трем, провала у Сувој Планини 2

СТРАНА

Три Певача, песма · · · · 140
Три Уши, брдо · · · · · · 6
Трупале, село · · · · · 7, 126
Тулари, село · · · · · · · 8
Тулово, село · · · · · · 10, 124
Туловска Река · · · · · · 10
Тупанар, планински вис · · 4
Тупаловац, село · · · · · 119
Тућковце, · · · · · · · 124

Ћ

Ћеле-Кула, њен постанак 78, 90
Ћелије, село · · · · · · · 121
Ћир-Венедикт II, владика нишки · · · · · · · · · 34
Ћир-Никифор · · · · · · 34
Ћопа, бранилац нејачи свога села · · · · · · · · · · 68
Ћопин Гроб, место близу Ниша 79
Ћурлина, село · · · · · · 126
Ћурлински Виногради, део Горице, борбе на њима · · 83

У

Управна подела нишкога округа · · · · · · · · · 160
Устанак нишког округа на Турке 1835 и 1841 · · 36, 49
Устанак Срба у Лесковцу 1877 52
Успеније, порушен манастир ниже Сићева · · · · · · 26

Х

Хајдук-Вељко на Каменици 1809 год. · · · · · · · 76
Хајдучка Падина, шумовито место · · · · · · · · · 14
Халатљике, које се граде у нишком округу · · · · · 132
Халил-Паша, командант турске војске у Нишу 1877 · 92
Хисар, вис и старе зидине над Лесковцем · · · · · 18
Хладни Део, шумовито место 14

СТРАНА

Хум, вис и село у околини Ниша · · · · · · · 84, 126
Хусејин Паша, утишава буну у Нишу, и веша владику Мелентија · · · · · · · 66

Ц

Цара Константина благо · 17
Цара Лазара слика у Габровачком манастиру · · · · 28
Цар Лазар, губи Ниш и плаћа Турцима данак · · · · · 89
Цариброд · · · · · · · · 7
Цариродска Река · · · · 7
Цветко Декић, из Бербатова, вођ устанка 1809 год · · 70
Цека Вучковић, у устанку 1841 год. · · · · · · · 49
Цене предмета у Нишу · · 133
Церничко Језеро · · · · · 10
Церје, село · · · · · · · 126
Церјанска Провалија, шумовито место · · · · · · · 14
Црвена Јабука, село · · · 119
Црква Светог Димитрија, разваљена црквина на левој страни Љуберажде · · 24
Црква стара на Горици · 19
Црква нова и стара, и црква Св. Пантелије и Св. Николе у Нишу · · · · · · 103, 104
Црква са огњиштем у Лесковцу · · · · · · · · · 114
Црковница, некадашњи женски манастир · · · · · · 27
Црковница, село · · · · · 121
Црна Бара, село · · · · · 119
Црна Гора (Карадаг) планина 5
Црнатово, вис · · · · · · 7
Црнтово, село · · · · · · 118
Црна Трава, село, и рудно место у Пећини · · 7, 15, 119
Црни Вир, језерце у Кумареву · · · · · · · · · 10
Црни Врх, планински врх · 4
Црцавац, село · · · · · · 124

СТРАНА

Ч

Чагровац, село · · · · · · 121
Чапљинац, село; ту одбијени Турци 1877 год. · · · 83, 126
Чамурлија, вис, заузела га српска војска 1877 год. 85, 126
Чегр, место код Каменице; пропаст српска 1809 год. · 77
Чекмин, село · · · · · · · 124
Чемерник, брдораван · · · 7
Чечина, село на Морави, сукоб с Турцима 1877 године 84, 127, 163
Чивлак, село · · · · · · · 127
Чивлик Дрчевачки, село · 121
Чивлик Накривањски, село 124
Чивлик Разгојински, село · 124
Чокот, село · · · · · · · 127
Чукљеник, село · · · 124, 127
Чукљеничка Планина · · 3
Чума у Нишу · · · · · · 34

Ц

Џамије у Нишу · · · · · · 107

СТРАНА

Ш

Шарган, планина · · · · · 6
Шариновац, село · · · · · 124
Шарлинце, село · · · · · 124
Шебет, село · · · · · · · 121
Шебечко Језеро, у Заплању 11
Ширене Планине нема · · 3
Широка Падина, на Габровачким висовима · · · · 84
Шишава, село · · · · · · 119
Шишинце, село · · · · · 124
Школа нова у Нишу · · · 103
Школе у Нишу · · · · · · 109
Школе у нишком округу · · 55
Школе у Лесковцу · · · · 114
Шљиве у нишком округу · · 131
Што је коме суђено, прича 151
Што ближе Нишу, све горе нишу · · · · · · · · 152
Шуманска Река · · · · · 9
Шуме у нишком округу · 13, 14

II

ПИРОТСКИ ОКРУГ

СТРАНА

А

Аврама Петронијевића шаље Кнез Милош да утиша пиротску и берковачку буну, 1836 год. . . . . 186—212
Азизија, черкеско село, у турско време 240
Ајан пиротски, Махмуд Капицибаша, у пиротској буни, 1836 год. 183, 187
Ајан берковачки, Хаџи-Шериф-Ага, у берковачкој буни 1836 год. 198
Ак-Паланка (види Бела Паланка) у берковачкој буни 1836 год. 230
Али-Паша Тепеденлија и Црновунци 244
Алија, Турчин и Ђорђе Кокало из Пирота, траже у Гургусовцу побуњене пироћане 1836 год. 184
Анђелко Поштација, да дочека дивитара с бошчалуцима 204
Атанас, зидине старог града у Горњем Крупцу 179
Арнаути у Пироту ради утишавања пиротске буне 1836 год. 202

Б

Бабина Глава, извор Пајешке Реке 174

СТРАНА

Бабин Зуб, брдоравањ на Топлодолској Планини 167
Бабин Зуб, извор Затрапње и Трговишког Тимока 172, 174
Бабин Кал, село 234
Бабушинац, село 236
Базовик, село 235
Балта-Бериловац, село . . . 237
Бари-Чифлик, село 237
Басаре, село 237
Басарски Камик, вис на Видличу 168
Бата, суват на Старој Планини 168
Бегов Мост, на Темштици . . 172
Бегуница, песма 253
Бегунци пиротски у Гургусовцу у време пиротске буне 1836 год. . . . . 183—185
Беда на Манојла, песма . . 256
Бежиште, село 236
Бездан, језеро и река 171
Белава (Сарлак) 169
Бела, село 235
Бела Паланка (Ак. Паланка) догађаји у срп. тур. рату 1876 и 1877 год. 222
Бела Паланка, варошица и град, њихов положај . 230, 234
Бела Паланка, наши летописци пишу је *Извори* . . . 232
Бела Паланка, Стеван Дечански прима у њој бугарске изасланике 232
Бела Паланка, Делаброкијер о њеном имену 232

СТРАНА

Бела Паланка, путописац грофа Хуга од Вирмонта о њој и старинама у њој 1719 и 1720 год. 232
Бела Паланка, Краљ Милан освојио је 1877 год. 232
Бела Паланка, број Турака у њој 1877 год. 233
Бела Паланка, и путови који се у њој крсте 233
Бела Паланка, поштанска и телеграфска штација 233
Бела Паланка, школе у њој 233
Бела Рада, песма 256
Белан, висораван на Топлодолској Планини 167
Белан, државни пашњак . . 243
Белопаланачка раван . . . 175
Бело Поље, черкеско село у турско време 240
Бердуј, село 236
Бериловачка Река. 172
Бериловац, село 238
Берковачка нахија буни се против Турака 1836 год. умирује се; на ново се буни, и опет умирује. 185, 192, 200, 205, 206
Беровица, село 238
Бислава, висораван и суват на Старој Планини . 167, 168
Блато, речица и село . 171, 238
Блато, догађаји ту у српско-турском рату 1877 год. . . 223
Богдан Татарин, у пиротској буни 1836 год. 210
Божана и Манојло, песма 259
Боклуда, речица (види Туштина) 171
Босна, хоће да се побуни са пиротске и берковачке буне 1836 год. 202
Бошчалуци, од новога султанова зета за Кнеза Милоша и т. д. у време пиротске буне 1836 год. 204
Братишевац, село 236

СТРАНА

Браткова страна, врх на Старој Планини; извор Темштици 167, 172
Брестов До, село 236
Брлог, село 235
Будин Дел, догађаји ту у српско-турском рату 1877 год. 222
Букова Глава, брег и извор Јерми 170
Букуровац, село 234
Буна против Турака у пиротској нахији 1836 год. 183—216
Буна против Турака у берковачкој нахији 136 год. 186—191
Бунзина Падина, врх и граница Србији и Бугарској . 166

В

Вава, село 236
Вазгавица, планинско превоје 172
Валниш, село 236
Вароши, села и куће у пиротском округу 223
Везулин Чифлик, село . . . 236
Велика Лукања, село . . . 235
Велики Боњинци, село . . . 236
Велики Суводол, село . . . 238
Велики Рњос, гребен и граница Србији и Бугарској . 166
Велико Село 238
Веселин Поповић, официр, одликовао се при освојењу Св. Николе 222
Вета, село 234
Ветска Река, притоница Црвеној Реци 172
Ветски Манастир под Сувом Планином 180
Вецих-Паша, добија бошчалук од новог султановог зета 204
Видлич, планина; коса Старе Планине, граница Србији и Бугарској 166, 168
Винова лоза не рађа у Лужници и Високу 176

СТРАНА

Вино, његова производња у пиротском округу 242
Вирмонтов путописац о пиротским шумама 177
Висок, предео на Старој Планини, богати пашњацима 166—243
Височница, река (Височка Река) . . . . . 172—173
Височани у време пиротске буне 1836 год. 199
Витановац, село 234
Владика нишавски Јероним, у пиротској буни 1836 год. 183
Владикина Плоча, пећина на Темштици 180
Владислав, краљ мађарски, даје у Пироту неку повластицу Ђурђу Бранковићу деспоту српском 225
Воде у пиротском округу . . 170
Војиновић Митар, војвода цара Лазара, истерао из Пирота Јакшу-Бега 224
Војнеговци, село 238
Вража Глава, вис, граница Србији и Бугарској; извор Темштици 165, 172
Врандол, село 234
Вранište, село 238
Врело, извор и речица . . . 171
Врело Љуберажда, притоница Лужници 175
Вргудинац, село 234
Вртибог, суват на Старој Планини 168, 243
Вртовци, село 238
Вртоп, место на Ст. Планини; граница Србији и Бугарској, суват 165, 168, 244
Вуковиски Поток, уточница Височице 173
Вучја Падина, место на Старој Планини; граница Србији и Бугарској 166

Г

СТРАНА

Габровница, село 238
Гарван, вис, граница Србији и Бугарској 166
Герлах Стеван о Пироту, да се је звао Град Милоша Обилића 225
Глиша Фрањић, официр, при освојењу Св. Николе . . . 222
Глоговац, село 234
Гњилан, село 238
Гњиланска Речица 171
Говешко Лице, висораван на Старој Планини извор Јеловичкој Реци . . 167, 168, 173
Говешко Лице, суват (државни пашњак) 167, 244
Говор у пиротском округу . 248
Гојин До, село на граници српско-бугарској 166
Голаш, брег; граница Србији и Бугарској 165
Голема Глава, граница Србији и Бугарској 166
Големи Камен, врх на Сувој Планини 169
Големи Мост, у Пироту; бој на њему у пиротској буни 1836 год. 226
Голеш-Планина, врх на Сувој Планини. 169
Горња Глама, село 234
Горња Држина, село; уток Јерме у Србију 170
Горња Здравчиница, стари град код Прелесја 179
Горња Коритница, село . . 234
Горња Крњина, село 236
Горњи Рињ, село 234
Горчинци, село 236
Гостуша, село 235
Градашница, река и село 172, 238
Градиште, село 166, 234
Градиште, старе зидиње на Царибродској Реци 179
Градиште, остаци старог грађа изнад Бегова Моста . 180

СТРАНА

Градиште, место код села Рсовца, Паклештице и Градишта, више Беле Паланке 179
Граница пиротског округа . 165
Грофа Вирмонта путописац о Пироту и Белој Паланци 1719 и 1720 године 226, 232
Грнчар, село 236

Д

Дабишин Врх, највише место на Копрену 167
Данак и други Теклифи у побуњених пироћана 1836 189
Деда-Пејино Врело, притоница Височници 173
Делаброкијер о имену Беле Паланке 1433 год. 232
Деспотица, песма 257
Дивљански Манастир, црквица под Ракошем 180
Дивљана, село 234
Дивна Горица, место на Сувој Планини 169
Димитрије Дроз, имовно стање Црновунаца 245
До, село 234, 236
Добродо, село 238
Дојкиначка Река, притоница Височници 173
Дојкино Врело, извор Трговишком Тимоку 174
Дојкинци, село 235
Долац, село 234
Доња Глама, село . . . 234
Доња Коритница, село . . 234
Доња Крњина, село 236
Доњи Риљ, село 234
Драгана, песма 260
Драганиште, под Јелаком, извор Трговишком Тимоку . . 174
Драгоман, заузела српска пиротска посада, па за тим ту страдала 225
Драгуша, притоница Црвеној Реци 172

СТРАНА

Дражево, село 234
Држина, село 238
Дуго Бѣло, висораван на Старој Планини 167
Дучевци, село 236
Душан, цар, поклонио државни данак на зидање цркава 231, 232
Дроз Димитрије, Црновунац; богатство Црновунаца . . 245

Ђ

Ђорђе, изасланик војводе Ст. Стојановића (Ћосе) јавља о кретањима побуњених пироћана 208
Ђорђе Јонин из Беле Паланке ископао неке римске стубове 231
Ђорђе Кокало и Алија, Турчин, пироћани долазе 1836 год. у Гургусовац, и зову побуњене пироћане на траг у Пирот 184

Е

Еген-Паша у Пироту 178
Епархија (пиротска) нишавска одвојена од софиске и нишке 226

Ж

Женски врх, вис на Топлодолској Планини 167

З

Завој, село 167, 235
Завидинци, село 236
Загорје и Загорци . . 167, 182
Заједница, граница Србији и Бугарској 166
Занати, који се у Пироту раде 228
Занога, висораван на Старој Планини 167
Занимање и стање народа пиротског округа 241

СТРАНА

Засковац, село 167
Засковци, село 235
Затрапња, притоница Темштици 172
Зверови штеточиње у Високом 245
Зено Катарина, о могилама 181
Зидине на Малом Курилову 181
Зиратне земље у пиротском округу 241
Злокућани, село 236
Злокућанска Река, притоница Лужници 174

И

Иванова Ливада, граница Србији и Бугарској 166
Ивковица лан сејала, песма 254
Играла се Севделика, песма 261
Извор, село 236, 238
Извори (види Бела Паланка) 232
Изворска Река, притоница Ништави 172
Изворска Река, притоница Ћоштичкој Реци 174
Имовно стање народа пиротског округа 246
Имусулман, султан, освојио Темско (види Сулејман султан) 179
Иново, село 238
Иновска Река, притоница Ћоштичкој Реци 174
Исарлак, брдо над Пиротом (види Сарлак) 224

Ј

Јабучко Равниште, извор Ћоштичкој Реци 174
Јавор, суват државни на Старој Планини 168, 224
Јакша Бег освојио Пирот преваром 244
Јалботина, село 238
Јаловик—Извор, село . 233, 238

СТРАНА

Јаничарска Бачија, граница Србији и Бугарској 166
Јања, село 238
Једну мајку имам, песма . 265
Јежевица, гора, по Јеротију Рачанину 177
Јеловица, село 235
Јеловичка Река, притоница Височници 173
Јерма, река (Суковска Река) 170
Јероним, владика нишавски, у пиротској буни 1836 год. 183
Јеротије Рачанин, о пиротским шумама 176, 177
Јован Обреновић, брат Кнеза Милоша, о стању Босне у време пиротске и берковачке буне 1836 год. . . . 202
Јонин Ђорђе ископао неке римске стубове у Белој Паланци 231
Јулија Филипа, цара римског плоча с натписима у Бел. Паланци 231
Јусуф-Паша добија бошчалук од новога султанова зета о пиротској буни 1836 год. . 204
Јусуф-Пашин брат, Хаџи Мехмед Бег, у време пиротске буне 1836 год. 204

К

Кад иду за девојку, песма 251
Кад крстоноше долазе из поља, песма 254
Кад одведу девојку, песма 252
Кад предају девојку, песма 252
Кад се запроси девојка, песма 251
Кад се иде за девојку, песма 252
Кад се иде с копања кући, песма 257
Кад се чини жито за свадбу, песма 251
Кокало Ђорђе и Алија Турчин из Пирота, у Гургу-

СТРАНА

совцу зову побуњене пиротане кући 1836 год. 184
Какво момче коња игра, песма 258
Каланска Кула, место, више утока изворске реке 174
Кална, село 238
Калуђерово, село 236
Камик, село 238
Капицибаша Махмуд, ајан пиротски, у време пиротске буне 1836 год. 187
Карановић Милутин, погинуо на Ништру 1877; његов гроб код манастира Светог Ђорђа, у Темској . . 178 и 221
Катарина Зено, млечанин, о могилама 181
Качкаваљ сир, који сире Црновунци 245
Кијовац, село 237
Кијовачка Река притоцица Лужници 174
Кира Татарин, у пиротској буни 1836 год. 198
Клисура, село 234
Клње, село 234
Клок, извор 172
Кнез Милош наређује како да се стиша пиротска буна 1836 год. 190
Кнез Милош узимље се за изговор међу побуњеницима да је подстакао буну . 191, 194
Кнез Милош не трпи, и не одобрава пиротску буну . 193
Кнез Милош није узрок пиротској буни; увиђа ово и Мухурдар 195
Кнез Милош пише ајану берковачком, да ништа не зна о постанку берковачке буне 1836 год. 196, 197, 200 и 202
Кнез Милош добија бошчалук од новога султанског зета у време пирот. буне 1836. 204

СТРАНА

Кнез Милош одговара пиротанима да ће их имати у својој милости 207
Кнез Милош добија писмо од Мехмед Бега који се препоручује у његову милост 214
Кнез Милош добија писмо од народа пиротског, да му је добро под његовом заштитом 215
Кнез Милош одговара пиротанима да ће их имати у својој милости 216
Кнез Рајко, хајдук, у пиротској буни 1836 год. 195
Коза, село 234
Коза Грбина, планинска коса, граница Србији и Бугарској 165
Колико ко жали, песма . . 256
Колуница, брег и извор Јерми 170
Камбељевци, село 237
Копрен, брдораван на Стар. Планини, граница Србији и Бугарској . . . . . 165 и 167
Копривштица, село 235
Коритница, село 171
Коритиште, под Плешем . . 173
Корутина Лужница као раван 175
Космовац, село 234
Костур, село 238
Коца - Балкан (Стара Планина) 166
Краљ Милан походи Пирот и Белу Паланку 227, 233
Краљ Милутин, (српски) светитељ у софијској цркви . 177
Краљевић Марко и Вила Пештеркиња, песма 264
Крваве Баре, извор Темштици 172
Кременица, село 234
Крсно име у пиротском округу 267
Крупац, село 234, 238
Крупачко поље, равањ . . . 176
Крушка, место 171
Кукавица, село 237
Кукла, врх, граница Србији и Бугарској 166

СТРАНА

Кула, испод брда Доброг Јутра 179
Куманово, село 238
Курилово, вис над Врелом . 171
Куће у пиротском округу . . 233

Л

Ланиште, село 234
Левак Трговишкога Тимока 174
Лепа Вела, песма 257
Лесковик, село 234
Ливадица, граница Србији и Бугарској 166
Линово, село 237
Личности заслужне у пиротоком округу 220
Лопашница, село 238
Лужница, река 174
Лужнички левак у који се воде слевају 174

Љ

Љубеража, река 237
Љубатовица, село 234

М

Магарац, Папајота Станковића у Пироту 230
Маклиште, село 235
Мала Лукања, село 235
Мала Пољана на Старој Планини, граница Србији и Бугарској, и суват . . 165, 168, 244
Мали Бојинци, село 237
Мали Јовановац, село . . . 238
Мали Рњос, гребен, граница Србији и Бугарској 166
Мали Суводол, село . . . 238
Манастир Св. Ђорђа у Темској 177
Мартиница, место, граница Србији и Бугарској 165
Масуровци, село 237
Махмуд - Капицибаша, ајан пиротски, моли Кнеза Милоша да га извини због пиротске буне, и узме у заштиту код Порте 183
Међа-Планина, суват на Старој Планини 168, 243
Мезграја, село 237
Мела, брег на утоку Вуковиског Потока 173
Места чим било знатна . . . 221
Мечкин Преслап, граница Србији и Бугарској 166
Мијена Вода, притоцица Трговишком Тимоку 174
Миленко, хајдук Вељков брат, у пиротској буни 1836 год. 195
Милета Милосављевић, мајор у пиротској буни, 1836 208
Милкана, песма 268
Милојковац (Паска Шија), село 238
Милосављевић Милета, мајор, у пиротској буни 1836 208
Милоша Обилића град (в. Пирот) 224
Милутин Карановић, официр, погинуо на Ништру 1877 год.; његов гроб код манастира Св. Ђорђа у Темској 178, 221
Мирановац, село 234
Мирица, планинска коса, граница Србији и Бугарској, извор Трговиш. Тимока 165, 174
Мирички склоп, место на саставу Драганишта и Мирице 174
Мирковци, село 238
Митад-паша, градио путове 269
Митар Војиновић, војвода цара Лазара, истерао Јакшу Бега и турску војску из Пирота 224
Миџур (Миндур, Мицор) највиши вис Старе Планине, и граница Србији и Бугарској; извор реке Затрапње 165, 167, 172
Младожењи, песма 253
Могиле по пиротском округу 181

СТРАНА

Модра Стена, село 237
Мокра, село 235
Момчило Војвода, Пирот његов град 224
Моралност у пиротском округу 218
Мочуриште на Кому, извор Височници реци 173
Мрамор, висораван на Старој Планини 167
Мрњавчевића задужбина дивљански манастир 180
Мртвачки Мост, на реци Темштици 172
Мурат, цар турски, креће се из Филипопоља на Србију . 224
Муса Челебија, султан, грози Пироту 224
Мусулман, султан, освојио Темско (в. Сулејман) . . . 179
Мустава-Паша, рушио српске цркве те зидао град Белу Паланку 231, 232
Мустава - Пашина Паланка (види Бела Паланка) . 230, 234
Мучибаба, на Старој Планини, суват, 165, 167, 168. 244
Мухурдар румели - валисов при утишавању пиротске и берков. буне 1836 г. 186 до 212
Мухурдар, његово бављење у Гургусовцу 187
Мухурдар хоће да дође у Крагујевац 196
Мухурдар мора да иде у Берковицу, за то не може у Крагујевац 203
Мухурдар туче с војском Турке који се буне против пироћана 205

Н

На васкрс, песма 254
Најтежа рана, песма 263
Натписи стари у манастиру Св. Ђорђа у Темској . . . 178
Невестица по дел шета, песма 258
Нектарије, владика нишавски, 1836 год. 201
Нишава, река 170
Нишавска јепархија у Пироту, одвојена од нишке и софијске 226
Нишавски левак вôдâ . . . 170
Ништор, село, утврђена стâд; и догађаји 1877 год. . 223, 238
Нове тековине пиротскога округа 269
Ново Село 235

О

Обреновац, село и граница Србији и Бугарској . . 166, 238
Огњанов Мост, на путу Бела Паланка-Пирот 231
Од Висока Станко, песма . 266
Одело народа округа пиротског 247
О јаворе, зелен боре, песма 263
Ој Стојане, море Стојане, песма 262
Околишка Река, притоница Пајешкој Реци 174
Омиле ми у село девојче . . 250
Ореовац, село 235
Ореовица, село 235
Орлова Чука, место на извору Мијене Воде 174
Орловић, врх; граница Србији и Бугарској 165
Орља, село 235
О слави, песма 255
Осмаково, село 238
Остаци од старина 177
Остри Врх на Сувој Планини 169

П

Пајеш, село 235
Пајешка Река, глава Свршишком Тимоку 174

СТРАНА

Пајешки Камик, на извору Пајешке Реке 174
Паклештица, село 236
Панајот Станковић, и његов разумни магарац 230
Пасјача, село 239
Пашњаци државни 243
Пејчов Камик, граница Србији и Бугарској 166
Пертеф - Ефендија, сменио владику и ајана пиротског 201
Песме и приче у пиротском округу 249
Петронијевић Аврам, капућехаја, утишава пиротску буну 1836 год. . . . . 186—212
Пећанин, мајор, у пиротској буни 1836 год. 193, 212
Печалба (зарада) у пиротском округу 242
Пиколоминија, војвода немачки, узео Пирот са српским драговољцима 1868 г. 225
Пирот, варош и град 181
Пирот, његово постање и његов положај 224
Пирот, град Момчила Војводе 224
Пирот, град Милоша Обилића 224
Пирот, освојио га и разорио Јакша Бег 224
Пирот, отео га Митар војвода Цара Лазара 224
Пирот, утврдио га Деспот Стеван Високи 224
Пирот, Делаброкијер о њему 225
Пирот, добио га Деспот Ђурађ Бранковић 225
Пирот, уступљен Деспоту Ђурђу Бранковићу сегединским миром 225
Пирот, звао се некад Град Милоша Обилића 225
Пирот, заузели га Немци помоћу српских драговољаца 225
Пирот, путописац Грофа Вирмонта о њему 1719 и 1720 год. 226

СТРАНА

Пирот, одвојена његова јепархија од других 226
Пирот, освоји га Краљ Милан 1877 год. 226, 227
Пирот, подела вароши . . . 227
Пирот, број душа у њему 1879 год. 227
Пирот, број душа у њему за турско време 227
Пирот, које су радње радили Турци у њему 227
Пиротска нахија, буни се против Турака 1836 год. 183, 211 до 212
Пиротски округ 165
Пиротско поље, највећа раван 175
Пироћани, моле Кнез Милоша да им опрости што су се бунили (1836) 206, 207
Планине пиротскога округа . 166
Планиница, село 166, 239
Плачно војно, песма 254
Пожари и пљевине у пиротском округу 218
Покорни, официр, одликовао се при освојењу Св. Николе 222
Покровеник, село 236
Полетело сиво соколенце, песма 261
Понор, село; висораван на Старој Планини, суват 167, 168, 239, 244
Попов Вис, врх над Врелом 171
Поповић Веселин, официр, одликовао се при освојењу Св Николе 222
Попој ми слуго царева, песма 253
Пошла Румена рано на воду, песма 249
Превал, место код извора Коритнице 171
Превал, под Ракошем; извор Лужници 174
Пресека, село и граница Србији и Бугарској . . . 166, 23

СТРАНА

Прелесје, суват на Старој Планини, граница Србији и Бугарској · · · · 165, 168, 244
Присјан, село · · · · · · 239
Приче и песме у пиротском округу · · · · · · · · 249
Проваљеник, село · · · · · 237
Путови из Пирота на разне стране · · · · · · · · 229
Пушкарање у Пироту у време буне 1836 год. · 199, 200, 205

Р

Раван нишавска · · · · · 176
Равни пиротског округа · · 175
Равни До, село · · · · · · 235
Равно Бучје, висораван на Старој Планини, село 166, 239
Равнобучка река, (Црноврщка Река) · · · · · · · · 174
Рагодеш село · · · · 227, 236
Радње, које су радили Турци
Радошевац, село · · · · · 237
Радоњица, село · · · · · · 237
Ракош, врх на Сувој Планини 169
Ралин, село · · · · · · · 237
Рано ранила Јелена, песма 255
Рањен Марко, песма · · · 254
Расница, село · · · · · · 239
Расничка Река, · · · · · 171
Рачанин Јеротије, путописац о пиротским шумама 1705 год. · · · · · · · · · 176
Ресник, село · · · · · · · 237
Ржана, село · · · 166, 236, 239
Ржански манастир, код Високе Ржане · · · · · · 180
Римске Старине и остаци у Белој Паланци · · · 231, 233
Ровница, суват и граница Србији и Бугарској · 168, 244
Рогоз, извор реке Туштине 170
Росомач, село · · · · · · 236
Росомачка Кукла, планински врх · · · · · · · · · 167
Росовци, село · · · · · · · 236
Рудиње, село · · · · · · · 236
Рудно благо пиротског округа 177

С

СТРАНА

Самоубиства у пиротском округу · · · · · · · · · 220
Сарлак (в. Исарлак) гребен над Пиротом · · · · 169, 224
Свадбе у пиротском округу · 257
Св. Петка, зидине старог мастира · · · · · · · · 180
Св. Петка, развалине Старе Цркве на путу Бела Паланка-Пирот · · · · · · · 231
Св. Ђорђе, манастир у Темској · · · · · · · · · 177
Св. Илија, брдо близу границе Србије и Бугарске · · · · 166
Св. Никола, врх; граница Србији и Бугарској · · · · · 165
Св. Никола, извор Равнобучке Реке · · · · · · · · · 174
Св. Никола, теснац на путу Пирот-Видин · · · · · · 222
Св. Никола, освојила га српска војска 1877 год. · · · 222
Сврљишки левак и Сврљишки Тимок · · · · · · · · 173
Сејит-Паша, софиски да не шаље војску против побуњених пирођана 192, 193, 199, 200, 203
Села највећа у пиротском округу · · · · · · · · · 233
Села и срезови у пиротском округу · · · · · · · · 234
Сестра и брат, договарају се, песма · · · · · · · · 259
Сиња Глава, село · · · · · 237
Синьачки Манастир, испод Клисуре Р. Нишаве · · · 180
Синьац, село · · · · · · · 235
Сир, качкаваљ, који сире Црновунци · · · · · · · · 245
Сировичница, коса на Старој Планини, граница Србији и Бугарској, суват државни 165, 168
Слава, песма о слави · · · 255

СТРАНА

Славе, брег и рушевине у Високу · · · · · · · · · 179
Слап, суват на Стар. Планини, граница Србији и Бугарској · · · · · · · · 165, 168
Смрдан, село · · · · · · · 239
Соколов Камен, врх на Сувој Планини · · · · · · · · 169
Сопот, утврђен положај 1877 село · · · · · · · · 223, 239
Сребрна, суват на Старој Планини; граница Србији и Бугарској · · · · · · 165, 168
Срезови, и села пиротског округа · · · · · · · · · 234
Срећковац, село · · · · · 239
Станичење, село · · · · · 239
Станковић Панајот, и његов магарац · · · · · · · · 230
Становници и њихове историјске судбине · · · · · 181
Стањанци, село · · · · · · 239
Стање и занимање становника пиротског округа · · 241, 245
Стара Планина (Коџа Балкан) 166
Статистика пиротскога округа · · · · · · · · · 217, 240
Стеван Стојановић - Ћоса о пиротској буни 1836 год. 186, 195, 208, 209
Стеван Герлах, о Пироту 1578 год. · · · · · · · · 225
Стеван Дечански примио бугарске посланике у Белој Паланци (Извори) · · · · 232
Стеван Високи, деспот српски утврдио Пирот · · · · · 224
Стојановић Стеван - Ћоса о буни пиротској 1836 г. 186, 195, 208, 209
Сто, вис поред границе Српске и Бугарске · · · · · 166
Сто, врх на Влашкој планини 169
Сто, село · · · · · · · · 237
Сточевићу бошчалук у време пиротске буне, 1836 год. · 204
Стрелачка река, приточица Лужници · · · · · · · · 175
Стрелац, село · · · · · · 237
Стрижевац, село · · · · · 237
Студена, село · · · · · · 237
Студенска Река, приточица Лужници · · · · · · · · 175
Сува Планина · · · · · · 168
Сувати на Старој Планини · 168
Суводол, село; догађаји 1877 год. · · · · · · · · · 223
Суково, село · · · · · · · 239
Суковска Река (Јерма) · · 170
Суковски манастир, на Јерми 180
Суковски мост · · · · · · 170
Сулагат, извор Пајешкој реци 174
Сурачево, село · · · · · · 237

Т

Тајфурија, черкеско село (сад пусто) · · · · · · · · 240
Тамњаница, село · · · · · 235
Татар - Богдан, у време пиротске буне, 1836 год. · · 210
Татрасица, село · · · · · 239
Темац, стари град · · · · 177
Темштица, река (Топлодолска Река) · · · · · · · · 172
Темска, село · · · · · 177, 236
Тепеденлија Али паша и Црновунци · · · · · · · · 244
Тијеновац, село · · · · · · 235
Ткачи и Платнари у Пироту 228
Тодор и Тодора, песма · · 262
Топли До, село · · · · · 236
Топлодолска Планина, коса Старе Планине · · · · · 167
Топлодолска Река, (Темштица) · · · · · · · · · 172
Топоница, село · · · · · 235
Топоничка Река (Црвена река) · · · · · · · · · 171, 172
Торлак, предео · · · · · · 165
Торлачко и Шопско, Торлаци и Шопови · · · · · 182
Трговина Пирота са страним местима · · · · · · · · 229
Трешњанци, село · · · · · 235
Трњани, село · · · · · · · 239

СТРАНА

Три Кладенца, место на граници Србије и Бугарске, извор дојкиначкој реци 165, 173
Три Пута, место; извор Буковиском Потоку 173
Три Чуке, врхови на Старој Планини; граница Србијн и Бугарској 165, 167
Тупанар, извор Затрањи . 172
Тупанац, суват на Старој Планини 168
Турла на Топлодолској Планини 167
Турци пироћани, селе се . 228
Туштина, вода 170

Ћ

Ћехаја-Хаџи-Мехмед-Бега, брат Јусуф Пашин . . . 204
Ћилими пиротски . . . 228, 229
Ћоса Стеван Стојановић за време пиротске буне 186, 195, 208, 209
Ћоштичка Река, притоница Црновршкој Реци 174
Ћунац, извор код села Ореовице 179

У

Убиства у пиротском округу 220
Угринов До, извор Равнобучкој Реци 174
У очи Ђурђева дне, песма . 260
Управна подела пиротскога округа 268

Ф

Филипа Јулија, цара римског, запис 231
Филиповић Неша, и пиротска буна 1836 год. 183, 188
Фосилног угља има у Бољинцима, и у Темској 177
Фрањић Глиша, официр, на Св. Николи 222

X

Хајдук-Вељков брат Миленко, у берковачкој буни 1836 год. 195
Хан у Белој Паланци сагорела немачка војска 1688 год. . 232
Хаџи-Мехмед Бегов Ћехаја у пиротској буни 1836 године 204, 214
Хаџи-Неша Филиповић у време пир. буне 1836 183, 188
Хаџи-Шериф Ага, ајан пиротски, 1836 год. . . 195, 203
Хаџи-Хасан Ефендија узрок пиротској буни 1836 гвд. . 187
Хеј Стојане, песма 259

Ц

Цара Лазара војска под Митром војводом ослободила Пирот 224
Цара Јулија Филипа (римског) плоча 231
Цар Душан, поклања данак на зидање цркава 232
Цветко Н. у пиротској буни 1836 год. 209, 212
Церев Дел, село 237
Церова, село 236
Црвена Река (Топоничка река; и турско село, пусто . 172, 240
Црвени Брег, село; висораван на утоку Топонице 172, 235
Цркве и школе у Пироту . 228
Црни Врх, вис; граница Србији и Бугарској . . 165, 166
Црновршка Река (Равнобучка Река) 174
Црновунци, сточари, у пиротском округу 244
Црнча, село 235

Ч

Чакар Извор, врело 172
Челебија-Муса, султан, Пирот због њега утврђен . . 224

СТРАНА

Чељина Падина, извор Равнобучкој Реци 174
Черковица, место где је врело Љубераждн 175
Чијо је оно девојче, песма 250
Чиниглавци, село и граница Србији и Бугарској . . 166, 239
Чифлик, село 235
Чуј Петао, место и граница Србији и Бугарској . . . 166

Џ

Џамије у Пироту 228

Ш

Шериф-Ага, берковачки ајан 1836 год. 197
Шести-Габар, село 239
Школе у пиротском округу . 218
Школе и цркве у Пироту . 228
Школе у Белој Паланци . . 233
Шљивовик, село 237
Шопско и Торлачко; Шопови и Торлаци 182
Шпај, село 235
Шугрин, село 239
Шуме у пиротском округу . 176
Шупљи Камен, старе зидине код Врандола 179

III

ВРАЊСКИ ОКРУГ

СТРАНА

А

Ајрадин Аметовић, турски паметар о историској судбини врањскога округа . . 286
Алакинци, село 302
Александровац (у турско време Бок), село 305
Амбарска Махала, у Врању, у турско време 300
Аметовић Ајрадин, турски паметар 286
Антина Ва̀да, јаруга за воду за крстање самокова . . . 282
Асаф-Паша, команданат турске војске у време освајања Врање 299

Б

Баба издала Србе Турцима у бој на Логору 295
Бабина Пољана, гранична стража 272
Бабин Нос (Јагњило), село 303
Бабин Нос, вис на реци Лепеници 278
Бановци, село 302
Бања, минерална вода . . . 279
Бања Врањска, ту Скобаљић Никола разбио Турке 1454 год. 294
Бања Врањска, ту српски драговољци разбили Турке 1878 год. 294
Бања Врањска, село 305
Бање балканског полуострва 280

СТРАНА

Бањштица, река 277
Барје, село 274
Барбарушинци, село . . . 305
Барутана у врањском округу 312
Бацијевац, село 302
Бачвиште, село 303
Белановци, село 303
Бела Црква (Стубаоска Црква) старе зидине 284
Бели Брег, село 305
Бели-Марковић, ђенерал, у борбама при освојењу Врање 299
Белишева, река 278
Белишево, село 303
Бесна Кобила, планински вис 274
Бик (црни, водени) у власинском језеру; прича о њему 279
Биљаница, напуштено арнаутско село 308
Битврђа, село 302
Близник, гранична стража . 272
Богошевац, село 305
Божић Милан, официр, рањен при освајању Врање . 299
Бојин Део, село 305
Бок (у турско време) сада Александровац, село . . . 305
Бокшан Коста, официр, рањен при освајању Врање . 299
Болница Војна у Врању (Нова) 333
Брат и војно, песма . . . 320
Брезовица, село 305
Бресница, село 305
Брестово, село 303

СТРАНА

Бричевје, село 302
Број душа у Врањи у време кад су је Турци 1878 год. изгубили 300
Буjковац, село 305
Букова Глава, гранична стража између Србије и Бугарске 273
Буљесовци, село 305
Бунушевци, село 305
Буштрање, село 305

В

Ва̀да, јаруга којом се води вода 282
Варденик, планина 273
Василије Поповић, сељак, заузимао се за народна права 294
Вароши, села и куће у врањском округу 296
Варошка Махала, у Врањи у турско време 300
Велики Стрешер, највиши врх на Варденику 273
Већа Глава, гранична стража 271
Већа Глава, шумовито место 280
Венчања у врањском округу 289
Виљоколо, преслап на граници Србије и Бугарске 273, 274
Виљокоштица, речица . . . 274
Вишевци, село 305
Владичин Хан, механа у клисури моравској 295
Владичин Хан, механа, ту се предали Србима Арнаути 1878 год. 295
Власи, село 303
Власина, гранична стража између Србије и Бугарске . 273
Власина, река 278
Власина, родно место . . . 281
Власина, село 302
Власина, ту је среско место 332
Власинско Језеро . . 278, 279
Влахиња, има добру шуму . 281
Воде у врањском округу . . 276
Воденице у врањском округу 310, 311, 312
Војинов Рид, вис 274
Воловски Камен, гранична стража 271
Врања, у њој владао Ћесар Угљеша 291, 292
Врања, прелази преко ње Султан Муса 292
Врања, варош и знатно место 294
Врања, окружно место и њено име 296
Врања, освојио је од Грка Вукан, жупан рашки . . . 296
Врања, освојио је од Грка Стеван Немања 297
Врања, освојио је од Грка краљ Милутин 297
Врања, освојио је од Срба Цар Мурат 297
Врања, потпала под Србе под Ћесаром Угљешом . . . 297
Врања, прича о њој да се је некад звала Голубиње или Голубинац 296
Врања, освојио је Султан Муса 298
Врања, заклонио је Скобаљић од Турака 298
Врања, освојио је Султан Мехмед II. 298
Врања, потпала последњи пут под Турке 298
Врања, освојила је војска Краља Милана 1878 год. 298, 299
Врања, њен положај 299
Врања, џамије и цркве у њој 300
Врања, њена подела у турско време 300
Врања, и конопља и покровци који се у њој израђују . . 301
Врања, трговина у њој у турско време 301
Врања, школе у њој 301
Врања, њена насељеност . . 310

СТРАНА

Врања, среско место пчињског среза 332
Врања, потпада под нишку јепархију 332
Врањска Река, вода 278
Врањски округ 271
Врбово, село 305
Врла Река, вода 274
Врла Река, звала се у старо време Пешчаница 277
Врла Река, рудно место . . 281
Вршник, вис 274
Вукан, жупан рашки, освојио од Грка Врању 1093 год. . 296
Вучји Део. 302

Г

Гагинци, напуштено арнаутско село 308
Гарињe, село 302
Гаџина Пољана, гранична стража између Србије и Бугарске 273
Где су какве лепотице, песма 328
Гнајста, има у Масурици и Клисури 281, 282
Говор у врањском округу . . 314
Голема (Широка) Ливада, гранична стража 272
Големо село, ... 303
Големо Село, среско место среза пољаничког 332
Голеш, преслап; гранична стража 271
Голубиње, тако се звао Марков град 283
Голубиње или Голубинац, прича да се тако некад звала Врања 296
Горке Ва̀де, водовод на самоков 282
Горња Округлица, напуштено арнаутско село . . . 308
Горња Отуља, село 305
Горње Жапско, село . . . 305
Горње Јабуково, село . . . 303
Горње Требешиње, село . . 305
Горњи Балиновци, село . . 305
Горњи Вртогош, село . . . 305
Горњи Нерадовци, село . . 305
Горњи Романовци, село . . 302
Гоч, планински врх; сукоб Срба и Турака на њему 1878 год. 275
Градиште, остаци од старог града 283
Градња, село 303
Грамађа, гранична стража . 272
Границе врањскога округа . 271
Гранулита има у Грдиличкој Клисури 282
Графита има у Власини . . 282
Грдиличка Клисура, има рудних места у њој . . . 282
Гробље, с крстовима и крилатим сликама 286
Гробница, велика пећина код Св. Николе 285
Гузевље (Лебедска Река) рудно месго 282
Гузевље, село 302
Гумериште, село 305

Д

Давидовац, гранична стража 272
Давидовци, село 305
Дамњаник, вир на реци Јелашници 277
Да паун перје шири, песма 319
Дебели Рид, вис на граници 273
Девет Ћери и један син, песма 318
Девотин, напуштено арнаутско село 276, 308
Девотин и Рануговац, села; борба око њих 1878 год. . 295
Девотински Поток, извор Врањској Реци 278
Декутинци, село 305
Деспот Стеван Лазаревић потукао Турке 1402 год. код Грачанице 297
Деспоту Стевану Лазаревићу помогао Ћесар Угљеша 291
Диволов, бѝло планине Кукавице 275

СТРАНА

Дикава, село 302
Дикава, шума у срезу масуричком 281
Димитрије Ђурић, шеф корпусног штаба, у борбама при освојењу Врање 299
Длугојница, село 302
Добрича и Топлице нема у врањском округу . . . 307, 308
Добројанци, напуштено арнаутско село 308
Добро Поље (Масуричко поље) раван 280
Доброшево, село 305
Дојино Село, ... 302
Доња Округлица, напуштено арнаутско село 308
Доња Отуља, село 306
Доње Врање, село 305
Доње Жапско, село 305
Доње Јабуково, село . . . 303
Доње Требешиње, село . . 306
Доњи Балиновци, село . . 303
Доњи Вртогош, село . . . 305
Доњи Нерадовци, село . . 305
Доњи Романовци, село . . 302
Драгобужде, напуштено арнаутско село 308
Дреновац, село 303
Дубница, село 306
Дуга Лазина, извор Малој Реци 278
Дуга Лука, село 305
Дуги Део, село 302
Дулан, село 306
Дупељево, било планине Кукавице 275
Дупељево, напуштено арнаутско село 308
Дупљани, село 302
Дурмиш Бег, махала у Врањи у турско време 300
Душан Цар, дао цркву и село Преображење Аранђеловој цркви у Призрену . 294

СТРАНА

Ђ

Ђавол Мома, песма 319
Ђорђе М. Стојићевић, официр, погинуо на Девотину при освајању Врање . . . 293
Ђорговци, цигани крштени . 314
Ђура Тамничар, песма, . . 320
Ђурић Димитрије, при освојењу Врање 299

З

Емина Хаџи-Усејинова, начинила два моста на Врањској Реци 278
Есад-Паша, команд. турске војске кад су Срби 1877 год. освојили Врању . . . 299

Ж

Железница из Ниша за Врању 333
Живко (поп Ж. . .) из Кршевице тукао Турке 292
Житорађа, село 302

З

Загужани, село 302
Занимање народа у врањском округу 310
Зверови у планинама врањскога округа 276
Зебинци, село 303
Земља под усевима у врањском округу 310, 311
Земљорадња у Врањи и врањском округу 310
Златко Стевановић, рањен на Власини тукући низаме 294
Златокоп, село 306
Злетову, освојио 1282 краљ Милутин од Грка 297
Злочина дела у врањском округу 288
Зрна, која се сеју у врањском округу 312

СТРАНА

И

Ибраим-Паша, команд. тур. војске кад су Срби 1878 год. освојили Врању . . . 299
Игре и приче у врањском округу 317, 329
Изьмна (Изумна) село . . . 306
Илија и Марија, песма . . 324
Илија Стаменковић из Влаха погинуо 1878 год. на Копиљаку 276
Имена мушка и женска у врањском округу . 315, 316, 317
Иногошт (Виногошт) предео 280, 297

Ј

Јагњило (Бабин Нос) село . 303
Јаловик, брдо 275
Јастребац, село 303
Јеврем-бунар, извор испод Плачевице 295
Једик-Паша Вөрум, махала у Врањи, у турско време . 300
Јелашница, река 277
Јелашница, село 302
Јелени се поштују и не убијају у врањском округу . . 331
Јеребакан, махала у Врањи, у турско време 300
Јовац (Јаовац, у турско време) село 303
Јован Крститељ, била црква а под Турцима текија, у Врањи 300
Јован Поповић, официр у борбама при освајању Врање 1878 год 295
Јован чобанин и три девојке, 322
Јован Шпанић, официр, рањен у борбама при освојењу Врање 299
Јовановић Никифор, пуковник, у борбама при освојењу Врање 299

СТРАНА

К

Калиманци, село . . . 302, 303
Камен, турски положај пред Врањом, освојили Срби 1878 год. 299
Калуђерско Гробље, старо црквиште 285
Катун, село 306
Кацапун, село 303
Кацапунска Црква, стара црквица 284
Кијевац, село 302
Китка, гранична стража . . 272
Клашница, село 306
Клисе, махала у Врањи у турско време 300
Клисурица, село 306
Кључ, планински врх . . . 275
Ковачка Махала у Врањи у турско време 300
Козарник, гранична стража 272
Козница, село 302
Козничка Вада, водовод на самоков 282
Колико су драги девојачки цепови, песма 327
Конопља, радња с њоме у Врањи 301, 312
Коњско, село 306
Копањани, село 306
Копиљак, гранична стража . 271
Копиљак, шумовито место . 280
Копиљак, ту је био бој Срба и Турака 1878 год. . . .
Копиљак, старе зидине . . 276
Копитарци, село 302
Корбевац, село 306
Корбевштица, река 277
Коста Бокшан, официр, рањен у борбама при освојењу Врање 299
Костомлатица, село 303
Краковица, шума у срезу масуричком 281
Краљ Милан ослободио врањски округ 18,8 год . . . 287

СТРАНА

Краљ Милутин освојио од Грка оба Полога, Скопље, Овче Поље, Злетову и Пијанац 297
Краљева Кућа, старе зидине у Старој Србији 286
Краљева Црква у Мртвици спроћу Сушевја 283
Краљевић Марко, градио цркву у Мртвици 284
Краљевић Марко и Плачевица и Крстиловица . . . 276
Краљичин Пут, стари пут и прича о њему 284
Крива Феја, село 306
Криво Дрво, гранична стража 272
Кржинци, село 302
Крклар, камен испод кога извире Јеврем Бунар . . . 295
Крстата Џамија у Врању . . 300
Крстиловица, планина . . . 276
Кршевица гранична стража . 272
Крушева Глава, село . . . 304
Кукавица, село 304
Кукавица, планина; има добре шуме 275, 281
Кукавка, стара црквина . . 284
Кумарево, село 306
Куново, село 304
Купининци, село 306
Курт-Оглија, махала у Врању у турско време 300
Курицак, планински врх . . 274
Куцовласи и Цинцари живе само у селу Преображењу у врањском округу 295
Куће у врањском округу . . 310

Л

Лазарев Кладенац, гранична стража 272
Лазарев Кладенац, била некаква граница за време Цара Лазара 275
Лазаричка Песма 318
Лалинци, село 304
Латинска Манастирина остаци старих зидина на месту Св. Ђорђе 285
Латинска Црква, темељи старе Цркве Св. Петке . . . 284
Лебедска Река, рудно место 282
Лебет, село 302
Лева Река, извор Тибушкој Реци 277
Лева Река, село 306
Леворечки Ковач, погинуо на мосту код Златокопа . 293
Лепа Аничица, песма . . . 327
Лепа Шана, песма 329
Лепеница, село 304
Лепеница, река 278
Лепотиња и хубавиња, песма 322
Лепчинци гранична стража . 272
Лепчинци, село 306
Лескова Бара, село . . . 302
Летовиште, село 304
Липовац, село 306
Липовица, било планине Кукавице 275
Липовица, напуштено арнаутско село 308
Личности чим било заслужне, у врањском округу 291
Логор, место, бојиште Срба и Турака; прича о томе . 295
Лудо младо, песма 319
Луковица, село 302
Луково, село 306

Љ

Љубомир Христић, официр, рањен у борбама при освојењу Врање 299
Љутеж, село 302
Љутен, планински врх; има трахита 282

М

Магнета, има у Власини . . 282
Мазарач, село 304
Мала Река (извор Врањској Реци) 278

СТРАНА

Мали Стрешер, врх на граници Србије и Бугарске . 273
Манојле, село 302
Мањак, село 303
Маркова (Краљевић М . .) Црква, стара црква . . . 284
Марково Кале, порушен градић 276
Марково Кале (Марков Град) 283
Масурица, рудно место . . 281
Масурица, село 303
Масурички срез и села у њему 302, 332
Масуричко поље, раван (Добро Поље) 280
Мачкатица, село 303
Места у врањском округу чим било знатна 294
Мечковац, село 306
Мецид-Планина, вис на граници Србије и Бугарске . 273
Мијаковци, село 304
Мијовци, напуштено арнаутско село 308
Микашиста има у Масурици, Власини, Грдиличкој Клисури и Мркој Пољани 281, 282
Милан Божић, официр, рањен у борбама при освојењу Врање 299
Милетић Радован, мајор, у борбама при освојењу Врање 298
Миливојци, село 306
Милован Павловић, мајор у борби при освојењу Врање 299
Михаило Срећковић, мајор у борбама при освојењу Врање 295
Михаиловић Тома из Власине много радио за народ 294
Миша Шијаковић из Врање, много радио и патио за народ 293
Морава, река 276, 277
Мост на Морави у врањском округу; остаци стубова . . 284
Мотина, вис у хатару села Ђурковице 275
Мотина, гранична стража . 272
Моштаница, село 306
Мрка Пољана, рудно место у турско време 282
Мртвица, село 304
Мртвица, рудно место; има угља 283
Мурат, цар турски, освојио Врању 297
Мустафина Кућа, гранична стража 271
Мусуљ, гранична стража . . 272
Мутавџије и мутавски језик у Врању 317

Н

Насељеност врањскога округа 309, 310
Наставци, село 306
Нејаки Јован, песма . . . 323
Неманица (Неменча) било село где су сад Калиманци 295
Несврта, село 306
Неша (Поп Н . .) из Кршевице, бринуо се о вери и о богомољама 293
Никифор Јовановић, пуковник, у борбама при освојењу Врање 299
Никола Скобаљић потукао Турке на Врањској Бањи 1454 год. 294
Нове Тековине у врањском округу 333
Ново Брдо, Турци иду на њега 298
Ново Село 306
Новоселски Пут, гранична стража 272

О

Облик Велики, вис 275
Облик Мали, вис 275
Обличка Сена, село 306
Овче Поље освојио од Грка 1282 год. Краљ Милутин . 297

СТРАНА

Одело народа у врањском округу 313
Оловна Руда у Сурдулици . 281
Остаци од старина у врањском округу 283
Остра Глава, зидине старог манастира 284
Остра Глава, напуштено арнаутско село 308

П

Павловић Милован, мајор, у борбама при освојењу Врање 299
Павловци, село 306
Панађуриште, махала у Врањи, у турско време 300
Паневје, село 306
Панта Срећковић и Добрич и Топлица 308
Панчин Гроб, гранична стража 273
Панчин Гроб, планински вис 273
Пастрмке, место порезе давали некад Црнотравци . . 331
Патарица, гранично место . 272
Патарица, планински врх на тромеђи 274, 275
Пашина Лука под Св. Николом; страдање Турака . . 285
Пешчаница (Врла Река) река 277
Пијанац, освојио га Краљ Милутин 1282 год. . . . 297
Пирита (погрешно стоји Порита) има у Власини . . . 282
Планине у врањском округу 273
Плачевица, планина 276
Плачевица, турски положај на њој при освајању Врање 299
Плачевица и Краљевић Марко, прича о њеном имену . 276
Плачковица, село 306
Пљачкавица, погрешно место Плачевице 276

СТРАНА

Пожари и паљевине у врањском округу 289
Покровци, тку се лепи у Врањи 301
Полог освојио од Грка Вукан рашки жупан 1093 год. . . 296
Полога (оба) освојио од Грка Краљ Милутин 1282 год. . 297
Полом, село 306
Пољаница, шумовито место . 280
Пољанички срез и села у њему 303, 332
Поп Никола, махала у Врањи, у турско време . . . 300
Поп Стеван из Црне Траве . 294
Поповић Василије 294
Поповић Стојилко 294
Поповић Јован, официр, у борбама при освојењу Врање 1878 год. 295, 299
Првонек, село 307
Превалац, село 307
Предеана, село 303
Прекодолци, село 303
Прекорница, планински врх 274
Преображенска Река, вода . 278
Преображење, село 306
Преображење, село и црква; дао их Душан Аранђеловој цркви у Призрену 294
Претвор (Виљоколо) гранична стража 273
Прибој, село 304
Приче у врањском округу 317, 330
Просеник, планински врх . 274
Просеник, гранична стража између Србије и Бугарске 272
Пуношевци, село 307
Путник Радомир, мајор, у борбама при освојењу Врање 295, 299
Путови Митад-Пашини као нове тековине врањ. округа 333
Пчињски срез и села у њему 305, 332

СТРАНА

Р

Равна Река, село 304
Равни врањскога округа . . 280
Равни Део, напуштено арнаутско село 308
Радован Милетић, мајор, у борбама при освојењу Врање 298
Радомир Путник, мајор у борбама при освојењу Врање 295, 299
Рађање у врањском округу . 289
Рајистовац, гранична стража 272
Рајистовац, село 307
Рајичик, било село, сад махала Калиманцима 295
Ранутовац, село 307
Ранутовци, Девотин, села, борбе на њима 1878 год. . 295
Ратаји, село 307
Рашка, село 307
Рдово, село 304
Репинци, село 304
Репиште, село 304
Ретке Буке, брдо 275
Рђавица, село 307
Рибе у водама врањскога округа 279
Рибинци, село 307
Рождаци, село 304
Романов Град, остаци старога града 284
Руварац Илариjон о Кесару Угљеши 291, 292
Рудно благо у врањском округу 281
Ружићи, село 303
Русци, село 307
Русци, гранична стража . . 272

С

Саборштица, извор реке Корбевштице 277
Самоков, радионица за израду гвожђа 282
Самоков, има их у Масурици и у Мркој Пољани . . . 281

СТРАНА

Самоубиства у врањском округу 289
Св. Гора и Цуцуљка, старе зидине 285
Св. Ђорђе, место гди су зидине Латинске Манастирине 285
Св. Илија Честелински, гранична стража 272
Св. Никола, некад манастир над Пашином Луком . . . 285
Св. Петка, била црква, па Крстата Џамија у Врањи . . 300
Св. Петка, место где су сад темељи Латинске Цркве . 284
Св. Петка, слава смиљевачке цркве, озидане на старинским темељима 285
Св. Прокопије, стара црквина Цара Лазара 284
Св. Ранђел, развалине старе цркве, и гробље с крстовима 285
Св. Сава, прича о њему у врањском округу 331
Св. Тројица, зидине старе цркве 284
Свирке у које се свира у врањском округу 329
Себе-Врање, село 307
Секирје, село 304
Села и срезови у врањском округу 301
Сена Солачка, село 304
Сефер-Челебија, махала у Врањи у турско време . . 300
Сефер-Челебија, хришћански, махала у Врањи у турско време 300
Симеун Стојиловић, заузимао се много за народна права 294
Скобаљић Никола потукао Турке на Бањи . 1454. 294, 298
Скопље, освојио га од Грка 1093 г. рашки жупан Вукан 296
Скопље, освојио га од Грка 1282 г. Краљ Милутин . . 29
Слава, у врањском округу . 33
Сливница, село 30
Службиште, гранична стража 27

СТРАНА

Смиљевић, село 304
Со, говори се да је има у селу Слатини, али сумњиво . . 283
Собина, село 307
Содерци, село 307
Соколовац, брдо 275
Средњи Део, село 307
Срезови и села у врањском округу 301, 332
Срећковић Михаило мајор у борбама при освајању Врање 295
Срнећи До, село 304
Стајковци, село 307
Стаменковић Стеван и Илија погинули на Копиљаку 1878 276
Стана и јелен, песма . . . 318
Становници врањскога округа и њихове историјске судбине 286
Станци, село 304
Стање становника врањскога округа 312
Стара Црквина у Секирју, старина 285
Стара Црквина у Смиљевцу сад нова смиљевачка црква Св. Петка 285
Стари Глог, село 307
Старо Градиште у Грахову у Клисури 283
Статистички преглед врањскога округа 309
Стеван Златко рањен на Власини бијући низаме . . . 294
Стеван Немања освојио од Грка Ниш, Лесковац, Липљан, и Врању 297
Стеван Поп из Црне Траве 294
Стеван Поповић из Големога Села погинуо на Копиљаку 276
Степан Стаменковић, официр, у борбама при освајању Врање 295
Степановић Степан, официр, у борбама при освајању Врање 295

СТРАНА

Стипса, поток и рудно место 283
Стојан и Љиљана, песма . 325
Стојанка и Сулиман војвода, песма 327
Стојановић Цветко погинуо на Власини бијући низаме 294
Стојилко Поповић заузимао се много за народна права 294
Стојиловић Симеун заузимао се много за народна права 294
Стојићевић Ђорђе М. официр, погинуо на Девотину при освајању Врање 293, 295, 296
Стока у врањском округу 311, 312
Стража, старо неко градиште 283
Страшна клетва, прича . . 330
Стрељa Хајдук, предводио Србе из Шумадије до Грдилице 287
Стрешак, село 304
Стрешер, врх између Србије и Бугарске 273
Стропско, село 307
Струганица, село 307
Стубао, село 304
Студена, село 304
Сува Морава, село 304
Суви До, село 307
Сувојница, село 307
Сулејман Зећировић турски паметар 286
Султан Муса освојио Врању 1412 год. 298
Сурдулица, рудно место . . 281
Сурдулица, село 303
Сурдуљ, село 307
Сушевје, село 303
Сушевје, место, има у њему угља 283

Т

Табан, махала у Врању, у турско време 300
Тамна Буква, гранична стража 272
Тарапаниште, место више Сурдулице 285

СТРАНА

Теговиште, село 304
Тесовиште, село 307
Тибужде, село 307
Тибушка Река (Златокопска Река) вода 277
Тома Михаиловић из Власине 294
Топлац, село 307
Топли До село 303
Топлице и Добрича нема у врањском округу 308
Трахита има у Грдиличкој Клисури и Мркој Пољани 282
Требешињска Река 278
Тромеђа 275

Ћ

Ћуковац, село 308
Ћурковица, село 308

У

Убиства у врањском округу . 289
Угља где има у врањском округу 281, 283
Угљеша Ћесар господар Врањи, Иногошту, и Прешеву . 291
Угљеша Ћесар натпис о његовом сину у манастиру Љубостињи 292, 297
Умирање у врањском округу 289
Управна подела врањскога округа 332
Урманица, село 304
Ушевци, село 304
Уши, гранична стража . . . 272
Ушка, чот над Моравом . . 277

Ф

Фетина кућа, гранична стража 271

Х

Хајдучка Црква, развалине 286
Хајдучка Црква, на граници 271
Хајдучки Кладенац 272
Ханови Св. Илије 272
Хаџи Анђелко из Рујна, борац за народна права . . 293

СТРАНА

Хаџи Хусејин-Паша, начинио два моста на Врањској Реци 278
Хлороташиста има у Грдиличкој Клисури 282
Христић Љубомир, официр, рањен у борбама при освајању Врање 299
Христу уз колевку, песма . 319
Хусејин-Паша, његова тиранска управа, и његови самокови у врањском округу 282, 287

Ц

Цара Лазара, стара црква Св. Прокопије 284
Цветко Стојановић, погинуо на Власини тукући низаме 294
Цер, гранична стража између Србије и Бугарске 272
Цигани православне вере зову се у врањском округу Ђорговци 314
Цинцари и Куцовласи живе само у селу Преображењу у врањском округу 295
Црква у Врању 300
Црква Горњег Вртопа, гранична стража 272
Црквиште, старо у Јелашници и Јасењу 285
Црна Чука, гранична стража 271
Црни Врх, село 308
Црни Камен, гранична стража 272
Црни Камен, планински врх 275
Црни Камен, шумовито место 280
Црни Луг, село 308
Цуцуљка и Света Гора, старе зидине 285

Ч

Чеврљуга, турски положај пред Врањом, при освајању Врање 299
Чемерник, планина 273
Честељин, село 308

СТРАНА

Ц

Џепа, село 303
Џамија Крстата у Врању, била црква 300

Ш

Шапранци, село 308
Шијаковић Миша, из Врање, радио и доста патио за народ 293
Школе у Врању и број ученика у њима 301
Школе и школовање у врањском округу 290
Шпанић Јован, официр, рањен при освојењу Врање 1878 год. 299
Шуме у врањском округу . 280
Шумка, гранична стража . 272

IV

ТОПЛИЧКИ ОКРУГ

СТРАНА

А

Абдулхамид, члан комисије при граничењу Србије и Турске 336
Авала, њена висина упоређена с висином Иванове Куле . 353
Агрипина Мирослава, запис на плочи у Немањиној цркви Св. Николе 359
Алабана, село 394, 413
Александровац, село . . . 382
Аматово, махала у Гласовићу 415
Ана — Анастасија жена Немањина у манастиру Св. Богородице 357
Антоније, капетан у аустријској војсци на Прокупљу . 377
Арбанасац, село . . . 382, 412
Арбанашка Река, приточица Топлици 346
Арбанашка, село 394
Арнаути, од Косова наследници Иван-Бегови 354
Арнаути, населили се у топлички округ 361
Арнаути, њихови фисови (племена) 362
Арнаути, њихови односи спрам државе турске 362
Арнаути, иселили се из топличког округа 362
Арнаути, кад су се населили 380
Арнаути, прилежни раденици 403
Арсеније Златојевић, четовођа, одликовао се у боју на Куршумлији 381
Арсеније IV, патријарх, преселио се преко Саве и Дунава 380
Асан Кута, махала Гласовићу 415
Асановац, село 382, 413
Ахмед-Пашин сараф дао зајам да се оправи прокупачка црква 378
Ахмед Пеливан и Скадарка Девојка, песма 405

Б

Бабин Поток, село . . 382, 412
Бабица, село . . . 345, 389, 414
Баботинац, село . . . 394, 413
Бадњевац, село 382, 416
Бај-Бара, село 389
Бајчинац, село 382, 412
Балајинац, село . . . 382, 412
Балиновац, село . . . 382, 412
Баличевац, село . . . 382, 413
Балтич, село 385, 417
Бановић Страхиња у причама се спомиње 411
Бања у Бањској 349
Бања Сјаринска, минерална вода 349
Бањска, село 389, 414
Бањска Река, ... 346
Барајина, гранична стража . 337
Барајински Вис, планинска висина 344
Барбатовац, село 394
Барјш, арнаутски фис (племе) 362
Барлово, село 389, 414
Бањоглава, село . . . 389, 414

СТРАНА

Баца, село 346, 350
Баце, село 394, 414
Бацка Река (Гргурска Река . 346
Бачићи, село 389, 416
Бејчиновци, село . . . 394, 414
Бела Вода, ту ударао пут Прокупље-Косово 375
Бела Вода, село . . . 382, 412
Беле Цркве звала се негда Куршумлија и Топлица . . 380
Беле Цркве, до кад је трајало ово име 381
Бели Камен, гранична стража 336
Бело Брдо, село . . . 389, 416
Бело Брдо, село у Ст. Србији 343
Бело Брдо, ту ударао пут Дубровник-Нови Пазар . . 381
Белоњин, село 394, 415
Белоњин, сукоб с Турцима 371
Белоњин, има лепу шуму . 350
Бело Поље, село . 389, 414, 416
Бербатовац, село 414
Бериље, село 382, 413
Бериша (Стубла), село . 388, 416
Бесолица, село 389, 416
Бесоница, село 344
Бесонички Вис, планинска висина 344
Биљег, село 382, 413
Биљег, село, ту роди најбоље вино 401
Блажево, село 389, 416
Блаце, село 394, 413
Богдан (Југ Богдан) био заповедник у Прокупљу . . 373
Богојевац, село 385
Богородичина Црква, зид од старе цркве 357
Богујевац, село . . 346, 394, 415
Богујевачка Река, вода . . 347
Богуновац, село . . . 385, 417
Божурња, село 382, 412
Божурња, рађа добро вино . 401
Бозољин, село . . 343, 389, 414
Бојник село; прича о његовом имену 369, 385, 415
Боранац, село 343, 346

СТРАНА

Боранци, село 389, 416
Боранац, село 344
Бориначка Река, вода . . . 347
Боринци, село 385, 415
Боровци, села . . 385, 389, 417
Борчани, село 343
Бошњаци, село 385, 415
Брајина, гранична стража . 337
Брајина, село 385, 416
Брајшор, село 385, 415
Брвеник, гранична стража . 337
Брвеник, село 385, 416
Бреговина, махала Житном Потоку 415
Бресје (Бресник) село 394, 415
Бресница, село 382, 412
Бресничић, село . . . 394, 413
Брест, село 413
Брестовац, село 385, 389, 414, 415
Бријање, село, ту потиснути Арнаути 1878 год. 371
Брложник, висина на Копаонику 341
Број душа у Куршумлији . . 382
Бублица, село 415
Бублице, село 385
Бувачки Вис, има лепу шуму 350
Бувци, село 385
Бугариновац, село . . 382, 412
Бугариновачка Река, вода . 348
Букове горе, где има . 350, 352
Букова раван, има добру шуму 350
Букуло Равно, село . . 394, 413
Булатовац, село . . . 394, 413
Бумберек, село 394
Бунбурек, село 413
Буњачки Вис, планинска висина 344
Буњачки Вис, гранична стража 338
Буњаци, село 390, 416
Буринци, село 390, 414
Бучје, село 390, 416
Бучинац, село 383
Бучинац, ту ударао пут Прокупље-Косово 375

СТРАНА

Бучинци, село 413
Бучић, село 383, 412
Бучумет, село 385, 415
Бучуметски Вис, има лепу шуму 361

В

Васа Стевић Јовић из Штава има старинску златну чашу 412
Васиљевац, село . . . 344, 390
Васиљевац, ту ударао пут на Прокупље за Косово . . . 375
Васиљев Врх, планинска висина 344
Васиљевац, село 416
Васиљевци, село 346
Велика Косаница, река 346, 347
Велика Плана, село . . 395, 413
Велики Војиловац, село . . 415
Велики Војиловци, село . . 385
Велики Копрен, село . . . 385
Велико-Планска Река, вода 346
Велуће, ту ударао пут из Дубровника за Нови Пазар и даље 381
Видојевица, има добру шуму 350
Виногради, најбољи у топличком округу 401
Вис Брложник на Копаонику 341
Вис Владичинац, на Копаонику 341
Вис Мрамор, на Копаонику 341
Вис Огледник, на Копаонику 341
Вис Репоња, планинска висина 344
Вис Тупанац на Копаонику 341
Висина Авале упоређена са Ивановом Кулом, Ђаком и Куршумлијом 353
Висока, село . . . 347, 390, 414
Витош, село 390, 416
Вича, село 346, 395, 413
Више-Село 395, 414
Владислав, краљ мађарски и Ђурађ Бранковић на Добричу 369
Владичинац, вис 341
Власе, село, ту ударао пут из Прокупља за Косово . 375
Власи, село . 385, 390, 414, 417
Влахиња, село 390, 414
Влахово, село 383, 413
Влашка Раван, преслап, туда ишао пут из Дубровника за Ниш и Софију . 343, 345, 381
Вобе, село 390
Воде у топличком округу . . 345
Воде, село 416
Водснице у топличком округу 401
Водињ, село 390
Водица, село 412, 416
Водице, село 383, 390
Вољчинци, село . . . 383, 413
Врановци, село 415
Врановци, село . . . 385, 415
Врапци, село 385, 417
Вратко Никола, запис на плочи у Немањиној цркви Св. Николе 359
Врачеви, црква, ту ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија 381
Врбовац, село 385, 413
Врела, село 390
Врело, село 346
Врновац (Смрче) село . . . 388
Вртоп, село 385, 415
Вршевци, село 390, 414
Вујаново, село 385, 415
Вулово Брдо гранична стража 337
Вулово Брдо, (Вуљево Брдо) планинска висина 344
Вуљево Брдо (Вулово Брдо) планинска висина 344
Вучитрн-Казаси, срез вучитрнски 416
Вучјак, село 390, 416
Вучитрнски срез 417

Г

Газдари, село 386, 415
Гајтан, огранак Мадана, планина 344
Гајтан, село 386, 415

СТРАНА

Гајтан и Слишан отети од Арнаута 1878 год. 372
Галибара, село 390
Гегља, село 386, 415
Гиљан-Казаси, срез гиљански 417
Гласовик, сало 386, 415
Глашинци, село 413
Глубочицу и Топлицу добила царица Мара, кћи Ђурђа Бранковића 361
Гнајса, има у Марковом Камену код Прокупља . . . 351
Говеда и биволи у топличком округу 402
Говор народа у топличком округу 404
Гојиновац, село, . . . 395, 413
Голак, планински гребен . . 342
Горња Беашница, село . . 413
Горња Беаштица, село . . 395
Горња Бресница, село 395, 413
Горња Девча, село . . 383, 412
Горња Драгуша, село . 392, 413
Горња Јошаница, село 395, 413
Горња Коњуша, село . 395, 415
Горња Микуљана, село 090, 414
Горња Пребраза, село . . 395
Горња Пребреза, село . . . 413
Горња Расовача, село . . . 412
Горња Ресавча, село . . . 383
Горња Речица, село . 395, 413
Горња Сварча, село . . 395, 413
Горња Стржава, село . 383, 412
Горња Топоница, село 395, 413
Горња Трбуња, село . . . 414
Горња Трнава, село . 395, 413
Горња Шатра, село . . 390, 414
Горње Бријање, село . 386, 415
Горње Гургуре, село . . . 395
Горње Трбуње, село 955
Горње Црнатово, село . 383, 413
Горњи Врбовац, село . 395, 413
Горњи Гргури, село . . . 414
Горњи Дединац, село . 390, 414
Горњи Дреновац, село 383, 413
Горњи Коњувци, село . 386, 415
Горњи Кординци, село 383, 412
Горњи Крчмари, село . 390, 414
Горњи Кутловац, село 395. 414
Горњи Левић, село 345, 390, 414
Горњи Левић, ту удара пут из Дубровника преко Н. Пазара за Ниш 381
Горњи Плочник, село . 395, 414
Горњи Точани 395
Горњо - Дубњачки Вис, гранична стража 338
Горњо-Дубњачки Рид, планинска висина 344
Гошићи, село 390, 414
Грабовац, село 415
Градац, село 415, 416
Градиште, стари градић Кулина, могуће стари Копријан 355. 356
Градиште, село 383, 412
Градиште, бресничко, развалине старог града 356
Градови старог доба и градови средњег века како се разликују 374
Граница, село 386
Граница топличког округа . 335
Гранит, има га у Марковом Камену код Прокупља . . 351
Гранулит, има га у Марковом Камену код Прокупља . . 351
Грбовци, село 386, 417
Гргуровац, село . . . 386, 415
Гргурска Река (Бацка Река) 346
Грудеш, село 383, 416
Губавци, село 386, 417
Губетин, село . . 346, 383, 413
Гуревица, село 390, 416
Гуриште, гранична стража . 336

Д

Дабиновац, село . . . 390, 416
Дабишевац, гранична стража 336
Дабишевачки Вис, гранична стража 336
Дагрмен, село 416
Дамњан Чука, има лепу гору 351
Данило архијепископ, шта је записао о Добричу . . 368, 369
Данковић, село . . 346, 390, 414

СТРАНА

Дарда кажу Арнаути за крушку 403
Дарданија арнаутски значила би Крушик 403
Дегрмен, село 390
Дедић, село 386, 415
Дељанска Чука, висина на Копаонику 341
Дервиш, село 386, 414
Дервиш, махала у Гласовику 415
Дечански Стеван скупљао војску на Добричу против Михаила Шишмановића 368e 369
Дешиловац, село 412
Дешиновац, село 383
Дешишка, село 390, 414
Добри До, село 390
Добрич, поље и раван у топличком округу 349, 367
Добрич, ту скупљао војску Дечански, против Михаила Шишмановића 368, 369
Добрич, ту се уставио с војском Ђурађ Бранковић и мађ. краљ. Владислав . . 369
Добрички срез и села у њему 382, 417
Добротић, село 383, 413
Добротић, туда ударао пут из Прокупља за Косово . . 375
Dr. Д. пише о радњи комисије која је границила Србију и Турску 335
Дољевац, село 383, 413
Домишевина 391, 416
Доња Беашница, село . . . 413
Доња Беаштица, село . . . 395
Доња Бресница, село . 395, 413
Доња Девча, село . . . 383, 412
Доња Драгуша, село . 395, 414
Доња Јошаница, село . 395, 413
Доња Коњуша, село . 395, 413
Доња Микуљана, село 381, 414
Доња Плана, село . . 395, 413
Доња Пребраза, село . . . 396
Доња Пребреза, село . . . 413
Доња Расовача, село . . . 412
Доња Ресавча, село . . . 383
Доња Речица, село . . 396, 413
Доња Сварча, село . . 396, 413
Доња Стржава, село . 383, 414
Доња Топоница, село . 396, 413
Доња Трбуња, село 414
Доња Трнава, село . . 396, 413
Доња Хртица, село, ту потиснути Арнаути 1878. год. 372
Доња Шатра, село . . 391, 414
Доње Гргуре, село 395
Доње Микуљане, село . . . 346
Доње Трбуње, село 396
Доње Црнатово, село . 383, 413
Доњи Врбовац, село . 395, 413
Доњи Гргури 414
Доњи Дединац, село . 390, 414
Доњи Дреновац, село . 383, 413
Доњи Коњувци, село . 386, 415
Доњи Кординци, село . 383, 412
Доњи Крчмари, село . 390, 414
Доњи Кутловац, село . 395, 414
Доњи Левић, село 345, 490, 414
Доњи Плочник, село . 396, 414
Доњи Точани, село 396
Доњорепски Вис, гранична стража 338
Драги Део, село . . . 386, 415
Драговац, село 386, 415
Драгутин Аранђеловић, официр, погинуо код Лопаштице 367
Дражановац, село 413
Драјинци, село 386
Драшковац, село . . . 383, 413
Дрводеља, село 386
Древина (или Крњи Град) село 396
Дреновац, село . . 346, 396, 413
Државна земља у Пустој Реци 403
Друм стари, Куршумлија Приштина 353
Дубово, село 386, 415
Дубоко, село, ту потиснути Арнаути 1878 год. 371
Дуга Лука, село . 346, 391, 414
Дуги Део, село . . 344, 391, 416
Дудулајица, село . . 383, 412
Дукат, село 386

СТРАНА

Ћ

Ћака, село и река 348, 391, 416
Ћак Брдо, при граничењу Србије и Турске 1879 год. · 339
Ћак Планина има добру шуму · · · · · · · 345, 351
Ћак Река (Ћака) (Прекопчелска Река) давили се ћаци у њој · · · · · · · · 348
Ћакус, село · · · · · 383, 412
Ћакус, најбоље винско место 401
Ћеновац, село · · · · 389, 415
Ћерекаре, село · · 145, 391, 416
Ћерекаре, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Ниш 381
Ћерекаруша, вода · · · · 345
Ћинћуша, село · · · · 386, 413
Ћорђе, јепископ нишки звао се и белоцрквански · · · 380
Ћорђе, јепископ, оставио своју столицу па се преселио преко Саве и Дунава · · · · 389
Ћулекаре, село · · · · · · 416
Ћулекари, село · · · · · · 386
Ћурађ Бранковић и мад. краљ Владислав уставили се с војском на Добричу · 369
Ћурађ Бранковић и стари градови у Србији · · · · 374
Ћуревац, махала у Житном Потоку · · · · · · · · 415
Ћуревци, село · · · · · 389
Ћуровац, село · · · · 396, 413
Ћушинци, село · · · · 396, 413

Ж

Жалица, село · · 345, 391, 414
Жаревачко Брдо на Копаонику · · · · · · · · · 341
Жегрова, село · · · · 391, 396
Жегрово, село · · · · 346, 414
Жегровска Река · · · · · 346
Жељево, село · · · · · 391, 416
Ждеглово, село · · · · 386, 415
Жена, била само једна у Куршумлији · · · · · · · · 382
Жера, арнаутски фис (племе) у топличком округу · · · 362
Житни Поток, село · · 386, 415
Житни Поток, ту рађа најбоље жито · · · · · · · 403
Житорађа, село · · · · 383, 413
Жуча, село · 346, 391, 396, 414

З

Забарје, језеро у хатару Бошњана · · · · · · · · · 348
Загрђа, село · · · · 391, 416
Зајам прокупчана, да би обновили цркву · · · · · · 378
Зајечевац, село · · · · 386, 417
Занимање и стање народа у топличком округу · · · · 401
Записи на надгробним плочама у Немањиној цркви Св. Николи · · · · · · · 358
Запланине (Златне Планине), извор Топлици · · · · · 345
Здравиње, село · · · · 396, 413
Зебица, село · · · · · · · 416
Земаница, село · · · · 391, 416
Земља државна у топличком округу · · · · · · · · 403
Зиратне земље у топличком округу · · · · · · · · 401
Злата, село · · · · · 386, 415
Злата Река, уточица Пусте Реке · · · · · · · · · 348
Злата, ту има справа за испирање злата · · · · · · · 351
Злата, ту седила нека краљица; прича · · · · · · · 352
Злата, има стара зидина и стара црква · · · · · · · 352
Злата, то је по Хану био римски Hammeum · · · · · · 352
Злата, ту роди најбоље жито 403
Златокрили Соко, песма · · 406
Злокућани, село · · · 383, 412
Зуба, село · · · · · · 386, 416

И

Ибарски срез у турско време 417
Иванова Кула, село 346, 375, 391, 416
Иванова Кула, стари градић, бранио прокупачки пут 353, 376
Иван Косанчић, помиње се у топличком округу · · · 411
Ивање, село · · · · · 386, 415
Ивање, село, има рушевине од старе цркве · · · · · 360
Игриште, село · · · · 391, 414
Илија Делија, песма · · · 406
Илија Цветковић, капетан, одликовао се у бој на Куршумлији · · · · · · · · 381
Илија Ц. Живковић, мајор, био командант у бој на Куршумлији · · · · · · · · 381
Име Прокупља од куд долази 376
Иричић, село · · · · · 391, 416

Ј

Јабланички срез и села у њему · · · · · · · 385, 417
Јабучје, село · · · · · 396, 413
Јавор, гранична стража · · 339
Јаја-Паша, комесар у комисији при граничењу Србије и Турске · · · · · · · 336
Јанићије, митрополит нишки при оправљању прокупачке цркве · · · · · · · · · 378
Јанићије и Ђорђе, јепископи нишки звали се и белоцрквански · · · · · · · 380
Јанкова Клисура, преслап, ту протиче Блаташница · · 342
Јасеница, село · · · · 383, 413
Јастребац Велики и Јастребац Мали · · · · · · · 342
Јевђеније Јуришић (Штурм) официр, рањен 1878 год. · 372
Јевреји, становници у Прокупљу · · · · · · · · 400
Језера у топличком округу · 348
Јелење, село · · · · · 391, 416
Јени-Пазар-Казаси, срез новопазарски у турско време 416
Јепархија топличка, спојена с нишком · · · · · · · 380
Јеринина Кула, стара зидина у Точанима · · · · · 360
Југ Богдан и његов град у Прокупљу · · · · · · · 373
Југ Богдан помиње се у причању у топличком округу · 411
Јуришић Јевђеније (Штурм) официр, рањен 1878 год, · 372

К

Калиманци, село · 345, 391, 414
Калудра, село · · 391, 396, 414
Калуђерски Вис, гранична стража · · · · · · · · · 339
Камен, туда ударао пут из Дубровника преко Нов. Пазара за Ниш и Софију · · 381
Камењар, гранична стража · 337
Каменица, село 386, 391, 414, 415
Каменичка Река · · · · · 347
Калудра, село · · · · · · 416
Капић, село · · · · · · · 386
Карађорђе, помиње се у причама у топличком округу · 411
Кастрат, село · · 347, 391, 414
Кацабаћ, село · · · · 387, 415
Кацабаћ, ту потиснути Арнаути 1878 год. · · · · 371
Кацабаћ, ту је велико државно имање · · · · · · · 403
Качапур, село · · · · 396, 413
Кашивар, село · · · · · · 396
Китка, гранична стража · · 336
Кьлмен, арнаутски фис (племе) у топличком округу · · · 362
Клајићи, село · · · · 387, 415
Клајићско-Радевачка Планина, има букову гору · · 350
Клисурица, село · · · 383, 412
Кнежево, село · · · · 391, 414

СТРАНА

Кнежево Брдо и Орлић, турски положаји на Копаонику освојени 1878 год. 371
Кнез Милош, спомиње се у топличком округу 411
Кнез Михаило, спомиње се у причању у топличком округу 411
Кованлук, село 396, 413
Ковизла, село 391, 416
Кожинци, село 387, 415
Козе, у топличком округу . 402
Комига или Комиг стара црквина 356
Комисија, која је граничила Србију и Турску 1879 год. 336
Кончић, село . . 346, 396, 413
Концељ, село 396, 413
Коњи у топличком округу . 402
Коњина, село 387, 415
Коњува, село 396, 414
Коњуша, село 446
Копра или Коприна Чукара, брдо 356
Копрен Велики, село . . 416
Копрен Мали, село 416
Копријан, Кулина, Градиште, стари град 356
Косаница, река 346
Касанички срез и села у њему 417
Космача, стара црква . . . 360
Космача, село 391, 414
Костадиновци, село . . 384, 412
Костеница, село . . . 384, 412
Кочани, село 384, 413
Кошнице у топличком округу 402, 403
Кравари, село 391, 416
Краље у топличком округу . 363
Крајковачка Река (Мерошинска Река) 348
Крајковци, село . . . 384, 413
Краљ Милан, провео своју славу са војском на Мрамору 369, 370
Краљ Милан, на Мрамору при нападу на Абди Пашину Табију 370
Краљ Милан, спомиње се у причању као ослободилац топличког округа 411
Краљевић Марко и сестрић му Огњан, песма 408
Краљевић Марко, спомиње се у причама у топличком округу 411
Краснићч, арнаутски фис (племе 362
Кремен Планина, има младу, растову гору 350
Кривања, село 396, 414
Кривача, село 415
Кривача и Текија, ту разбијени Арнаути 1878 год. 371
Кријумчарење соли, у турско време 345
Кркина Чука, гранична стража 343
Крњи Град или Древина село 396
Кртињак, врх, гранична стража 338
Кртог, село 391, 414
Крчмари, село 346, 391
Крушевичка општина, врло је шумовита 350
Крушка, каже се арнаутски Дарда 403
Крушик и Дарданија . . 403
Крушци, село 384, 412
Кула, путна у Мерћезу у турско време 345
Кула, село 354
Кулина, Копријан и Градиште стари порушен град 355, 356
Купина, село 391, 416
Купиново, село, састав Велике и Мале Косанице . . 346
Куршумли-казаси, срез куршумлиски у турско време . 414
Куршумлија, варошица на Топлици . 346, 380, 391, 414
Куршумлија, има близу добру малу шуму 351
Куршумлија, ту поставио Св. Сава јепархију топличку . 380

СТРАНА

Куршумлија, како се је звала у старо време 380
Куршумлија, кад се је звала Беле Цркве 380
Куршумлија, цркве које је Немања ту зидао 380
Куршумлија, њена јепархија спојена с нишком 380
Куршумлија, њен митрополит Ђорђе сели се с народом у Аустрију 380
Куршумлија, кад су се у њу доселили Арнаути . . . 380
Куршумлија, кад је добила то име (Куршумлија) . . . 381
Куршумлија, пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија, Ниш и т. д. 381
Куршумлија, кад ју је српска војска освојила . . 381
Куршумлија, у време ратно била само једна жена у њој 382
Куршумлија, број душа у њој 382
Куршумлија, школе, учитељи и ученици у њој, сада . . 382
Куршумлија, ту је среска власт, царинарница и станиште војено 382
Куршумлиски округ, прва наша управна подела . . 417
Куршумлиски срез, управна подела у турско време 391, 417
Кутљеш, село 416
Куће, како се граде у топличком округу 400
Куч, село 414

Л

Лазар Павловић, официр у борби при освојењу Куршумлије 381
Лалиновац, село . . . 387, 415
Лапатинци, село 387
Лапотинци, село 415
Лапаштица, село . . 387, 416
Латинска Црква и гробље око ње 375
Лебани, село 387, 415
Лепаја, село 384, 413
Лепоштица, село 416
Лескова, село 392, 416
Лескова, ту удара Дубровнички пут за Нови Пазар и Куршумлију 381
Лесковац-Казаси, срез лесковачки у турско време . . 415
Летописци наши, шта пишу о Топлици 361
Ливаде у топличком округу 401
Личности чим било заслужне у топличком округу . . . 366
Лозани, село 387, 415
Лозани, ту рађа најбоље жито 403
Лозна, село 392, 414
Локвеник, преслан на Копаонику 341
Локвица, гранична стража . 339
Лубница, село . . 347, 392, 414
Лугари, село 387, 415
Лугић, село 392, 414
Луково, село . . . 345, 392, 414
Луковска Река 349
Лукомир, село 384, 413

Љ

Љеца, село 387, 415
Љутена, село 392, 414
Љутова, село 392, 414
Љуша, село 392, 414

М

Мавриће, село 344
Магарци у топличком округу 402
Магаш и Оране, село . 387, 415
Магово, село 345, 392
Маговско Брдо на Копаонику 341,
Мадан, планински огранак . 344
Мадан, има добру гору . . 351
Мадан, потиснути Арнаути одатле 1878 год. 372
Мадљика, висораван. гранична стража 338
Мадљика, планински вис, има добру гору 343
Мађаре, село 396

СТРАНА

Мађари, село 413
Мајковац, село 387, 415
Мала Косаница, река . . . 346
Мала Липа, висина на Копаонику 341
Мала Река, село . . . 392, 414
Мали Брајински Вис, гранична стража 337
Мали Копрен, село 387
Манастирица, село . . 396, 414
Мара царица султана Мурата, ћи Ђурђева, добија Топлицу и Глубочицу . . . 361
Маргита девојка и војвода Рајко у народним песмама о Прокупљу 373
Марков Вис, планинска висина 344
Марков Камен код Прокупља, има микашиста, гнајса, гранита и гранулита 351
Маричић, село 392, 414
Марковићи, село 392
Маровци, село 387, 417
Марушић, село . 343, 392, 416
Маторова, село 392, 416
Мачија Стена, село 338, 346, 392 416
Мачина, село 387, 415
Мачковац, село . 346, 392, 414
Мачковац, сукоб с Турцима туна 371
Мађедомци, село . . . 387, 416
Мађедомци и Мачедол, ту растерани Арнаути, рањен официр Јуришић 372
Медвеђа, село 387
Медевци, село 387, 417
Међа, село 384, 416
Међуана, село 396, 413
Мекиш, село 384, 413
Меровац, село 396, 413
Мерошина, село . . . 384, 413
Мерошинска Река (Крајковачка Река) 348
Мерђез, село . . . 345, 392, 414

СТРАНА

Мерђез, ту удара Дубровнички пут за Нови Пазар, Ниш, Софију 381
Места, чим било знатна у топличком округу 367
Метла, гранична стража . . 336
Метохија, село 344
Механе, село 344
Механе, ту у сукобу с Арнаутима изгубљен један вод Јагодинаца 372
Механа, село 416
Мијајлица, село . . . 387, 415
Мијат Црноглавац, четовођа погинуо на Куршумлији . 367
Мијачић, село 416
Мијоковић, село . . . 392, 416
Мијочић, село 392
Микашист, има га у Марковом Камену код Прокупља 351
Микуловац, село . . . 384, 412
Микуљана, село 392
Милан Петровић, официр, погинуо на Куршумлији . . 367
Милан Стојановић, командант у бојевима на Куршумлији 381
Милан Топлица, спомиње се у причању у топличком округу 411
Милош и Љуба, песма . . 406
Милош Обилић, спомиње се 411
Минералне воде у топличком округу 349
Мирница село 392, 414
Мирничка Река 346
Мировачка Висораван, гранична стража, планинска висина 338, 344
Мировачка Висораван, туда пролазио пут из Мале Косанице на Косово; ту извор Малој Касаници . 344, 346
Мировачки Врх, гранична стража 337
Мировци, село 392, 416
Мирослава Агрипина, запис на плочи у Немањиној Цркви Св. Никола 359

СТРАНА

Мискић, село 387, 416
Михаило Константиновић о Добричу и миру између Ђурђа Бранковића, краља мађарског Владислава и Турака 369
Михаило Шишмановић и Ст. Немања у рату . . 368, 369
Мокри Камен, гранична стража 337
Мокри Кремен, гранична стража 337
Момчилово, село . . . 384, 416
Мрамор, село 384, 412
Мрамор, Краљ Милан, посео га с војском 1877 . . 369, 384
Мрамор, вис на Копаонику . 341
Мрвеш, село 415
Мрдаре, село 392
Мрдари, село 416
Мркоња, село 387, 417
Мрљак, село 396
Мрча, село 345, 392, 416
Мршево, село, има развалену цркву 360
Мршељ, село 396, 413
Музаће, село 396
Музаћи, село 413
Муљевић, село 392, 414
Мушица, село 387, 417
Мухамеданаца, колико је било у топличком округу . . 400

Н

Насељеност, топличког округа 399, 400
Невада, село 392, 414
Негосавље, село . . . 387, 415
Несушта, село 387, 416
Нова Божурња, село . . . 384
Новакова Чука, гранична стража 336
Нове тековине у топличком округу 418
Ново Брдо, стари српски сребрни град 351
Ново Брдо, колико је далеко од Иванове Куле 353
Ново Село . 384, 392, 412, 414

СТРАНА

Новци стари, римски, ископани у Прокупљу 373

О

Обади село, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар и даље 381, 392
Обадски Вис, гранична стража 339
Облачина, село 384, 413
Ображда, село 387, 415
Ображда, има стару порушену цркву 360
Обртинци, село 397, 413
Овце у топличком округу . . 402
Огледник, висина на Копаонику 341
Одело народа топличког округа 403
Опклада, песма 405
Оране (и Магаш), село 387, 415
Орача, село 392, 413
Орашац, село 397, 413
Орлиште, село . . 344, 392, 416
Орлић и Кнежево Брдо, турски положаји освојени 1878 год. 371
Орлишки Вис, планинска висина 344
Орлишки Врх, гранична стража 338
Орљани, село 384, 413
Орљани, најбоље винско место 401
Остаци од старина у топличком округу 351
Острач, туда ударио пут Дубровник, Нови Пазар, Ниш, Софија 381

П

Паваштица, село 414
Пачараћа, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Ниш, Софија 381
Пачараћа, село . . 346, 393, 414
Пасјача, село 384, 413

СТРАНА

Пасјача, огранак планине Радана 345
Пасјача, ту има добре шуме 350
Папаштица, село . . . 393, 414
Пардус, село 393, 414
Пашинац, село 397, 413
Пејковац, село 384
Пејковци, село 412
Пепељевац, село . . . 393, 414
Пертати, село 387, 415
Перуника, село . . 346, 393, 414
Перуника, ту ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија 381
Песме у топличком округу . 405
Пестиш, село 397, 413
Пестиш заселак, има добру шуму 350
Петриња, село 417
Петрова Гора, планина, има добре горе . . . 345, 350, 351
Петрово Језеро, у хатару Слишана 348
Петровац, село 384, 412
Петрпља, село 384, 412
Пециски Вис, гранична стража 338
Пешкири око главе и Пешкираши у топличком округу 404
Пиколоминије, аустријски ђенерал у Прокупљу 377
Пилатовица, граначна стража 339
Пилатовица, планински вис . 343
Пискаљ, село 397, 413
Писмо Dr. Д. о радњи комисије при граничењу Србије и Турске . . . 335—343
Плавци, село 387, 415
Планина Ђак 345
Планине у топличком округу 340
Планиница, село . . . 393, 416
Племена арнаутска (фисови) у топличком округу . . . 362
Плочник, село 346, 393
Плочник, ту цар Лазар и краљ Твртко потукли султана Мурата 1387 год. . . 369

СТРАНА

Плочник, село, пређе се звало Прекораћа 369
Пљаково, село 393, 414
Пљаково, има добру шуму . 351
Поваштица, село 392
Подина, село 384, 413
Подујево, ту избијао пут из Прокупља на Косово . . . 375
Пожари, у топличком округу 363
Појата, село 384, 412
Полом, село 393, 414
Попова, село 397, 413
Поповац, село 388, 415
Порада, село 393, 414
Пороштица, село . . 388, 417
Поток, село 384, 397, 412, 413
Потурћија, село . . . 397, 414
Прапаштица, гранична стража 336
Прапаштица, најближе место од границе Србије до Приштине 345
Прасковић, село 397
Преветица, село 393
Превитачки Вис, гранична стража 338
Прекадин, село . . 346, 397, 413
Прекаштица, село . . 397, 413
Прекопуце, село 397
Прекопуци, село 413
Прекопчелица, село . 388, 415
Прекопчелица, има старе зидине Старчина или Царчина 352
Прекопчеличка Река, (Ђак Река, Ђака) река 348
Прекораћа, село . . . 393, 416
Прескочња, село . . . 397, 414
Претежана, село . . . 397, 413
Прецрешња, село . . . 397, 413
Придворица, село 388, 397, 413, 415
Придворица, ту потиснути Арнаути 1878 год. 371
Примирје, затекло српску војску под Самоковом . . 371
Приче, у топличком округу . 405

СТРАНА

Приштина-казаси, срез приштевски 416
Прокопије, секретар војводе Велизара и Прокупље . . 376
Прокупачки срез и села у њему 394, 417
Прокупачки срез у турско време 417
Прокупље, варош на Топлици 346, 372
Прокупље, његова стара утврђења на Хисару . . . 373
Прокупље, ту је био Југ Богданов град 373
Прокупље, народна песма о Југ Богдановом граду . . 373
Прокупље, то је био и стари римски град 373
Прокупље, и старине које се у њему налазе 373
Прокупље, и стари новци у њему нађени 373
Прокупље, има римско купатило 374
Прокупље, један од оних градова који су окружавали Ниш 375
Прокупље, и стари путови који из њега воде 375
Прокупље, сад је сиромашна варошица 376
Прокупље, о његовом имену и откуд оно долази . . . 376
Прокупље, кад су га у старо време имали Срби 376
Прокупље, турске паше изгинуле на њему 376
Прокупље, и тулбе изгинулим пашама подигнуте . . 376
Прокупље, и Аустријанци у њему 377
Прокупље, и стара Митрополија (кућа) у њему . . 378
Прокупље, столица јепархији прокупској 378
Прокупље, поновљена у њему црква Св. Прокопија . . . 378

СТРАНА

Прокупље, освојила српска војска од Турака 1877 год. 379
Прокупље, сада окружно место 380
Прокупље, и школе у њему . 380
Прокупље, има у њему и Мухамеданаца пореских глава 380
Прокупље, има у њему и становника Јевреја 400
Просторија, топличког округа 399
Прпоре, село 382. 416
Пуковац, село 384, 413
Пупавац, село 393
Пупавица, село 393, 414
Пуста Река, (Река) предео 347, 348, 349, 350
Пусти Војиловци, село 388, 415
Пут римски, из Топлице на Мрдан 353
Пут стари из Прокупља за Приштину 354
Пут стари из Прокупља за Косово, по вероватности и по причању 375
Пут стари, из Дубровника за Н. Пазар, Куршумлију, Ниш, Софију у Цариград . . . 381
Путови стари, из Прокупља на разне стране 375

Р

Равинци, село 397
Равна Бања, село . . . 388, 417
Равни топличкога округа . . 349
Равниште, села 345, 388, 393, 414, 415
Рагаја, село 413
Радан, планина 345
Радан, има добру букову гору 350, 351
Радевци, село 388
Радиновац, село . . . 388, 415
Радуње, село 393, 414
Рађање, и умирање у топличком округу 364
Рајчев Крст, пресланп . . . 343

СТРАНА

Рајко Војвода, и Маргита Девојка о Прокупљу у народним песмама 373
Ракић Мита, о Бањи у Бањској 349, 362
Раковица, село 393, 416
Рап, село 393, 416
Расположење Комесара који су граничили Србију и Турску . . . . . 340 — 342
Растељица, село . 344, 393, 414
Растељица, извор Бањској реци 346
Растове горе, где има у топличком округу . . . 350 351
Рача, село . 346, 347, 393, 414
Рашица, село 397, 414
Ргаја село 397
Ревсинци, (Ресинац) село . 397
Рељинац, село 397, 415
Репа, село 344
Репоња, планински вис . . 344
Репоња, гранична стража . 338
Ресинац, (Ревсинци) село 397, 413
Ретко Церје, село . . 388, 416
Речица, села 384, 388, 413, 415
Речичка Река, река 346
Римски градови, (стари век) и градови средњег века, како се разликују 374
Римско купатило, у Прокупљу 374
Рожина, село 384, 413
Рудари, село . . 347, 393, 416
Рудно благо, у топличком округу 351
Руњковац, село . . . 388, 415
Рушамбах, капетан, брани Прокупље при отступању Немаца 377

С

Сагоњево, село 393, 414
Самоков, планински рт над Куршумлијом 370
Самоков, турски положај и борбе на њему 371

СТРАНА

Сакицол (Цекицол) село 388, 415
Самариновац, село . . 384, 412
Самоубиства, у топличком округу 364
Сва се војска Шишману предала, песма 408
Света Богородица, стари Немањин манастир за женскиње 356
Свети Јевстатије, архијепископ прокупачки и моравски 378
Стеван Немања, зидао цркву Св. Богородица и Св. Никола код Топлице . . 357, 361
Свети Никола, Немањина црква стара, у Топлици . . 357
Свеки Никола, ту била столица јепархије топличке и белоцрквенске 380
Свети Прокопије, дао име Прокупљу 376
Свети Сава, одредио јепископа у Топлици 377
Свој Бог, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија и даље 381
Свилиште и Вртоп, одатле растерани Арнаути 1878 год. 372
Свиње, у топличком округу . 402
Свињарица, село . . . 388, 415
Свирци, гранична стража . 336
Свирци, село 388, 417
Свирци, село при граничењу Србије и Турске 1879 год. . 337
Села и срезови, у топличком округу 382, 412
Селова, село . . 346, 349, 414
Селова, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија и даље 381
Сеоце, село 393, 414
Сестре рођене, (три) градиле Злату, Царичину и Курвинград 352
Сечаница, село 384, 413
Сјарина, село 388, 417
Сјариньске Бање, имају старе црквине 360

СТРАНА

Сибињанин Јанко, којим је путем избио на Косово . . 375
Сибињанин Јанко, спомиње се у причању у топличком округу 411
Сибница, село 397, 413
Сикирача, село 393
Сикирачки Камен, планинска висина 344
Сима Петровић, официр, погинуо у бою на Куршумлији 381
Симчиште, туда ударао пут из Дубровника на Нови Пазар за Цариград 381
Сионци, село 388
Скреп, гранична стража . . 337
Славник, село 388, 415
Слишани, село 388, 415
Слишани, Гајтан отети од Арнаута 1878 год. 372
Смиљевић, висораван, гранична стража 338
Смрдан, село 397, 413
Смрдић, село 384, 413
Смрдљица, махала у Гласовику 415
Смрчје, (Врновац) село . 388, 415
Со, где је шверцована у турско време 345
Соколовица Планина, има добру гору 351
Солила, гранична стража . . 339
Сопа, арнаутски фис (племе) у топличком округу . . . 362
Спалили Турци Прокупље 1877 год. 379
Спанци, село 397, 414
Спонце, село 416
Срби у Прокупљу исечени при освојењу 1877 год. . . 380
Срби, освојили Прокупље 1877 год. 380
Срби освојили Куршумлију 1877 год. 381
Сребрница, висораван, гранична стража 339

СТРАНА

Срезови и села у топличком округу 382
Српић, село . . . 346, 393, 414
Становници топличког округа 361
Стануловић, село . . . 393, 416
Станце, туда ударао пут Дубровник, Нови Пазар, Куршумлија, Ниш 381
Станце, ту има нека стара калдрма 381
Стара Бања, село . . . 388, 417
Старине, које се ископавају у Прокупљу 373
Старичина, (Царичина) старе зидине код Прекопчелице . 352
Старо Село, махала у Житном Потоку 415
Статистички преглед рђавих дела у топличком округу . 362
Статовац, село 388, 415
Стеван Бинички, потпуковник, главни командант при освојењу Куршумлије . 370, 371
Стеван Копра и брдо Копра 356
Стеван Дечански, скупљао војску на Добричу . . 368. 369
Стока у топличком округу . 402
Страже, српске граничне спрам Старе Србије која је још у Турској 335
Страже српске граничне у срезу јабланичком и срезу косаничком 339
Стубао, село 397
Стубаљ, село 413
Стубла (Бериша), село 388, 415, 416
Студенац, село 384, 413
Сувоја, село 397, 413
Сувоја, висораван, гранична стража 339
Суви До 397, 414
Суво Рудиште, највише теме Копаоника 340
Суво Рудиште, зачетак била Јастрепцу 343
Судимље, село . . 345, 393, 414

СТРАНА

Т

Тачевац, село · · · · 344, 393
Тачевачки Вис, гранична стража · · · · · · · · · 338
Текија и Кривача, ту разбијени Арнаути 1878 год. 371
Тијовци, село · · · · 393, 414
Тмава, село · · · · · 397, 414
Тмавска Река · · · · · · 346
Тович, село 388, 397, 413, 415
Товрљан, село · · · · 394, 414
Тогочевац, село · · · 388, 415
Топале, село · · · · · · · 388
Топла Вода, минерална вода у Лукову · · · · · · · · 349
Топличани, преселили се преко Саве и Дунава · · · · 361
Топлички округ · · · 335, 417
Топлица, река · · · · · · 345
Топлица, тако се вероватно звала пре Куршумлија · · 380
Топлица, притисли је Турци и Арнаути · · · · · · · 361
Топлица и Глубочица поклоњене царици Мари Муратовој · · · · · · · · · 361
Топоница, село · 346, 384, 413
Точани, село · · · · · · · 415
Точевац, село · · · · · · 416
Травнички Вис, гранична стража · · · · · · · · · 339
Требиње, село · · · · 394, 416
Трећак, село · · · 345, 394, 414
Трећак, туда ударао пут Дубровник Нови Пазар, Цариград · · · · · · · · · 381
Трешњица, село · · · 394, 416
Трмка, село · · · · · · · 394
Трнов Лаз, село · · · 397, 413
Трнско-Вучанска Планина има добру гору · · · · · 351
Трпка · · · · · · · · · · 414
Трпеза, ту била Косовска вечера · · · · · · · · · · 354
Трпеза, туда удара пут из Прокупља на Косово · · · 375

СТРАНА

Трпеза, одатле потиснути Арнаути 1878 год. · · · · · 372
Трпеза, село · · · · · 394, 416
Трха, село · · · · · · · · 394
Трха, одатле потиснути Арнаути 1878 год. · · · · · 372
Трха, гранична стража · · · 336
Трха, извор реци Косаници · 346
Тулари, село 388, 397, 414, 417
Тулари, висораван, има добру гору · · · · · · · · · 350
Тумба, планинска висина · 343
Тумбаси, стари на Топлици у Прокупљу · · · · · · · 375
Тулбе у Прокупљу, изгинулим пашама · · · · · · 376
Тупанац, висина на Копаонику · · · · · · · · · · 341
Тупоњар, гранична стража · 339
Турјани, село · · · · 388, 415
Туртеново, планинска висина 343

Ћ

Ћуковац, село 385, 389, 412, 415

У

Убиства у топличком округу 364
Угљарски Крш, планинска висина · · · · · · · · · 343
Угљарски Крш, гранична стража · · · · · · · · · 338
Умирање и рађање у топличком округу · · · · · · · 364
Урћуб, турски се зове Прокупље · · · · · · · 372, 412
Урћуб-Казаси, срез прокупачки у турско време · · 412
Управна подела топличког округа у турско време · · 412
Управна подела топличког округа прва српска а и данашња · · · · · · · · · 417
Ушће Курељског Потока, гранична стража · · · · 339

СТРАНА

Ф

Фисови, племена арнаутска у топличком округу · · · · 362

Х

Хајкобила, гранична стража 336
Хасан Бег, господар Градишта, Кулине и Копријана 356
Хаџи-Кир-Јованче, песма · 407
Хисар, брдо и стари град у Прокупљу · · · · · 373, 374
Хисар, брдо и стари град бранио је римски пут · · · 376
Хоп, арнаутски фис (племе) у топличком округу · · · 362
Храстове горе где има 350, 351
Хрватска, туда удара пут Дубровник, Нови Пазар, Цариград · · · · · · · · · 381
Хртица, брдо, гранична стража 337

Ц

Цара Јустинијана и царице Тодоре историописац: о Прокупљу · · · · · · · · · 376
Цара Лазара и Сибињанин Јанкова војска којим су путем пошле на Косово · · · 375
ЦарЛазар, спомиње се у топличком округу · · · · · 411
Царичина (Старичина) старе зидине код Прекопчелице 352
Цекавица, село · · · · 389, 415
Цекицол (Сакицол) село · · 388
Церовица, село · · · · 397, 414
Цековиће, туда ударао пут: Дубровник, Нови Пазар, Цариград · · · · · · · · · 381
Црводик, село · · · · · · 415
Црводник, село · · · · · · 389
Црешњица, село · · 343, 416
Цркава много старих има у Медвеђи и од Суповца до Јанкове Клисуре · · · · 360

СТРАНА

Црква прокупачка, оправљена · · · · · · · · · 378
Црквиште, село · · · · 346, 394
Црквица, село · · · · · · 415
Црнатово, село · · · · 394, 416
Црна Чука, висина на Копаонику · · · · · · · · · 341
Црна Чука, има лепу младу шуму · · · · · · · · · 350
Црновунци, у топличком округу · · · · · · · · · 403

Ч

Чашу златну, старинску има Васа Стевић-Јовић из Штава 412
Чича Никола, прича о Кулини Градишту · · · · · 355
Чокотар, село · · · · 394, 416
Чунгула, село · · · · 398, 414
Чучале, село · · · · · 398, 413

Џ

Џекеље, (Џукела) село · · · 398
Џепница, село · · · · 398, 413
Џигољ, село · · · · · 385, 412
Џукела (Џекеља) село · 398, 414

Ш

Шајиновац, село · · · · · 413
Шајин-Бара, село · · 394, 414
Шајић, село · · · · · · · 417
Шајић, при граничењу Србије и Турске · · · · · 337
Шајић, гранична стража · · 336
Шајиновац, село · · · · · 385
Шајковац, село ту потиснути Арнаути · · · · · · · 372
Шама Лука, село · · · 394, 416
Шанац Врело, гранична стража · · · · · · · · · 339
Шарана, (отровних змија) има код Иванове Куле · · · · 354
Шарлинци, село · · · 385, 413

	СТРАНА
Шарци, село	389. 415
Шатра, село	346
Шаша Лука, село	344
Шилово, село	389, 415
Шиљеман, село	398, 413
Шиор Исак Пашин сараф, позајмио паре за оправку цркве у Прокупљу	379
Шиповац, село	394, 414
Широко Дњево, село	413
Широко Њево, село	398
Шишмановац, село	398, 413
Школе, и школовање у топличком округу	365
Школе, у Куршумлији	382
Шљивово, село	389, 415
Штава, село	394, 416
Штавска Црква, има записе	359
Штулац, село	389, 415
Штурм, Павле Јуришић официр, рањен у рату 1878 год.	372
Шумани, село	389, 415
Шуме, у топличком округу	350

Допуне и исправке

1 Од нишкога округа одвојено је десет села, и додано округу алексиначком. Та села нису ушла у *Кнежевину Србију*, јер онда нису била под Алексинцем него под Нишем, а нису ни у *Краљевину Србију*, јер сада нису под Нишем него под Алексинцем.

За то се овде стављају бар њихова имена: *Дражевац, Доња Трнава, Доња Топоница, Веље Поље, Горња Трнава, Доњи Крупац, Горњи Крупац, Бели Брег, Врело, Палиградац.*[1]

2 На страни 110 број становника и ђака у Нишу погрешно је срачунат, а управо стоји овако:

У Нишу има 4 учионице, 44 наставника, 848 ученика, и 345 ученица. Ово су последњи бројеви.

3 На стр. 128 стоји да је у нишком округу било 906 Јевреја а треба *1076*. Проценат Турака и Јевреја износи *3.04* а не 2.89 од целог становништва.

4 На стр. 220. Самоубилаца било је у пиротском округу 8 а не 15; и по томе један самоубилац долази на *38.446* становника, а не на 19.223. На истој страни стоји да

	је било		а треба	
	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ	СВЕГА	У ПРОЦЕНТУ
убиства	16	29.63	16	34.04
самоубилаца	15	27.78	8	17.02
случајно погинулих	32	42.59	23	48.94
СВЕГА	54	100.00	47	100.00

Према томе један мртвац од неприродне смрти долази на *6516* а не на 5696 становника.

На стр. 241. стоји да је у пиротском округу било 7 Јевреја а треба *360*. Турака и Јевреја било је свега *1184* или *1.54* процената од свега становништва, а не 831 или 1.08 процента.

[1]. Закон од 26 Декембра 1878, *Зборник XXXIV*, стр. 46

Даље:

На страни:	у реду	стоји	а треба
9	9 оздо	трстенста река	Трстенска Река
10	1 озго	за тим тече	за тим прима с десне стране Накривањску Реку, и тече
25	15 озго	одговори сељак;	одговори сељак
32	1 озго	Рајперг	Најперг
„	8 озго	Рајперг	Најперг
32	2 оздо	за једно патријарш.	за једну патријаршију
38	5 оздо	Сис писмо	Сіе писмо
40	15 озго	ви иак	ви пак
43	1 оздо	вуцибатине	вуцибатина
96	9 оздо	Даруни бабе	Деруни-Бабе
113	16 оздо	има	име
117	11 озго	власонинаца	Власотинаца
136	8 оздо	црвеним гајтаном	црним гајтаном
150	14 оздо	гри аршина	три аршина
161	2 озго	едну	једну
161	3 озго	јпиротског	пиротског
170	12 озго	крисуре	клисуре
172	17 оздо	Градатницу	Градашницу
172	8 „	Вадлич	Видлич
180	16 оздо	700	7.000
181	3 оздо	Нишевачно	нишевачко
181	10 оздо	7 Становници	8 Становници
182	2 оздо	из Разграда	из Разграда).
191	22 оздо	и па питања	и на питања
194	16 оздо	провославних	православних
202	2 оздо	у гост	у госте
215	16 озго	всерепкоје	всекрепкоје
„	5 оздо	филаетећи	вилајетски
216	16 озго	међу нама	међу вама
221	12 озго	гачнога помеиика	тачнога поменика
232	7 оздо	на нишавскои	на нишавском
226	8 и 14 озго	Књажевац	Кнежевац
236	13 оздо	Паклештица	Паклешица

На страни:	у реду	стоји	а треба
237	под бројем	32 Родињинци	Радоњинци
241	11 озго	96.7 а	96.7 а у
246	2 озго	и код многи	и кад миоги
248	1 оздо	кацак	кацак
282	3 озго	порита	пирита
282	4 оздо	буковом горо.	буковом гором.
296	7 озго	а имену	о имену
296	8 „	летотисцм	летописци
299	16 озго	Драгомир	Радомир
200	3 „	у врх варош	у врх вароши
313	7 оздо	мировиљка	моровиљка (То је онака боја као што је оно плаветникасто мастило којим данас многи пишу.)
336	1 оздо	врањски округ	топлички округ
344	1 озго	врањски округ	топлички округ
356	1 оздо	број	број 5
376	14 „	у ово вароши	у овој вароши
380	5 озго	оружне власти	окружне власти
403	4 оздо	саслужили	заслужили

ГДЕ ЈЕ ШТО

СТРАНА

Намена VII
Предговор IX

Ђ

НОВИ КРАЈЕВИ

Шта су *Нови Крајеви* XV
Општи статистички преглед Нових Крајева XVI

I Нишки округ

1 Границе 1
2 Планине 2
3 Воде 4
Језера и баре 10
Минералне воде 11
4 Равни 11
5 Шуме 13
6 Рудно благо 14
7 Остаци од старина 15
8 Становници 29
а Њихове историјске судбине . . . . . —
б. Личности чим било заслужне 59
в. Места чим било знатна 73
г. Варошн, села, куће 86
д. Занимање, стање 129
е. Одело 135
ж. Говор 137
з. Игре, песме, приче, и друге карактеристике . . . 139
и. Управна подела 160
ј Нове тековине 161

II Пиротски округ

СТРАНА

1 Границе 165
2 Планине 166
3 Воде 170
4 Равни 175
5 Шуме 176
6 Рудно благо 177
7 Остаци од старина 177
8 Становници 181
а. Њихове историјске судбине . . . . . —
б. Личности чим било заслужне 220
в. Места чим било знатна 221
г. Вароши, села, куће 223
д. Занимање, стање 241
е. Одело 247
ж. Говор 248
з. Песме, приче, и друге карактеристике 249
и. Управна подела 268
ј. Нове тековине 269

III Врањски округ

1 Границе 271
2 Планине 273
3 Воде 276
4 Равни 280
5 Шуме 280
6 Рудно благо 281
7 Остаци од старина 283
8 Становници 286
а. Њихове историјске судбине . . . . . —
б. Личности чим било заслужне 291
в. Места чим било знатна 294
г. Вароши, села, куће 296
д. Занимање, стање 310
е. Одело 313
ж. Говор 314
з. Игре, песме, приче, и друге карактеристике . . . 317

СТРАНА

и, Управна подела 332
ј. Нове тековине 333

IV Топлички округ

1 Границе 335
2 Планине 340
3 Воде 345
4 Равни 349
5 Шуме 350
6 Рудно благо 351
7 Остаци од старине 351
8 Становници 361
а. Њихове историске судбине 361
б. Личности чим било заслужне 366
в. Места чим било знаменита 367
г. Вароши села, куће, ... 372
д. Занимање, стање 401
е. Одело 403
ж. Говор 404
з. Песме, приче, и друге карактеристике 405
и. Управна подела 412
ј. Нове тековине 418

Регистар

1 Нишки округ 419
2 Пиротски округ 435
3 Врањски округ 449
4 Топлички округ 461
5 Допуне и исправке 479